

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**III. ARNAVUT İSYANI SIRASINDA BÖLGEYE ÜST DÜZEY BİR
ZİYARET: SULTAN MEHMED REŞAD'IN RUMELİ SEYAHATI**

Funda ÖZDORUK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Turgut SUBAŞI

HAZİRAN - 2025

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**III. ARNAVUT İSYANI SIRASINDA BÖLGEYE ÜST DÜZEY
BİR ZİYARET: SULTAN MEHMED REŞAD'IN RUMELİ
SEYAHATI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Funda ÖZDORUK

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

**“Bu tez 25/06/2025 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç. Dr. Turgut SUBAŞI	Başarılı
Doç. Dr. Osman ÖZKUL	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Yasin ŞAHİN	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Funda ÖZDORUK

25/06/2025

ÖN SÖZ

Osmanlı padişahları, 19. yüzyıldan itibaren devletin farklı bölgelerine düzenledikleri seyahatlerle, halkla temas kurmayı, devlet-halk ilişkilerini ve devlet otoritesini pekiştirmeyi amaçlamışlardır. Sultan Mehmed Reşad da hükümdarlığı döneminde benzer amaçlar doğrultusunda pek çok seyahat gerçekleştirmiştir. Bu seyahatler arasında, 1911 yılında düzenlenen Rumeli seyahati, siyasi ve toplumsal amaçları doğrultusunda özel bir öneme sahiptir.

Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati, İttihat ve Terakki politikaları sonucunda ortaya çıkan Arnavut isyanlarının bastırılmasında başvurulan askeri harekât ve idari tedbirlerin ardından bölgede bulunan Arnavutlarla Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri yeniden inşa etme çabasını teşkil etmekle birlikte, bölgede istikrarı sağlama ve devlet otoritesini pekiştirme arayışlarının bir yansıması olmuştur. 1911 yılında padişahın bölgeye giderek gerçekleştirdiği seyahat bu kapsamda ele alınıp incelenmesi gereken önemli bir tarihi olaydır.

Rumeli seyahati, Osmanlı hâkimiyeti açısından Balkan topraklarında önemli bir denge unsuru olan Arnavutlarla ilişkilerin pekiştirilmesi ve bölgede istikrarın sağlanması amacıyla İttihat ve Terakki yönetimi tarafından organize edilerek halkla bağ kurulmasını ve devlet otoritesini yeniden tesis etmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda hazırlanan çalışmada Rumeli topraklarının durumu ve Osmanlı yönetimi açısından stratejik değeri incelenmekte; İstanbul gazetelerinde yer alan bilgiler ve değerlendirmeler çerçevesinde Rumeli seyahatinin gelişimi, kamuoyu tepkileri, İttihat ve Terakki'nin otoritesinin pekiştirmesindeki stratejisi ve dönemin siyasi atmosferi değerlendirilmektedir.

Dönemin siyasi atmosferinde ve basın alanında geniş yankı uyandıran, İttihat ve Terakki'nin bölgede devlet otoritesini sağlama amacıyla planladığı stratejik bir girişim olan Rumeli seyahati, “III. Arnavut İsyanı Sırasında Bölgeye Üst Düzey Bir Ziyaret: Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati” başlıklı bu çalışma ile seyahatten önceki dönemde bölgenin ve Osmanlının durumu, seyahatin önemli gerekçeleri arasında olan Arnavut isyanları ve Rumeli seyahatinin İstanbul gazetelerindeki yansımaları ile seyahat ardından yaşanan gelişmeler bir bütünlük içinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışma üç bölüm, bir giriş ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde seyahat öncesi Balkan coğrafyası ve 19. yüzyılın son çeyreğinde bölgede yaşanan gelişmeler ile

Osmanlı Devleti'nin önemli dönüm noktalarından biri olan II. Meşrutiyet Dönemi ve merkezi hükümet ile Arnavut ilişkileri incelenmiştir. İkinci bölümde seyahatin önemli gerekçeleri arasında yer alan Arnavut isyanları ve süreçte yaşanan gelişmeler analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde ise, çalışmanın merkezi olan Rumeli seyahatinin gerekçeleri ve amaçları belirlenerek, İstanbul gazeteleri çerçevesinde seyahat süreci değerlendirilmiştir. Ayrıca söz konusu değerlendirmelerde, dönemin atmosferi ve yapılan haberlerin kamuoyu üzerindeki etkileri ile seyahat ardından meydana gelen gelişmeler ele alınmıştır. Çalışma bu bölümlerin ardından sonuç, kaynakça ve ekler kısmıyla tamamlanmıştır.

Bu çalışma Sakarya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından 2024-26-62-47 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

Bu çalışmanın başlangıcından sonuçlandırılmasına kadar tüm süreçte; akademik rehberliği ve ufuk açıcı yönlendirmeleriyle destekte bulunan, değerli tez danışmanım Doç. Dr. Turgut SUBAŞI 'ya kıymetli katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Hayatımın her aşamasında olduğu gibi bu akademik çalışma sürecinde de sonsuz destekleri ve anlayışları için canım annem Gülümser ÖZDORUK ve canım babam İbrahim ÖZDORUK'a, varlığıyla bana her daim güç veren ve her koşulda yanımda olup bana inancını hiç yitirmeyen biricik kardeşim Esra ÖZDORUK'a en içten teşekkür ederim.

Funda ÖZDORUK

25/06/2025

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: SEYAHAT ÖNCESİ RUMELİ.....	9
1.1. Balkan Coğrafyasının Siyasi ve Demografik Yapısı.....	9
1.1.1. Makedonya Sorunu.....	12
1.2. Büyük Devletlerin Bölgeye İlgisi	17
1.2.1. Avusturya-Macaristan	17
1.2.2. Rusya	18
1.2.3. İngiltere	19
1.2.4. Fransa	20
1.2.5. Almanya-İtalya	20
1.3. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Arnavutlar	21
1.3.1. 31 Mart Olayı ve Mehmed Reşad'ın Tahta Çıkışı	23
1.3.2. Sultan Mehmed Reşad'ın Yönetim Anlayışı.....	25
1.3.3. İttihat ve Terakki'nin Rumeli Politikası.....	28
1.3.4. Arnavutların Osmanlı Hâkimiyetine Girişi	30
1.3.5. Arnavutlar 'da Ulus Bilicinin Gelişimi	31
1.3.6. II. Meşrutiyet'in İlanında Arnavutlar	34
1.3.7. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Arnavutlar.....	35
1.3.8. Büyük Devletlerin Arnavutluk Politikası	39
2. BÖLÜM: BÖLGEDE ARNAVUT İSYANLARI	43
2.1. Arnavutları İsyanı Teşvik Eden Sebepler	43
2.2. 1909 Arnavut İsyanı	45
2.3. 1910 Arnavut İsyanı	47
2.4. 1911 Arnavut İsyanı	53
2.5. 1912 Arnavut İsyanı	55
2.6. Arnavut İsyanları ve Avrupa	60
2.7. İsyanlar Karşısında Osmanlı Devleti'nin Tutumu.....	62

3. BÖLÜM: SULTAN MEHMED REŞAD'IN RUMELİ SEYAHAT'İNİN AMAÇ VE HEDEFLERİ.....	65
3.1. Rumeli Seyahatinin Hazırlık Aşamaları	65
3.1.1. Rumeli Seyahatinin Gerekçeleri ve Hedefleri.....	66
3.1.2. Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahatinin Planlanması	71
3.1.2.1. Rumeli Seyahatinin Hazırlık Süreci	71
3.1.2.2. Padişahın Rumeli Seyahatine İlişkin Yaklaşımı.....	78
3.1.3. Rumeli Seyahatinin Kamuoyu Tepkileri	79
3.2. Rumeli Seyahatinin Başlaması: Seyahat Güzergâhında Bulunan Vilayetlerin Önemi.....	80
3.2.1. Padişahın İstanbul'dan Ayrılışı: Uğurlama Töreni.....	84
3.2.2. Çanakkale-Gelibolu.....	87
3.2.3. Selanik	88
3.2.3.1. II. Abdülhamid'e Heyet Gönderilmesi	93
3.2.4. Üsküp-Priştine-Kosova Sahrası.....	94
3.2.4.1. Priştine	98
3.2.4.2. Kosova Sahrası'na Ziyaret ve Cuma Namazı.....	101
3.2.5. Selanik'e Dönüş	109
3.2.6. Manastır.....	112
3.2.7. Rumeli Halkının Seyahate İlgi ve Alakası	114
3.2.8. Sultan Mehmed Reşad'ın Bölgede Takdim Ettiği Hediyeler	117
3.2.9. Padişahın İstanbul'a Geri Dönüşü	120
3.2.10. Osmanlının Balkanlar'daki Son Hamlesi Rumeli Seyahati Ardından Yaşanan Gelişmeler.....	125
SONUÇ	128
KAYNAKÇA.....	132
EK	161
ÖZ GEÇMİŞ	216

KISALTMALAR

Akt.	: Aktaran
A.}MKT. MHM.	: Sadaret Mektubû Kalemi Mühimme Evrakı
BEO.	: Bâb-ı Âlî Evrak Odası Evrakı
bk.	: Bakınız
BOA.	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
DH. EUM. KADL	: Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kısım-ı Adlî Kalemi
DH. EUM. THR.	: Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Tahrirat Kalemi
DH. İD	: Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı
DH. MUİ.	: Dâhiliye Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi Evrakı
DH. MTV.	: Dâhiliye Nezâreti Mütenevvîa Evrâkı
DH. SYS.	: Siyasî Kısım Belgeleri
ed.	: Editör
Erişim	: Erişim Tarihi
haz.	: Hazırlayan
HR. MTV	: Hariciye Nezareti Mütenevvîa Kısım Evrakı
HSDHADB	: Satın Alınan Evrak Hacı Adil Bey Evrakı
HR. SFR.3.	: Hariciye Nezâreti Londra Sefareti Belgeleri
HR. SFR.04	: Hâriciye Nezâreti Paris Sefareti Belgeleri
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
İ.. MBH	: İrâde Mâbeyn-i Hümâyûn
İ. MMS	: İrâde -i Meclis-i Mahsûs
MAZC	: Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi
MB.İ...	: Mabeyn-İrâde
MMZC	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
No.	: Numara
vd.	: ve diğerleri
yay. haz.	: Yayına Hazırlayan
Y..PRK.UM..	: Yıldız Parekende Umumî

ÖZET	
Başlık: III. Arnavut İsyanı Sırasında Bölgeye Üst Düzey Bir Ziyaret: Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati	
Yazar: Funda ÖZDORUK	
Danışman: Doç. Dr. Turgut SUBAŞI	
Kabul Tarihi: 25/06/2025	Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 160 (ana kısım) + 55 (ek)
Osmanlı padişahları, 19. yüzyıldan itibaren merkezi otoritesini güçlendirmek ve halkla temas kurmak amacıyla farklı dönemlerde çeşitli bölgelere seyahatler gerçekleştirmişlerdir. Saltanatı döneminde bu geleneği sürdüren Osmanlı padişahları arasında yer alan Sultan Mehmed Reşad'ın, gerçekleştirdiği seyahatler arasında en önemlisi ve en dikkat çeken Rumeli seyahatidir. Söz konusu seyahat, dönemin siyasi otoritesi İttihat ve Terakki yönetiminin, Rumeli topraklarında uyguladığı politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkan Arnavut isyanlarının bastırılması ardından Arnavutlarla devlet ilişkilerinin pekiştirilmesi ve bölgede hâkimiyetin tesis edilmesi için organize edilmiştir. 5-26 Haziran 1911 tarihleri arasında padişah ve önemli devlet makamlarının Rumeli'nin önemli merkezlerine gerçekleştirdikleri seyahat, siyasi meşruiyet aracı, Balkanlar'da psikolojik üstünlük sağlama ve Osmanlı unsurları arasında birleştirici bir sembol olması bakımından önemli bir stratejik girişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, Sultan Mehmed Reşad'ın 1911 yılında gerçekleştirdiği Rumeli seyahatini, merkezde İstanbul gazeteleri olmak üzere arşiv belgeleri ve mevcut akademik çalışmalar doğrultusunda, seyahat öncesinde bölgenin durumu, Arnavut isyanları, Osmanlı hükümetlerinin politikaları, seyahat süreci ve seyahatin ardından yaşanan gelişmeler bütüncül bir analiz çerçevesinde değerlendirilmiştir. Seyahat süresince incelenen dönemin iktidar ve muhalif tutumlar içerisinde olan İstanbul gazetelerinde yer alan haber ve değerlendirmeler doğrultusunda tespitler yapılarak, dönemin siyasi atmosferinin basına nasıl yansıdığı ve toplumsal algı yönetimindeki işlevinin etkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çok boyutlu bir yaklaşımla analiz edilen gazete haberleri başta olmak üzere, seyahat öncesi genel durum, seyahat süreci ve ardından yaşanan gelişmeler bir bütün çerçevesinde ele alınarak, Rumeli seyahatinin tarihsel sonuçları değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışma, Rumeli seyahatini bir bütün olarak inceleyerek, dönemin atmosferini anlamaya yönelik detaylı bir analiz sunmaktadır.	
Anahtar Kelimeler: Arnavut İsyanı, İstanbul Gazeteleri, İttihat ve Terakki, Sultan Mehmed Reşad, Rumeli Seyahati	

ABSTRACT	
Title of Thesis: A High-Level Visit to the Region During the Third Albanian Uprising: Sultan Mehmed Reşad's Trip to Rumelia	
Author of Thesis: Funda ÖZDORUK	
Supervisor: Assist. Prof. Turgut SUBAŞI	
Accepted Date: 25/06/2025	Number of Pages: v (pre text) + 160 (main body) + 55 (add)
Ottoman sultans have traveled to various regions at different times in order to strengthen the central authority and establish contact with the people since the 19th century. Among the Ottoman sultans who continued this tradition during his reign, Sultan Mehmed Reşad's travels were the most important and most notable of which. The travel in question was organized to strengthen state relations with the Albanians and establish dominance in the region after the Albanian rebellions that emerged as a result of the policies implemented by the Union and Progress administration, the political authority of the period, in the Rumelian lands were suppressed. The travel carried out by the sultan and important state authorities to important centers of Rumelia between June 5-26, 1911 stands out as an important strategic initiative in terms of being a means of political legitimacy, establishing psychological superiority in the Balkans and being a unifying symbol among Ottoman elements. In this study, Sultan Mehmed Reşad's 1911 Rumelia trip was evaluated within the framework of a holistic analysis, based on archive documents and existing academic studies, primarily in Istanbul newspapers, in terms of the situation in the region before the trip, Albanian rebellions, policies of the Ottoman governments, the travel process and developments following the trip. During the trip, it was aimed to evaluate how the political atmosphere of the period was reflected in the press and the effects of its function in social perception management by making determinations in line with the news and evaluations in Istanbul newspapers that were in the ruling and opposition positions of the period. The historical results of the Rumelia trip were evaluated by considering the general situation before the trip, the travel process and the developments following the trip as a whole, especially the newspaper news analyzed with a multi-dimensional approach. In this context, the study examines the Rumelia trip as a whole and offers a detailed analysis aimed at understanding the atmosphere of the period.	
Keywords: Albanian Revolt, Istanbul Newspapers, Union and Progress, Sultan Mehmed Reşad, Rumelia Travel	

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, tarihsel süreçten gelen sorunların yanı sıra, 19. yüzyılda yaşanan savaş yenilgileri ve toprak kayıpları, ekonomik zorlukları beraberinde getirmiş devleti, iç ve dış siyasette birçok krizle karşı karşıya bırakarak, merkezi otoritede ciddi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yaşanan çok yönlü kriz süreci, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde de devam ederek, siyasi, ekonomik ve toplumsal yapıdaki problemleri daha da derinleştirmiştir. Söz konusu dönemde, Osmanlı Devleti'nde hâkimiyet, 1876-1909 seneleri arasında uzun bir süre tahta kalan Sultan II. Abdülhamid'in idaresi altında şekillenmiştir.¹

Sultan II. Abdülhamid'in hükümdarlığı dönemi, 1876-1877 yılları arasında I. Meşrutiyet Dönemi'yle başlamış ve ardından 1877-1908 tarihleri arasındaki yerini otuz yıllık *İstibdad Dönemi*² olarak adlandırılan bir yönetim ile devam etmiştir. Bu zaman dilimi içerisinde eğitim,³ ordu⁴ ve ulaşım⁵ gibi bazı alanlarda ilerlemeler kaydedilmiş olsa da, basın başta olmak üzere birçok alanda kısıtlayıcı uygulamaların devreye sokulması, hafiye örgütünün yaygınlaşması ve Balkanlar'daki çetecilik faaliyetlerinin çözülmemiş olması; toplumda huzursuzluğun artmasına ve devlet otoritesine olan güvenin azalmasına yol açmıştır. Bu şartlar altında devlet, her ne kadar otoriter yöntemlere başvurarak durumu kontrol altına almaya çalışmış olsa da "...her baskı düzeni gibi, Abdülhamid rejimi de düşünceyle baş edememiştir."⁶ Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu olumsuzlardan kurtarmak amacıyla çeşitli cemiyetler kurulmaya başlamıştır. Söz konusu cemiyetler arasında yer alan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu buhrandan çıkışı Osmanlı anayasası olan Kanun-i Esasi'yi tekrardan yürürlüğe koymakta görmüş, bu çerçevede

¹ Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 14 Kasım 2024).

² Sultan II. Abdülhamid, 14 Şubat 1878 yılında Meclis-i Mebusan'ı tatil etmesiyle I. Meşrutiyet Dönemi sona ermiş ve mutlakiyet yönetimine yeniden dönmüştü. Bu tarihten itibaren bütün yetkileri elinde bulanan padişah, katı bir istibdatla devleti yönetmeye başlamıştır. Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995), 399.

³ Bernard Lewis, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Boğaç Babür Turna (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2008), 246-248.; II. Abdülhamid dönemi eğitim politikaları hakkında detaylı bilgi için bakınız. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), 8/375-406.

⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, 8/352-375.

⁵ Lewis, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 250-254.

⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 378.

özellikle Balkan coğrafyasında yürüttüğü etkin faaliyetler neticesinde 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilmiştir.⁷

II. Meşrutiyet'in ilanı ardından meydana gelen toprak kayıpları ile siyasi gerilimler, İttihat ve Terakki'ye yönelik tepkileri arttırarak, 31 Mart Olayı'na neden olmuştur. İttihat ve Terakki kontrolündeki yönetime karşı girişilen 31 Mart Olayı'nın ardından Osmanlı tahtında yaşanan değişikliklerle, Sultan II. Abdülhamid iktidarı son bularak Sultan Mehmed Reşad'ın padişahlığı başlamıştır. Söz konusu dönemde, yönetimde güç kazanmış olan İttihat ve Terakki, devlet yönetiminde söz sahibi olarak etkin bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüştür.

İttihat ve Terakki bu kapsamda, Osmanlı Devleti'nin birliğini ve hâkimiyetini sağlamak amacıyla takip etmiş olduğu merkezîyetçilik politikası çerçevesinde kanunlar ve çeşitli uygulamalar gerçekleştirmiştir. Ancak bu durum Balkan coğrafyasında Osmanlı hâkimiyeti açısından önem arz eden ve II. Meşrutiyet'in ilanında İttihatçılara yakın destekleri bulunan Arnavutları memnun etmediği gibi onları isyana sevk etmiştir. Arnavut topraklarında ortaya çıkan isyanlar karşısında Osmanlı hükümetinin uyguladığı askeri önlemler, isyanları sonlandırmış olsa da bölge halkının devletle ilişkilerini zayıflatmıştır. Bu doğrultuda Arnavutlar ve devlet bağlarının pekiştirilmesi ve bölgede istikrarın sağlanması amacıyla İttihat ve Terakki'nin organizasyonunda Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli ziyareti bir zaruret haline gelmiştir.

Çalışmanın Konusu

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı padişahları, halkla temas kurmak, talepleri ve şikâyetleri dinlemek, devlet ile halkın bağlarını güçlendirmek ve modernleşme çalışmalarına yardımcı olması amacıyla, ülkenin farklı bölgelerine seyahatler düzenlemişlerdir. Bu kapsamda, Sultan Mehmed Reşad da iktidarı döneminde çeşitli seyahatler gerçekleştirmiştir. Bu seyahatler arasında en dikkat çekenini ise Rumeli bölgesinin önemli merkezlerine gerçekleştirdiği ziyaretidir. İttihat ve Terakki'nin Rumeli topraklarında takip etmiş olduğu merkezîyetçi siyasetin neden olduğu Arnavut ayaklanmaları ve bu isyanları sonlandırmak amacıyla yürütülen askerî harekâtın bölge halkında huzursuzluğa yol açması nedeniyle Arnavutlar ile devlet arasındaki ilişkilerin pekiştirilmesi amacıyla,

⁷ Sultan II. Abdülhamid dönemi hakkında değerlendirme için bk. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 116- 136.

5-26 Haziran 1911 tarihleri arasında İttihat ve Terakki organizasyonunda Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati gerçekleştirilmiştir.

Söz konusu seyahati konu alan çok sayıda kitap, makale ve bildiri mevcuttur. Bunlar arasında en dikkat çeken 1999 yılında yayınlanmış, konumuza en yakın bir çalışma olan Mevlüt Çelebi'nin "Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati"⁸ başlıklı kitabıdır. Bu eserde her ne kadar yazar dönemin bazı gazetelerini kaynak olarak kullanmış olsa da bu çalışmada seyahate dair Osmanlı arşiv belgeleri göz ardı edildiğinden dolayı bu gezinin nasıl bir devlet politikası olduğu, bu geziden devletin beklentileri, gezinin beklentilere ve hedeflere ulaşması için merkezi hükümetin attığı adımları ve uyguladığı politikaları takip etmek mümkün olmadığından dolayı önemli bir eksiklik söz konusudur. Mevlüt Çelebi'nin çalışması haricinde Padişahın Rumeli seyahatiyle ilgili Erik Jan Zürcher de "Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)"⁹ adlı kitabında seyahate dair bir bölüm ayırmıştır. Yazar bu bölümde, ağırlıklı olarak yabancı kaynakları kullandığı için padişahın Rumeli Seyahatinin dış dünyaya yansımaları ve gezinin yabancı ülkelerdeki yankılarıyla ilgili önemli bilgilere vermekle birlikte, gezinin bütün detayları açısından bu bölüm yeterli ve tatmin edici değildir.

Bu çalışmada, bir makale çerçevesinde konu ele alınarak seyahat hakkında değerlendirme yapılmıştır. Nesimi Yazıcı'nın 2014 yılında yayınlanan "İsmail (Tuncu) Bey'in Hâtıra-i Seyahat'inde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Kosova"¹⁰ başlıklı makalesinde de padişahın seyahati esnasında bölgede bulunan İsmail (Tuncu) Bey'in hatıratı çerçevesinde Rumeli seyahati analiz edilmektedir. Nesimi Yazıcı'nın bir diğer çalışması olan "Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli'ye Seyahati Sırasındaki Deniz Yolculuğu (Haziran 1911)"¹¹ başlıklı makalesinde ise padişahın seyahatinin deniz yolculuğu aşaması üzerinde durulmuştur. Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatine ilişkin diğer bir çalışma ise, Kemalettin Kuzucu'nun "Balkanlar'da Son Osmanlı Padişahı:

⁸ Mevlüt Çelebi, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati* (İzmir: Akademi Kitabevi, 1999).

⁹ Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, çev. Ergün Aydınoglu (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 121-137.

¹⁰ Nesimi Yazıcı, "İsmail (Tuncu) Bey'in Hâtıra-i Seyahat'inde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Kosova", *Belleten* 78/ 283 (Aralık 2014), 1099-1134.

¹¹ Nesimi Yazıcı, "Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli'ye Seyahati Sırasındaki Deniz Yolculuğu (Haziran 1911)", *Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu (1-4 Kasım 2013) Bildiriler*, ed. Cihan Yemişçi vd. (Bodrum: Halikarnas Matbaacılık, 2015), 2/28-55.

Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati"¹² başlıklı makalesidir. Söz konusu çalışmada, seyahat döneminin basını ve arşiv kaynakları çerçevesinde analiz edilmiştir. Mehmet Karaman'ın "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati"¹³ başlıklı bildirisin de ise Rumeli seyahatinin süreçleri ele alınmıştır.

Bu çalışmaların yanı sıra 2017 yılında Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleşen "*Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi Uluslararası Sempozyumu* "nda sunulan bildirilerde konumuz açısından önem arz etmektedir. "Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi Uluslararası Sempozyumu" kapsamında sunulan bildiriler arasında, Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatinin farklı yönleri de ele alınmıştır. Bu bildiriler arasında Muzaffer Bislimi "1911 Yılındaki Rumeli Seyahatinde, Bitola'da [Manastır] Manaki Biraderlerin Objektifinden Sultan V. Mehmed Reşad"¹⁴ başlıklı çalışmada, padişahın Selanik ve Manastır ziyaretlerinin bir bölümünün film kaydına alan Manaki Kardeşler'in çekimleri üzerinden kısa bir bilgilendirme yapılmaktadır. Süleyman Baki'nin "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati ve Manastırlı İsmail Hakkı'nın Kosova Sahrası'ndaki Vaazı Üzerine"¹⁵ adlı bildiride ise seyahat hakkında mevcut çalışmalar çerçevesinde bilgi verilerek, Manastırlı İsmail Hakkı'nın Kosova Sahrası'nda kılınan cuma namazı öncesinde toplanan cemaate yönelik vermiş olduğu bir vaaz değerlendirilmektedir. Padişahın Rumeli seyahati ile ilgili bir diğer bildiride de Adnan İsmail "Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli'ye Seyahati ve Arnavut Halkı Üzerindeki Etkileri"¹⁶ konusunu ele almıştır. Söz konusu bildiride, Rumeli Gazetesi ve mevcut çalışmalar ışığında, Sultan Mehmed Reşad dönemindeki Arnavutlar ile merkezi yönetim arasındaki ilişkiler üzerinde durulmuş, seyahat güzergâhında yaşananlar ele alındıktan sonra seyahatin Arnavutlar üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

¹² Kemalettin Kuzucu, "Balkanlar'da Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati", *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (Aralık 2017), 1-39.

¹³ Mehmet Ali Karaman, "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Balkan Tarihi*, ed. Zafer Gölen- Abidin Temizer (Ankara: Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları 1, 2016), 1/57-76.

¹⁴ Muzaffer Bislimi, "1911 Yılındaki Rumeli Seyahatinde, Bitola 'da [Manastır] Manaki Biraderlerin Objektifinden Sultan V. Mehmed Reşad", *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*, haz. Fahrettin Gün vd. (İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018), 2/778-787.

¹⁵ Süleyman Baki, "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati ve Manastırlı İsmail Hakkı'nın Kosova Sahrası'ndaki Vaazı Üzerine", *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*, haz. Fahrettin Gün vd. (İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018), 2/788-799.

¹⁶ Adnan İsmaili, "Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli'ye Seyahati ve Arnavut Halkı Üzerindeki Etkileri", *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*, haz. Fahrettin Gün vd. (İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018), 2/814-843.

Diğer taraftan Rumeli seyahati münasebetiyle Selanik'te inşa edilen taklar, Sam Levy¹⁷ tarafından bir albümde toplanmış; bu albüm daha sonra TBMM Milli Saraylar tarafından yapılan çalışmalar neticesinde Türkçeye çevrilerek “Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati Albümü”¹⁸ ismiyle yayınlanmıştır.

Görüldüğü gibi Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati çerçevesinde yapılan bütün bu çalışmalar, gezinin farklı boyutlarını ele alarak, alana önemli katkılar sağlamış olsa da seyahat öncesinde bölgenin durumu, seyahatin gerekçeleri ve amaçları, bu gezinin nasıl bir devlet politikası olduğu, bu geziden devletin beklentileri, gezinin bu beklentilere ve hedeflere ulaşması için İttihat ve Terakki'nin attığı adımlar ve bu süreç etkisi gibi hususlarda eksiklikler görüldüğü için seyahatin bütün aşamalarının bir bütün olarak ele alınıp değerlendirilmesi gereği ortaya çıkmış ve bu boşluğu doldurmak amacıyla böyle bir çalışmaya karar verilmiştir. “III. Arnavut İsyanı Sırasında Bölgeye Üst Düzey Bir Ziyaret: Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati” başlıklı bu tez çalışması, alandaki eksiklikleri gidermeye katkıda bulunacağı ümit edilmektedir.

Bu tez çalışmasında, bölgenin sosyo-politik durumu, seyahate giden süreç detaylı bir şekilde analiz edilerek, konunun bir bütün olarak daha iyi anlaşılabilmesi için dönemin İstanbul gazetelerinden de yararlanarak gerek seyahatin gelişimi ve gerekse dönemin atmosferini anlayabilmek amacıyla çok yönlü bir inceleme çerçevesinde seyahat süreci bir bütün olarak ele alınmıştır. Söz konusu İstanbul gazetelerinden; İttihat ve Terakki'ye yakınlığı ile bilinen *Senin Gazetesi*¹⁹ ve bütün sayılarda İttihat ve Terakki'ye olumlu bir yaklaşım sergileyen *Beyan-ül Hak*²⁰ olmak üzere *Tercüman-ı Hakikat*,²¹ *Ziya, Yeni*

¹⁷ Sam M. Levy, *Sevgili padişahımız, Efendimiz Sultan Mehmed Han Hamis Hazretinin Selanik'i Teşrifi Hatırasıdır* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Kitap, Bel_Osm_0.00359).

¹⁸ Üzeyir Karataş (haz.), *Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati Albümü* (İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2017).

¹⁹ Tanin Gazetesi, Hüseyin Cahit Yalçın tarafından 1908-1918, 1922-1925 ve 1943-1947 yılları arasında toplam on yedi yıl İstanbul'da yayımlanan siyasi gazetedir. İttihat ve Terakkiye yakınlığı bilinen gazete, fırkaya muhalefetin arttığı dönemlerde basın hayatına *Cenin*, *Senin*, *Renin* ve *Hak* gibi farklı isimler altında devam etmiştir. Sultan Mehmed Reşad döneminde gerçekleştirilen Rumeli seyahati sürecinde *Senin*, ismiyle çalışmalarını sürdürdüğü görülmektedir. Detaylı bilgi için bk. Ömer Faruk Huyugüzel, “Tanin”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 20 Nisan 2025).; Konuyla ilgili ayrıca bk. M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Basımevi, 1982), 308-310.

²⁰ Ekrem Bektaş, “Beyânülhak” *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 20 Nisan 2025).

²¹ 1878 yılında Ahmet Midhat Efendi tarafından yayım hayatına başlayan gazete, II. Meşruiyet döneminin ilk dönemlerinde İttihat ve Terakki'yi karşı muhalif tutum içinde yer alan gazetenin, Fırkanın tamamen yönetimi ele geçirmesi ardından bu tutumu son bulmuştur. Mehmet Tekin, “Tercümân-ı Hakikat”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 20 Nisan 2025).

İkdam,²² *Tazminat*,²³ *Yeni Gazete*, *Şehrah* ve *Sabah* gibi muhalif kanatta yer alan ve aynı zamanda Ahrar Fırkası, Ahali Fırkası,²⁴ Mutedil Hürriyetperveran Fırkası²⁵ ve Kasım 1911 tarihinde kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası' nın²⁶ politikaları çerçevesinde yazılarını sayfalarına taşıyan söz konusu bu gazetelerin, seyahat sürecinde yaptıkları haberler ve değerlendirmeler ayrı ayrı incelenmiştir.

Bunların yanı sıra, *Züğürt*, *Karagöz* ve *Cadalo* gibi mizah gazetelerinde yer alan tespitler de yorumlanmıştır. Bu bağlamda, dönemin farklı ideolojilerini temsil eden gazetelerden seyahate yönelik değerlendirmeler incelenerek, siyasi atmosfer ve kamuoyu algısı analiz edilmiştir. Genel olarak Rumeli seyahati öncesinde bölgenin durumu ve seyahati gerekli kılan oluşumlar ele alınmış; ardından seyahatin İstanbul gazetelerindeki yansımaları, gerek muhalif ve gerekse İttihat ve Terakki yanlısı haberler incelenmiştir. Gazete sayfalarında yer alan haber ve değerlendirmelerin, ittihat ve Terakki'nin otoritesini pekiştirmedeki rolü, kamuoyu üzerindeki etkileri ve siyasi atmosferini yansıtması bakımından önemi değerlendirilmiştir.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, tezin ana konusu olan seyahatin öneminin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla dönemin siyasi ve sosyal atmosferine ışık tutması için; Balkan coğrafyası ve Makedonya Sorununun önemi, II. Meşrutiyet Dönemi ile Arnavutlar ve İttihat ve Terakki arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, Rumeli seyahatinin gerekçeleri arasında ilk sırada yer alan Arnavutluk isyanları üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda, İttihat ve Terakki siyasetinin söz konusu isyanlarla ilişkisi, Osmanlı Devleti'nin isyanlar karşısındaki tutumu, bölge halkının tepkileri ve büyük devletlerin isyanlara yönelik destekleri rolleri

²² *İkdam* ismiyle basın hayatına başlayan gazete, 1894-1928 yılları arasında İstanbul'da Osmanlıca yayımlanan günlük siyasi gazetedir. 1928-1961 yıllarda yeni alfabe ile yayın hayatına devam etmiştir. 1894-1928 yılları içerisinde, *Yeni İkdam* ve *İktihâm* isimleri altında yayın faaliyetlerini sürdüren gazete, II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet tarafında yer almıştır. Sultan Mehmed Reşad döneminde gerçekleştirilen Rumeli seyahati sürecinde *Yeni İkdam* ismi altında sayılarını çıkardığı görülmektedir. Detaylı bilgi için bk. Nesimi Yazıcı, "İkdam", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 20 Nisan 2025).

²³ Lütfi Fikri'nin başyazarlığında II. Meşrutiyet Dönemi'nde çıkarılan *Tanzimat Gazetesi*, basın hayatına *Zühre*, *Teşkilat*, *Matbuat*, *Takdirat* gibi birçok farklı isimle devam etmiştir. Seyahatin gerçekleştiği dönemde ise *Tazminat* ismiyle yayın hayatını sürdürmüştür. Detaylı bilgi için bk. İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, 335.

²⁴ *Yeni Gazete*, *Yeni İkdam* gazeteleri, Ahali Fırkası görüşlerini sayfalarına taşıyarak destek sağlamışlardır. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988), 1/239.

²⁵ *Tanzimat Gazetesi* sayfalarına taşıdığı haberlerle, fırkayı desteklemiştir. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 1/211.

²⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 1/278.

incelenmiştir. Çalışmanın son kısmı olan üçüncü bölümde ise, seyahatin gerekçeleri, hazırlık aşamaları ve seyahat sürecine dair gelişmeler, dönemin İstanbul gazetelerinde yer alan haberler ve değerlendirmeler çerçevesinde incelenmiştir. Bu bağlamda, İstanbul gazetelerinin seyahate yaklaşımı, dönemin siyasi atmosferi ve kamuoyuna yansımaları detaylı bir şekilde ele alınarak değerlendirilmiştir. Söz konusu bölümde ayrıca, tarihsel sürekliliği sağlaması amacıyla seyahatin ardından ortaya çıkan ve seyahatin hedeflerini olumsuz etkileyen gelişmeler ele alınmıştır.

Çalışmanın Amacı

Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Rumeli topraklarında hâkimiyetini sağlaması ve Arnavutlarla devlet ilişkilerinin pekiştirilmesi amacıyla önem arz etmektedir. Bu çalışma, siyasi bir strateji olarak organize edilen seyahatin süreçleri, kamuoyuna yansımaları ve İttihat ve Terakki'nin meşruiyetini pekiştirme çabaları bağlamında bir propaganda aracı olarak kullanımını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati, bu çalışma kapsamında dönemin İstanbul gazeteleri çerçevesinde analiz edilerek; dönemin siyasi atmosferi, kamuoyu tepkileri, İttihat ve Terakki'nin politikaları ile seyahatin etkisini sınırlayan sonraki gelişmeler gibi Osmanlı son dönemine dair önemli konulara ışık tutan bir perspektif sunulması hedeflenmektedir.

Çalışmanın Önemi

Literatürde, Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatini konu alan çok sayıda çalışma olmasına rağmen, seyahati bütüncül bir bakış açısıyla ele alan bir akademik çalışma eksikliği dikkat çekmektedir. Bu çalışma, Rumeli seyahatini çok boyutlu bir yaklaşımla ele alarak; seyahat öncesi bölgenin genel durumu, seyahatin en önemli gerekçesi olan Arnavut isyanlarını, seyahat sürecini, toplumsal ve basın ilişkilerini bütüncül bir perspektifle ele alarak, Rumeli seyahatinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Çalışma kapsamında, İttihat ve Terakki'nin belirtilen zaman dilimindeki politikası ele alınarak, Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatinin gerekçelerinin arka planı değerlendirilmiştir. Seyahat süreci ise İstanbul gazeteleri çerçevesinde analiz edilmiştir. Seyahat sürecinde İstanbul gazetelerinde yer alan değerlendirmeler üzerinden, dönemin

siyaset, basın ve kamuoyu ilişkileri ile kamuoyu oluşturma teknikleri ve propaganda yöntemleri anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, İttihat ve Terakki'nin stratejilerinin anlaşılması, Rumeli seyahatinin bir bütün olarak ele alınması, basında yer alan değerlendirmelerin analiz edilmesi ve seyahatin sonuçlarını olumsuz etkileyen gelişmeleri değerlendirmesi bakımından literatürdeki boşluğu doldurmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

19. yüzyılın son çeyreği Osmanlı Balkan hâkimiyeti ile 20. yüzyılın ilk çeyreği Balkan Savaşı arasındaki süreci kapsayan çalışmanın merkezi, Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatidir. Çalışmada ilk olarak literatür taraması yapılmış, seyahate katılan şahsiyetlerin hatıratları ve ilgili arşiv kaynakları taranmıştır. Çalışmanın ana eksenini oluşturan seyahatin zaman diliminde ait İstanbul'da yayımlanan gazeteler tespit edilmiştir. Bu kapsamda, Takvim-i Vekayi, Senin, Beyan-ül Hak, Tercüman-ı Hakikat, Ziya, Yeni İkdam, Tazminat, Yeni Gazete, Şehrah ve Sabah gazeteleri ile Züğürt, Karagöz ve Cadaloğ gibi mizah gazetelerinin ilgili bölümlerin transkripsiyonları yapılmıştır. Materyallerden elde edilen veriler öncelikle fişlenmiş ve ardından, bilimsel yöntemlerle analiz edilerek, akademik metodolojiye uygun bir şekilde kaleme alınmıştır.

1. BÖLÜM: SEYAHAT ÖNCESİ RUMELİ

14. yüzyıldan itibaren yaklaşık yarım asır boyunca Osmanlı Devleti hâkimiyetinde olan Balkan coğrafyası, konumu itibarıyla, Avrupa'ya komşu olması nedeniyle büyük bir stratejik öneme sahiptir. Aynı zamanda birçok farklı etnik ve dini unsurun bir arada yaşamını sürdürdüğü bir coğrafya olma özelliği taşımaktadır. Fakat bu çeşitlilik, 19. yüzyıla gelindiğinde milliyetçilik hareketlerinin yükselişiyle birlikte, Osmanlı Devleti'ne karşı bir bağımsızlık mücadelesine neden olmuştur. Bu duruma karşılık olarak, Osmanlı Devleti, bölgedeki durumu kontrol altına almak ve hâkimiyetini sürdürmek amacıyla idari ve askeri politikalar geliştirmiştir. Bu anlamda, Osmanlı Devleti'nin 35. padişahı Sultan Mehmed Reşad, 5-26 Haziran 1911 tarihleri arasında Balkanlar üzerindeki Osmanlı hâkimiyetinin pekiştirilmesi ve farklı etnik unsurların devlete bağlılığını yeniden tesis edilmesi amacıyla oldukça önem arz eden bir seyahat gerçekleştirmiştir.

1.1. Balkan Coğrafyasının Siyasi ve Demografik Yapısı

Balkan coğrafyası, Avrupa kıtasının güneydoğusunda yer alan bir yarımada olmakla birlikte adını bölgede bulunan Balkan dağlarından almaktadır. Balkan kavramı, Osmanlı Türkçesinde sıkça kullanılan bir ifadedir. Osmanlı Devleti'nin 14. yüzyılda fetih politikası çerçevesinde bölgedeki topraklara hâkim olmaya başlaması ile Balkanların stratejik önemi artmış ve söz konusu bölge, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya açılan kapısı durumuna gelmiştir.²⁷

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'a hâkimiyeti, Sultan I. Murad'ın başlattığı fetih politikasıyla şekillenmiş; ardından Yıldırım Bayezid, Sultan II. Murad, Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman gibi padişahların izlediği politikalar çerçevesinde Balkanlar'da Osmanlı varlığı güçlenmiştir.²⁸ Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan itibaren yaklaşık yarım asır hüküm sürdüğü Balkan coğrafyasında toprak genişletme politikası, 1683 II. Viyana Kuşatması 'nda yaşanan başarısızlıkla son bulmuştur. Söz konusu kuşatma, Osmanlı'nın Balkan ilerleyişinde önemli bir kırılma noktasını oluşturmuştur. Devlet, kuşatma ardından kurulan Kutsal İttifak'la uzun süre mücadele

²⁷ Ramazan Özey, *Balkanlar ve Balkan Ülkeleri Coğrafyası* (Ankara: Pegem Akademi, 2021), 3-7.

²⁸ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19 Yüzyıllar*, çev. İhsan Durdu vd. (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 1/32-39.

etmiş,²⁹ ancak yaşadığı mağlubiyetler sonucunda, toprak kayıplarına uğramış ve bölgedeki stratejik üstünlüğünü kaybetmiştir. Bu durum netice itibariyle, Osmanlı Devleti'nin Avrupa siyasetinde geri plana düşmesine ve değişimin başlangıcını oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nin, 17. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Balkan coğrafyasında yaşadığı toprak kayıplarının yanı sıra 1789 yılında başlayan Fransız İhtilali'nin bir neticesi olan milliyetçilik düşüncesi, Balkan topraklarında Osmanlının hâkimiyetinde bulunan çeşitli etnik unsurlar arasında yayılmakta ve bu durum devlet için ciddi tehlike oluşturmuştur. Bu doğrultuda, 19. yüzyıla gelindiğinde bölgede Osmanlı Devleti'ne karşı, büyük devletlerin³⁰ destek verdiği birçok isyan hareketi ortaya çıkmıştır. Bunun neticesinde 1829' da Sırbistan özerklik,³¹ Eflak ve Boğdan'a da yeni haklar verilmiştir. 1830 yılında ise Yunanistan bağımsızlığını ilan etmiştir.³²

Bu gelişmelerin ardından bölgede yaşanan değişimi, “*Balkan Buhranı*”,³³ “*Balkan Bunalımı*”³⁴ veya “*Büyük Doğu Krizi*”³⁵ olarak adlandırılan olaylar takip ederek, Balkan coğrafyasını yeniden şekillendirmiştir. Balkan Bunalımı, 1875 yılında Bosna-Hersek'te Osmanlı Devleti'ne karşı başlayan isyanla başlamış ardından, 1876 tarihlerinde Bulgar İsyanı ve Sırp-Karadağ ittifakının Osmanlı Devleti'ne karşı savaşıyla geniş bir bölgeye yayılmıştır. Balkanlar'da en son yaşanan bu gelişme, bölgenin istikrarsızlığına yol açtığı gibi büyük devletlerin duruma müdahil olmasının da yolunu açmıştır. Bu anlamda, uluslararası bir boyut kazanan Balkan Buhranı'nı sonlandırmak amacıyla büyük devletler, sorunun çözümü için Osmanlı Devleti'ne yönelik baskılarını arttırmıştır. 23 Aralık 1876 tarihinde Balkan topraklarında yaşanan gelişmeleri görüşmek amacıyla İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan,

²⁹ Papa XI. Innocentius öncülüğünde Osmanlı Devleti'ne karşı Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu, Venedik Cumhuriyeti, Malta Krallığı, Lehistan-Litvanya Birliği ve Rus Çarlığı'nın kurduğu ittifaktır.

³⁰ İngiltere, Fransa, Rusya, Prusya, İtalya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kastedilmektedir.

³¹ İlk defa Osmanlı Devleti topraklarında milliyetçi isyan, Sırlar tarafından gerçekleştirilmiştir. 1809-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan 1812 Bükreş Antlaşması imtiyaz sahibi olan Sırlar, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı ardından imzalanan 1829 Edirne Antlaşması ile özerk konuma gelmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970), 7/102-106; 121-122.

³² Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlığını kazanan ilk Avrupa devleti Yunanistan'dır. 1821 yılında Mora'da Demetrius Ipsilanti öncülüğünde başlayan isyanla bağımsızlık için ilk adımı atan Yunanistan'ın 1829 Edirne Antlaşması ile bağımsızlığı kabul edilmiştir. Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, 7/107-122.

³³ Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, 8/25.

³⁴ Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 320.

³⁵ Mehmet Hacısalıhoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, çev. İhsan Catay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008), 28.

Almanya ve İtalya temsilcileri ile Osmanlı heyetinin katılım sağladığı İstanbul Konferansı gerçekleştirilmiş, ancak bir sonuç alınamamıştır.³⁶

Bu gelişmeyi takiben büyük devletlerin temsilcileri İstanbul'dan ayrılmış ve ardından bu devletler, 31 Mart 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Hristiyan unsurlara vadetmiş olduğu ıslahatların yerine getirmesi ve bu uygulamaların denetlenmesini öngören Londra Protokolü imzalamışlardır. Ancak protokol şartlarını ağır olduğu gerekçesiyle 12 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti tarafından reddedilmiştir.³⁷ Bu durum 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına zemin hazırlamıştır.³⁸ Savaşın Osmanlı Devleti açısından mağlubiyetle sonuçlanmasının ardından Osmanlı, 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır.³⁹ Ancak imzalanan antlaşma, Rusya'nın büyük kazanımlar elde etmesi nedeniyle Avrupalı devletlerin tepkisini çekerek, yeni bir antlaşmanın yapılması amacıyla Berlin Kongresinin toplanmasını gerekli kılmıştır.⁴⁰ Osmanlı Devleti ve Rusya'nın yanı sıra Avrupalı devletlerinin de katılımıyla gerçekleşen kongrede,⁴¹ detayları belirlenen Berlin Antlaşması ile Balkan coğrafyasının siyasi dengeleri yeniden şekillenmiştir.⁴²

Bu antlaşmaya göre Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız devlet statüsü elde etmiştir. Berlin Antlaşması ile Bulgaristan toprakları üç bölgeye ayrılmış, birinci bölge Osmanlı Devleti'ne tâbi ve bir prens tarafından yönetilen Bulgaristan Prenslığı. İkinci

³⁶ Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 321-331.

³⁷ Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, 8/28-40.; Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 328-332.

³⁸ 1877-1878 tarihler arasında Osmanlı ve Rusya arasında gerçekleştirilen savaştır. Rumi takvime göre 1293 yılına denk geldiği için tarihte 93 Harbi olarak bilinmektedir.

³⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, 8/40-67.

⁴⁰ İngiltere ve Avusturya-Macaristan başta olmak üzere Balkan topraklarında bulunan devletler, kendi menfaatleriyle uyuşmaması nedeniyle Ayastefanos Antlaşması'na tepki göstermişlerdir. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 345-347.

⁴¹ Osmanlı-Rusya arasındaki 1877-1878 yılları arasındaki savaşta yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, savaş sonucunda Rusya ile Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamıştır. Ancak söz konusu antlaşma hükümlerinin, Rusya'ya büyük kazanımlar sağlaması nedeniyle Avrupalı devletlerin tepkisini çekmiştir. Nihayetinde ortaya çıkan bu eleştiriler, Ayastefanos Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesine sebebiyet vermiştir. Bu anlamda, yeni antlaşmanın hükümlerin belirlenmesi amacıyla 13 Haziran-13 Temmuz 1878 tarihleri arasında Berlin'de Berlin Kongresi gerçekleştirilmiştir. Kongreye katılan devletler arasında; Rusya, Osmanlı, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya ve İtalya gibi devletler yer almaktadır. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997), 523-532.

⁴² Berlin Antlaşması, 1877-1878 yıllarındaki Osmanlı- Rus Savaşı ardından iki devlet arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması hükümlerinin Rusya'ya ya büyük kazanımlar sağlaması üzerine Avrupalı devletlerin itirazları doğrultusunda yapılan görüşmeler neticesinde hazırlanmıştır. Berlin Kongresi'nde yapılan görüşmelerin ardından 13 Temmuz 1878 tarihinde Osmanlı, Rusya, Almanya, Fransa, İngiltere ve Avusturya-Macaristan arasında imzalanmıştır. bk. Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 1 Aralık 2024).

bölge, idari yönden bağımsız olmakla birlikte siyasi ve askeri yönden Osmanlı Devleti'ne bağlı olup, Avrupa devletlerinin belirlediği vali tarafından yönetilen Şark-i Rumeli Eyaleti. Üçüncü bölge ise, ıslahat yapılmak üzere Osmanlı Devleti'ne bırakılan Makedonya'dır. Ayrıca, söz konusu olan antlaşmada, Bosna-Hersek her ne kadar Osmanlı toprağı olarak kalsa da yönetimi Avusturya-Macaristan'a verilmiştir.⁴³ Netice itibariyle, revize edilen antlaşma maddeleri, Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında kayıplar yaşamasının yanı sıra, ilerleyen süreçte bölgede ortaya çıkacak karışıklıklara yol açacaktır.

Berlin Antlaşmasıyla birlikte Balkan coğrafyasındaki Osmanlı hâkimiyeti, Makedonya ve Arnavutluk topraklarıyla birlikte Epir'in büyük bölümü ve Trakya bölgesi olarak sınırlandırılmıştır. Berlin Antlaşması'ndan duyulan memnuniyetsizlik bölgede, uzun vadeli çatışma ve istikrarsızlık dönemini hazırlamıştır. Bu süreçte ilk olarak, Berlin Antlaşması kapsamında Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Şark-i Rumeli, 1885 yılında Bulgaristan Prensiği tarafından ilhak edilmiştir.⁴⁴ Bunun sonucunda bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti Makedonya ve Arnavutluk ile sınırlandırılmıştır.

Netice itibariyle Ayastefanos Antlaşması ile kazanılan hakların Berlin Antlaşması'yla kaybedilmesi, Balkan coğrafyasındaki devletler ve çeşitli etnik unsurlar arasında hâkimiyet mücadelesini tetiklemiş; bu durum Osmanlı hâkimiyetinde kalan toprakların en etkili bir şekilde nasıl idare edilebileceği ve Balkan halkı ile büyük devletlerin farklı taleplerine karşı nasıl savunulabileceği sorununu ortaya çıkarmıştır.⁴⁵ Bu bağlamda Balkan topraklarında yaşanan istikrarsızlık ortamı ise "Makedonya Sorunu" gibi yeni bir krizin doğmasına uygun zemin hazırlamıştır.

1.1.1. Makedonya Sorunu

Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Makedonya toprakları, Trakya ile Arnavutluk arasında güneyde Ege Denizi, kuzeyde Sar dağları ve batıda Ohri Gölü ile çevrelenen bir bölgedir. Söz edilen topraklar, aynı zamanda Selanik, Manastır ve Kosova vilayetleri ile Serez, Ohri ve Üsküp kentlerini kapsamaktadır.⁴⁶

⁴³ Berlin Antlaşması maddeleri için bk. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 352-354.

⁴⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, 8/105-110.

⁴⁵ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, çev. Zehra Savan - Hatice Uğur (İstanbul: Küre Yayınları, 2009), 2/83.

⁴⁶ Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: E Yayınları Tarih Dizisi, 1994), 258.

Osmanlı Devleti'nde "Vilâyet-i Selâse (Üç Vilâyet)" tabiriyle adlandırılan ve Selanik, Manastır, Kosova vilayetlerini kapsayan Makedonya topraklarında⁴⁷ Türk, Rum, Bulgar, Sırp, Ulah, Arnavut ve Yahudi olmak üzere pek çok etnik ve dini unsur bir arada yaşamlarını sürdürmektedir. Makedonya'da bulunan bu etnik unsurlar, dini yönden Müslüman, Hristiyan ve Yahudi olarak farklılık gösterirken, bölgede yaşayan Hristiyan nüfusun büyük çoğunluğu ise Ortodoks mezhebine mensuptur.⁴⁸ Sonuç olarak Türk, Rum, Sırp, Ulah, Bulgar, Arnavut ve Yahudilerin bir arada yaşadığı bu toprakların coğrafik ve stratejik konumundan dolayı bu topraklara sahip olma mücadelesi Makedonya Sorunu'nun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Yukarıda da bahsedildiği üzere 93 Harbi sonrasında revize edilen antlaşma maddeleri, Berlin Antlaşması'nın imzalanmasına neden olmuştur. Ne var ki bu durum, Makedonya bölgesinin bir mesele olarak ortaya çıkmasında önemli bir faktörünü oluşturmuştur. Yeni antlaşmada toprakların paylaşılması yönündeki maddeler, Balkan topraklarında bulunan devletleri memnun etmediği gibi bölgede yaşayan farklı unsurlar arasında sorunlar çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özetle Berlin Antlaşması, Rusya başta olmak üzere Balkan devletlerinin, Ayastefanos Antlaşması ile elde ettiği kazanımların büyük kısmını ortadan kaldırmıştır. Onun içindir ki, Panslavistler, Berlin Kongresi'ni "...ümitlerimizin cenaze töreni..." olarak belirtmektedir.⁴⁹

Bunların yanı sıra ilgili antlaşmanın 23. maddesine göre Makedonya bölgesinde Osmanlı Devleti'nin reform çalışmalarında bulunması hükmü, büyük devletlerin bölgedeki reform çalışmalarıyla ilgilenmelerine ve bu durumun uluslararası bir boyut kazanmasına zemin hazırlamıştır. Büyük devletlerin bu doğrultudaki girişimleri nedeniyle, Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi kapsamında, 1880 yılında "Rumeli Vilayetleri Nizamnamesi" ni hazırlanmış, ancak hazırlanan nizamname, ilerleyen süreçte Sultan II. Abdülhamid tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe girmemiştir.⁵⁰ Netice itibarıyla, Osmanlı hâkimiyetinde olan Makedonya'da yaşayan pek çok etnik ve dini unsur arasında milliyetçi hareketlerin artış göstermesi, Balkan Buhranı ile bölgede istikrarsızlığın ortaya çıkması ve en nihayetinde Berlin Antlaşması hükümlerinin

⁴⁷ Gentril Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 52.

⁴⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, 8/146-148.

⁴⁹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 532.

⁵⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, 8/150.

Makedonya topraklarında yaşayan unsurları memnun etmemesi nedeniyle kendi çıkarları doğrultusunda toprak talep etmeleri Makedonya Sorunu 'nu alevlendirmiştir. Makedonya Sorunu 'nda bölgede yaşayan etnik unsurlar arasında yer alan Bulgarlar, bu sürecin önemli aktörlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bulgarlar, Ayastefanos Antlaşması'nda kararlaştırılan Büyük Bulgar Krallığı hedefi doğrultusunda, Berlin Antlaşması ile kaybettiği kazanımları geri alma mücadelesine girişmişlerdir. Makedonya'da yaşayan Bulgarlar, yürüttükleri çalışmalar doğrultusunda Makedonya topraklarını, Berlin Antlaşması'yla kurulan Bulgar Prensliği' ne bağlamayı amaçlamaktaydı.

Bu süreçte, Bulgar Kilisesi'nin 1870 tarihinde kurulmasıyla birlikte bölgede Bulgar ve Rum kiliseleri arasında hem dini hem de bölgesel bir hâkimiyet mücadelesi başlamıştır.⁵¹ Bu gelişmelere paralel olarak, 1885 tarihinde Şark-i Rumeli'nin, Bulgaristan Prensliği tarafından ilhak edilmesi Bulgarların, bölgedeki yayılmacı siyasetin somut bir göstergesi niteliğindedir. 1886 tarihinde Makedonya topraklarını ilhak etmek amacıyla Bulgar yöneticiler bir eğitim politikası geliştirerek, bölgedeki okullara Makedonya'nın Bulgaristan'la birleştirilmesi fikrini yaymak için Bulgar öğretmenler tayin etmeye başlamıştır.⁵²

Bulgarların, Makedonya bölgesine hâkim olmak amacıyla giriştikleri mücadele, dini ve eğitim alanlarının yanı sıra örgütsel yapılanmada da kendisini göstermektedir. 1890 tarihinde Sofya'da "Merkezi Edirne-Makedonya Komitesi" nin kurulmasıyla ilk örgütlenme hareketi başlamıştır.⁵³ Kurulan örgütün ilk amacı Makedonya'dan Bulgaristan'a göç eden Bulgarlara yardım etmektir ancak ilerleyen süreçte bu amaç, Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhakının sağlanması düşüncesiyle siyasi bir nitelik kazanmıştır.⁵⁴ Devamında, Makedonyalı Bulgarlar tarafından 1893 tarihinde Selanik'de "Makedonya Devrimci Örgütü" (Makedonska Revoljucionna Organizacijja) adıyla adlandırılan bir devrim komitesi kurulmuştur. Söz konusu komite zaman içerisinde birkaç kez isim değiştirmiş; 1905 yılından itibaren resmi olarak "İç Makedonya Devrimci Örgütü" (İMDÖ), "Vatresna Makedonska Revoljucionna Organizacijja"

⁵¹ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes'elesi'ne Dair", *Osmanlı Araştırmaları*, 9/9 (Haziran 1989), 78-79.

⁵² Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, 8/150-151.

⁵³ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 583.

⁵⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, 8/151.

(VMRO) olarak adlandırılan komite, zamanla kısaca “İç Örgüt” (İÖ) olarak anılmaya başlamıştır.⁵⁵

Kurulduğu yıldan itibaren Makedonya Sorunu ’nda önemli faktör olarak ortaya çıkan İç Örgüt, Makedonya topraklarının farklı noktalarında faaliyetlerini yürütmüştür. 1899 tarihinde Osmanlı Devleti’ne Makedonya’da bir muhtariyet kurulması yönünde isteklerini bildirmiş ancak, bu talebin reddedilmesi üzerine bölgedeki eylemlerini daha da yoğunlaştırmıştır.⁵⁶ Öte yandan Makedonya Sorunu ’nda Bulgarlar tarafından kurulan komitelerinin girişimlerine ek olarak, bölgede bulunan Yunan ve Sırp unsurlarda kendi çıkarlarını savunmak amacıyla benzer nitelikte eylemlerde bulunmuşlardır.⁵⁷ Makedonya topraklarında yürütülen bu ayrılıkçı hareketler, bölgede istikrar ortamının korunmasını da zorlaştırmıştır. İsyan atmosferin hâkim olduğu Makedonya coğrafyasında, 1900’lü yıllardan itibaren çeşitli grupların gerçekleştirdiği çok sayıdaki eylem, Müslüman ve Hristiyan fark etmeksizin ölümlere sebep olmuştur. Bu eylemlere ilaveten bölgedeki tren ve posta arabalarının yolları kesilerek yabancı ve zenginler kaçırılmıştır. Makedonya’da yaşanan bu gelişmeler, Osmanlı Devleti aleyhine bir algı oluşturmaları bakımından dönemin yabancı basınında gündemde geniş yer bularak, Osmanlı Devleti’ni zor durumda bırakmıştır.⁵⁸

Bulgar milliyetçileri tarafından kurulan 19. yüzyılın son çeyreğinde Makedonya coğrafyasında aktif olan İç Örgüt, 20. yüzyılın başlarında da faaliyetlerine devam etmiştir. 23 Eylül 1902 tarihinde Cuma-i Bâlâ İsyanı’nı organize etmiş ve isyan hareketi Osmanlı güçleri tarafından bastırılmıştır.⁵⁹ Bölgede yaşanan son gelişmeler ve muhtariyet talepleri nedeniyle aynı yıl içerisinde, Sultan II. Abdülhamid, “Rumeli Vilayetleri hakkında talimat” başlığında yeni bir ıslahat programı tasarısı hazırlatmış ve programın ivedilikle bölgede uygulanması için çalışılmıştır.⁶⁰ Jandarma sistemi içerisinde Müslümanlarla birlikte Hristiyanların da yer almasını öngören bu ıslahat programı, Osmanlının Makedonya’da güçlenmesinin istenmemesi nedeniyle beklenen

⁵⁵ Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, çev. İhsan Catay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), 118-125.; Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 46-47.

⁵⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, 8/153.

⁵⁷ Gül Tokay, *Makedonya Sorunu; Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, (İstanbul: Afa Yayınları, 1996), 60-67.

⁵⁸ Shaw- Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 260-261.; Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, 8/153-154.

⁵⁹ Adanır, *Makedonya Sorunu*, 162-164.; Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 104.

⁶⁰ Adanır, *Makedonya Sorunu*, 167-168.

düzeyde bir memnuniyet sağlayamamıştır. Bunun yanı sıra söz konusu ıslahat programı, Rusya ve Avusturya-Macaristan tarafından tekrardan değerlendirilerek, yeni bir reform planı hazırlanmıştır. “Viyana Sözleşmesi” olarak bilinen bu reform planı, 21 Şubat 1903 tarihinde Osmanlı hükümetine gönderilmiş ve programın ana hatları, Sultan II. Abdülhamid’in ıslahat programından farklı olmadığı için 23 Şubat 1903 tarihinde kabul edilmiştir. Ancak bu son programda bölgede istikrarı temin etmede beklenen etkiyi gösterememiştir.⁶¹

Tansiyonun yüksek olduğu bölgede, 1903 yılının ilk aylarında Selanik’te yabancı vapurlara, demiryolu, banka ve okul binalarına yönelik bombalı olaylar, bölgedeki asayiş ciddi bir şekilde sarsılmasına neden olmuştur.⁶² Akabinde, 2 Ağustos 1903 tarihinde başlayan *İlinden İsyan* hareketi sürecinde çok sayıda resmi bina yakılmış ve Osmanlı memuru öldürülmüştür. Kısa süreli başarılar elde eden bu isyan hareketi, Osmanlı güçlerince bastırılmıştır.⁶³ Bu gelişmelerin ardından Makedonya topraklarında siyasi ve toplumsal krizin derinleşmesi üzerine, Ekim 1903’de Rusya ve Avusturya Hariciye Nazırları tarafından Balkanlar’da barışın sağlanması amacıyla “Mürzsteg Programı” hazırlanmış ve program, Osmanlı Devleti tarafından uygulamaya koyulmuştur.⁶⁴ Söz konusu programın uygulanması ardından, bölgede bulunan Jandarma kuvvetlerinin disiplinli davranışları ve memurların dikkatli tutumları bölgedeki asayiş büyük ölçüde sağlamış, ancak bölgedeki çetecilik faaliyetleri tamamen bitirilememiştir. Bu süreçte, Yunan ve Ulah komiteleri kurulmuş, Arnavutluk’ta ise eşkıyalık devam etmiştir.⁶⁵

Netice itibarıyla 19. yüzyılın son çeyreğinde, önceki dönemlerden miras kalan sorunlar ve 1878 Berlin Antlaşması’nın tesis ettiği statüko, Balkanlar’da önemli bir meselenin şekillenmesine neden olmuştur. Osmanlı hâkimiyetindeki Makedonya’da etnik unsurlar arasında toprak ve bağımsızlık talepleriyle başlayan süreç, Makedonya Sorunu’nun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda bölgede zayıflayan Osmanlı hâkimiyeti karşısında Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan gibi devletlerinin

⁶¹ Adanır, *Makedonya Sorunu*, 170-171.; Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 106.

⁶² Selanik’te gerçekleşen olaylar için bk. Adanır, *Makedonya Sorunu*, 183-192.

⁶³ Adanır, *Makedonya Sorunu*, 197-213.; Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 108.

⁶⁴ Tokay, *Makedonya Sorunu; Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, 47-48.; Adanır, *Makedonya Sorunu*, 216-217.; Ali Dikici, “Osmanlı Makedonya’sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı”, *Karadeniz Araştırmaları* 6/24 (Nisan 2010), 75-108.

⁶⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, 8/160.

Makedonya topraklarında hak iddia etmeleri Makedonya Sorunu 'nunu daha da karmaşık hale getirmiştir. Bulgarlar başta olmak üzere etnik unsurlar arasında gerçekleşen çetecilik faaliyetleri ve Balkan devletlerinin tutumları, yaklaşık yarım asır Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Arnavutlar arasında huzursuzluk oluşturarak, kendi topraklarını koruma arayışına yöneltmiştir. Sonuç olarak Berlin Antlaşması, Makedonya Sorunu ortaya çıkmasına sebep olurken, aynı şekilde Makedonya'da etnik unsurlar arasında çıkan ayaklanmalar da Arnavut meselesinin doğuşuna neden olmuştur.

1.2. Büyük Devletlerin Bölgeye İlgisi

Balkan coğrafyası, Berlin Antlaşması ardından etnik unsurların ve bölgede bulunan devletlerin yanı sıra büyük devletlerin de mücadelesinin odak noktası haline gelmiştir. Zira dışarıdan Balkanlar'a hâkim olan devlet, Batı'da Avrupa'yı, Doğu'da ise Rusya'yı tehdit etme gücüne sahip olacaktı.⁶⁶ Bu anlamda dönemin büyük devletleri, Balkanlar'da kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek, askeri ve siyasi stratejiler geliştirmişlerdir.

1.2.1. Avusturya-Macaristan

Tarihi süreçte Osmanlı Devleti ile uzun yıllar karşı karşıya gelen Avusturya-Macaristan, Balkanlar'da özellikle bir dönem ortak hareket ettiği Rusya'nın Panslavizm⁶⁷ politikasına karşı kendi menfaatleri doğrultusunda, Balkanlar'da Rusya'ya karşı mücadeleye girişmiştir. Berlin Kongresi'nde yeni antlaşmanın hazırlanmasının ardından Avusturya-Macaristan, Osmanlının toprak koruma politikasını terk ederek, Balkan topraklarında Osmanlı hâkimiyetinde bulunan topraklara yerleşmek ve aynı zamanda bölgede Slav birliğinin kurulmamasına yönelik çalışmalarını sürdürmüştür.⁶⁸

Sırbistan'a karşı 1893 yılından itibaren Bulgaristan ile diplomatik yakınlık tesis etme sürecine giren Avusturya-Macaristan, Makedonya Sorunu kapsamında Balkan ve Makedonya coğrafyasında ortaya çıkan huzursuzluklardan dolayı Mayıs 1897 tarihinde Rusya ile Balkanlar'daki düzenin sürdürülmesi için antlaşma yaparak, bölgedeki

⁶⁶ Halil Akman, *Paylaşılmayan Balkanlar* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006), 70.

⁶⁷ Panslavizm, 19. Yüzyılın ortalarında gerçekleşen siyasi bir hareket olup Slav halkının bütünlüğünü ve birliğinin sağlanması ideolojisidir. Bu politika özellikle Çarlık döneminde Rusya'nın, Slav ırkından olanları kendi hâkimiyeti altında bir devlet halinde toplanma siyasetidir. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 489-494.

⁶⁸ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 530-531.

statükonun devamını onaylamıştır.⁶⁹ Ancak 1908 yılında Balkan topraklarında genişleme siyaseti kapsamında Bosna-Hersek'i ilhak eden Avusturya-Macaristan, bu tarihten sonra ki gayesi Arnavutluk ve Makedonya'ya nüfuz ederek Selanik'e kadar ulaşmaktı.⁷⁰

1.2.2. Rusya

Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar boyunca mücadele içinde olduğu Rusya'nın, Osmanlı hâkimiyetini ve toprak bütünlüğünü tehdit eden sıcak denizlere inmeye yönelik politikası ve Grek Projesi⁷¹ mevcuttu. Rusya'nın bunlara paralel olarak, Balkanlara yönelik stratejisi ise 19. yüzyıldan itibaren takip ettiği Panslavizm politikası çerçevesince Balkanlar'da kendi nüfuzuna sahip devletler oluşturmaktı.

Rusların İstanbul'u dolayısıyla Boğazları ele geçirme isteği Çar I. Nikola'nın⁷² tabiriyle "öleceği muhakkak olan hasta adam"⁷³ın yani Osmanlı Devleti'nin, mirasına sahip olma fikrine yönelikti. Fakat Rusya, İstanbul ve Boğazlara yönelik bu emellerini, Avrupalı devletlerin engellemeleri karşısında gerçekleştiremeyeceğini anlaması üzerine hareket alanı olarak Balkanlara yönelmiştir. Nitekim bu gelişme, Balkan uluslarının peşi sıra bağımsızlık mücadelelerine girişmelerine neden olarak ilerleyen süreçte, Osmanlı Devleti'nin otoritesinin zayıflamasında önemli bir etki oluşturmıştır.⁷⁴

Rusya, 19. yüzyılda yürüttüğü stratejik girişimlerle, Balkanlar'da ve Osmanlı Devleti'ne karşı hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktadır. 1875 yılında Bosna-Hersek İsyanı'nın uluslararası bir sorun haline gelmesiyle Rusların desteğiyle Karadağ-Sırbistan, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmiştir.⁷⁵ Ardından sonraki süreçte yaşanan gelişmeler, Rusya ve Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya getirmiş ve gerçekleşen 93 Harbi sonrasında

⁶⁹ Umran Gökyer, *XIX. Yüzyıl'da Avrupa Devletlerinin Balkan Politikaları* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 329-340.; Avusturya-Macaristan'ın Balkan politikası için ayrıca bk. Akman, *Paylaşılmayan Balkanlar*, 73.

⁷⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, 8/14-15.

⁷¹ Rusya İmparatoriçesi II. Katerina (1762-1796) tarafından 18. yüzyılda oluşturulan projedir. Bu proje kapsamında Osmanlı payitahtı İstanbul'un Rusya tarafından ele geçirilip Bizans devletini yeniden kurulması amaçlanmıştır. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 17-18.

⁷² Nikolay Pavloviç, 1825-1855 tarihleri arasında hüküm sürmüş Rus çarıdır. I. Nikolay, 9 Ocak 1853 tarihinde Petersburg'daki İngiliz elçisi Hamilton Seymour ile yaptığı görüşmede Osmanlı Devleti'ni "hasta adam" olarak nitelendirmiştir. Bu deyim ilerleyen süreçte, tarihsel bir kavram haline gelmiştir. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 233-234.

⁷³ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 326.

⁷⁴ Gökyer, *XIX. Yüzyıl'da Avrupa Devletlerinin Balkan Politikaları*, 155-162.

⁷⁵ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 353-354.

iki devlet arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Rusya büyük avantaj elde etmiştir. Ancak söz konusu antlaşmanın maddelerinin revize edilmesiyle birlikte Rusya, ilk antlaşmada elde ettiği kazanımlarını büyük ölçüde yitirmiştir.

Netice itibariyle Rusya, Balkan coğrafyasında özellikle 19. yüzyılda uyguladığı Panslavizm politikası çerçevesinde bölgedeki Slav unsurlar üzerinde hâkimiyet kurma politikasını takip etmiştir. Bu politika çerçevesinde Balkan topraklarında gelişen isyan faaliyetleri, bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin günden güne zayıflamasına neden olmuştur.

1.2.3. İngiltere

Büyük devletler arasında yer alan İngiltere'nin Balkan coğrafyasındaki politikası daha çok Akdeniz'deki sömürge yollarını tehdit edecek unsurlara yöneliktir. Bu anlamda İngiltere, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar Rusya'nın, bölgede gerçekleştirdiği Panslavizm politikası doğrultusunda genişleme girişimlerine karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır.⁷⁶

İngiltere'nin Balkan topraklarında dengenin korunması yönünde izlemiş olduğu siyaset, 93 Harbi sürecinde de devam etmiştir. Osmanlı-Rusya arasında gerçekleşen savaşta Rusların cephelerde aldığı galibiyetler neticesinde İstanbul'a kadar yaklaşması İngiltere'yi rahatsız etmiştir. Buna ilaveten savaş sonucunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla Rusya'nın büyük avantaj etmesi, İngiltere'nin bölge açısından tedirginliğinin daha da derinleşmesine sebep olmuştur. Rusya'nın Balkanlar'daki nüfuzu büyük ölçüde artırmayı hedefleyen bu antlaşma, İngiltere tarafından da olumsuz karşılanmıştır. Çünkü Rusya'nın kendi çıkarları doğrultusunda Balkanlara ve Boğazlara yerleşme ihtimali İngiltere'nin Akdeniz ve Ortadoğu'da ki sömürge yollarını tehlikeye atılması demektir. Bu nedenle İngiltere, yeni antlaşma şartlarının görüşüldüğü Berlin Kongresi'nde, Yunanistan hudutlarını genişletmeyi ve Bosna-Hersek'in Avusturya'ya verilmesi teklifinde bulunmuştur. Bu şekilde İngiltere, Rusların Balkanlar'da güçlenmesini engellemek ve bölgede bozulan dengenin yeniden tesis edilmesi amacıyla Yunanistan üzerinde nüfuz sahibi olmayı planlamıştır. Ayrıca Bulgaristan'ın da bağımsız olmasını desteklemiştir.⁷⁷

⁷⁶ Gökyer, *XIX. Yüzyıl'da Avrupa Devletlerinin Balkan Politikaları*, 23-27.

⁷⁷ İngiltere'nin Berlin Antlaşma sonrası Balkanlar ve Osmanlı Devleti'ne yönelik takip ettiği politika için bk. Gökyer, *XIX. Yüzyıl'da Avrupa Devletlerinin Balkan Politikaları*, 49-60.; İngiltere'nin Balkan

Sonuç olarak İngiltere, Balkan coğrafyasında sömürge yollarının güvenliği ve özellikle Hindistan yolunun tehdit altında olmaması için girişimlerde bulunmuştur. Kıbrıs'ı ele geçirmesinin ardından Akdeniz'de ki konumunu kuvvetlendirmesiyle birlikte, Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma siyasetinden uzaklaşarak, bölgede daha çok kendi menfaatleri doğrultusunda hareket ederek mevcut dengeleri korunmaya yönelik bir politika takip etmiştir.

1.2.4. Fransa

Tarihsel mazide Osmanlı Devleti'nin önemli müttefikleri arasında bulunan Fransa, 19. yüzyılın son döneminde Almanya'nın siyasi birliğini kurma sürecinde, 1870 tarihindeki Sedan Savaşı'nda yaşadığı yenilgi ardından bir süre dış politikada etkili bir rol üstlenemedi. Fransa bu dönemde daha ziyade devletlerarası siyaseti yakından takip ederek Avrupa'daki pozisyonunu sürdürme çabası içerisinde olmuştur.⁷⁸

1.2.5. Almanya-İtalya

Avrupa'da siyasi birliğini 19. yüzyılın son döneminde tamamlayan Almanya ve İtalya devletleri de Balkanlar'daki siyasi gelişmeleri yakından takip etmekteydiler. Almanya, siyasi birliğini tamamlamasının ardından Avrupa'daki siyasi rekabete dâhil olabilmek için çalışmalar yürütmüştür. Balkan topraklarındaki politikası, Avusturya ve Rusya'nın kendisine karşı savaş siyaseti içerisinde olmaması için iki devletin Balkanlar'da meşgul olmalarını ve çatışmalarını kendi açısından faydalı görmüştür.⁷⁹

Almanya, Balkanlara yönelik politikasında diplomasi öncelikli bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında var olan denge siyasetinin sona ermesi ardından Almanya, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmuştur. Bununla birlikte 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında yabancı sermayenin Osmanlı topraklarında demiryolu çalışmalarında bulunduğu dönemde, Almanya'da stratejik önem arz eden Makedonya topraklarında yatırımlarını gerçekleştirmiştir.⁸⁰

politikasına ilişkin detaylı bilgi için bk. Gökyer, *XIX. Yüzyıl'da Avrupa Devletlerinin Balkan Politikaları*, 21-110.

⁷⁸ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 488.; Gökyer, *XIX. Yüzyıl'da Avrupa Devletlerinin Balkan Politikaları*, 348.

⁷⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, 8/15.

⁸⁰ Gökyer, *XIX. Yüzyıl'da Avrupa Devletlerinin Balkan Politikaları*, 137-147.

Genel anlamda Almanya kendi çıkarları doğrultusunda bölgede denge siyasetini takip ederek, Osmanlı Devleti'nin bölgede zayıflamasını istememiştir.

Var olan siyasette kendine yer bulmaya çalışan İtalya ise Balkan politikasında kendi ulusal çıkarları neticesinde genişleme siyaseti içinde hareket ederek, Arnavutluk ve Dalmaçya kıyılarında hâkimiyet kurmaya çalışmıştır.⁸¹

1.3. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Arnavutlar

Berlin Antlaşması'nın ardından Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalan Makedonya topraklarında büyük devletlerin nüfuz alanlarını genişletme çabaları ve bölgede gerçekleşen isyan faaliyetlerine destek vermeleri bölgenin daha da hassas bir konumda olmasına sebebiyet vermiştir.⁸² Siyasi ve askeri açıdan bu denli zorlu bir süreçte, İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikolay arasında 9-10 Haziran 1908 tarihlerinde Reval'de gerçekleşen görüşme, bölgedeki sorunun daha da derinleşmesine sebep olmuştur.⁸³ İki hükümdar arasında gerçekleşen görüşmede, Makedonya topraklarının paylaşılması konusunun görüşüldüğü yönündeki söylentiler, bölgede etkin durumda olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet'in ilanı için faaliyete geçmesine zemin hazırlamıştır.⁸⁴ Sultan II. Abdülhamid yönetiminden kaynaklanan memnuniyetsizlik, Balkan topraklarında ki çetecilik faaliyetleri, büyük devletlerin Osmanlı iç işlerine karışmaları ve ordu da özellikle 3. Ordu da görevli genç subaylar arasında Meşrutiyet lehine hareketlenmelerde bu oluşumu şekillendiren önemli unsurlardır.⁸⁵

⁸¹ Akman, *Paylaşılmayan Balkanlar*, 75.

⁸² Fahir Armaoğlu, "19. Yüzyıl Siyasi Tarihi" eserinde konuyu "...1890 lardan itibaren "pişmeye" başlayan "Makedonya Sorunu" da, Balkanlar'ın üç küçük ülkesi Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'ı da bir "toprak Mücadelesi" içine itti. Tabiatile, bütün bu gelişmelerin, başında sorunun "kaynadığı" olan devlet Osmanlı Devleti idi. Kaynama' nın ateşi ise "Makedonya" idi." şeklinde ifade eder. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 600.

⁸³ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 600.; Adanır, *Makedonya Sorunu*, 266.; Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 172.

⁸⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti, 2 Haziran 1889 tarihinde Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne öğrencisi olan İbrahim Temo'nun öncülüğünde Abdullah Cevdet, İshak Sükûtî ve Mehmed Reşid tarafından "İttihâd-ı Osmânî" adı altında kurulmuştur. Cemiyetin amacı, devleti çöküş sürecinden kurtarmak, devleti modern devlet haline getirmek ve anayasayı tekrardan yürürlüğe koymaktır. 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanında etkili olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet'in ilanı ardından siyasi hayatına "İttihat ve Terakki Fırkası" olarak devam etmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde yönetimde söz hakkı almaya başlamayan fırka, 1908-1918 tarihleri arasında devlet idaresinde önemli rol oynamıştır. İttihat ve Terakki hakkında detaylı bilgi için bk. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 1/19-127.; Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985).

⁸⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983), 1-1/429-430.

Söz konusu gelişmeler ışığında Reval görüşmeleri, Meşrutiyet'in tekrardan ilanı için harekete geçilmesinde tetikleyici rol oynamıştır. Hareket için kıvılcım vazifesi gören görüşmenin ardından Resne'de görevli Kolağası Niyazi Bey ve beraberindekilerin 3 Temmuz 1908 tarihinde, Meşrutiyet'in tekrardan ilan edilmesi amacıyla dağa çıkması, bölgede Meşrutiyet'in ilanı amacıyla yürütülen çalışmaları somut bir eyleme dönüştürmüştür.⁸⁶ Bu doğrultuda bölgede başlayan isyan hareketini ve yaşanan olayları sonlandırmak amacıyla, Sultan II. Abdülhamid, Şemsi Paşa'yı görevlendirmiş, ancak paşa Manastır'da öldürülmüştür. Bu durum üzerine isyan için Tatar Osman Paşa görevlendirilmiş, ancak o da isyancılar tarafından kaçırılmıştır.⁸⁷ Organize bir şekilde hareket eden İttihat ve Terakki ile isyancılar bölgenin farklı noktalarında eylemlerini gerçekleştirmişlerdir. Yaşanan bu olaylara paralel olarak Üsküp'te gayrimüslim çocukların eğitim gördüğü okulun, öğrencileri ve velilerinin katılımıyla Firzovik yakınlarında eğlence düzenleneceği haberinin yayılmasıyla, bölgede yaşayan binlerce Arnavut, etkinliği iptal ettirmek amacıyla Firzovik'e doğru hareket etmiştir. Sayıları 30.000'ne yaklaşan bu kalabalık, başlangıçta başka bir amaç için toplanmış olmasına rağmen ilerleyen süreçte Meşrutiyet'in ilanını isteyen bir harekete evrilmiştir.⁸⁸

Bu sırada Ohri'de Redif Alayı Komutanı Eyüp Sabri Bey ve beraberindekiler, Niyazi Bey kuvvetleriyle birleşerek ortak hareket etmiştir. Bölgede meydana gelen bu gelişmeler, İstanbul'a anayasanın tekrardan yürürlüğe girmesi yönünde birçok telgrafın gönderilmesiyle devam etmiştir.⁸⁹ İstanbul ile görüşmelerin yürütüldüğü süreçte, İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Merkezi, İstanbul'dan haber gelmesini beklemeksizin 23 Temmuz 1908 tarihinde atılan toplananlarla Meşrutiyet'in ilan edildiğini duyurmuştur. Ardından Sultan II. Abdülhamid, Makedonya bölgesinde gelişen olaylar ve telgraflar neticesinde devlet adamlarıyla yaptığı müzakereler sonucunda 24 Temmuz 1908

⁸⁶ Niyazi Bey'in dağa çıkmasını gerektiren hususlar için bak. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi* (Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 2-4/172-173.

⁸⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 9/33-35.; Hacısalihoglu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 200-201.

⁸⁸ Firzovik toplantısı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet* (İzmir; Ticaret Basımevi, 1944).; Firzovik'te toplanan Arnavutlara başta Miralay Galip Bey olmak üzere meşruti idareyi anlatan konuşmalar yapılmış ve İttihatçılarındaki çalışmaları kapsamında 12 gün sonra Firzovik'te toplanan Arnavutlar meşruti idareyi talep eden konuma gelmiştir. Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/34-37.; Remzi Çavuş, "Firzovik Toplantılarının Meşrutiyetin İlanına Katkısı", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3/5 (Nisan 2015), 65-72.; Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 74-78.

⁸⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/37.; Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, 65-66.

tarihinde Kanun-i Esasi'yi tekrardan yürürlüğe koyarak, tarihte "II. Meşrutiyet Dönemi" olarak adlandırılacak süreci başlatmıştır.⁹⁰

1.3.1. 31 Mart Olayı ve Mehmed Reşad'ın Tahta Çıkışı

II. Meşrutiyet Dönemi büyük sevinçler, büyük beklentiler ve temenniler içermektedir. Ancak Meşrutiyet'in ilanından kısa süre sonra Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Yunanistan'ın Girit'i topraklarına katması ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi olumlu hava üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır.⁹¹

Meşruti idareyle birlikte tekrardan açılan mecliste çoğunluğu sağlayarak iktidar gücünü ele geçiren İttihat ve Terakki Fırkası'nın takip ettiği politika, farklı etnik unsurlar arasında rahatsızlık oluşturmuştur.⁹² Bu bağlamda Meşrutiyet'in ilanı ardından yaşanan olumsuz gelişmeler ve İttihatçıların izlediği siyaset İttihat ve Terakki Fırkası'na rakip olarak 1913 yılına kadar pek çok siyasi fırka kurulmasına neden olmuştur.⁹³

II. Meşrutiyet'in ilanından kısa süre sonra yaşanan toprak kayıpları ve İstanbul'da meydana gelen siyasi gelişmeler, Volkan Gazetesi başta olmak üzere dönemin hâkim gücü olan İttihat ve Terakki'ye yönelik yayınlar yapılmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra, Derviş Vahdeti tarafından kurulan İttihad-ı Muhammedi Fırkası da, İttihat ve Terakki Fırkası'na yoğun muhalefet oluşturarak siyasi atmosferi daha da sıkıntılı hale getirmiştir.⁹⁴ Her anlamda siyasi tansiyonun yüksek olduğu dönemde, İttihad-ı Muhammedi Fırkası gerek mevlid okuma ve gerekse kuruluşunu ilan etmek amacıyla Ayasofya Camii'nde 20.000'e yakın kişiyi biraraya getirmiştir. Cami etrafında toplanan kalabalığın sancaklarla ilerledikleri esnada, İstanbul halkından bazı kimseler

⁹⁰ Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, 67-68.; Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 203.; II. Meşrutiyetin ilanına giden sürecin detayları için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edileceğine Dair Vesikalar", *Belleten* 20/77 (Ocak 1956), 103-174.

⁹¹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972), 4/366-367.

⁹² 1908 yılının Kasım- Aralık aylarında yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Fırkası ile Ahrar Fırkası bulunmaktaydı. Sonrasında 17 Aralık 1908 tarihinde Meclis-i Mebusan açılmıştır.; 1908 seçimlerinde toplam mebus sayısı ile ilgili 240, 275 ve 288 gibi farklı rakamlar verilmektedir. Suat Zeyrek, *Meşrutiyet: Osmanlı'da Birlikte Yaşamak ya da Birlikte Dağılmak* (İstanbul: Kitabevi, 2013), 30.

⁹³ 1908- 1913 yılları arasında kurulan öne çıkan fırkalar; 1908 yılında kurulan Ahrar Fırkası. Detaylı bilgi için bk. Turgut Subaşı, "Osmanlı Devletinde Çok Partili Hayat: Osmanlı Ahrar Fırkası", 6. *International Cappadocia Scientific Research Congress*, ed. Serap Göncü (Nevşehir: İksad Yayınevi, 2024), 6/708-721.; 1909 yılında siyasi hayatına başlayan İttihad-ı Muhammediye Fırkası. Fırka hakkında bilgi için bk. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 1/182-205.; 1911 tarihinde kurularak kısa sürede etkin olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 1/182-205.

⁹⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/75-85.

“Meşrutîyyetin cenaze alayları geçiyor” ifadelerini kullanarak, durumun vahametini ortaya koymuşlardır.⁹⁵ Söz konusu gelişmelerin etkisiyle gerilimin hâkim olduğu bu süreçte, Serbesti Gazetesi’nin başyazarı Hasan Fehmi Bey’in 6 Nisan 1909 tarihinde öldürülmesi bir kıvılcım etkisi oluşturdu. Bu anlamda, öldürülen gazetecinin cenazesine büyük kalabalık katılmış ve cenaze töreni hükümete yönelik bir gösteri halini almıştır. Serbesti Gazetesi’nin başyazarının öldürülmesi ve öldürenin yakalanmaması İttihat ve Terakki’ye yapılan muhalefeti daha da sertleştirdiği gibi Meşrutîyet ve İttihatçı karşıtı yayınlar yapılmaya başlandı.⁹⁶

Bütün bu gelişmeler neticesinde 13 Nisan 1909 (Rumi 31 Mart 1325) da İstanbul Taş Kışla ’da Avcı taburları “şeriat isteriz” sözleriyle ayaklanma başlamıştır. Kısa süre içerisinde İstanbul’da büyük bir taraftar bulan ayaklanmada, isyancılar çıkan olaylarda İstanbul’da asayiş bozmakta ve hükümete yönelik bazı taleplerde bulunmuşlardır. İstanbul’da yaşanan bu gelişmeler, Makedonya bölgesine ulaşmasıyla birlikte, meşrutî idareyi korumak ve olayları sonlandırmak amacıyla Harekât Ordusu adında bir kuvvet İstanbul’a sevk edilmiştir. Mahmud Şevket Paşa komutasındaki bu kuvvet, 21 Nisan 1909 tarihinde İstanbul’a ulaşarak, 3 gün içinde asayiş sağlamıştır.⁹⁷

İstanbul’da huzur ve güvenliğin sağlanmasının ardından 27 Nisan günü Sait Paşa başkanlığında mebusların ve ayanların bulunduğu Meclis-i Umumi toplanarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir.⁹⁸ Şeyhülislamında hazır bulunduğu toplantıda, yapılan görüşmeler neticesinde Şeyhülislamın hazırladığı fetvası ile Sultan II. Abdülhamid tahtan indirilerek yerine kardeşi Mehmed Reşad Efendi, Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis unvanıyla tahta çıkmıştır.⁹⁹

⁹⁵ Abdurrahman Şeref Efendi, haz. Bayram Kodaman- Mehmet Ali Ünal, *Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutîyet Olayları (1908-1909)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996) , 18.; İttihad-ı Muhammediye Fırkası kuruluşu ve fırkanın kuruluşunun ilanı münasebetiyle, Derviş Vahdet’inin Ayasofya Camii’nde gerçekleştirdiği nutuk için bk. Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutîyet Dönemi 1908-1918*, 1/183, 1/203-205.

⁹⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutîyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/83.; Cemal Kutay, *Şehit Sadrazam Talat Paşa’nın Gurbet Hatıraları* (İstanbul: Kültür Matbaası, 1983), 2/518-521.

⁹⁷ Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar: II. Meşrutîyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu* (İstanbul: Buke Kitapları, 2004), 141-149.; Detaylı bilgi için bk. Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutîyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/85-102.; Kutay, *Şehit Sadrazam Talat Paşa’nın Gurbet Hatıraları*, 2/530-575, 2/595-597.

⁹⁸ Abdurrahman Şeref Efendi, *Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutîyet Olayları (1908-1909)*, 21-22.; Kutay, *Şehit Sadrazam Talat Paşa’nın Gurbet Hatıraları*, 2/ 612-615.

⁹⁹ Abdurrahman Şeref Efendi, *Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutîyet Olayları (1908-1909)*, 23.; Kutay, *Şehit Sadrazam Talat Paşa’nın Gurbet Hatıraları*, 2/620-623.; Sultan Mehmed Reşad, 2 Kasım 1844 tarihinde Çırağan Sarayı’nda doğmuştur. Babası, Tanzimat Fermanını ilan ederek Osmanlı Devleti’nde yeni bir dönemi başlatan Sultan Abdülmecid, annesi Gülcemal Kadınefendi’dir.

1.3.2. Sultan Mehmed Reşad'ın Yönetim Anlayışı

27 Nisan 1909 yılında Osmanlı Devleti'nin 35. padişahı olarak 65 yaşında tahta çıkan Sultan Mehmed Reşad,¹⁰⁰ Osmanlı tarihini iyi bilen, Mevlevi tarikatına mensup,¹⁰¹ tasarruflu, anlayışlı bir padişahı.¹⁰² Bir dönem Başmâbeynci¹⁰³ görevi münasebetiyle Sultan Mehmed Reşad'a yakın olan Lütî Simavi, padişahı “Terbiye timsali” olarak adlandırılmasına layık olduğu kadar nezaket sahibi olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴

Sultan II. Abdülhamid'i hal eden ve Sultan Mehmed Reşad'ı tahta çıkan kuvvet¹⁰⁵ yani İttihat ve Terakki, padişahın saltanatı süresince gerçekleştirdiği siyasi manevralarla¹⁰⁶

Klasik şehzade eğitimi alan padişah, Arapça ve Farsça dillerine hâkimdir. Babası ve amcası Sultan Abdülaziz dönemlerinde serbest bir hayat yaşamış iken ağabeyi Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla veliaht olması nedeniyle ağabeyinin saltanatı süresince sarayda gözetim altında yaşamıştır. Padişahın saltanatı 27 Nisan 1909 tarihinden 3 Temmuz 1918 yılına kadar dokuz yıldır. Sultan Mehmed Reşad saltanatının önemli siyasi olayları ise 1911-1912 tarihlerinde gerçekleşen Trablusgarp Savaşı ve 1914-1918 yıllarında gerçekleşen I. Dünya Savaşı'dır. Cevdet Küçük, “Mehmed V”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 13 Kasım 2011).

¹⁰⁰ Sultan Mehmed Reşad'ı konu alan yayınlar için bk. Fatih Tetik, *İttihad Terakkî Kıskaçında bir Sultan V. Mehmed Reşad* (1908-1918), (İstanbul: Semerkand Basım Yayın, 2020).; Fahrettin Gün vd. (ed.) *Sultan Mehmed Reşad ve Dönemi (Sergi kataloğu)* (İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2017).; Cengiz Göncü (haz.), *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Sultan Mehmed Reşad ve Dönemi* (İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2017).; Cengiz Göncü (haz.), *II. Meşrutiyet ve Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi Kronolojisi* (İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2017). Milli Saraylar yönetimi tarafından Kasım 2017 tarihinde yapılan “Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi Uluslararası Sempozyumu ”nda sunulan bildiriler için bk. Fahrettin Gün vd. (haz.), *Sultan Mehmed Reşad ve Dönemi*, 1.Cilt. (İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018).; Fahrettin Gün vd. (haz.), *Sultan Mehmed Reşad ve Dönemi*, 2.Cilt. (İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018).; Fahrettin Gün vd. (haz.), *Sultan Mehmed Reşad ve Dönemi*, 3.Cilt. (İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018).; Karataş, *Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati Albümü.*; Fahrettin Gün (ed.), *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi Fotoğraf Albümü* (Ankara: TBMM Milli Saraylar, 2017).; Yüksek Lisans tezleri için bk. İsmail Özdemir, *Sultan Mehmed Reşad'ın Hayatı (1844-1918)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).; Zeynep Alanoğlu, *Meşrutî Sistemde bir Padişah Portresi: Sultan Mehmed Reşad (1909-1918)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi , 2019).; Selin Aran, *Accessing the sultan through ceremony and photography: Dissemination of a new imperial image during Sultan Mehmed V Reşad's reign (1909-1918)* (İstanbul: Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁰¹ Lütî Simavi, *Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin'in Dönemlerinde Sarayda Gördüklerim*, Yay. Haz. Fatih Akyüz- Fatih Tetik (İstanbul: Timaş Yayınları, 2022), 104.; Detaylı bilgi için bk. Sezai Küçük, “Sultan Reşad ve Mevlevilik”, *Sultan Mehmed Reşad ve Dönemi*, haz. Fahrettin Gün vd. (İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018), 3/1058-1093.

¹⁰² Padişahın şahsi özellikleri için bk. Tetik, *İttihad Terakkî Kıskaçında bir Sultan V. Mehmed Reşad* (1908-1918), 177-192.; Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Yay. Haz. Necati Tonga (İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2022), 496-500.; Simavi, *Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin'in Dönemlerinde Sarayda Gördüklerim*, 168-171.

¹⁰³ Osmanlı döneminde, padişahın dışarı ile ilişkilerine bakan, padişahın emirlerini ilgili makamlara ileten ve aynı zamanda kişilerin dileklerini padişaha ulaştıran saray memurudur. Kısaca padişahın özel kalemi olarak tanımlanabilen bu kurumun en üst yetkilisi Başmâbeynci'dir. Ali Akyıldız, “Mâbeyn-i Hümayun”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2025).

¹⁰⁴ Simavi, *Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin'in Dönemlerinde Sarayda Gördüklerim*, 169.

¹⁰⁵ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 22.; Halid Ziya Uşaklıgil, Sultan Mehmed Reşad'ın tahta çıkmasının ardından, İttihat ve Terakki tarafından Mâbeyn Başkâtibi görevine getirilmiştir. Padişahın resmi ve özel yazışmalarını düzenleyen ve emirleri ilgili makamlara ileten yüksek rütbeli saray görevlisi olan Mâbeyn

yönetimi fiilen ele geçirmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yapılan anayasal düzenlemeleri ile yetkileri kısıtlanan padişah, siyasi, hukuki ve iktisadi alanda manevra kabiliyeti kalmadığından bir "ikinci adam" gibi devlet idaresinde etkinliğini büyük ölçüde yitirmiştir.¹⁰⁷ Hatta Osmanlı Devleti tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olan I. Dünya Savaşı'na padişahın dahi bilgisi olmadan İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden Enver-Talat ve Cemal Paşaların girişimiyle dâhil olmuştur.¹⁰⁸

Sultan Mehmed Reşad, saltanatı süresince İttihatçılara karşı temkinli davranmış, taleplerini geri çevirmemeye özen göstermiştir. Ne var ki bu durumun yaşanmasında Sultan Mehmed Reşad'ın tahta ilk geçtiği andan itibaren ha'l edilme endişesi ve yaşının ilerlemiş olmasının da etkisi bulunmaktadır.¹⁰⁹ Padişah, hususi doktoru Cemil Topuzlu ile yaptığı görüşmelerde bu konu üzerinde defaatle durulduğu görülmektedir. "Ecelden korkum yoktur lakin Sultan Murad gibi Çırağan Sarayı'nda senelerce hapsedilmekten ürkerim" şeklindeki ifadeleriyle padişah, gerek tahtan indirilme korkusunu ve gerekse İttihatçılar ile paralel bir siyaset izlemesinin gerekçesini ortaya koymaktadır. Nitekim Sultan Mehmed Reşad'ın İttihatçıların isteklerine karşı muhalif bir tavır fark edilmesi halinde, Veliahd şehzade Yusuf İzzettin Efendi methedilerek üstü kapalı bir şekilde tehdit edilmekteydi. Öyle ki Sultan Mehmed Reşad, 1912 yılında İttihat ve Terakki'nin iktidardan düşmesi ardından kurulan Ahmed Muhtar Paşa'nın kabinesi ile padişahlığın ne demek olduğunu şimdi anladığını ve İttihatçılar tarafından sayılmadığını ifade etmektedir.¹¹⁰ Ancak 1913 senesinde Bâbîâli Baskını, İttihat ve Terakki'nin, iktidarı tamamen kontrol etmesi ve Sultan Mehmed Reşad'ı fiili iktidarda etkisizleştirerek, sembolik bir padişah olarak varlığını sürdürmesine neden olmuştur.

Başkâtip, görevi gereği padişahın en yakınında yer almıştır. Uşaklıgil'de görevde bulunduğu süre boyunca Sultan Mehmed Reşad'ın yanında bulunmuştur. Kaleme aldığı anı türündeki eserinde bu döneme ışık tutmakla birlikte, Sultan II. Abdülhamid'in hal edilmesi ardından hükümetin tamamıyla İttihat ve Terakki'nin eline geçtiğini belirtmektedir. Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 317.

¹⁰⁶ II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı anayasası Kanun-i Esasi maddeleri üzerinde değişiklikler, fırkaya yakın şahsiyetlerin sadrazamlık görevi verilmesi ve 1913 yılında gerçekleştirilen Bâbîâli baskını kastedilmektedir.

¹⁰⁷ Tetik, *İttihad Terakkî Kıskaçında bir Sultan V. Mehmed Reşad (1908-1918)*, 192-193.; Sultan Mehmed Reşad'ın dönemine ilişkin ek bilgi için bk. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 3/195-198.

¹⁰⁸ Tetik, *İttihad Terakkî Kıskaçında bir Sultan V. Mehmed Reşad (1908-1918)*, 133-159.

¹⁰⁹ Tetik, *İttihad Terakkî Kıskaçında bir Sultan V. Mehmed Reşad (1908-1918)*, 194-195.

¹¹⁰ Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, yay. haz. Cemalettin Topuzlu, (İstanbul: Topuzlu Yayınları, 2002), 173-175.

İttihat ve Terakki istibdadı olarakta adlandırılan bu dönemde,¹¹¹ İttihat ve Terakki, Sultan Mehmed Reşad'ı tahta çıkmasıyla birlikte “Meşrutiyet’in ilk padişahı”, “Hürriyetperver” ve “Meşrutiyetperver” olarak tanımlamış ve bu ifadelerin basın yoluyla kamuoyuna ulaştırılmasına özen göstermiştir.¹¹² Bu tanımlamalar ile Meşrutiyet rejimini padişahın otoritesiyle meşrulaştırmaya çalışmıştır. Aynı zamanda Sultan Mehmed Reşad bu ifadelerle, ağabeyi Sultan II. Abdülhamid’in aksine Meşrutiyet ve hürriyet yanlısı olarak gösterilerek, halk nezdinde sevilen ve saygı duyulan bir figür olarak öne çıkarılarak padişahın imajı güçlendirilmiştir. Sultan Mehmed Reşad'ı Meşrutiyet ve farklı ulusları biraraya getiren bir figür olarak öne çıkaran İttihat ve Terakki'nin bu girişimleri, iç ve dış politikada kendini meşrulaştırmada da stratejik bir yöntem olarak da kullanılmaktaydı.

Sultan Mehmed Reşad, İttihat ve Terakki'nin etkisinin ötesinde kişiliğinin de getirdiği vasıflar doğrultusunda saltanatı süresince halkı ile temas etmeye özen göstermiştir. Bu doğrultuda, cuma selamlıklarını İstanbul'un farklı camilerinde gerçekleştirerek, çeşitli etkinliklere katılmıştır. Padişah aynı zamanda, birçok seyahat¹¹³ gerçekleştirerek sadece İstanbul halkıyla yakın olmamış diğer bölge halkıyla da temas kurmuştur. Padişahın halkla yakın ilişkiler kurması, halk nezdinde de olumlu karşılanmıştır. Sultan Mehmed Reşad'ın gerçekleştirdiği ziyaretler ve etkinlikler, İttihat ve Terakki açısından otoritesinin güçlendirmede önemli bir stratejik girişim olarak da değerlendirilebilmektedir. Ancak, İstanbul'da sık sık ziyaretler gerçekleştiren kısa zaman içerisinde Bursa, Edirne ve Rumeli seyahatlerini düzenleyen padişah, 1913 tarihinden itibaren Balkan Savaşı'nın yol açtığı üzüntü ve mesane hastalığının getirdiği rahatsızlıktan dolayı saraydan nadiren ayrılmaya başlamıştır.¹¹⁴

Sultan Mehmed Reşad'ın gerçekleştirdiği seyahatlerin yanı sıra yaptığı yardımlarla halkın ihtiyaçlarına yönelik girişimlerde bulunduğu görülmektedir.¹¹⁵ Netice itibariyle

¹¹¹ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 323.

¹¹² Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatinin İstanbul gazetelerinde incelenen sayılarında da bu ifadeler yer verildiği görülmektedir. bk. *Senin*, “Selanikde” (10 Haziran 1911), 1.; *Yeni İkdâm*, “Seyahat-i Şahane” (7 Haziran 1911), 1.; *Yeni Gazete*, “Seyahat-i Şahane” (15 Haziran 1911), 1.; *Ziya*, “Kosova Sahrasında Şanlı bir Hatıra” (17 Haziran 1911), 2.; Uşaklıgil de eserinde Sultan Mehmed Reşad'ı “ilk meşrutiyet padişahı” olarak yazmaktadır. Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 22.

¹¹³ Sultan Mehmed Reşad saltanatı süresince, Bursa, Edirne, İzmit ile Selanik, Üsküp, Kosova, Priştine ve Manastır şehirlerini kapsayan Rumeli seyahatini gerçekleştirmiştir. Tetik, *İttihad Terakkî Kısacasında bir Sultan V. Mehmed Reşad (1908-1918)*, 43-87.

¹¹⁴ Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949), 125-126.

¹¹⁵ Kemalettin Kuzucu, “Kendine Nekes, Halkına Mükrim Padişah: Sultan Mehmed Reşad”, *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*, haz. Fahrettin Gün vd. (İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018), 1/42-81.

padişah, her ne kadar İttihat ve Terakki'nin etkisi altında kalsa da hem Osmanlı padişahı olarak hem de insani bir yaklaşımla halkla temas etmiş ve toplumun ihtiyaçlarına yönelik düzenlemeler gerçekleştirmiştir.

1.3.3. İttihat ve Terakki'nin Rumeli Politikası

Yukarıda da bahsedildiği üzere, Sultan Mehmed Reşad'ın saltanatı süresince iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki, devletin iç ve dış tehditlere karşı merkezîyetçi bir politika geliştirerek hem istikrarı sağlamayı hem de kendi otoritesini güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu çerçevede İttihat ve Terakki, Rumeli coğrafyasında süre gelen karışıklıkları sonlandırmak amacıyla bölgede merkezîyetçi politikayı tesis etmeye çalışmıştır. Çünkü Rumeli en stratejik ve verimli eyaletlere de ev sahipliği yapmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin zenginliklerine büyük katkı da bulunan bu eyaletler, aynı zamanda orduya asker, devlet kadrolarına bürokrat yetiştiriyordu. Esas itibarıyla, devletin çok uluslu niteliğini kazandıran Rumeli toprakları olduğu için merkezîyetçi politikaların bilhassa bu bölgede uygulanmasına dikkat edilmiştir.¹¹⁶

Bu doğrultuda ilk olarak 20 Ağustos 1909 tarihinde “dernekler yasası” çıkarılarak, devletin birliğine aykırı ve rejime karşı derneklerin kurulması yasaklanmıştır. Ancak yasanın mecliste görüşüldü zaman diliminde, İttihat ve Terakki ile muhalif mebuslar arasında yoğun tartışmalar yaşanmıştır.¹¹⁷ Rumeli bölgesinde aktif olan çetecilik hareketlerine karşı ise Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti, 27 Eylül 1909'da çeteciliği yasaklayan bir kanun tasarısı için çalışmalara başlamıştır. Bu kanun tasarısı ile Rumeli'deki çetecilik faaliyetlerini sonlandırmak ve bölgedeki silahları toplanması amaçlanmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinin bu kanun tasarısı, İbrahim Hakkı Paşa hükümeti tarafından Rumeli bölgesindeki çetelerin silahlı faaliyetlerin kesin bir şekilde sonlandırılması amacıyla tekrar gündeme getirildi.¹¹⁸ Bu kanunla eş zamanlı olarak, Arnavut topraklarında ortaya çıkan isyanlarda, söz konusu kanun çerçevesinde bir politika takip edilerek bölge halkının silahları toplanılmıştır. Rumeli'de sıkı bir biçimde uygulanan silahsızlanma çalışmalarına başta bölgede bulunan Arnavutlar olmak üzere

¹¹⁶ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914* çev. Nuran Yavuz (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999), 186.

¹¹⁷ Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 309-311.

¹¹⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/135-137.

diğer unsurları da doğrudan etkilenmiştir.¹¹⁹ Bu durum ise mecliste İttihat ve Terakki'ye yoğun bir şekilde muhalefet yapılmasına neden olmuştur.¹²⁰

İttihat ve Terakki'nin bölgenin huzuru ve devletin istikrarını sağlama amacıyla yürüttüğü çalışmalardan biri de 3 Temmuz 1910 yılındaki “Kiliseler Kanunu”dur. Bulgar ile Rum kiliseleri arasında yaşanan nüfuz mücadelesi bölgede karışıklıklara yol açtığından hükümet anlaşmazlığın son bulması adına bu kanunu çıkarmıştır.¹²¹ Bu uygulamalarla bölgede barışı tesis etmeye çalışan İttihat ve Terakki, Rumeli topraklarında barışı kalıcı bir şekilde sağlamak amacıyla Bulgar hükümetiyle de diplomatik temas kurma yoluna gitmiştir.¹²²

İttihat ve Terakki'nin etkili olduğu hükümetler, askerlik sistemindeki düzenlemelerin¹²³ yanı sıra merkeziyetçi siyaset kapsamında eğitim alanında devletin dilinin Türkçe olması münasebetiyle devlet okullarında Türkçe'nin zorunlu öğrenim dili olması ve özel okulların hükümet denetimine alınmasını kararlaştırmışlardır. Ancak bu durum Hristiyan Osmanlılar ile Türk olmayan Müslüman topluluklarda Türkleştirme girişimi olarak algılanmış ve tepkilere sebep olmuştur.¹²⁴ Eğitim alanında gerçekleştirilen düzenlemelere, Rumeli coğrafyasında yaklaşık yarım asır Osmanlı hâkimiyetinde yaşamış Arnavutlar da yoğun muhalefet göstermişlerdir.¹²⁵

İttihat ve Terakki, Rumeli coğrafyasında tansiyonu düşürmek amacıyla padişahı, Osmanlı birliği fikrinin bir temsilcisi olarak ön plana çıkarmayı hedeflemişlerdir.¹²⁶ Bu çerçevede, önemli devlet adamlarının ve bizzat padişahın katılımıyla bölgeye resmî bir ziyaret dahi gerçekleştirilmiştir. Netice itibarıyla İttihat ve Terakki, Rumeli bölgesinde var olan kargaşanın sonlandırılması, farklı unsurlar arasında birlikteliğin sağlanması ve merkezi otoritenin bölgede güçlenmesi amacıyla çalışmalarını yürütmüştür. Ancak

¹¹⁹ Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 327-331.

¹²⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/137.

¹²¹ Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/132-133.; Zeyrek, *Meşrutiyet: Osmanlı'da Birlikte Yaşamak ya da Birlikte Dağılmak*, 52.; Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 324-327.

¹²² Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 320-323.

¹²³ Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/133-134.

¹²⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/129-132.; Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 374-387.

¹²⁵ Arnavutlar, bu dönemde alfabe, Arnavutça eğitim ve kendi dillerinde eğitim veren okulların açılması talepleri vardı. İttihat ve Terakkinin okullarda, Türkçeyi zorunlu öğrenim dili ilan etmesi ve Arap alfabesinin eğitim kullanılması Arnavutlar ile İttihat ve Terakki'yi karşı karşıya getirmiştir. Detaylı bilgi için bk. Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 101-111.

¹²⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, 3/196.

İttihat ve Terakki'nin eğitim alanında gerçekleştirdiği politika, Türk olmayan farklı unsurlar arasında Türkleştirme girişimleri olarak görülmekle birlikte silahsızlandırma politikası da bölgedeki huzursuzluğu gün geçtikçe arttırmıştır. Özetle Rumeli bölgesinde, huzur ve istikrar için takip edilen politika, bölgedeki sorunların daha da derinleşmesine neden olmuştur. Hatta yaklaşık yarım asır Osmanlı hâkimiyetinde yaşamış olan Arnavutlar dahi II. Meşrutiyet'in ilanı için yanında yer aldıkları İttihat ve Terakki'nin bölgede uyguladığı politikalara karşı tepki göstererek mücadele yolunu seçmiştir. Mecliste de çokça eleştirilen İttihat ve Terakki'nin Rumeli topraklarında uyguladığı politika, her ne kadar tepkiyle karşılaşılsa da İbrahim Hakkı Paşa ve dönemin hükümet makamlarınca uygulanan politikaların bölgede barışı tesis ettiği ve birliği sağlamada etkili olduğu belirtilmiştir.¹²⁷

1.3.4. Arnavutların Osmanlı Hâkimiyetine Girişi

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında, Rumeli topraklarında devlet nüfuzunu temsil eden son Müslüman unsur ve önemli etnik grup Arnavutlardı. Arnavutluk coğrafi açıdan, Rumeli'nin batı tarafında ve Adriyatik denizinin doğu sahilinde bulunmakla birlikte, Yanya, Manastır, Kosova, İşkodra vilayetlerini kapsayan ve Makedonya'nın batısına kadar uzanan bir coğrafyaya sahiptir.¹²⁸ Osmanlı Devleti'nin fetih politikası çerçevesinde Balkanlar'da hâkimiyet kurmaya başlaması neticesinde, Yıldırım Bayezid döneminde 1394-1396 yılları arasında İşkodra'nın yanı sıra Orta ve Güney Arnavutluk'un önemli kısımlarında hâkimiyet sağlanarak Arnavutluk'u tamamen fethetmesi 1467 yılında mümkün olmuştur.¹²⁹

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin bölgede yerleşmesiyle birlikte Arnavut halkı arasında Müslümanlık yayılmaya başlamış ve zaman içerisinde nüfusun çoğunluğu Müslüman olmuştur. Böylelikle Arnavut nüfusu, zamanla devlet düzeni ile etkin bir şekilde bütünleşmiş ve nüfusun %70' inin Müslüman olması neticesinde de devletin Müslüman asli unsurları arasında yer almıştır. Bu suretle Arnavutlar, Osmanlı Devleti'nde Balkanlar'da bulunan diğer unsurlara kıyasla ayrıcalıklı bir konuma sahip

¹²⁷ Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 339.; İttihat ve Terakki'nin Balkan politikasına yönelik ayrıntılı değerlendirme için bk. Mehmet Hacısalihioğlu, "Jön Türklerin Balkan Politikası (1908-1913)", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 24 (Haziran 2008), 99-127.

¹²⁸ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. H. Yıldırım Ağanoğlu (yay. haz.), *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova - Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküp, Priştine, İpek, Yenipazar, Taşlıca), 1896 (Hicri 1314)*, (İstanbul: Rumeli Türkleri Derneği Yayını, 2000), 331-341.

¹²⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/238-239.

olmuşlardır.¹³⁰ Arnavutlar, Hristiyan nüfuzuna sahip bir coğrafyada yer alması bakımından da Osmanlı Devleti'nin güvendiği ve sadakatini bildiği önemli halklar arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda, tarihsel süreç içerisinde, birçok Arnavut kökenli asker ve yönetici, Osmanlı Devleti'nin önemli mevkilerine gelerek, yönetim mekanizmasında önemli rol oynamıştır. Bu çerçevede, Osmanlı Devleti'nin hâkim sınıfı içinde en az otuz iki sadrazamın Arnavut asıllı olduğu bilinmektedir.¹³¹

Sultan II. Abdülhamid döneminde ise Balkan coğrafyasında stratejik konumda yer alan Arnavutlara yönelik muhafız alaylarının Arnavutlardan oluşması gibi bazı imtiyazların verildiği görülmektedir. Buna ilaveten Arnavut asıllı üst düzey asker ve devlet adamlarına da önemli görevler verilerek onların devlete sadakatleri arttırılmaya çalışılmıştır.¹³²

1.3.5. Arnavutlar 'da Ulus Bilicinin Gelişimi

Arnavut millî hareketi, Tanzimat reformlarının ayrıcalıklarını kısıtlamasına duyulan tepki ve bağımsızlık hareketlerinin etkisiyle Arnavutların kendi sorunlarını örgütlü biçimde gündeme getirmesiyle şekillenmiştir.¹³³ Eşitlik gibi haklar başta olmak üzere temelde Osmanlıyı güçlendirmeye yönelik olan Tanzimat Fermanı'nın getirmiş olduğu yeni düzen, zaman içerisinde şekillenecek olan Arnavut ulusal hareketinin, bir grup

¹³⁰ Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 47.; Arnavutların yaşadıkları topraklarda, Müslümanlığın yanı sıra, Katolik ve Ortodoks mezhepleri de görülmektedir. Bölgede bulunan farklı dini unsurlar uzun yıllar bir arada yaşamıştır. Nüfus ile ilgili detaylı bilgi için bk. İhsan Burak Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 33-38.

¹³¹ Bunlar arasında, Gedik Ahmed, Koca Dâvud, Dukakinzâde Ahmed, Lutfi, Kara Ahmed, Koca Sinan, Nasuh, Kara Murad ve Tarhuncu Ahmed Paşalar bulunmaktadır. Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk" *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Kasım 2024).

¹³² Suat Zeyrek, "II. Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/33 (Aralık 2012), 305-306.; Rumeli topraklarının jeopolitik konumunun zaman içerisinde hassas bir duruma gelmesi, Osmanlı makamlarını bir Arnavut politikasını uygulamaya mecbur bırakmıştır. Bu anlamda, Sultan II. Abdülhamid, Arnavutları devlete bağlamak için vergi, askerlik, eğitim vs. konularında ayrıcalıklar tanımıştır. Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman bir Ulusun Doğuşu*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), 199-209.

¹³³ Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 50-52.; Tanzimat reformları Arnavutları da etkilemiştir. Osmanlı Devleti Arnavutluk'a yeni düzenlemeler getirerek, dolaysız vergi ve zorunlu askerlik hizmetini uygulamıştır. Bu yeni gelişmeler, gerek soylular gerekse halk tarafında huzursuzluk oluşturmuştur. Feroz Ahmad, *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler: Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*, çev. Ayşen Gür (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 75.

Arnavut aydını tarafından “kültürel bir hareket” olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlayan önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır.¹³⁴

Bu gelişmelere paralel olarak Balkanlar’daki yükselen milliyetçilik karşısında Osmanlı gücünü hissedemeyen Arnavutlar biraraya gelmişlerdir. Naum Vekilharci, Thimi Mitko ve Jeronim de Rada gibi önde gelen aydınlar Arnavutluk’un geleceği konusunda düşünceler geliştirerek, Arnavut dil ve kültürünün gelişmesi için çalışmalar yürütmeye başlamışlardır. Bu anlamda, Arnavutlar arasında birliğin sağlanması adına reformların gerçekleştirilmesi, okulların kurulması, Arnavutça dili ve edebiyatının geliştirilmesi üzerine çalışmalar yürütülmüştür.¹³⁵

Abdül Frasherî¹³⁶ önderliğinde Yanya’da bir araya gelen aydınlar ise çeşitli vilayetlere bölünmüş olan Arnavutluk bölgesinin tek bir Arnavut Vilayeti olarak birleştirilerek vilayetin Arnavutlara bırakılmasını, eğitim ve yargı alanında Arnavutça dilinin geçerli olmasını ve genç erkeklerin yalnızca bu vilayet ordusu için askerliğe alınması yönündeki talepleri Bâbiâli tarafından karşılık bulmamıştır.¹³⁷ Arnavutların bu özerklik çalışmaları, 93 Harbi nedeniyle sekteye uğramış; kendi topraklarını korumak amacıyla Osmanlı kuvvetleriyle birlikte Ruslara karşı mücadele etmek zorunda kalmışlardır.¹³⁸

Osmanlı-Rus savaşı sırasında cephelerde alınan mağlubiyetler, bazı Arnavut aydınlarını kendi topraklarının bölünme tehlikesi karşısında harekete geçirerek, 1877 yılında İstanbul’da “Arnavut Milleti Haklarının Korunması için Merkez Komitesi” bilinen diğer adıyla İstanbul Komitesi’nin kurulmasına neden olmuştur.¹³⁹ Berlin Kongresi’nden üç gün önce ise Prizren’de 10 Haziran 1878 tarihinde, Abdül Frasherî’nin girişimiyle 300 kadar temsilcinin katılım sağladığı toplantıda Arnavut birliği (Prizren Birliği)

¹³⁴ Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile birlikte Arnavutlar ve aydınlar arasında milli faaliyetler için bk. Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 10-22.

¹³⁵ Fahri Maden, “Arnavutluk’un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)” *Avrasya Etüdleri* 39/1 (Haziran 2011), 157.

¹³⁶ Abdül Frasherî (1839-1892), siyasetçi ve Arnavut milliyetçisidir. Fraşerili Naim Bey ve Şemseddin Sami’nin ağabeyidir. 1876 yılında Meşrutiyet’in ilanı ile açılan Meclis-i Mebusan da Yanya mebusu olarak görev yapmıştır. 93 Harbi’nde alınan mağlubiyet neticesinde Arnavutların yaşadıkları bazı bölgelerin Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ’a bırakılmasının istenmesi üzerine, Arnavut milliyetçilerini mücadele için örgütlemiştir. Akabinde Berlin Kongresi’ne katılmıştır. 1878 Prizren’de toplanan Arnavut Cemiyeti’nin kurucuları arasında da yer almaktadır. Armağan Altun, “31 Mart Olayı Sırasındaki Arnavut Aktörler”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/2 (Aralık 2020), 754-755.

¹³⁷ Maden, “Arnavutluk’un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)”, 158.

¹³⁸ Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu’nun Gelişimi* (İstanbul: Boyut Kitapları, 1997), 190.

¹³⁹ Gentrî Smakaj, “Sultan II. Abdülhamit Devrinde Arnavut Milliyetçiliği Meselesi (1878-1908)” *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* 12 (Haziran 2022), 114.; Maden, “Arnavutluk’un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)”, 159.

kurulmuştur.¹⁴⁰ Yeni kurulan bu birliğin amacı Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan sınırları içinde yaşayan Arnavutları milli birlik altında toplamak ve topraklarını işgallere karşı silahlı mücadele ile korumaktır.¹⁴¹ Belirlenen bu hedefler kapsamında yapılandırılan Prizren Birliği, aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid tarafından da desteklenmiştir.¹⁴²

Berlin Antlaşması'ndan sonraki gelişmelerden memnun olmayan Prizren Birliği, Aralık 1880 tarihinde gerçekleştirdiği toplantıda geçici Arnavut hükümeti kurulduğunu açıklamıştır. Ancak Sultan II. Abdülhamid, kurulduğu dönemde olumlu tutum içinde olduğu halde Prizren Birliğinin özerklik talepleri yönünde ki faaliyetleri üzerine, Derviş Paşa komutasındaki kuvvetleri görevlendirilerek, 1881 yılının Mart ve Nisan aylarında gerçekleştirilen askerî harekâtla Prizren Birliği'ne son verilmiştir.¹⁴³ Ancak ulus bilinciyle hareket etmeye başlayan Arnavut aydınları ve ileri gelenleri, kendi topraklarını korumak amacıyla ulus kimliğini ön plana çıkaran strateji izlemekten vazgeçmemişlerdir. Bu süreçte askeri ve siyasi engellemelere rağmen, milliyetçi söylemlerine devam ederek özerklik taleplerini sürekli gündemde tutmuşlardır. Bu doğrultuda, 1896-1899 tarihleri arasında faaliyet gösteren Peja (İpek) Birliği vasıtasıyla özerklik taleplerini bir kez daha dile getirme fırsatı bulmuşlardır.¹⁴⁴

Özetle 19. yüzyılın son çeyreği, Arnavutların millî bilincinin şekillendiği ve kimliklerini ön plana çıkarmaya başladıkları zaman dilimidir. Tanzimat sonrası reformlara duyulan memnuniyetsizlik ve Balkanlar'daki milliyetçi hareketler, Arnavut ileri gelenlerini kültürel ve sosyal alanda harekete geçirerek millî kimlik inşasını başlatmıştır. Berlin Antlaşması ardından yaşanan toprak kayıpları, Arnavut ulusal bilincinde kırılma yaratmış; bu durum cemiyetler kurarak Arnavutların kimliklerini pekiştirmelerine neden

¹⁴⁰ Detaylı bilgi için bk. Necip P. Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutlar* (Ankara: Ekli Basım, 1978).; Kurulan bu yeni birlikte, Müslüman Arnavutların yanında Hristiyan Arnavutlar da yer almaktadır. Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/242.; Prizren Birliği Berlin Kongresi'ne katılan devletlere ve Osmanlı Devleti'ne muhtıralar göndermek suretiyle amaçlarını ifade etmişlerdir. Maden, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", 159.; Prizren Birliği hakkında değerlendirmeler için bk. Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu 'nın Gelişimi*, 191-207.; Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar: II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 65-75.; Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 52-55.

¹⁴¹ Maden, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", 159.

¹⁴² Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu 'nın Gelişimi*, 188.

¹⁴³ Maden, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", 160.; Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, 70-71.

¹⁴⁴ Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 31.

olmuştur. Sonuç itibariyle 19. yüzyılın sonlarında gelişen milliyetçi hareketler, 20. yüzyılın başlarında özerklik taleplerine dönüşmüştür.

1.3.6. II. Meşrutiyet'in İlanında Arnavutlar

Osmanlının son dönemlerinde devleti iç ve dış tehditlere karşı korumak amacıyla kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne topraklarının tehdit altında olduğunu gören Arnavutlar da anayasanın yeniden ilan edilmesinde destekte bulunmuşlardır.

İbrahim Temo, Meşrutiyet'in ilan edilmesinde büyük rol oynayan cemiyetin kurucuları arasında yer almakla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, Kosovalı İbrahim Efendi, Necip Draga¹⁴⁵ ve Şahin Kolonya 'yı¹⁴⁶ dâhil etmiştir.¹⁴⁷ Arnavut ileri gelenlerinden Mithat Fraşheri,¹⁴⁸ İsmail Kemal Bey¹⁴⁹ ve Derviş Hima¹⁵⁰ gibi şahsiyetlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yer almıştır. Bahsi geçen bu şahsiyetlerin çoğu aynı zamanda Arnavut cemiyetlerinin de önde gelen isimlerin olduğu görülmektedir.¹⁵¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde yer alan Arnavut ileri gelenleri, cemiyetin Manastır merkezinde önemli roller üslenerek Meşrutiyet'in İstanbul'dan bir gün önce ilan edilmesine de katkıda bulunmuşlardır.¹⁵²

Arnavut kökenli Necip Draga ve kardeşi Ferhat Draga' nın II. Meşrutiyet'in ilanında belirleyici rol oynayan Firzovik toplantısında yürüttükleri etkili faaliyetler oldukça

¹⁴⁵ Necip Draga (1867-1920), Arnavut milli hareketinde önemli isimleri arasındadır. Meclis-i Mebusan 3. Dönem Üsküp mebusudur. Altun, "31 Mart Olayı Sırasındaki Arnavut Aktörler", 753-754.

¹⁴⁶ Şahin Kolonya (1865-1919), Arnavut kökenli politikacı ve Arnavut milliyetçisidir. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından 1908 seçimleri kapsamında Görice Sancağı mebusu olarak görev almıştır. Ancak ilerleyen süreçte, İttihat ve Terakki'ye muhalif olan fırkalar içerisinde yer alacaktır. Altun, "31 Mart Olayı Sırasındaki Arnavut Aktörler", 753.

¹⁴⁷ Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 75.

¹⁴⁸ Mithat Fraşheri, 19. yüzyılın önde gelen Arnavut siyasetçi Abdül Fraşheri'nin oğlu, aynı zamanda şair Naim Fraşheri ve Sami Fraşheri'nin yeğenidir. Arnavut ulusal hareketinin önemli simaları arasında yer almaktadır. Altun, "31 Mart Olayı Sırasındaki Arnavut Aktörler", 754.

¹⁴⁹ Avlonyalı İsmail Kemal Bey (1844-1919), Osmanlı Meclis-i Mebusan 3. Dönem Berat mebusu olup dönemin önemli siyasetçilerinden biridir. İttihat ve Terakki'nin Osmanlı Birliği görüşüne karşı olmakla birlikte Arnavut bağımsızlığını destekleyen Osmanlı siyaset adamıdır. Arnavutluk'un bağımsızlık mücadelesinde yer alan İsmail Kemal Bey aynı zamanda 1912-1914 Arnavutluk'un ilk başbakanı ve dışişleri bakanıdır. Altun, "31 Mart Olayı Sırasındaki Arnavut Aktörler", 747-751.

¹⁵⁰ Derviş Hima (İbrahim Naci), (1872-1928), Arnavut siyasetçi ve gazetecidir. Yurt dışında gazete yayımlamıştır. İstanbul'da da Arnavud Gazetesi' ni yayın hayatına kazandırmıştır. Said Olgun, "Bir Jön Türk ve Arnavut Milliyetçisi: Derviş Hima (1872-1928)", *Journal of History Studies*, 10/10 (Aralık 2018), 207-232.

¹⁵¹ Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 117.

¹⁵² Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/68-69; Enver Ziya Karal ayrıca Manastır merkezini İngiliz, Selanik merkezini Alman yanlısı bir siyaset takip ettiğini belirtmektedir.

dikkat çekicidir.¹⁵³ Firzovik'te sayıları 30.000 civarında olan Arnavutlar, başlangıçta farklı bir amaç için toplanmış olmalarına rağmen bu kalabalık ilerleyen süreçte Meşrutiyet'in ilanını isteyen bir topluluğa dönüşerek, sosyal ve siyasal değişim taleplerini bildirmişlerdir. Bu çerçevede, Firzovik'te toplanan binlerce Arnavut'un ve İstanbul'a çekilen telgraflar, II. Meşrutiyet'in ilanında önemli bir etken oluşturmuşlardır. II. Meşrutiyet'in ilanında belirleyici rol oynayan Resneli Niyazi Bey'de Arnavut kökenli şahsiyetler arasında yer almaktadır.¹⁵⁴ Resneli Niyazi Bey ve Ohrili Eyüp Sabri Bey'in anayasanın tekrardan yürürlüğe girmesi amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetler kapsamında Arnavut asıllı bazı subaylarda bulunmaktadır.¹⁵⁵

II. Meşrutiyet'in ilan edilme sürecinde önemli destekleri bulunan Arnavutların, anayasalı bir sistem istemelerinin hedefleri arasında; eski ayrıcalıklarına saygı gösterileceği, silahlarının ellerinde alınmayacağı, Arnavut okullarının açılacağı ve padişaha dokunulmayacağı gibi talepleri öne çıkmaktadır.¹⁵⁶ Ancak Meşrutiyet'in ilanı, Arnavutların yaşadıkları coğrafyada bir tarafta memnuniyetle karşılanırken, Müslümanların çoğunlukta olduğu bölgelerde, Hristiyanlarla eşit haklara sahip olunacağı ve ayrıcalıklardan faydalanamayacağı endişesiyle tepki almıştır.¹⁵⁷

1.3.7. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Arnavutlar

Meşrutiyet'in tekrardan ilan edilmesi toplumun her kesiminde büyük beklentiler oluşturduğu gibi Arnavutlar arasında da umutları arttırmıştır. Ancak Kasım-Aralık aylarında gerçekleştirilen 1908 Meclis-i Mebusan seçimleri¹⁵⁸ kapsamında İttihat ve Terakki'nin aday belirlemede yarattığı zorluklar Rumeli bölgesinde huzursuzluklara yol

¹⁵³ Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 46.

¹⁵⁴ Hacısalihoglu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 174.

¹⁵⁵ Jön Türk hareketinde Arnavut subayların faaliyetleri için bk. Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 64-69.

¹⁵⁶ Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening 1878-1912* (New Jersey: Princeton University Press, 1967), 343 akt. Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 89.; İlgili konu hakkında daha fazla bilgi için bk. Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 103-111.

¹⁵⁷ Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 89.

¹⁵⁸ Söz konusu seçimler için 1877 tarihinde ilk defa uygulanmış kurallar geçerli sayılmıştır. Bu konu ile ilgili bilgi için bk. Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/59-60.; 1908 seçimlerinde Arnavutlarla ilgili detaylı bilgi için bk. Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 125-128.; Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 112-116.; Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 111-117.

açmakta idi.¹⁵⁹ İttihat ve Terakki Fırkası 'nın Arnavutluk seçim bölgelerinde yürütmüş olduğu kampanyalar, Arnavut milliyetçilerinin tepkilerine neden olduğundan İpek, İşkodra, Prizren, Taşlıca, Debre, Draç, İlbasan, Berat, Görice, Ergiri, Senice, Serfice, Yanya, Preveze ve Priştine gibi bölgelerde seçim süreci gergin bir ortamda gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁰

Bahsi geçen seçimlerde literatürde farklı sayılar belirtilmekle birlikte genellikle 25 mebusun Arnavut kökenli olduğu kaydedilmektedir.¹⁶¹ 1908 yılında diğer mebuslar gibi Arnavut mebusları da İttihad-ı Anâsırı benimseyen Osmanlıcı fikirlere sahiptiler.¹⁶² Ancak 1908 tarihinden 1912 yılına kadar giden süreçte, mebusların milliyetçi yaklaşımlarında artış yaşandığı gözlenmektedir.¹⁶³ Bu durumun yaşanmasında en önemli etken ise, Meşrutiyet'in ilanı ardından yönetimde söz hakkını ele geçiren İttihatçıların, Arnavutlara gerektiği değeri vermemesiydi. İttihatçıların, okullarda Türkçenin zorunlu ders olarak Arap harfleriyle okutulması yönündeki ısrarlı politikaları ve Arnavutların silahsızlandırılmasının gündeme getirilmesi, siyasi alanda İttihat ve Terakki Fırkası ile Arnavut mebuslarını karşı karşıya getirerek aralarında mücadeleye yaşanmasına sebep olmuştur.¹⁶⁴

İttihat ve Terakki'nin merkeziyetçi politikaları, özellikle eğitim ve alfabe konularındaki tutumu, Arnavut mebusların tepkisini çekmiştir. Arnavut aydınları, kendi milli okulları ve alfabelerini oluşturarak milli birliklerini güçlendirmek istemişlerdir. Fakat hükümetlerin takip ettiği politika bunun tam tersiydi. Bu anlamda Arnavut aydınları,

¹⁵⁹ Zeyrek, *Meşrutiyet: Osmanlı'da Birlikte Yaşamak ya da Birlikte Dağılmak*, 49-50.

¹⁶⁰ Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 111.

¹⁶¹ 17 Aralıkta ilk toplantısını yapan Meclis-i Mebusan da 275 mebus seçilmekle birlikte 142 i Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Musevi, 1 Ulah mebus bulunmaktadır. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, 3/218-219.; Ancak 1908 seçimlerinde toplam mebus sayısı ile ilgili 240, 275 ve 288 gibi farklı rakamlarda kaynaklarda yer almakta ve bu doğrultuda seçilen Arnavut mebusların sayılarında da farklı rakamlar belirtilmektedir. bk. Zeyrek, *Meşrutiyet: Osmanlı'da Birlikte Yaşamak ya da Birlikte Dağılmak*, 30.; Shaw-Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 335-336.; Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 108.; Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, 47, 189.; Konuyla ilgili olarak ayrıca bk. Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 274-280.

¹⁶² Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 116.

¹⁶³ Osmanlı parlamentosunda yer alan Arnavut mebuslarının çoğunluğu muhalefet tarafında yer almışlar, hükümetin Arnavut politikalarını sorgulamışlardır. Osmanlı parlamentosunda, Arnavut mebusların faaliyetleri için bk. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 1/540-544.

¹⁶⁴ Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 352-353.

kendi alfabelerini oluşturmak için çalışmalar yürütmeye başlamış,¹⁶⁵ bu doğrultuda eğitim ve alfabe konularıyla ilgili birçok noktada kongreler gerçekleştirmişlerdir.¹⁶⁶ İttihat ve Terakki'nin Rumeli'deki çetecilik faaliyetlerinin önlenmesi amacıyla çıkardığı kanunlarda, Arnavutları olumsuz etkileyen bir diğer husus olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁶⁷ Netice itibarıyla İttihat ve Terakki Fırkası' nın devletin egemenliğini korumak ve aynı zamanda hâkimiyetini sağlamak amacıyla takip ettiği merkezîyetçi politikalar, Arnavutların yönetimden uzaklaştırılmasına ve zamanla ayrıcalıklarını kaybetmelerine neden olmakla birlikte meclisteki Arnavut kökenli mebusları biraraya getirmiştir. Bu şartlar dâhilinde mecliste görev alan Arnavut mebuslar, kendi sorunlarını meclis gündeminde tutmaya çalışmışlardır. Buna karşın Arnavut mebusları, İttihat ve Terakki Fırkası'na muhalif fırkalarda yer alarak hükümetin takip etmiş olduğu politikaları sert şekilde eleştirmişlerdir. Söz konusu fırkalardan, Arnavutluk hareketinin başında bulunan İsmail Kemal Bey, Esat Toptani,¹⁶⁸ Hasan Priştina,¹⁶⁹ Müfit ve Süreyya Flora gibi ileri gelenler Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılırken,¹⁷⁰ İbrahim Temo, İbrahim Naci Osmanlı Demokrat Fırkası¹⁷¹ ve Ahrar Fırkası¹⁷²nda yer almaktadırlar. Diğer Arnavut mebuslar ise Mutedil Hürriyetperveran Fırkası¹⁷³ ile Ahali Fırkası¹⁷⁴ da mücadelelerini sürdürmüşlerdir.¹⁷⁵

¹⁶⁵ II. Meşrutiyet döneminde Arnavut alfabesi sorunu için bk. Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 273-303.; Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 137-145.

¹⁶⁶ Söz konusu kongreler; Manastır Kongresi (14-22 Kasım 1908), Debre Kongresi (23-29 Temmuz 1909), Elbasan Ulusal Maarif Kongresi (2- 8 Eylül 1909), II. Manastır Kongresi (2-3 Nisan 1910). Bilgi için bk. Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 104-111.; Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 238-268.

¹⁶⁷ Yapılan değişiklikler ve Arnavutların tutumu için bk. Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 145-147.

¹⁶⁸ Esad Toptani (1863-1920), Osmanlı asker ve siyaset adamıdır. Balkan Savaş'larında Balkan ittifakında yer almıştır. Bağımsızlığını ilan eden Arnavutluk'ta 1914-1916 yıllarında başbakanlık görevinde bulunmuştur. Altun, "31 Mart Olayı Sırasındaki Arnavut Aktörler", 751-752.

¹⁶⁹ Hasan Priştina (1873-1933), Arnavut siyaset adamıdır. 1908-1912 tarihlerinde Meclis-i Mebusan Manastır Vilayeti Priştine Sancağı mebusudur. Altun, "31 Mart Olayı Sırasındaki Arnavut Aktörler", 752-753.

¹⁷⁰ Zeyrek, "II. Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları", 304.; Zeyrek, *Meşrutiyet: Osmanlı'da Birlikte Yaşamak ya da Birlikte Dağılmak*, 102.; Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Arnavut ilişkileri için bk. Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 133-137.

¹⁷¹ Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 127-131.; Osmanlı Demokrat Fırkası hakkında detaylı bilgi için bk. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 1/171-181.

¹⁷² Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 124-127.

¹⁷³ Mutedil Hürriyetperveran Fırkası için bk. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 1/208-218.

II. Meşrutiyet'in ardından yaşanan 31 Mart Olayı 'nda bazı Arnavutların da sürece dâhil olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁶ İsmail Kemal Bey, 31 Mart Olayı 'nın yaşandığı zaman diliminde etkin rol alarak, üyesi olduğu Ahrar Fırkası'nı iktidara taşımak ve ardından âdem-i merkezîyetçi politikanın uygulanmasını sağlamak amacıyla çalışmalarını sürdürmüştür. İstanbul'da yaşanan bu ayaklanmaya, Fazıl Paşa Toptani ve Ergiri Mebusu Müfit¹⁷⁷ gibi bazı Arnavut şahsiyetleri de destekte bulunmuşlardır.¹⁷⁸ Öte yandan, 31 Mart Olayı'na destek veren Arnavutlar olduğu kadar, bu isyana karşı mesafeli duran ya da desteklemeyen Arnavutlar da mevcuttur. Bu anlamda, İstanbul'da yaşanan 31 Mart Olayı'na ilişkin olarak Arnavutlar, yaşadıkları bölgelerden protesto telgrafları göndererek bu duruma yönelik tepkilerini bildirmişlerdir. Bununla birlikte, Meşrutiyet'i korumak amacıyla Rumeli'den İstanbul'a gönderilen Harekât Ordusu'nda gönüllü olarak katılan Arnavutların da yer aldığı görülmektedir.¹⁷⁹

II. Meşrutiyet Dönemi'nde bu gelişmelerin yanı sıra, Arnavutlar tarafından Helenleştirme ve İtalyanlaştırmaya karşı kendi varlıklarını korumak, kültürlerini ve dillerini geliştirmek amacıyla birçok yerde "Başkim Kulüpleri" açılmıştır. Bu kulüpler arasında Manastır, İstanbul ve Selanik'te bulunan kulüpler etkili faaliyet yürütmüşlerdir.¹⁸⁰ Söz konusu Kulüpler 'in üyeleri arasında İttihat ve Terakki temsilcileri de yer almıştır.¹⁸¹ Ancak bu durum ilerleyen süreçte değişmiş, söz konusu

¹⁷⁴ Ahali Fırkası hakkında bilgi için bk. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 1/234-246.

¹⁷⁵ Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 131-132.

¹⁷⁶ 31 Mart Olayı 'nın şekillenmesinin gerekçeleri arasında yer alan gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesine ilişkin bu dönemde önemli yorumlar yapılmıştır. Hasan Fehmi'nin Arnavut olması münasebetiyle "...Hasan Fehmi'yi gazetesinde Arnavut kavminin hukukunu savunduğu için vurdular. Bundan sonra kavmiyeti için çalışan bütün Arnavutlara hücum etmeye başladılar..." şeklindeki ifadelerle bu suikastta İttihat ve Terakki sorumlu tutulmaya çalışılmıştır. Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 140.

¹⁷⁷ Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 150-158.

¹⁷⁸ 31 Mart Olayı ve Arnavut ilişkileri için bk. Altun, "31 Mart Olayı Sırasındaki Arnavut Aktörler", 741-762.; Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 149-157.; Ancak ayaklanmanın bastırılması sonrası sağlanan asayişle birlikte yargılanmalara başlandığı sırada, yargılamalardan kurtulmak amacıyla İsmail Kemal ve Müfit Beyler yurt dışına çıkmıştır. Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 158.

¹⁷⁹ Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 151.; Hacısalıhoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 296.; 31 Mart Olayı Arnavut ilişkisi için bk. Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 121-133.

¹⁸⁰ Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 94.

¹⁸¹ Başkim Kulüplerine II. Meşrutiyet'in ilk dönemlerinde İttihat ve Terakki Fırkası tarafından herhangi bir engellemeye uğramamıştır. Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 82-92.; Anayasanın ilanından sonra *Başkim* denilen Arnavut cemiyetleri İstanbul, Korça, Üsküp, Ergiri, İşkodra

kulüplerin faaliyetlerini engelleyici bir tutuma dönüşmüştür. Arnavutlar kulüplerin yanı sıra yaşadıkları coğrafyada gizli örgütlenme faaliyetleri yönelmişlerdir.¹⁸² Bu gizli örgütlenmeler, Meşrutiyet'in beklentileri karşılamaması ve İttihatçıların engelleyici tutumları çerçevesinde 1908 sonbaharın da kurulmaya başlamıştır.¹⁸³

Sonuç olarak Arnavutlar, yeni rejimin Osmanlı Devleti içerisinde kendilerine özerkliği tanıyacağını umut etmişler ancak bu umutları kısa sürede hayal kırıklığına dönüşmüştür. Hatta hükümetin merkezileşme politikaları doğrultusunda gerçekleştirdiği uygulamalar, Arnavut bölgelerinde ayrıcalıkların yitirilmesine ve asimilasyon kaygılarını uyandırmasına neden olmuştur.¹⁸⁴ Her ne kadar İttihat ve Terakki'nin etnik unsurların devletle ilişkilerin pekiştirilmesi ve devletin otoritesinin güçlendirmesi adına attığı adımlar, Arnavutları devlete yakınlaştırmak bir yana Arnavut mebusları muhalefet saflarına geçmesine yol açmıştır.

1.3.8. Büyük Devletlerin Arnavutluk Politikası

Avrupa'nın güçlü devletleri, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde Balkan coğrafyasında nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman ve Osmanlı'ya sadık olan Arnavutlarla ilgilenmeye başlamıştır.¹⁸⁵ 19. yüzyılın sonlarından itibaren, Adriyatik ve Balkanlar'da, Avusturya, Sırbistan, İtalya ve Rusya arasında yaşanan üstünlük mücadelesi, ciddi bir rekabet konusu haline gelmiş; Arnavut toprakları ise, bu mücadelede stratejik konumda yer almıştır. Özellikle İngiltere ile Almanya arasındaki rekabetin arttığı dönemde İngiltere, İtalya aracılığıyla, Almanya da Avusturya aracılığı ile Arnavutlar üzerinde hâkimiyet mücadelesine yönelmiştir. Bu derece önem arz eden bir coğrafya da etkili olmak isteyen büyük devletler, doğrudan ve dolaylı yöntemlerle Arnavutların isyancı hareketlerini destekleyerek, bu toplulukları kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır.¹⁸⁶

ve diğer Arnavut şehirlerinde açılmıştır. Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 210-231.

¹⁸² Bu örgütlenmelerde aydın Arnavutlar önde gelmektedir. Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 97-99.

¹⁸³ Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 92-96.

¹⁸⁴ Derek R. Hall, *Albania and The Albanians* (New York: Pinter Reference, 1994), 11. akt. Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 124.

¹⁸⁵ Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 54-55.

¹⁸⁶ İhsan Burak Birecikli, "Arnavutluk Meselesi Üzerine bir Değerlendirme", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 29 (Prof. Dr. Reşat Genç'e Armağan Özel Sayı-II), (Temmuz 2009), 1029.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Arnavutluk politikası, Balkanlar'da Rus nüfuzunun yayılmasını önlemek için Arnavutluk'u bir tampon bölge olarak güçlendirmektir. Çünkü Rusya'nın takip etmiş olduğu Panslavizm politikası çerçevesinde kendi bünyesinde bulunan Slav ırklarının bu durumdan etkilenmesini önleyerek, ileride yaşayabileceği tehditleri azaltmayı hedeflemiştir. Bununla birlikte, Katolik Arnavutlara yönelik koruma politikası oluşturarak, bölgede kendi nüfuzunu kurmak için gerekli adımlar atmıştır.¹⁸⁷ Avusturya-Macaristan bu politikaların yanı sıra, Selanik ve Adriyatik kıyılarına hâkim olma gibi hedefleri de mevcuttur. Bu amaç doğrultusunda, Bosna-Hersek'i ele geçirdikten sonra imparatorluk memurları, Arnavutluk topraklarında çalışmalarını arttırmıştır. Avusturya-Macaristan bu girişimlere paralel olarak, Avusturyalı papazlar vasıtasıyla bölgede bulunan Hristiyan Arnavutlara yönelik çalışmalarını yürütmüşlerdir.¹⁸⁸ Sırbistan'ın ise Adriyatik'e inmesini engellemenin en etkili yolunun Arnavutların milli bilinçlerini güçlendirmek olduğunu fark eden Avusturya-Macaristan, bu doğrultuda bağımsız bir Arnavut devleti aracılığıyla Sırbistan'ın batıya doğru genişlemesi önlemeyi amaçlamaktadır.¹⁸⁹

İngiltere'nin Arnavutluk'a yönelik takip ettiği siyaset genel anlamda, Rusya'nın bölgede güçlenmesine engel olmaktır. İngiltere, Avusturya'nın Katolik Arnavutlara, Rusya'nın Ortodoks Arnavutlara yönelik yürüttüğü çalışmalarla sahip çıkması karşısında bağımsız bir Arnavutluk fikrini benimsemektedir.¹⁹⁰ Fransa ise, Arnavutluk'ta bulunan Mirditalılar'a¹⁹¹ yardımlarda bulunarak Katolikler üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmaktadır.¹⁹²

Almanya'nın Arnavutluk politikası, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çıkarları doğrultusunda şekillenmekteydi. Rusya, İtalya ve İngiltere'nin Arnavut topraklarında izlediği politikaya zıt bir siyaset takip eden Almanya, çoğunlukla Avusturya-Macaristan'ı desteklemiştir.¹⁹³

¹⁸⁷ Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 60-66.

¹⁸⁸ Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 42-44.

¹⁸⁹ Birecikli, "Arnavutluk Meselesi Üzerine bir Değerlendirme", 1030.

¹⁹⁰ Birecikli, "Arnavutluk Meselesi Üzerine bir Değerlendirme", 1031.; İngiltere'nin Arnavutluk politikası için ayrıca bk. Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 58- 59.

¹⁹¹ Arnavutluk'un kuzeyinde Mirdita bölgesinde bulunan kavim, çoğunlukla Katolik Hristiyanlardan oluşmaktadır.

¹⁹² Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman bir Ulusun Doğuşu*, 38.

¹⁹³ Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 56.

Siyasal birliğini geç tamamlayan İtalya ise, en kolay nüfuz alanı olan Arnavutluk'u kontrol altına almak ve Dalmaçya kıyılarına sahip olmayı hedeflemiştir.¹⁹⁴ İtalya, geçmişte aldığı göçlerle oluşan Arnavut asıllı vatandaşları sayesinde Arnavutluk'ta diğer devletlere kıyasla önemli bir avantaja sahip olmuş ve bu kişiler, hükümet desteğiyle bölgede etkili faaliyetlerde bulunmuştur. Bölgede yürütülen çalışmalar kapsamında Arnavutluk'ta kurulan İtalyan okullarının ve bankalarının Arnavutluk Sorunu'nda, İtalya'nın etkin rol oynamasına ve taraf olmasına sebebiyet vermektedir. Diğer taraftan İtalya, kendi kültürünü Arnavutlara benimsetmek ve dini olarakta Hristiyan Arnavutlara yönelik çalışmalar yürütmüştür.¹⁹⁵ Genel olarak, Arnavutluk'ta nüfuzunu artırmaya yönelik çalışmalar yürüten İtalya, Arnavutluk'un statükosunun değişmesi halinde özerk ya da bağımsız bir devlet olmasını desteklemiştir.¹⁹⁶

“Büyük Yunanistan”, “Büyük Bulgaristan”, “Büyük Sırbistan ve Karadağ” gibi milliyetçi emelleri ve kendi deyimleri ile büyük projeler, Balkan hükümetlerinin iç ve dış politikalarını şekillendirmiştir.¹⁹⁷ Yunanistan'ın Arnavutluk politikası, “Megali İdea”¹⁹⁸ kapsamında Arnavutluk'un İşkombi Nehri'ne kadar olan kısmı kendi topraklarına katmaya yöneliktir. Yanya ve Epir bölgelerini istemekte ve Rum Patrikhanesi vasıtasıyla Güney Arnavutluk'ta etkili olmaya çalışmıştır. Bölgedeki Ortodoks Kiliseleri ve okulları vasıtasıyla Ortodoks Arnavutlara, Helen kültürünü benimsetmeye çalışarak, onları Yunanlı sayma eğiliminde olmuştur. Bununla birlikte, Yunanistan, Arnavutluk'ta Osmanlıya karşı gerçekleştirilen ayaklanmalara da destek bulunmuştur.¹⁹⁹

Bulgarlar ise, Makedonya bölgesini topraklarına katma hedefiyle Arnavutların Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirdikleri isyanlarına destek vermiştir.²⁰⁰ Bir diğer Balkan devleti olan Sırbistan ise, 1884 tarihindeki “Naçertanya/Proje”²⁰¹ programı kapsamında

¹⁹⁴ Akman, *Paylaşılamayan Balkanlar*, 75.

¹⁹⁵ Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar: II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 39-44.

¹⁹⁶ Birecikli, “Arnavutluk Meselesi Üzerine bir Değerlendirme”, 1030-1031.

¹⁹⁷ Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 70.; Balkan devletlerinin Arnavut politikaları için ayrıca bk. Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar: II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 47-49.

¹⁹⁸ Megali İdea tüm Rumları tek bir devlet altında birleştirmeyi ve Bizans İmparatorluğunun da sınırlarını kapsayan, İstanbul merkezli büyük bir Yunanistan kurmaktır.

¹⁹⁹ Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 70-72.

²⁰⁰ Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 73-75.

²⁰¹ Büyük Sırbistan projesidir.

Kuzey Arnavutluk Shkumbin Nehri'nden itibaren Kosova'nın da dâhil olduğu toprakları kendi topraklarına katmak istemiştir. Buna ilave olarak Sırbistan ayrıca Adriyatik'e kadar genişlemek ve Kuzey Arnavutluk bölgesinden alacağı bir limanla denize ulaşmayı amaçlamaktadır.²⁰² Karadağ ise, geçim kaynaklarını genişletmek için ziraata uygun ve doğal zenginliklere sahip arazileri istemekteydi. Bu amaç doğrultusunda İşkodra yöresi, Brana, Gosina, Yakova ve İpek bölgelerini bu doğrultuda kendi topraklarına katmayı talep etmektedir. Karadağ, diğer taraftan Osmanlı sınır karakollarını boşalttırmak, Malisya bölgesinde asker bulundurmamak ve Osmanlı askerlerini bölgedeki varlığını kısıtlayarak ordusuna hareket serbestliği sağlamak için çalışmıştır. Bu faaliyetlerin yanı sıra Karadağ, Arnavutların Osmanlıya karşı yürütmüş oldukları ayaklanmalara destek sağlamış ve bu kapsamda özellikle Katolik Arnavutların isyanlarında stratejik işbirliğinde bulunmuştur.²⁰³

Sonuç itibariyle Osmanlı Devleti'nin son döneminde Balkan coğrafyasında yaşanan değişim, büyük devletlerin ve Balkan devletlerinin, bölgede tek Müslüman unsur olan ve uzun dönem Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Arnavutlara yönelik kendi menfaatleri doğrultusunda politikalar uygulamasına sebep olmuştur.

²⁰² Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 76-77.; Birecikli, "Arnavutluk Meselesi Üzerine bir Değerlendirme", 1029-1030.

²⁰³ Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 77-78.

2. BÖLÜM: BÖLGEDE ARNAVUT İSYANLARI

II. Meşrutiyet'in ilanı ardından devlet yönetiminde nüfuz sahibi olan İttihat ve Terakki, Osmanlının bekasını sağlamak ve Rumeli topraklarındaki asayiş sorununu sonlandırmak amacıyla yürüttüğü merkezîyetçi politika, yaklaşık yarım asır Osmanlı hâkimiyetinde bulunan ve stratejik öneme sahip olan Arnavutların bazı ayrıcalıklarını kaybetmelerine neden olmuştur. Bu durum Arnavutların Osmanlı Devleti'ne karşı 1909-1912 yılları arasında dört farklı isyan hareketine yol açmıştır. Bu isyan hareketleri, İttihat ve Terakki politikalarına karşı şekillenirken, aynı zamanda Arnavut milliyetçiliğinin güçlenmesinde kritik öneme sahiptir.

2.1. Arnavutları İsyanı Teşvik Eden Sebepler

Milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıktığı döneme kadar devlete bağlılık gösteren Arnavutlar, Osmanlı Devleti'nde ayrı bir öneme sahipti. Arnavutlara, vergi muafiyeti, gönüllü askerlik yapma ve silah taşıma izni verilmiştir. Ancak II. Meşrutiyet'ten sonra devlet tarafından bölgede ki halkın ellerindeki silahlar toplanmaya başlanmıştır.²⁰⁴ İttihat ve Terakki'nin uygulamış olduğu bu politikalar, Arnavutların yönetimden uzaklaşmalarına ve nihayetinde devlet ile aralarındaki bağların zayıflamasına neden olmuştur.

İttihat ve Terakki'nin Rumeli'deki çetecilik olaylarını sonlandırmak, Osmanlı otoritesini bölgede pekiştirmek ve Rumeli topraklarında yaşayan unsurları merkezîyetçi politikalar çerçevesinde bir araya getirmeye yönelik takip etmiş olduğu siyaset, Osmanlı Devleti hâkimiyetinde yaşayan etnik unsurlar arasında memnuniyetsizliğe neden olmuştur. Rumeli topraklarında yaşayan Arnavut halkı da, İttihat ve Terakki'nin benimsemiş olduğu politikadan duydukları rahatsızlıkları açıkça dile getiren kesimler arasında yer alıyordu. Zorunlu askerlik, vergi düzenlemeleri, merkezden bölgeye memur görevlendirilmesi, eğitimde Türkçenin zorunlu olması, Arnavutları silahsızlandırılmaya yönelik uygulamalar, mecliste de İttihat ve Terakki ile Arnavut mebuslarını karşı karşıya getirmiştir.²⁰⁵

²⁰⁴ Zeyrek, *Meşrutiyet: Osmanlı'da Birlikte Yaşamak ya da Birlikte Dağılmak*, 104-106.

²⁰⁵ Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar: II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 352-353.

Arnavutların haklarını savunan ve sorunlarını meclis gündemine getiren Arnavut mebuslar, meclis oturumlarında Arnavutların sorunlarını sıklıkla dile getirerek, meclis gündeminde tutmaya gayret göstermişlerdir. Bu doğrultuda, mecliste yapılan görüşmeler esnasında Arnavut mebuslar, alfabe konusundaki sorunlara ilişkin olarak Arnavutların, sağdan sola yazma ve okuma geleneğine uygun olmadıkları belirtmişlerdir.²⁰⁶ Hükümetin bölgede silahsızlaştırma politikasına yönelik, Üsküp Mebusu Necip Draga “... oralarda silah taşımak buralarda ahalinin baston, şemsiye taşımasına benzer. Öteden beri bu adet olmuştur.”²⁰⁷ şeklindeki açıklamasıyla hükümetin uygulamasının yanlışlığına dikkat çekmiştir.

İttihat ve Terakki’nin söz konusu olan bu uygulamalarıyla birlikte, seçimlerde iktidarını kuvvetlendirmek amacıyla yürüttüğü çalışmalar kapsamında, mecliste bulunan Arnavut mebusların sayılarında azalma yaşanması,²⁰⁸ Arnavutlar ile Osmanlı hükümeti arasındaki gerilimi arttıran bir diğer husus olarak ortaya çıkmaktadır.²⁰⁹ Tüm bu gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan tablo karşısında Arnavutlar, ilan edilmesinde katkı sağladıkları Meşrutiyet’in, beklentilerini karşılamaktan uzak olduğu kanaati hâsıl olmuştur. Bu doğrultuda, devlet yönetimden uzaklaşan Arnavutlar, büyük devletlerin ve Balkan devletlerinin de destekleriyle organize olarak, Osmanlı Devleti’ne karşı isyan hareketine girişmişlerdir. Zamanla ulusal bir nitelik kazanan bu isyanlar, Osmanlı Devleti’nin yapısında ciddi sıkıntılar meydana getirmiştir.²¹⁰

²⁰⁶ Nazaret Dagavaryan Efendi, “...Ben yalnız silah toplamak meselesinden bahsetmeyeceğim. Küçük şeylerden bahsedeceğim. Mesela bir elifba meselesinde biliyorsunuz ki, Arnavutlar (Aryen) bir cinstir. Aryen cinsler hiçbir vakit sağdan sola yazamaz ve okuyamazlar. Kendileri bunu hissetmişlerdi.” Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre: I, Cilt: I, İçtima Senesi: III, Onüçüncü İnikad, 25 Teşrinisani 1326 (8 Aralık 1910), 441.

²⁰⁷ MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İçtima Senesi: II, Seksenikinci İnikad, 21 Nisan 1326 (4 Mayıs 1910), 565.

²⁰⁸ İttihat ve Terakki’nin 1912 genel seçimlerinde iktidarını korumak amacıyla, seçim sürecinde baskıcı bir politika takip etmiştir. Arnavut coğrafyasında kendi mebuslarının seçilmesi için çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda, 1908 seçimleriyle mecliste bulunan bazı Arnavut mebuslar, 1912 genel seçimlerinde meclise girememişlerdir.

²⁰⁹ II. Meşrutiyet’in ilanı için İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne destek veren Arnavutlar, bunun karşılığında kendi dillerinde eğitim ve özerklik konusunda bir beklenti içine girmişlerdir. Fakat Meşrutiyet’in ilanından sonra İttihat ve Terakki Fırkası’nın “merkeziyetçi ve Türkleştirici” bir anlayış ortaya koyması, Arnavut aydınlarını muhalefet cephesine yönelterek, iktidar mücadelesine girişmelerine neden olmuştur. Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 345.; Aynı zamanda, Arnavut liderlerin önemli kadrolara getirilmemesi de Arnavutlar arasında olumsuz bir hava oluşturmıştır. Aynı zamanda, Dış siyasette Almanya yerine İngiliz siyasetini talep eden Arnavutlar, kendi imtiyazları ile uyuşmayan anayasa maddelerini ve merkeziyetçilik faaliyetlerini istememekteydi. Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/245.

²¹⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/237.; Arnavut isyanlarına yönelik bilgi için bk. Noel Malcolm, *Kosova Balkanları Anlamak İçin*. Çev. Özden Arıkan (İstanbul: Sabah Kitapları, 1999), 297-306.

Osmanlı hükümetinin gündemini meşgul eden Arnavut sorununa ilişkin Tanin başyazarı Hüseyin Cahid, “her gün bitiyor ve her gün başlıyordu”²¹¹ ifadeleriyle Osmanlı ve Arnavutluk ilişkilerinin ne denli derinleştiğini gözler önüne sermektedir. Ortaya çıkan isyanlar, Osmanlı Devleti’nin Balkan hâkimiyetinde kilit konumda olan Arnavutluk coğrafyasında zayıflayan devlet hâkimiyetini tekrardan sağlamak için girişimler bulunmasına sebep olmuştur.²¹² Ancak bölgede takip edilen bu politika, mebuslar arasında şiddetli tartışmalara neden olarak, Osmanlı meclisinde gerilimi arttırmıştır. Arnavut mebusları başta olmak üzere diğer mebusları, isyanların yaşandığı dönemde hükümet makamlarından isyanlarda uygulanan politikalara dair bilgi taleplerinin yanı sıra, hükümete isyanları sonlandırmasına yönelik tavsiyelerde bulunmuşlardır.

2.2. 1909 Arnavut İsyanı

1908-1912 tarihleri arasındaki ilk isyan hareketi, 1909 yılında gerçekleşen ayaklanmadır. Arap alfabesi, vergi, hükümet memurlarına itaat, silahsızlanma politikası, düzenli askerlik ile eski dönem ayrıcalıkların ortadan kalkması, Kosovalı Müslümanlar arasında hareketliliğe neden olmuştur. Milliyetçi bir nitelik taşımayan, hükümete karşı en güçlü muhalefet kuzeyden özellikle Kosova’dan yükselmiştir. 31 Mart Olayı’nın ardından bölgede oluşan tepkiler, Arnavutluk topraklarında bahar aylarından itibaren bir hareketliliğe neden olmuştur.²¹³

Bölgede ki atmosferin gerginleşmesi üzerine 10 Nisan da Debre Dağlarında İşkodra, Elbasan, Prizren, İpek gibi bölgelerin temsilcilerin katılmış oldukları toplantı da ayaklanmanın örgütlenmesi ve yayılmasıyla ilgilenecek bir Konsey oluşturulmuştur.²¹⁴ Konseyin kurulmasının ardından silahların toplanması ve vergi düzenlemeleri nedeniyle 1909 senesinin Nisan ayının sonlarında İpek, Yakova, Luma, Vulçetirin, Debre ve Seniçe bölgelerinde isyan başlamıştır.²¹⁵

İttihat ve Terakki, Osmanlı yönetimine karşı gelişmekte olan bu muhalif tavrı önlemek, nüfus tahririne karşı koyan ve vergi ödemek istemeyen köylülerin direnişini kırmak amacıyla Cavid Paşa komutasındaki bir askeri birliği Kosova’ya göndermiştir. Cavid Paşa’nın 1909 yılının Mayıs ayında Kuzey Arnavutluk’ta isyancılara karşı başlattığı

²¹¹ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 1/535.

²¹² Zeyrek, “II. Meşrutiyet’te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları”, 305.

²¹³ Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 249.

²¹⁴ Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 151-152.

²¹⁵ Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 251-252.

askeri harekât, Eylül ayına kadar devam etmiştir. Cavid Paşa'nın bölgede yürüttüğü askeri harekât²¹⁶ neticesinde, iki yıllık vergiler toplanmış, silahlara el konulmuş, askeri alımlar gerçekleştirmiş ve bölgedeki kuleler yıkılarak,²¹⁷ II. Meşrutiyet'in ilanından bir sene sonra başlayan bu isyan hareketi bastırılmıştır. Ancak Cavid Paşa'nın isyanı sonlandırmak amacıyla takip etmiş olduğu yöntem yoğun eleştiri de beraberinde getirmiştir. Bu anlamda, Ergiri Mebusu Müfit Bey, bölgede yapmış olduğu askeri müdahalelerden dolayı Cavid Paşa'yı zalimlikle suçlamıştır.²¹⁸

Meclis-i Mebusan 'da bu isyanla ilgili, mebuslar arasında askeri müdahaleye yönelik tartışmalar yaşanmıştır. Bu kapsamda, 21 Haziran 1909 tarihinde gerçekleştirilen meclis oturumunda Arnavut mebusları, Cavid Paşa'nın bölgede yürüttüğü faaliyetlere yönelik tavrini sunarak, Dâhiliye Nazırından bilgi talebinde bulunmuşlardır.²¹⁹ Mecliste mebuslar arasındaki görüşmelerde tavrın kabulü ve Dâhiliye Nazırı'nın açıklamada bulunması talepleri yinelenmiştir. Dâhiliye Nazırı Ferit Paşa, mebusları bilgilendirmek amacıyla konu hakkında açıklama yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Dâhiliye Nazırı Ferit Paşa mevzubahis olayın Arnavutluk'un genelini kapsamadığını, Arnavutların sadık olduklarını ve kendisinin de Arnavut olduğunu dile getirerek meselenin bitmiş olduğunu ve Kanun-i Esasi'ye göre hareket edileceğini belirtmiştir. Ferit Paşa'nın yapmış olduğu açıklamalar, meclis reisi tarafından oylamaya sunulmuş ve nazırın açıklamaları oy çoğunluğunu alarak yeterli kabul edilmiştir.²²⁰

²¹⁶ Cavid Paşa'nın isyanın bastırılmasında gerçekleştirdiği askeri harekâtlar için bk. Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 150-154.; Bircikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 251-253.

²¹⁷ Malcolm, *Kosova Balkanları Anlamak İçin*, 298.

²¹⁸ "...Geçen kış mesail hakkında erkânı hükümetle teati efkâr ettik ve Cavid Paşanın hunhar, canavar, zalim, gaddar olduğunu söyledim" şeklinde beyan eder. MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İçtima Senesi: II, Yetmişinci İnikad, 29 Mart 1326 (11 Nisan 1910), 13.

²¹⁹ "Meclisi Mebusan Riyaseti Aliyesine

Evrakı Havadiste, Cavid Paşanın Yakova Kazası dâhilinde Arnavutlarla birçok müsadematta bulunduğu maatteessüf görülüyor. Filhakika bunu kaydı ihtiyatla telakki etmek lazımgelirse de, bazı emarat, şayiati hakikatini ispat edecek derecede bulunduğundan, bu bapta bir fikri tam hâsıl etmek bundan takriben 2,5 ay evvel İpek'te topla yaktığı yıktığı evlerin ne sebebe mebni yapıldığı anlaşılmak üzere Dâhiliye Nazırından istizah edilmesini teklif eyeriz.

Üsküp Mebusu Sait, Priştine Mebusu Hüseyin Fuat, Senice Mebusu Hasan, Priştine Mebusu Hasan, Yakova Mebusu Ali." MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İçtima Senesi: I, Doksanyedinci İnikad, 8 Haziran 1325 (21 Haziran 1909), 507.

²²⁰ MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İçtima Senesi: I, Doksansekizinci İnikad, 9 Haziran 1325 (22 Haziran 1909), 546-548.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk Arnavut isyanı olan 1909 İsyanı, Arnavutların İttihat ve Terakki'nin politikalarına karşı bir direniş olduğu anlaşılmaktadır. İsyen, ulusal bir boyuttan ziyade, hükümetin bölgede uyguladığı politikaya karşı bir protesto niteliği taşımaktadır. Silahlı mücadele şeklinde gerçekleşen isyan bölgeye gönderilen Osmanlı kuvvetleri neticesinde sonlanmıştır. Ancak, gerek İttihat ve Terakki'nin politikalarına devam etmesi ve gerekse bu isyanın bastırılmasında kullanılan askeri güç, Arnavutlar arasında yeni bir isyanın çıkmasına zemin hazırlamıştır.

2.3. 1910 Arnavut İsyanı

Osmanlı Devleti, 1909 tarihinde Arnavut topraklarında çıkan isyan hareketini bastırmış olsa da, 1910 yılında bölgedeki yeni isyanla karşı karşıya kalmıştır. Bu isyan hareketi Üsküp'ü imar etmek amacıyla, Kosova Valisi Mazhar Bey tarafından yürürlüğe koyulan Duhuliye (*Oktruva*) Vergisi²²¹ sebebiyle ortaya çıkmıştır.²²² 18 Mart 1910 tarihinde verginin kaldırılmasını isteyen 1000'i aşkın Arnavut'un Priştine'nin bazı caddelerini işgal etmesiyle de isyan başlamıştır. Kosova'da uygulamaya konulan duhuliye vergisine duyulan tepkinin yanı sıra alfabe sorunu, yumurta ve sakal vergisinin alınacağına dair söylentilerin bölgede yayılması bu isyanı ateşlemiştir.²²³

İsyancılar, merkezi hükümet tarafından bölgeye gönderilen nasihat heyetine, dört kalem verginin dışında herhangi bir vergi ödemeyeceklerini, aynı zamanda özgürlük, adalet, eşitlik, okul, jandarma ve karakol taleplerinin olduğunu bildirmişlerdir.²²⁴ İsyen sürecinde İpek Mutasarrıfına suikast girişimi ve VII. Alay Komutanı Rüştü Bey'in öldürülmesiyle birlikte, bölgede Olağanüstü Hal ilan edilmiştir. İsyanı sonlandırmak

²²¹ Osmanlı Devleti'nde "Duhuliye Resmi" adı altında alınan bu vergi ticaret amacıyla şehirlere dışarıdan getirilen mallardan alınan giriş vergisidir. *Oktruva* kelimesi aynı anlama gelen Fransızca kökenli bir kelimedir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. (İstanbul: MEB, 1993), "Duhuliye Resmi", 1/480.; Söz konusu vergi mecliste mebuslar arasında da isyanla ilişkilendirilmiş olup valinin bu meselede sorumlu tutulmasını beyan etmişlerdir. Üsküp Mebusu Necip Draga "Efendiler, Oktruva resmi elan İstanbul'da mevcut değildir. Selanik'te yoktur, İzmir'de yoktur. Yalnız Arnavutluk'ta tatbik olunuyor... Bunun üzerine birçok yerlerde çarşılar kapandı, ahali protesto etmeye başladı, Prizren'de Vulçetirin'de Priştine'de vesair ekserlerde şikâyet olundu..." MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İçtima Senesi: II, Yetmişinci İnikad, 29 Mart 1326 (11 Nisan 1910), 7.

²²² Bu vergi konusuyla ilgili Lütfi Simavi'de eserinde, Kosova valisi Mahzar Bey'in Osmanlı Devleti'nin hiçbir yerinde uygulanmayan Oktruva vergisini koymaya çalıştığını ifade eder. Simavi, *Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin'in Dönemlerinde Sarayda Gördüklerim*, 81.

²²³ Maden, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", 165; 1910 yılında gerçekleşen Arnavut isyanı sürecinde bölgede bulunan Kazım Karabekir bu konuyla alakalı olarak, karargâha gelen köylülerin, yumurta ve sakaldan vergi alınacağına ilişkin ifadeleri olduğunu belirtmektedir. Kazım Karabekir, *Günlükler 1906-1948*, çevriyazı. Budak Kayabek, haz. Yücel Demirel (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 1/134.

²²⁴ Maden, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", 165.

için Şevket Turgut Paşa'nın çalışmalarını sürdürdüğü süreçte, Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, bizzat bölgeye giderek sert tedbirler almak suretiyle isyanı sona erdirmiştir.²²⁵ 82 piyade taburu ile Arnavutluk topraklarında isyanı sonlandırmaya yönelik bir politika takip eden Paşa, bölgede aldığı tedbirler çerçevesinde bölge halkının elindeki tüm silahları toplatmıştır. Bu sırada Arnavut erkeklerin eşlerinin gözü önünde falakaya yatırılması gibi hoş olmayan uygulamalara da müracaat edilmiştir.²²⁶

İsyanı tamamen sonlandırmak amacıyla alınan tedbirler çerçevesinde Mahmud Şevket Paşa emrindeki silahlı birliklerle geçtikleri güzergâhta isyancıların elindeki silah ve cephaneleri toplatmış, müstahkem kuleleri de yıktırmıştır. Bölgede kontrol tamamen sağlandıktan sonra nüfus sayımı yapılarak, asker alımı da gerçekleştirilmiştir.²²⁷

İsyan sürecinde bölgede yaşanan gerginlik, Osmanlı meclisinde de tansiyonun yükselmesine sebep olmuştur. Meclis görüşmeleri esnasında söz alan Arnavut mebuslar her fırsatta hükümetin bölgede uyguladığı politikaları ve askeri harekâtı eleştirmiştir. Ahali Fırkası adına Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı Bey²²⁸ ve Priştine Mebusu Hasan Bey ile bazı mebuslar²²⁹ tarafından Arnavutluk'ta 1910 yılında meydana gelen olaylar

²²⁵ Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 371-378.

²²⁶ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 4/382.; İsyanı bastırmak amacıyla 50.000 kişilik bir orduyla bölgeye giden Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, bu doğrultuda çalışmalarına başlamıştır. Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, çev. Zaven Biberyan (İstanbul: Aras Yayıncılık, 1999), 174.; Mahmud Şevket Paşa, Arnavutluk topraklarında ortaya çıkan bu isyana ilişkin olarak, "Ben Arnavutları bilirim. Bu iş dayaksız bitmez" diyerek bizzat isyan bölgesine giderek silah toplama uygulamasını başlatmıştır. Zeyrek, *Meşrutiyet: Osmanlı'da Birlikte Yaşamak ya da Birlikte Dağılmak*, 106.; Mahmud Şevket Paşa'nın bölgede yürüttüğü silahsızlanma çalışmaları için bk. Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk* (Ankara: Dorlion Yayınları, 2024), 464-466.; 1910 tarihli isyanda Şevket Turgut Paşa'nın görevlendirilerek bölgede yürütmüş oldukları politikalar neticesinde ayaklanmaların Hülâgû tarzında sert ve şiddetin hâkim olduğu bir yöntemle isyanların sonlandırılmaya çalışıldığı eleştirisinde bulunmaktadır. Avlonyalı Süreyya Bey, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)*, haz. Abdülhamit Kırmızı, (İstanbul: Klasik, 2009), 100.

²²⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/246.; İsyanın bastırılması ile ilgili detaylı bilgi için bk. Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 157-161.; Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 254-258.; Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 177-180.; Zeyrek, *Meşrutiyet: Osmanlı'da Birlikte Yaşamak ya da Birlikte Dağılmak*, 106-107.

²²⁸ "Riyaseti Celileye

Şu günlerde Arnavutluk'un bazı mahallerinde serzedei zuhur olarak sefki dimayı intaç eylemekte olduğu işitilen ahvali müessifeye karşı Meclisi Mebusanın lakayt kalması caiz olamayacağından, ahvali mezkurenin menşe ve mahiyetinden Vükelayı milleti haberdar etmek üzere meselenin Makamı Sadaretten istizahını teklif eylerim.

Ahali Fırkası namına Gümülcine Mebusu

İsmail Hakkı Aynı zamanda birçok Arnavut mebusta birçok gazete yer alan Arnavutluk'taki üzücü olaylar ile asker sevkleri ve hükümetin bu durumlara karşı aldığı tedbirler konusunda sadrazamdan bir açıklama yapılmasını arz ederler. bk. MMZC, Devre: I, Cilt: III, İçtima Senesi: II, Altmışdokuzuncu İnikad, 27 Mart 1326 (9 Nisan 1910), 655.

²²⁹ "Meclis-i Mebusan Riyaseti Celilesine

hakkında Melis-i Mebusan'ı bilgilendirmek amacıyla sadrazama iki farklı takrir sunmuşlardır. Aynı Meclis oturumunda gerçekleşen görüşmelerde, Priştine Mebusu Hasan Fuat Bey söz alarak gazetelerde, Arnavutluk'ta bulunan askerlerin kan dökmekte olduğunu belirten haberlerin sayfalarda yer aldığını bildirerek, sadrazamın konu hakkında açıklama yapmasını talep etmiştir. Üsküp Mebusu Necip Draga ise, "...istihzah edilen mesele gayet mühimdir. Sadrazam Paşa Hazretleri gelip burada izahat versin, umumumuzu ikna etsin. Zannederim buna itiraz eden yoktur..."²³⁰ şeklindeki beyanıyla durumun önemine dikkat çekiştir. Ancak Arnavut isyanında bilgi alınması yönünde kayda değer olan takrirler ve mebusların soruları başka bir meclis oturumunda ancak görüşülmüştür.²³¹

Söz konusu takrirlerin görüşüldüğü meclis oturumunda söz alan Priştine Mebusu Fuat Paşa, Arnavutların, Osmanlı Devleti'nde 600 senedir vatani korumak için mücadele ettiklerini, devlete sadık olduklarını ve bu anlamda bölgede yaşanan olaylara çözüm bulunmasını dile getirmektedir.²³² Priştine Mebusu Hasan Bey ise, bölgede uygulanan Oktruva Vergisi'nin Selanik'te, İzmir'de uygulanmadığını ve Arnavutluk'ta yaşanan meselenin sebebi olan bu vergiyi yürürlüğe koyan valinin bu konuda sorumlu tutulmasını sadrazamdan talep etmiştir.²³³ Berat Mebusu İsmail Kemal Bey'de olaylarla

Arnavutlukta vukuu gazetelerde görülen ve birçok tevilata uğratılan ahvali müellime ve sevkıyatı askeriye esbabının ve buna karşı hükümetçe ittihaz buyurulan tedabirin, Kabine Reisi Sadrazam Paşa Hazretlerinden istizahı hususunun tahtı karara alınması mercudur.

Priştine Mebusları Hasan, Hüseyin Fuat, Şaban; Üsküp Mebusları Sait, Necip Draga; Senice Mebusu Hasan Muhittin; Görice Mebusu Şahin Naki; Preveze Mebusu Hamdi; Berat Mebusları Aziz ve İsmail Kemal; Ergiri Mebusu Müfit; İpek Mebusu Ahmet Hamdi." MMZC, Devre: I, Cilt: III, İçtima Senesi: II, Altmış dokuzuncu İnikad, 27 Mart 1326 (9 Nisan 1910), 655.

²³⁰ MMZC, Devre: I, Cilt: III, İçtima Senesi: II, Altmış dokuzuncu İnikad, 27 Mart 1326 (9 Nisan 1910), 656.

²³¹ Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı Bey ve Priştine Mebusu Hasan Bey ile bazı mebusların takrirleri meclise sunulduğu gün olan 9 Nisan 1910 tarihinde mebuslar arasında takrirlerin verilmiş şekliyle ilgili yaşanan görüş ayrılığı neticesinde görüşilememiştir. Takrirler, 11 Nisan 1911 tarihindeki meclis toplantısında görüşülmüştür.

²³² Priştine Mebusu Fuat Paşa'nın konuşasında

"...Arnavutlar altı yüz seneden beri vatani muhafaza etmiş, birçok muhaberatta bulunmuştur. Bunları bir safiyeti kalble söylüyorum. Kabineden memnun. Bundan sonra cümlenize istirham ediyorum, müsademata meydan verilmesin, mümkünce bunun önünü alalım. Bir hey'et gitsin efendim. Altı yüz seneden beri serbest yaşamış bir ahali bir ayda yola gelme. Bunu istirham ederim. Hin hacetde Arnavutluk yine sadakatı gösterir. Biz Devlet-i Osmaniyye sadakatla, ubudiyetle iftihar etmişiz ve bundan sonra da böyle olacak... Yalnız ufak bir resimden dolayı böyle bir şey tahaddüs etdi. Mahmud Şevket Paşa Hazretleri Kosova'da bulundular. Pek ala bilirler, Arnavutlar sadıktırlar. Bazı fenalıkları varsa da onlar terbiye edilebilir..." şeklinde beyanda bulunmuştur. MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İçtima Senesi: II, Yetmişinci İnikad, 29 Mart 1326 (11 Nisan 1910), 9.

²³³ MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İçtima Senesi: II, Yetmişinci İnikad, 29 Mart 1326 (11 Nisan 1910), 9.; Üsküp Mebusu Sait Efendi de, vukuatın sebebinin Oktruva olmadığını geçen sene çıkan olaylar

ilgili yapmış olduğu değerlendirmesinde, ilk olarak bölgeye yığılan askerlere dikkat çekmiş ve sonrasında II. Meşrutiyet'in ilanına katkı sağlayan Arnavutların, bir yumurta vergisi ya da bir valinin kötü muamelesinden dolayı "...bu şerefi kaybedecek bir esasa tasaddi ederler mi? " şeklindeki sorusuyla yaşanan durumu eleştirmiştir. İsmail Kemal Bey konuşmasının devamında, bölgede Makedonya'ya muhtariyet verileceği gibi söylentilerin yayıldığı ve bu durumun da Arnavutları etkilediğini belirtmiştir.²³⁴ Mecliste yapılan bu değerlendirmelerin ardından, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, mebusların bilgi taleplerine yönelik, açıklamalarda bulunmuştur. Sadrazamın meclis oturumundaki uzun konuşmasında, "...Arnavutluğun, tacı Osmaninin en şerefli pırlantalarından olduğunu düşündüğünü..."²³⁵ düşüncesinde olduğunu ifade ederek, hükümet tarafından bölgede sıkıyönetimin ilan edildiğini de belirtmiştir. Sadrazam ayrıca mebusların değerlendirmelerin çoğunda belirttikleri üzere, bölgeye gönderilen çok sayıda askeri birliğin "cellat" olmadığını vurgulamıştır. Sadrazam konuşmasının devamında, bölgeye gerçekleştirilen asker sevki ile Arnavut topraklarında toplanan kalabalıkların dağıldığını ve asayişin sağlandığını açıklamıştır. Bölgedeki Osmanlı askerlerin sayısının gereğinden fazla oluşunu eleştiren mebuslara yönelik olarak ise askerlerin Kosova'da eğitim gördüklerini açıklayan sadrazam, dört sınır bölgesinde bulunan Kosova'nın stratejik öneme sahip olduğu ve bu nedenle de asayişin burada daha fazla önem arz ettiğini belirterek;²³⁶

"Bunun için Arnavutluk asayişi diğerlerinden akdemdir. Çünkü dört memleket hududuna ve Berlin Muahdesinin bakayasından olarak geçen sene elhamdülillah attığımız -fakat fena idare edersek dönebilir- bir Makedonya meselesi vardı. Arnavutluk'ta ne kadar asayiş müstakar olursa, Devletin o kadar Rumeli'deki mevkii havidir. Bir kere Devletin Rumeli'deki mevkii siyasi itibariyle Arnavutluk'un asayişi mühimdir."²³⁷

neticesinde bölgede olan askerlerin bölge halkı tarafından zulüm göreceği şeklinde anlaması nedeniyle olayların yaşandığını anlattığı uzun bir konuşma yapmıştır. MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İctima Senesi: II, Yetmişinci İnikad, 29 Mart 1326 (11 Nisan 1910), 9-11.

²³⁴ MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İctima Senesi: II, Yetmişinci İnikad, 29 Mart 1326 (11 Nisan 1910), 11-12.

²³⁵ MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İctima Senesi: II, Yetmişinci İnikad, 29 Mart 1326 (11 Nisan 1910), 14.

²³⁶ İbrahim hakkı Paşa konuşmasında ayrıca

"Bu Kosova vilayeti dört hududu üzerindedir. Bulgaristan'la hudut, Sırbistan'la hudut, Bosna ve Hersek ile hudut, Karadağ ile hudut. Dört hudut. Bu dört üzerinde olan bir vilayet asayiş halinde bulunmazsa bundan Devlete terettüp edecek netâyici seyyieyi bir Sadrazam, Melisi Mebusan izaha lüzum görmeli midir? Onun için bendenizde lüzum görmem" beyanında bulunmuştur. MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İctima Senesi: II, Yetmişinci İnikad, 29 Mart 1326 (11 Nisan 1910), 16.

²³⁷ MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İctima Senesi: II, Yetmişinci İnikad, 29 Mart 1326 (11 Nisan 1910), 16-17.

Şeklindeki beyanıyla bölgedeki askeri hareketliliğin önemini ve ciddiyetini dile getirmektedir. Sadrazam konuşmasının ilerleyen kısımlarında, Arnavutların çalışkan insanlar olduğunun altını çizmiş ancak, bu olumlu durumun Arnavutların kendi memleketlerinde değiştiğini belirterek, Arnavutların burada sabahdan akşama kadar silahını temizlemekle meşgul olduklarını sözlerine eklemiştir. Sadrazam mecliste gerçekleştirdiği açıklamalarda muhalefetin eleştiri oklarına yönelik olarakta,

“Arnavutluk’un birtakım yerlerinde ahali şimdiye kadar Hükümet icraatına, Hükümetin intizamı muamelatına alışmamıştır. Ne için Arnavutların kusuru olsun? En ziyade kusur Hükümetindir. Fakat işte biz bugün Hükümetin bu eski kusurlarını tekrar etmemek istiyoruz ve bundan dolayı Arnavut mebusları bizi tahtie ederlerse gücenirim. Çünkü İdare-i sabikai müstebidenin usulüne devam etmek, Arnavut kaviminin ve Arnavutlukun ve o güzel vilayetlerimizin mahvına gitmek demektir. O memleketlerde biz de inşallah çalışacağız. Evvela asayiş iade edeceğiz. Çünkü malumu âliniz ki, evvela asayiş iade olunur”²³⁸

Beyanıyla, bölgede ilk olarak asayiş üzerine çalışmalar yapılacağı bildirilmektedir. Bölgede sağlanan düzenle birlikte, Arnavut topraklarında ulaşım ile ilgili çalışmaların yapılacağı ve netice itibarıyla asayiş sayesinde elde edilen kazanımlar, bölge halkını baskıcı güçlerden kurtaracağını açıklamaktadır. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa bu doğrultuda, başında bulunduğu hükümetin bölgede gerçekleştireceği uygulama ve projelerinin, Arnavutlara memleketlerini kazandıracağı gibi Arnavutların da kendi hürriyeti şahsiyetlerini kazanacağını belirtmektedir.²³⁹

Mecliste güncelliğini koruyan Arnavut ayaklanması, 4 Mayıs 1910 tarihli meclis toplantısında mebuslar arasında tekrardan müzakere edilmiştir. Üsküp Mebusu Mehmet Necip Bey ve bazı mebuslar, Arnavutluk’ta ki olayları incelemek için Meclis-i Mebusan’dan bir heyetin Kosova’ya gönderilmesine yönelik taktir sunmuşlardır. Söz konusu taktir üzerine mecliste bulunan mebuslar arasında çeşitli eleştiriler ve destekleyici değerlendirmeler ortaya çıkmıştır. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, konu ile görüşünü bildirmeden önce taktirde yer alan “Şimali Arnavutlukta zuhur edip, gittikçe tevessü etmekte olan ahvâli müellimenin...” tabirini doğru bulmadığını çünkü olayların

²³⁸ MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İctima Senesi: II, Yetmişinci İnikad, 29 Mart 1326 (11 Nisan 1910), 17.

²³⁹ İbrahim Hakkı Paşa konuşmasında, köylere yapıldığının söylendiği baskınlarda askerlere yönelik pusu kuran ve askeri öldürenlerin köylere saklandığını ve bunların köye saklandığının görülmesiyle birlikte, askerlerin köylüden bu isyancıların teslim için konuştukları fakat olumsuz cevap alınması halinde köylere müdahalede bulunduğunu belirtir. Sadrazamın konuşmasının tamamı için bk. MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İctima Senesi: II, Yetmişinci İnikad, 29 Mart 1326 (11 Nisan 1910), 13-18.

tüm Arnavutluk'u değil sadece Priştine ve İpek sancaklarını kapsadığını belirterek, yapmış olduğu açıklamada bir Arnavutluk meselesinin bulunmadığının özellikle altını çizmektedir.²⁴⁰

Mecliste yapılan değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere uzun süre güncelliğini koruyan Arnavut sorunu ve 1910 isyanını sonlandırmak amacıyla yürütülen askeri tedbirler, muhalif mebuslar ile hükümet makamlarını zaman zaman karşı karşıya getirmiştir. Bu durum Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın isyan bölgesine giderek, komutasında bulunduğu askeri kuvvetler ile Arnavutluk'taki ayaklanmayı batırılmasının ardından da devam etmiştir.

Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'da kendisine yönelik yapılan eleştirilere karşılık olarak, Arnavutların hükümete sadık olduklarını ve "Türkiyesiz Arnavutluk yoktur ve olamaz ve Arnavutlar da bunu pek âlâ bilirler.", "... Türkler de, Osmanlılar da Arnavut kavmine istinad etmedikçe Avrupa'da memlekete sahibiz diyemediklerini bilirler."²⁴¹ İfadeleriyle Arnavutların önemini bir kez daha belirterek, muhalif mebuslarının sıklıkla ifade ettikleri ve eleştirilerin odağında olan bir uygulamanın gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını bildirmektedir. Bu doğrultuda, Harbiye Nazırı, yapmış olduğu değerlendirme ile muhalif mebusların, bölgedeki harekâta yönelik eleştirilerinin asılsız olduğu da ileri sürmüştür.

1910 isyanı sürecinde mecliste yapılan görüşmelerde, muhalefet ve Arnavut mebuslar ile hükümet arasında gerçekleşen karşılıklı diyaloglardan dolayı gergin anlar yaşanmıştır. İsyanın bastırılmasında uygulanan askeri kuvvet, hükümete yönelik sert

²⁴⁰ Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Şimali Arnavutlukta zuhur edip, gittikçe tevessü etmekte olan ahvâli müellimenin esbab-ı hakikiyyesi ve sefki dimâya nihayet verecek vesailin neden ibaret olduğu an'anesiyle tahakkuk etmiş olmak ve Meclis-i Mebusana arz edilmek üzere firak-ı muhtelifeye mensup azayı Mebusadan ve Arnavut olmayan rüfekadan bir heyetin tefrik ve serian Kosova'ya izam buyurulmasını hamîyyet-i Osmaniyye namına millet vekillerinden rica ederiz.

Üsküp Mebusları Mehmet Necip, Sait Efendi; Yakova Ali Haydar; Serfice Mebusu Hasan Bey; Dıraç Mebusu Esat Paşa; Berat Mebusları İsmail Kemal-Aziz Paşa; İpek Mebusu Ahmet Hamdi; Prizren Mebusları Şerif Efendi-Yahya Bey; Priştine Mebusları Hasan Bey-Hüseyin Fuat-Şaban Bey; Görice Mebusu Şahin Taki Bey; Ergiri Mebusu Müfit Bey; Preveze Mebusu Hamdi.

MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İçtima Senesi: II, Seksenbirinci İnikad, 17 Nisan 1326 (30 Nisan 1910), 473.; Söz konusu tahrir ve Halep Mebusu Cabirizâde Nafi'nin tahriri için ayrıca bk. MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İçtima Senesi: II, Seksenikinci İnikad, 21 Nisan 1326 (4 Mayıs 1910), 551-554.

²⁴¹ MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İçtima Senesi: III, Altmışınca İnikad, 5 Mart 1327 (18 Mart 1911), 121.; Ayrıca asker sevki için bk. MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İçtima Senesi: III, Altmışınca İnikad, 5 Mart 1327 (18 Mart 1911).; Bu süreçte ayrıca, Arnavutlukta yapılan hareket sırasında yıkılan ve yakılan hanelerin yeniden inşası için Dahiliye Nezareti 1326 senesi bütçesine ek olarak 2 milyon 247 bin kuruş harcanması üzerine gerekli raporlar hazırlanmış ve Takvim-i Vekayi' ye gönderilmiştir. MMZC, Devre: I, Cilt: III, İçtima Senesi: III, Kırkyedinci İnikad, 12 Şubat 1326 (25 Şubat 1911), 234-235.

eleştirilerin yapılmasına neden olduğu gibi hükümetin bu eleştiriler karşısında detaylı bir şekilde bilgilendirici açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte, İttihat ve Terakki yönetimi yapılan bu eleştirileri de göz önünde bulundurarak, isyanın batırılmasında uygulanan politikanın Arnavutları gücendirdiği ve devletle bağlarının zayıflamasına neden olduğunu anlayarak ilişkilerin pekiştirilmesi amacıyla Sultan Mehmed Reşad'ın bölgeye bir seyahati konusunu gündeme getirdiler.

2.4. 1911 Arnavut İsyanı

Arnavutların 1911 isyan hareketi, 1909 ve 1910 yıllarında gerçekleşen isyanlardan daha büyük ve çok yönlüdür.²⁴² Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatinin hazırlıkları sürecinde ortaya çıkan isyan, padişahın bölgeyi ziyareti sırasında da devam etmekteydi. Arnavutların bu üçüncü isyan hareketi, 1911 yılının başlarında kuzey Arnavutluk'ta Malisörlerin²⁴³ yaşadıkları bölgede ortaya çıktığından “Malisör İsyanı” olarak adlandırılmaktadır. Geçmiş dönemde gerçekleşen isyanlarda Karadağ'a sığınan Katolik Arnavutların, yine Karadağ'ın teşvikiyle Osmanlı karakollarına saldırıya geçmesiyle isyan yayılmıştır.²⁴⁴

Gerçekleşen isyan hareketi, Nisan ayında Mirdita bölgesine kadar yayılmıştır. Bu süreçte, bölgedeki yerel reisler, isyan için propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir. Nisan sonlarına gelindiğinde, Mirdita'nın ve bazı Müslüman reislerin yardımıyla “Arnavutluk Arnavutlarıdır” sloganı altında “Geçici Hükümet” kurulmuştur.²⁴⁵

1911 baharında Arnavutluk'un kuzey bölgelerinde başlayan isyanı, güneydeki ayaklanma takip etmiştir. Kuzey bölgelerinde çatışmaların devam ettiği dönemde ikinci cephenin açılması Osmanlı hükümetinin zor durumda kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle güneyde daha ihtiyatlı bir politika izleyerek, bölgede bulunan memurlara dikkatli olmalarını ve ordunun da savunma konumunda olması emir edilmiştir. Bu süreçte Arnavutların, özerklik taleplerinden vazgeçmeleri sağlanarak, reform isteklerine yönelmeleri üzerinde çalışılmıştır.²⁴⁶

²⁴² Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 165.

²⁴³ Katolik Arnavutlar.

²⁴⁴ Maden, “Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)”, 166.; Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 263-264

²⁴⁵ Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 169.

²⁴⁶ Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 265-266.

İsyanın yaşandığı dönemde, Mart ayının sonlarına doğru, İtalyan gazetelerine bilgi vermek için bölgeye giden Arnavut asıllı İtalyan avukat Terenc Toçi, Mirdita 'ya geçerek papaz Preng Doçi ile birlikte 25 Nisan 1911 tarihinde Fan Kilise 'sinde bir toplantı gerçekleştirmiştir. Söz konusu toplantıda, 27 Nisan 1911 tarihinde Arnavutluk'un bağımsızlığı hedeflenerek, Terenc Toçi başkanlığında bir hükümet kurulmasına karar verilmiştir. Ne var ki bu durum, Malisörler üzerinde herhangi bir etki oluşturmamıştır. Malisörlerin isyan hareketleri süresince bölgeye çok sayıda asker sevkleri gerçekleştirilerek, ayaklanma kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.²⁴⁷

Önceki Arnavut isyan hareketlerinin sonlandırılmasında uygulanan sert tedbirler nedeniyle Arnavutların devlete karşı kırgınlıklarını gidermek ve Arnavutlarla devlet ilişkilerinin pekiştirilmesini sağlamak amacıyla Padişahın Rumeli'ye gitmesine karar verilmiştir. Bu isyan sırasında Sultan Mehmed Reşad' da bölgede ziyaretlerini gerçekleştirmiştir. Padişahın Rumeli'ye gerçekleştirdiği seyahat esnasında devam eden isyanın sonlandırılması adına af ilan edilmiştir.²⁴⁸ Padişahın Kosova da Murad Hüdâvendigâr Türbesi'ne²⁴⁹ gerçekleştirdiği ziyaretleri sonrasında burada toplanan binlerce Müslümanla cuma namazı kıldığı esnada, Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, Arnavut reisleriyle yaptığı görüşmeler neticesinde Malisör isyanının sona erdiği konusundaki beyanını cemaate ilan etmiştir. Bu gelişme, sahrada bulunan binlerce Arnavut arasında yayılmış ve memnuniyetle karşılanmıştır.²⁵⁰ Ancak bu duyuruya rağmen isyan hareketi devam etmiştir. Hatta seyahat süresince İstanbul gazetelerinde

²⁴⁷ Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 265-268.

²⁴⁸ *Sabah*, “Priştine 3 Haziran” (17 Haziran 1911), 1; Osmanlı Devleti, af kanunun yanı sıra devam eden Malisör isyanına yönelik bir beyanname yayınlamıştır. Rumi 5 Mayıs 1327 tarihinden itibaren askeri hareketin sonlandığını, isyancıların 10 gün içinde silahlarını teslim etmeleri gerektiği ilan edilmiştir. Silahını teslim etmeyen ve isyanı devam ettirenlerin ise cezalandırılacağı bildirilmektedir. Bölgede yıkılan ev ve kurumların inşa ve tamir edileceği belirtilmektedir. *Tazminat*, “Malisörlere Hükümetin Beyannamesi” (15 Haziran 1911), 3.

²⁴⁹ Semavi Eyice, “Hüdâvendigâr Meşhedi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Haziran 2025).; Murad Hüdâvendigâr Türbesi, Kosova şehrinin başkenti Priştine'nin Kuzeybatısında Mitroviçe yolunun beşinci kilometresinde bulunmakla birlikte bölge Osmanlı'dan günümüze “Meşhed-i Hüdavendigâr”, “Meşhed-i Mukaddes”, “Kosova Meşhedi” olarak anılmıştır. Ancak kısaca “Meşhed” olarak bilinmektedir. Kemalettin Kuzucu, “Kosova'da ki Tarihi ve Kültürel Mirasımız Meşhed-i Hudavendigâr”, *Düşünce Dünyasında Türkiz* 6/34 (Ağustos 2022), 53.; Rumeli seyahatini takip eden dönemin İstanbul gazetelerinde türbeyle ilgili farklı tanımlamalar kullanılmaktadır. *Senin* Gazetesinde, Murad Hüdâvendigâr ifadesi yer almaktadır. *Senin*, (17 Haziran 1911), 2.; İstanbul'daki dönem gazetelerinde de çoğunlukla “Meşhed” ifadesi yer almıştır. *Ziya*, “Seyahat-ı Hümayun” (17 Haziran 1911), 1.; *Yeni İkdam*, (17 Haziran 1911), 2.

²⁵⁰ İlhami, “Hususi Telgraflarımız”, *Sabah* (17 Haziran 1911), 1.

yapılan haberlerde, bölgede bulunan Mirditalılar arasında da isyan hareketlerinin başlayacağı belirtilmektedir.²⁵¹

23 Haziran 1911 tarihinde, Karadağ'da küçük bir yerleşimde toplanan Arnavut reisleri burada özerkliği hedefleyen ve *Kızıl Kitap*²⁵² olarak da bilinen *Greçe Memorandumu*'nun taslağını oluşturmuşlardır.²⁵³ Bu durum üzerine Bâbîâli bazı konularda iyileştirmeler yapılacağına dair güvence vermiş, ancak bu taahhüt af kanununda ilan edilmesine rağmen Karadağ'da bulunan Arnavut reislerinin geri dönmelerini sağlayamamıştır.²⁵⁴ 15 Temmuz 1911 tarihinde gelindiğinde Karadağ yönetimi, Arnavutların sınırlarından geçmelerine ve Osmanlı kuvvetlerine saldırılarına izin vermeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Karadağ'da kalmaları imkânsız olan Malisörler, hükümetin genel af ilânı, Tuz'a Hristiyan bir kaymakam atanması, Bâbîâli tarafından Arnavut mektepleri açılması, dağlarda yolların inşa edilmesi, tahrip edilen evler için zararın ödenmesi, gelecek hasat zamanına kadar köylülere tahıl sağlanması, teslim olan 15 yaşın üzerindeki her erkeğe 1 lira ödeme yapılması, şehirler ve pazarlar dışında silah taşıma izni verilmesi, Malisörlerin Arnavutluk dışında askerlik hizmetiyle yükümlü olmamaları ve iki yıl vergiden muaf tutularak ilerleyen zamanda da azaltılmış vergi ödemeleri, vergilerin yerel ihtiyaçlara harcanmasını içeren önerilerini kabul etmiştir. Bu gelişme üzerine taraflar arasında 3 Ağustos 1911 tarihinde Podgoriçe'de anlaşma imzalanmıştır.²⁵⁵ Greçe memorandumu sonucunda kuzeylilerle Ağustos 1911 tarihinde Podgoriçe'de imzalanan bu anlaşmanın ardından hükümet, güneylilerle de yine benzer ayrıcalıkları tanıyan bir anlaşmayı Tepedelen'de imzalamıştır.²⁵⁶ Böylelikle, Rumeli seyahati esnasında da devam eden 1911 isyanı sonlandırılmıştır.

2.5. 1912 Arnavut İsyanı

Rumeli topraklarında belirli aralıklarla meydana gelen Arnavut isyanlarında, hükümetin bölgede mevcut olan ayaklanmayı sonlandırmak amacıyla yürüttüğü politikaların başka bir isyana sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. 1912 yılında gerçekleşen isyan hareketi de

²⁵¹ *Sabah*, “Mirditalıların Kıyımı”, “Arnavud İsyanı ve Seyahat-i Şahane”, *Hareket-i Askeriyeye dair*” (10 Haziran 1911), 2.; *Sabah*, “Mirdita Ahvali” (15 Haziran 1911), 2.

²⁵² Mevcut araştırma kaynaklarında “Kırmızı Kitap” olarakta geçmektedir.

²⁵³ Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 172-173.; Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 185.

²⁵⁴ Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 173.

²⁵⁵ Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 186.

²⁵⁶ Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 276.; Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 187-188.

yine böyle bir politika neticesinde ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki'nin siyasi stratejileri doğrultusunda Rumeli bölgesine gerçekleştirilen padişahın seyahatinden kısa süre sonra Osmanlı Devleti'nin gündemi oldukça yoğundur. Trablusgarp Savaşı ile başlayan bu süreç, iç siyasette yaşanan problemler nedeniyle bir erken genel seçimi beraberinde getirmesiyle devam etmiştir. 1912 senesinin ilk aylarında gerçekleştirilen “Sopalı Seçimler” olarak bilinen genel seçimde, İttihat ve Terakki Fırkası, iktidarı kaybetmemek amacıyla merkezîyetçi ve baskıcı bir strateji izleyerek, meclisteki muhalefeti büyük oranda azaltarak sindirmiştir. Mecliste Arnavut mebusların sayısında da büyük bir düşüş yaşanmıştır.²⁵⁷ Geçmiş dönemlerde mecliste yaptığı konuşlarıyla Arnavutlar meselesini gündeme taşıyan İsmail Kemal Bey dâhil olmak üzere bazı önemli isimler yeni yapılan seçimde meclise girememişlerdir. Genel seçimlerin ardından yaşanan bu değişim, mebus seçilemeyen Arnavut ileri gelenlerini bölgedeki isyanı organize eden bir konuma getirmiştir.

Osmanlı Devleti, 1911 isyanını uzun çalışmalar neticesinde sonlandırmışken, İttihat ve Terakki hükümetinin Arnavutlara yönelik politikalarında değişiklik yapmaması Arnavutları tekrardan huzursuz etmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler çerçevesinde, Mart ve Nisan aylarında Kosova'da yaşayan Müslüman Arnavutlar vergi nedeniyle ayaklanmaya başlamıştır. İsyan hareketi, Mayıs ayında Yakova, İpek ve Priştine'de ciddi boyutlara ulaşmıştır.²⁵⁸ 1912 genel seçimlerinde meclise giremeyen Arnavut ileri gelenlerinin de aktif rol aldığı isyan hareketinde, Priştineli Hasan Bey'in önderliğinde 21-25 Mayıs 1912 tarihleri arasında Yakova'nın yakınında bulunan Junik köyünde 250 delegenin katıldığı Junik toplantısı gerçekleştirilmiştir. Hasan Bey'in hedefi, ilk adımda Yakova'ya gerçekleştirilecek bir saldırının ardından, Çernalova ve Kaçanik'in işgaliyle birlikte özerklik elde edilmesine çalışmaktır. Toplantıda aynı zamanda, İttihat ve Terakki Fırkası'na ve hükümetine savaş açmak amacıyla bir de *besa*²⁵⁹ akdedilmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak, on gün içinde 3.000 yakın asi, İpek'e ve geri kalanı Yakova'ya ulaşmıştır.²⁶⁰ 1912 isyanı sürecinde, Hasan Priştina, Necip Draga, Bayram Curri, Yakovalı Rıza Bey, İsa Bolatin'in bir önceki yıl kaleme aldığı *Kırmızı Kitap*'taki

²⁵⁷ Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 184.

²⁵⁸ Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 449.

²⁵⁹ Arnavut kültüründe şeref sözü anlamına gelmektedir.

²⁶⁰ Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 182.; Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 193.

taleplere dayanarak 12 maddelik bir program hazırlanarak İstanbul'a gönderilmiştir. Söz konusu bu talepler arasında dil, seçim ve askerlik gibi konuların olmasının yanı sıra özerklik isteklerinin de yer aldığı görülmektedir.²⁶¹

İttihat ve Terakki hükümeti bu taleplere karşılık, isyancı liderlerin eşlerini tutuklayıp gözaltına almıştır. Ancak bu durum Arnavut isyanının daha geniş bölgeye yayılmasına neden olmuştur. Birçok bölgeye yayılan isyan hareketinde isyancıların sayıları, Kuzey Arnavutluk'ta 15-20 bin kişiye ulaşmıştır. Haziran sonuna gelindiğinde isyan, Mirdita bölgesi, Tiran ve İşkodra'yı kapsayan Arnavutluk'un büyük kısmı ile Kosova'nın birçok bölgesine kadar yayılmıştır. Ayrıca bu süreçte, ordudaki Arnavut subaylarda firar etmeye başlamış, yurt dışındaki Arnavut aydınları da faaliyetlerini arttırmıştır.²⁶²

23 Temmuz 1912 tarihinde Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesinin kurulduğu gün Güney Arnavutluk reisleri Sinje Geçidi'nde toplanarak, Greçe Memorandumuna benzer 12 maddelik bir memorandum hazırlamışlardır. Arnavut reisler, bu doğrultuda istekleri karşılana kadar dağlarda kalacaklarını belirtmekteydiler. Söz konusu memorandum, 29 Temmuz 1912'de Avlonya'dan vilayet hükümetine ve Bâbiâli'ye gönderilmiştir. Aynı zaman diliminde İstanbul'daki Arnavut Merkez Komitesi başkanı tarafından da 28 Temmuz 1912 tarihinde hazırlanan bir memorandum ile Arnavutların istekleri ifade edilmiş ve bunların gerek Arnavutluk ve gerekse Osmanlı Devleti'nin yararına olduğu belirtilmiştir.²⁶³

Arnavut isyanında yaşanan bu gelişmeler karşısında Osmanlı hükümeti birtakım tedbirler almaya çalışmıştır. Bu çerçevede, Gazi Ahmed Muhtar Paşa sadrazamlık

²⁶¹ Arnavutların Bâbiâli'ye gönderdikleri 12 maddeden oluşan şartlar şu şekildedir;

- 1- Arnavut vilayetlerinde, Arnavut dil ve yazının serbestçe kullanılması.
- 2- Arnavut milliyetinin resmen tanınması ve Osmanlı Devleti'ndeki diğer milletlere şimdiye kadar tanınan imtiyazların tanınması.
- 3- Arnavut gelenek ve göreneklerinin kabul edilmesi.
- 4- Seçimlerin serbest olması ve seçim bölgelerinin etnik birliğe göre tespit edilmesi.
- 5- İdarenin merkezîyetçilikten çıkarılması. Âdem-i merkezîyet usulünün kabul edilmesi.
- 6- Memurların Arnavutça 'yı bilme mecburiyetinin getirilmesi.
- 7- Osmanlı memurlarının çalışmalarını denetleyecek genel müfettişin tayin edilmesi.
- 8- Arnavut vilayetlerinde, Arnavutça 'nın resmi dil olması.
- 9- Askerlik hizmetlerinin Arnavutluk'ta yapılması.
- 10- Alkol, tütün vergi ve gümrükleriyle, posta, telgraf idaresi gelirleri dışındakilerin, Arnavutluk'taki endüstri ve tarımda kullanılması.
- 11- Arnavut vilayetlerinin genel toplantılarının tertip edilmesi.
- 12- Ayaklanma sırasında ortaya çıkan zararların tazmini.” Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 450-451.

²⁶² Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, 450-451.

²⁶³ Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 324.

görevine gelir gelmez Priştine’de Arnavut liderlerle görüşülmesi amacıyla özel bir komisyon oluşturmuştur. Komisyon, 27 Temmuz 1912 tarihinde Arnavutluk’a ulaşmış, ancak Komisyon ve Arnavut liderlerle görüşmeler gerçekleştirilmeden önce Arnavutlar, Osmanlı Meclisi’nin hemen dağılmasını talep etmişlerdir. Meclisin dağılmaması halinde ise, Arnavutlar 48 saat içinde saldırılara tekrardan başlayacaklarını belirtmişlerdir. Sadrazam bu talebe karşılık, Arnavut liderlerden sabırlı olmalarını istemiş ve Mareşal İbrahim Paşa’nın 1 Ağustos 1912 tarihinde Arnavutluk’a geleceğini duyurmuştur. Mareşal İbrahim Paşa’nın bölgeye gelmesiyle yapılan görüşmeler sonucunda meclisin dağıtılması talebi yenilenmiştir. Bu istek karşısında, Mareşal İbrahim Paşa şikâyetlerin dinlenmesi ve meşru isteklerin incelenmesi amacıyla bölgeye özel bir komisyon gönderilmiş olduğu cevabını vermekle yetinmiştir. Ne var ki bu dönemde mecliste yaşanan sorunlar, 5 Ağustos 1912 tarihinde meclisin dağılmasına yol açmış ve böylelikle Arnavutların öne sürmüş olduğu talep kendiliğinden meydana gelmiştir.²⁶⁴ Ancak bu durum isyancıların bir bölümünü memnun etmiştir.

Meclisin dağılması ardından, 9 Ağustos 1912 tarihinde Kuzey’deki Arnavut liderler, dört vilayet adına hareket ederek, Priştine’de Mareşal İbrahim Paşa’ya taleplerini iletmiştir. İbrahim Paşa bu talepleri Bâbiâli’ye telgrafla göndererek liderlere destek sözünde bulunmuştur. 14 maddeyi kapsayan bu talepler, Hasan Priştina tarafından sunulmuştur. Söz konusu bu 14 madde de öne çıkan talepler arasında ülkenin gereklilikleriyle uyumlu özel bir yönetim ve adalet sistemi, eğitim konusunda Arnavutçanın öğretilmesi ve okulların açılması, eski sadrazamlardan İbrahim Hakkı ve Said Paşa’ların yargılanmaları yer almaktadır.²⁶⁵

Bu gelişmelerin yanı sıra, Güneyli Arnavut isyancılar, Fier ve Berat’a ulaşmış ve çeşitli bölgelerde özerklik amacıyla mücadele edecek yeni çeteler kurulmaya başlamıştır. Görice’de ise, Kara El Cemiyeti tarafından halka, yönetime karşı savaşı yoğunlaştırmaları çağrısı yapılmakta idi. 15 Ağustos’ta Arnavut güçleri Premeti’ye ulaşarak, kaymakam, polis müdürü ve hükümet savcısını kovarak yönetime Arnavut

²⁶⁴ Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 197-198.

²⁶⁵ Diğer talepler ise, savaş dönemi haricinde askerlik hizmetinin Arnavutluk’ta yapılması, ülkenin dilini ve geleneklerini bilen, kabiliyetli ve dürüst memurların atanması, vilayetlerde ve sancaklarda sultanilerin faaliyete geçmesi, İslam geleneklerinin muhafaza edilmesi, her kademede okullarda Arnavutça öğretilmesi, özel okullar açma serbestliği, yolların yapılması, nahiyelerin düzenlenmesi, İbrahim Hakkı ve Said Paşaların hakkında yüksek mahkemede dava açılması, genel af, isyan süresince gerçekleşen zararlar için tazminat, el konulan silahların iadesi isteklerini kapsamaktadır. Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 199.; Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 196-197.

subaylarını getirmiştir. Arnavut asiler, Debre ve Elbasan'ı ele geçirerek, bütün Güney ve Orta Arnavutluk topraklarını kontrolü altına almışlardır. 12-15 Ağustos 1912 tarihlerinde ise, aralarında İsa Bolatin ve diğer liderlerin bulunduğu kuvvetler Üsküp'e ulaşmıştır. Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Mareşal İbrahim Paşa, 14 Ağustos 1912 tarihinde Arnavut isyanı liderlerini çağırarak, isteklerinin padişah tarafından kabul edildiği bildirmiştir. Ancak, söz konusu maddeler arasından, İbrahim Hakkı ve Said Paşa kabinelerine dava açılması ve bölgesel askerlik hizmeti isteklerin hükümet tarafından kabul edilmediği açıklanmıştır.²⁶⁶

Osmanlı Devleti'nin bu cevabına karşılık, Arnavut liderler arasında ortak bir uzlaşma sağlanmakta güçlük yaşanmıştır. Tiran'dan, Güneyli Arnavutların âdem-i merkezîyetçi ve ulusçu programını sunmak amacıyla Abdül ve Fazıl Toptani 'nin gelmesi işleri daha da karmaşık hale getirmiştir. Bu kapsamda, gerçekleşen görüşmeler esnasında, Arnavut liderleri arasında üç grup ortaya çıkmıştır. Bu gruplar; İsa Bolatin, Bayram Sur ve İdris Sefer gibi Abdülhamid dönemi ve anayasa öncesi koşullara dönmek isteyenler, İtilafçıların programını izleyerek anayasanın uygulanmasını isteyenler ve Hasan Priştina, Necip Draga ve İsmail Kemal gibi şahsiyetlerin Osmanlı Devleti çerçevesinde bir özerklik programını destekleyenlerden oluşmaktaydı. 18 Ağustos 1912 tarihinde liderler arasında yapılan yeni bir görüşmede sayıları daha fazla olan ılımlılar, muhafazakâr grubun liderlerini İstanbul ile anlaşmak konusunda ikna etmeyi başarmıştır. Bu doğrultuda 4 Eylül 1912 tarihinde Osmanlı hükümeti resmi olarak, daha önce belirtilen iki talep hariç Arnavutların taleplerini kabul edildiğini bildirmiştir. Bu elde edilen kazanımlar, Arnavut ulusçu hareketi bağlamında özerkliğe doğru giden sürecin ilk aşamasını teşkil etmiştir.²⁶⁷

Arnavutların, II. Meşrutiyet Dönemi'nde ki ilk isyan girişimlerine bakıldığında, Osmanlı hükümetlerinin takip etmiş oldukları politikalara yönelik olduğu görülmektedir. Ancak bu durum, ilerleyen süreçte Arnavut reislerinin örgütlenerek siyasi taleplerde bulunmaları ve büyük devletlerin destekleriyle değişerek, özerklik ve en nihayetinde bağımsızlık talep eden bir hareket olarak şekillenmiştir.

²⁶⁶ Arnavut isyanında talep edilen 14 maddenin ikisi hariç kabul edildiği yönündeki evrak için bk. BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı [HR. SYS], No. 153, Gömlek No. 58.; Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 197.

²⁶⁷ Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 199-200.

2.6. Arnavut İsyanları ve Avrupa

Balkan coğrafyasında, stratejik bir bölgede yaşanan bu kargaşa ortamı Avrupalı devletlerinin de dikkatini çekmekteydi. Bu devletler arasında, özellikle Karadağ hükümetinin söz konusu isyanların yaşandığı zaman diliminde bölgede aktif bir politika izlediği görülmektedir. Bu durum, Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne karşı Arnavut isyancıların yanında yer alarak, siyasi ve askeri alanda çok yönlü bir strateji takip etmesiyle karşımıza çıkmaktadır. Bu siyasetle, Karadağ, bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini sekteye uğratarak, nüfuz alanını genişletmeyi hedeflemiştir. Dönemin Osmanlı arşiv belgeleri incelendiğinde konuya ilişkin çok sayıda kayda değer vesikalar tespit edilmiş; söz konusu belgelerden, Karadağ'ın özellikle 1911 yılındaki Malisör İsyanı sürecinde, sınır bölgelerinde bulunan isyancılara silah ve mühimmat temin ettiği anlaşılmaktadır.²⁶⁸ Bahsi geçen döneme ait arşivde yer alan bir raporda, Karadağ'ın isyancıları topraklarına sığınmalarına müsaade etmesi, silah ve cephane konularında isyancıların işlerini kolaylaştırdığı, bu durumun isyanlara teşvik edici bir durum olduğu belirtilmekle birlikte, Karadağ'ın, isyancılara yönelik söz konusu eylemlerine son vermediği takdirde, bölgedeki durumun ciddileşebileceği bildirilmektedir.²⁶⁹

Malisör İsyanı'nın bastırılması ardından 1912 tarihinde Karadağ'ın Malisörler'e gizlice silah, cephane ve para yardımıyla bulunarak isyana teşvik edeceği yönünde istihbaratlar kaydedilmektedir. Bu doğrultuda, isyan hareketinin ortaya çıkma ihtimaline karşın Malisörler'e yönelik ıslahat tedbirleri alınması tavsiye edilmektedir.²⁷⁰ Arşiv belgelerinde yer alan bu bilgiler, Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen isyan hareketlerinde, Karadağ'ın isyancılarla stratejik düzeyde bir iş birliği içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Arşiv belgelerin yanı sıra Karadağ'ın, Malisörlerle olan ilişkileri dönemin gazetelerinde de yer almıştır. Söz konusu haberler kapsamında, Malisör İsyanı'nın kısa sürede sona erdirilebileceği; ancak bunun için isyancılara yapılan yardımların kesilmesi için Karadağ sınırının kapatılması gerektiği ifade edilmektedir.²⁷¹

²⁶⁸ Bk. BOA, HR. SYS, No. 142, Gömlek No. 56.; BOA, HR. SYS, No. 142, Gömlek No. 33.; BOA, HR. SYS, No.142, Gömlek No. 57.; BOA, HR. SYS, No. 143, Gömlek No. 2.; BOA, HR. SYS, No.143, Gömlek No. 18.; BOA, HR. SYS, No. 143. Gömlek No. 49.; BOA, HR. SYS, No. 2904, Gömlek No. 72.; BOA, HR. SYS, No. 151, Gömlek No. 8.

²⁶⁹ BOA, Hariciye Nezâreti Londra Sefâreti Belgeleri [HR. SFR.3...], No. 636, Gömlek No. 61.

²⁷⁰ BOA, Siyasî Kısım Belgeleri [DH. SYS.], No. 78, Gömlek No. 1.

²⁷¹ *Tazminat*, "Bir Mülakat" (21 Haziran 1911), 3.

Karadağ'ın isyancılara yönelik yukarıda bahsedilen desteklerin yanı sıra, Arnavut isyanlarının yaşandığı dönemde Latin papazların dahi Malisörleri isyana teşvik ettikleri belgelenmektedir.²⁷² Avusturya ve İtalya tarafından da desteklenmekte olan Malisör İsyanı sonucunda, bölgede statükonun değişmesi durumunda bu söz konusu devletler, Arnavutların özerk ya da bağımsızlık bir devlet olmasını hedeflemekteydiler. Bunun yanı sıra Avusturya ve İtalya, Arnavut topraklarında ortaya çıkan isyan hareketi esnasında, Sırbistan ve Karadağ'ın Arnavut topraklarında hâkimiyet talepleri mevcut olduğundan Arnavutluk'a silah desteğinde bulunmaktadır.²⁷³

Avusturya hükümeti bölgede Rusya'nın Panslavizm politikası karşı bir tutum sergilediği için de Osmanlı Devleti'ni Balkanlar'da etkin konumda olmasını kendi menfaatlerine uygun görmüştür. Bu doğrultuda, Arnavut meselesinin her ne kadar Osmanlının iç meselesi olduğunu belirtse de başka bir devletin bu konu çerçevesinde, Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaları halinde buna izin vermeyeceklerini beyan etmektedir.²⁷⁴ İtalya yukarıda belirtilen stratejinin yanı sıra, Arnavut topraklarında çıkarları doğrultusunda söz konusu dönemde bölgede gelişen olayları yakından takip ederek,²⁷⁵ meclis de dahi Arnavut sorunlarını gündemlerine taşımıştır.²⁷⁶ Sırbistan ise, 1912 ilkbaharında Arnavutluk'ta çeteler aracılığıyla etkin bir şekilde faaliyet göstermiş ve Arnavutluk'ta hoşnutsuzlukların kışkırtılması için çalışılmıştır. Bu amaçla Kara El ve Narodna Odbrana adlı Sırp örgütlerinden yararlanılmış, Kara El, Arnavut isyanlarının liderleriyle özellikle İsa Bolatin ile temas kurmuştur. Sırp hükümeti, Arnavut isyanını para ve silah yardımıyla teşvik etmek için Belgrat'ta bulunan Arnavut beyleriyle de işbirliğinde bulunmuştur.²⁷⁷

1911 tarihinde birçok devletin yakından takip ettiği Arnavut meselesine ilişkin olarak, dönemin gazete sayfalarında konunun çözüme kavuşturulması amacıyla Rusya'nın Arnavutluk'la ilgili uluslararası bir konferans niyetinde olduğuna ilişkin haberlerin

²⁷² BOA, HR. SYS, No. 153, Gömlek No. 17.

²⁷³ Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 165.

²⁷⁴ *Sabah* (11 Haziran 1911), 2.

²⁷⁵ BOA, HR. SYS, No. 146, Gömlek No. 6.

²⁷⁶ *Yeni Gazete*, "Arnavutluk Meselesi İtalya Mebusanında" (22 Haziran 1911), 2.

²⁷⁷ Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 217.

yapıldığı görülmektedir.²⁷⁸ Ancak bu haberlerin ilerleyen günlerde doğru olmadığı bildirilmiştir.²⁷⁹

1912 senesinde ise, isyan hareketi öncesinde, bölgede Yunan, Bulgar, Sırp, Romen ve Avusturya hükümetlerinin uygulamış oldukları politikaların, Rumeli ve Arnavutluk'ta ihtilal çıkarabileceği tehlikesine karşı askerlerin silah altına alınmasına ilişkin Osmanlı hükümetine uyarıların yapıldığı görülmektedir.²⁸⁰ Yukarıda belirtilen bilgiler, Arnavutların isyan ettikleri dönemlerde başta Avrupalı devletler olmak üzere Rusya ve Balkan devletlerinin gündemlerinde Arnavut meselesinin yer aldığını ortaya koymaktadır. Bahsi geçen devletler, Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasındaki varlığını şekillendirirken esas olarak kendi menfaatlerini gözetmekte idi. Bu doğrultuda, zaman zaman Osmanlı'nın Balkanlar'daki bütünlüğünü destekleyici adımlar atsalar da, bu politikanın arkasında rakip gördükleri devletlerin bölgedeki nüfuzlarını kırma ve kendi hâkimiyetlerini genişletme hedefleri bulunmaktadır. Bu anlamda, 1909-1912 yılları arasında gerçekleşen Arnavut isyanlarının söz konusu devletlerin bölgesel politikalarının gerçekleştirmede stratejik bir araç görevi üstendiğini söylemek mümkündür.

2.7. İsyandar Karşısında Osmanlı Devleti'nin Tutumu

II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki'nin merkezîyetçi politikaları doğrultusunda patlak veren Arnavut isyanları, büyük devletlerin desteğiyle genişlemiş; Osmanlı Devleti ise bu gelişmelere karşılık dönemin politik ve askeri koşulları çerçevesinde çok boyutlu bir politika izlemiştir. Osmanlı Devleti'nin isyanlara karşı tutumu, merkezi otoritenin tesis edilmesine yönelik askeri müdahalelerin yanı sıra zaman zaman uzlaşma yoluna giderek çözüm arayışlarını içermektedir.

Askeri, siyasi, vergi ve silahsızlanma gibi hususlar çerçevesinde başlayan 1909 ve 1910 yıllarındaki isyanlara karşı Osmanlı Devleti, bölgeye başta Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa olmak üzere önemli askeri şahsiyetlerin komutasında çok sayıda askeri birliği göndererek isyanları sonlandırma stratejisini uygulamıştır. Hatta bu durum, ilgili

²⁷⁸ *Senin* (11 Haziran 1911), 3.; *Ziya*, “Arnavudluk Hakkında Konferans” (11 Haziran 1911), 2.; *Yeni İkdam*, “Konferans Fikri” (11 Haziran 1911), 2.

²⁷⁹ *Senin*, “Tekzib” (13 Haziran 1911), 2.

²⁸⁰ BOA, Satın Alınan Evrak Hacı Adil Bey Evrakı [HSDHADB], No. 1, Gömlek No. 66.; 1912 Arnavut isyanı ile İtalya, Avusturya ve Karadağ'a ilişkin belgeler için bk. BOA, HR. SYS, No.150, Gömlek No. 50.; BOA, HR. SYS, No. 146, Gömlek No. 6.; BOA, HR. SYS, No.150, Gömlek No. 54.; BOA, HR. SYS, No. 151, Gömlek No. 44.; BOA, Yıldız Parekende Umumî [Y..PRK.UM..], No. 31, Gömlek No. 41.

bölümlerde detaylı bir şekilde anlatıldığı üzere, Osmanlı meclisinde Arnavut mebuslarla dönemin hükümet makamlarını karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. 1911 ve 1912 senelerinde gerçekleşen isyanlarda, askeri müdahalelerin yanı sıra, bu isyanlarda Arnavut ileri gelenleriyle görüşmeler yapılarak siyasi çözüm arayışına girildiği görülmektedir. Aynı dönemde, isyancılarla Osmanlı heyetleri arasında gerçekleştirilen müzakerelerde bazı tavizlerinde verildiği tespit edilmektedir. İsyanların yaşandığı süreçte, bu politikanın takip edilmesinde gerek Avrupalı devletlerin isyancılara destek vermeleri ve gerekse isyancıların özerklik talep etmeleri en önemli etkenler arasındadır. 1911 yılında, Malisör İsyanı'nı sonlandırmak amacıyla bölgede yürütülen askeri manevralar kapsamında hükümet tarafından bölgede uzlaşmaya yönelik bir politika takip edildiği görülmektedir. Bu doğrultuda, İşkodra'da bulunan askeri kuvvetlerin isyan eden Malisörler'e karşı hareket etmeden önce teslim olmaları hususunda uyarılmaları gerektiği ve bu talimatı kabul edenlerin haklarında herhangi bir uygulama yapılmaması emredilmiştir.²⁸¹ Hükümet, bu siyaset çerçevesinde, isyan eden gruplara yönelik askeri harekât öncesinde barışçıl çözüm yollarıyla uzlaşma sağlamaya çalışmıştır.

1911 isyanı sürecinde, 1910 Arnavut ayaklanmasındaki askeri müdahalenin izlerini silmek ve Arnavut-devlet ilişkilerin pekiştirilmesi amacıyla hükümetin organizasyonu kapsamında Sultan Mehmed Reşad bölgeye bir seyahat gerçekleştirmiştir. Söz konusu seyahatte, padişahın ve önemli devlet adamlarının yer alması, Osmanlının ayaklanmalara karşı tutumunu değiştirdiğinin en somut örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. İsyanlara karşı sert askeri müdahalenin yerini Osmanlı padişahının ve hükümet yetkilerinin bizzat bölgeye giderek, halkla temas kurmaları ve 1911 isyanı sonlandırmak amacıyla yürütülen girişimler almıştır. Söz konusu çalışmalar kapsamında, seyahatin güzergâhları arasında maneviyatının en doruk noktası olan Kosova Sahrası'nda, birlik ve beraberliği vurgulayan beyannameler okunmuştur.²⁸² Bu gelişmelere ilaveten, seyahat esnasında geçmiş dönemde isyanlarla ilişkili olarak geçici

²⁸¹ BOA, Sadaret Mektubü Kalemi Mühimme Evrakı [A.]MKT.MHM., No. 735, Gömlek No. 16.

²⁸² Kosova Sahrası'nda padişah ve cemaatle kılınan cuma namazı ardından, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, Sultan Mehmed Reşad'ın beyannamesi ile kendi konuşmasını okudu. Padişahın beyannamesi için bk. *Sabah*, "Beyânnâme-i Hümâyûn" (20 Haziran 1911), 1.; *Senin*, (20 Haziran 1911), 2.; sadrazamın nutku için bk. *Sabah*, "Beyannamenin Kırâatını Müteakip Sadr-ı Müşarünileyh ber-vech-i âtî irad nutk etmişlerdir:" (20 Haziran 1911), 1.

olaylar nedeniyle suçlananlar hakkında af ilan edilmiştir.²⁸³ Bu gelişmeler nezdinde, Osmanlı Devleti, isyanlar karşısında daha çok beraberliği ön plana çıkan bir politika ortaya koyarak geçmiş dönemdeki isyanların izlerini silmek ve bölgedeki isyan faaliyetlerine son vermeye çalışmıştır. Padişahın seyahatinden kısa bir süre daha devam eden 1911 Arnavut isyanına yönelik Osmanlı Devleti, bölgede Arnavut reisleriyle görüşme sağlayarak isyan sonlandırılmıştır.

1912 Arnavut isyanına karşı Osmanlı Devleti'nin yaklaşımı, sadrazamlık görevine Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın gelmesi ardından yeniden şekillenmiştir. Yeni kurulan hükümetin, isyanın çözümüne ilişkin takip ettiği politika, isyan liderleriyle görüşmeler sağlanarak ayaklanmanın sonlandırılmasına yöneliktir. Bu doğrultuda çalışmalar yürüten hükümet, Arnavutların bazı isteklerini kabul etmek suretiyle söz konusu isyan sonlandırmıştır.²⁸⁴

Özetle II. Meşrutiyet Dönemi'nde ortaya çıkan Arnavut isyanlarına karşı Osmanlı Devleti başlangıçta askeri müdahalelerle isyanları sonlandırmaya çalışsa da, Arnavutların özerlik istekleri, Avrupalı ve Balkan devletlerinin isyanlara verdikleri destek ile Osmanlı hükümetlerinin izlediği politikalar doğrultusunda bu yaklaşım zamanla değişime uğramıştır.

²⁸³ Rumeli seyahatinin önemli durağı olan Kosova'da cuma namazında, padişahın beyannamesinde bölgede isyan hareketlerini sonlandırmak af edileceği duyurulmuştur. Bu bağlamda ilk olarak 200 Arnavut ve 128 Bulgar bu kanundan yararlanmıştır. *Sabah*, "Priştine 3 Haziran", 1.; Lakin af edilen kişilerin sayılarında gazeteler arasında değişiklik yaşandığı görülmektedir. *Senin* gazetesi, 200 Arnavut ve 122 Bulgar'ın af edildiğini yazmaktadır. *Senin*, "Priştinede" (17 Haziran 1911), 1.; *Şehrah* Gazetesinde, 200 Arnavut ve 127 Bulgar'ın af edildiği belirtilmektedir. *Şehrah*, "Priştine'de ki Merasim ve Tezahürat" (17 Haziran 1911), 1.; Sonraki günlerde de af kanunu gereği bazı mahkumların cezalarının hafifletildiği ve bazı Arnavut reislerinde memleketlerine geri döndüklerine dair bilgiler gazetelerde yer almaktadır. *Tazminat*, "Arnavudların Memleketlerine Avdeti" (17 Haziran 111), 4.; *Sabah*, "Fırarilerin Avdeti" (21 Haziran 1911), 2.; *Tazminat*, "Kosova'da Ceraim Siyasiyenin Afvı" (22 Haziran 1911), 1.; İstanbul gazetelerinde Şevket Turgut Paşa'nın 1911 isyanına yönelik çalışmaları da yer almaktadır. bk. *Sabah*, "Times Makalesi" (17 Haziran 1911), 2.; *Sabah*, "Hareket-i Askeriye'nin Hitamı" (13 Haziran 1911), 1.; *Sabah*, "Tan Gazetesinden" (11 Haziran 1911), 2.; *Yeni İkdam*, "Şimali Arnavudlukda Hareket Askeriyesi Noye Fraye Gazetesinden" (10 Haziran 1911), 3.; *Şehrah*, "İşkodra Ahvalı" (11 Haziran 1911), 2.; *Tazminat*, "Arnavudluk Islahatı Hakkında Müzakerat" (17 Haziran 1911), 4.

²⁸⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/182-185.

3. BÖLÜM: SULTAN MEHMED REŞAD'IN RUMELİ SEYAHAT'İNİN AMAÇ VE HEDEFLERİ

Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarına yakın konumda bulunan Arnavutların, İttihat ve Terakki'nin merkezîyetçi politikalarına karşı 1909 ve 1910 yıllarındaki isyan hareketleri, dönemin hükümetleri tarafından sert askeri önlemlerle bastırılmış; bu durum Arnavutlar arasında devlete karşı kırgınlık ve güvensizlik oluşturmuştur. Bu nedenle Arnavutlarla ilişkilerin pekiştirilmesi ve bölge halkıyla bütünleşmeyi sağlamak amacıyla 1911 yılında Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati gerçekleştirilmiştir.

3.1. Rumeli Seyahatinin Hazırlık Aşamaları

Osmanlı Devleti'nde savaş ve av harici İstanbul'dan ayrılmayan padişahlar, 19. ve 20. yüzyıllarda yurtiçi ve yurt dışı seyahatler düzenlemişlerdir.²⁸⁵ Osmanlı tarihinde padişahların ülke içi ziyaretleri, Sultan II. Mahmud ile başlamış, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz de bu geleneği devam ettirmiştir. Düzenlenen seyahatler halkla temas kurmak, talep ve şikâyetlerini dinlemek, memleketin durumunu yakından görmek, devletle halk arasındaki bağı kuvvetlendirmek ve devletin modernleşme çalışmalarına yardımcı olması gibi gayeler taşımaktadır. 1909 yılının Nisan ayında tahta çıkan Sultan Mehmed Reşad, hükümdarlık döneminde Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerine seyahatler gerçekleştirerek bu geleneği devam ettirmiştir. Düzenlenen bu seyahatler, genel olarak dönemin siyasi, sosyal ve kültürel dinamikleri dikkate alınarak yapılmakta ve ayrıca, halk ile devlet ilişkilerinin pekiştirilmesi için önem arz eden bir strateji olarak öne çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin en kritik dönemlerinden birinde padişah olan Sultan Mehmed Reşad, devletin maruz kaldığı siyasi istikrarsızlık karşısında, dönemin siyasi gücü İttihat ve Terakki tarafından Meşrutiyet'in sembolü olarak ön planda tutulmuştur. Bu doğrultuda gerek İttihat ve Terakki'nin otoritesinin pekiştirilmesi ve gerekse merkezîyetçi yönetimi güçlendirmek amacıyla padişahın, halk ile yakından temas kurma politikası takip edilmiştir. Bu kapsamda padişah, İstanbul'un çeşitli camilerinde cuma

²⁸⁵ Osmanlı padişahlarının yurt içi gezileri için bk. Mehmet Mercan, "Osmanlı Padişahlarının Yurt İçi Gezileri (Bir Kronoloji Denemesi)." *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*-60 (Eylül 2017), 459-474.

selamlıklarına ve birçok etkinliğe katılım sağlamış; aynı zamanda birçok bölgeye ziyaretler gerçekleştirmiştir.

Sultan Mehmed Reşad, dokuz yıllık saltanatı süresince Bursa,²⁸⁶ İzmit,²⁸⁷ Hereke, Heybeliada, Yalova ve Edirne²⁸⁸ gibi vilayetlere seyahatler düzenlemiştir.²⁸⁹ Ancak bu seyahatler arasında padişahın, 5-26 Haziran 1911 tarihleri arasında Rumeli bölgesine gerçekleştirdiği seyahati ayrı bir öneme sahiptir.

3.1.1. Rumeli Seyahatinin Gerekçeleri ve Hedefleri

Sultan Mehmed Reşad'ın 1911 yılındaki Rumeli seyahati, çeşitli sosyo-politik ve idari nedenlere dayanmaktadır. Söz konusu gerekçeler incelendiğinde, ilk sırada Rumeli topraklarında gerçekleşen Arnavut isyanları yer almaktadır. Balkan hâkimiyetinde kilit konumda²⁹⁰ ve Avrupa'da Türk hâkimiyetinin dayanak noktalarından olan Arnavutların²⁹¹ isyan hareketleri, Osmanlı Devleti açısından kritik öneme sahiptir. Önceki bölümde belirtildiği üzere Arnavutların bulundukları jeopolitik konum ve bölge nüfusunun önemli bir kısmının Müslüman olması itibariyle, Osmanlı Devleti'nin Balkan siyasetinde merkezi bir önem taşımaktadır. Arnavutların, İttihat ve Terakki politikalarına karşı başlattıkları 1909 ve 1910 isyanlarının, sert askeri müdahalelerle bastırılmasından dolayı, Arnavutlar ve devlet arasında olumsuz bir hava oluşmuştur. Bu bağlamda, devlet-halk ilişkilerin tekrardan güçlendirilmesi ve bölgede devlet otoritesinin pekiştirilmesi amacıyla, İttihat ve Terakki yönetimi çalışmalar yürütmüş ve çözüm olarak padişahın bölgeye bir seyahat gerçekleştirmesinin etkili bir strateji olacağı ön plana çıkmıştır.

Padişahın bölgeye giderek halkla temas kurması, bölgede güvenin yeniden tesis edilmesinde ve olumlu bir siyasal ortam oluşturulmasında önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Netice itibariyle, Arnavut isyanları nedeniyle bölgede ki asayişin yeniden tesis etmek, Arnavutların devletle arasındaki bağlarını kuvvetlendirmek ve

²⁸⁶ Fatmagül Demirel, "Sultan Mehmed Reşad'ın Bursa Seyahati ve Kamuoyuna Yansıması", Sultan Mehmed Reşad ve Dönemi, haz. Fahrettin Gün vd. (İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018), 2/ 844-853.

²⁸⁷ "Haluk Selvi, "Sultan Mehmed Reşad'ın İzmit Seyahati (27-28 Ekim 1909) ", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildiri Kitabı*, ed. Haluk Selvi vd. (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016), 1/925-947.

²⁸⁸ Yunus Özger, "Sultan V. Mehmed Reşad'ın Edirne Seyahati", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı* 15/22 (Nisan 2017), 135-162.

²⁸⁹ Kuzucu, "Balkanlar'da Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati", 3.

²⁹⁰ Zeyrek, "II. Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları", 305.

²⁹¹ Zeyrek, "II. Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları", 300.

aradaki küskünlüğü sona erdirmek amacıyla padişahın bölgeye seyahat gerçekleştirilmesi bir zaruret haline gelmiştir. Bu seyahat, Osmanlı ile Avrupa arasında sınır bölgesinde bulunan ve yaklaşık yarım asır Osmanlı Devleti hâkimiyetinde yaşayan Arnavutlarla barışma konusu olarak öne çıkmaktadır.²⁹²

Seyahatin gerekliliğini ortaya koyan bir diğer husus ise, Rumeli bölgesine gerçekleştirilecek seyahate önemli devlet adamlarının da katılacağından dolayı halkla birebir temas sağlanarak, ihtiyaçların anlaşılması ve bu doğrultuda çözümlerin üretilmesi ümidini arttırmıştır. Rumeli seyahatinin gerçekleşmesinde zaruri olarak ortaya çıkan bir diğer bir gerekçe ise bölgede yaşayan halkın uzun yıllar süren toprak kayıpları ve savaşlar neticesinde yorgun, bitkin ve umutlarını yitirmiş olmalarıdır. Diğer taraftan bu seyahat, bölge halkının uzun yıllar sonra Osmanlı padişahını yakından görmelerini sağladığı gibi bölgede yaşayan Müslümanlar başta olmak üzere Osmanlı vatandaşlarına moral vermesi açısından da oldukça değerlidir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde tarihi öneme sahip olan Rumeli bölgesinde, halk ile ortak tarihsel-kültürel bağlarının canlı tutulması ve ortak mirasa sahip olan halkın bağlılığını arttırılmasına yönelik ziyaretler gerçekleştirilmesi bu seyahatte kayda değer başka bir husustur. Bu çerçevede, Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati, bu bölgenin Osmanlı Devleti için ne kadar önemli olduğunu ve merkezi hükümetin bölgeye olan ilgisini göstermesi açısından da kritik öneme sahiptir.

Sultan Mehmed Reşad'ın Selanik, Üsküp, Priştine, Kosova Sahrası ve Manastır'ı kapsayan Rumeli seyahati, aynı zamanda bölgesel anlamda da stratejik önemin vurgulanması açısından önemli bir adım niteliğindedir. Seyahatin gerçekleştiği coğrafya incelendiğinde, Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve deniz üzerinden İtalya ile yakınlığı olan bu bölge; batı da Osmanlı Devleti açısından oldukça önem arz eden bir coğrafya olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya başta olmak üzere dönemin güçlü devletlerinin bölgede yaşayan halk üzerinde etkisi de bu stratejik önemi ön plana çıkarmaktadır.²⁹³ Bundan dolayı, Rumeli'ye gerçekleştirilecek bir seyahat ile sınırdan

²⁹² Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, 131.

²⁹³ 1909, 1910 ve 1911 yılındaki isyan faaliyetin devam ettiği süreçte Meclis-i Mebusan 'da, mebuslar arasında bölgenin stratejik konumu özellikle üzerinde durulan bir konu olmuştur. bk. MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İçtima Senesi: II, Seksenikinci İnikad, 21 Nisan 1326 (4 Mayıs 1910), 567.; MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İçtima Senesi: II, Yetmişinci İnikad, 29 Mart 1326 (11 Nisan 1910), 16-17.

görevli askerlerin moralleri arttırılarak, devletin sınır güvenliğinin iyi bir şekilde sağlanmasına katkı sunulması da bu gerekçeler arasındadır.

Arnavutlarla ilişkilerin pekiştirilmesi başta olmak üzere pek çok önemli gerekçelere dayanan Rumeli seyahati, Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in daveti üzerine, Midhat Şükrü Bey'in evindeki akşam yemeğinde bulunan 31 mebus arasında yapılan görüşme sonucunda kararlaştırılmıştır.²⁹⁴ Bu çerçevede, Sultan Mehmed Reşad döneminin hâkim siyasi aktörü olan İttihat ve Terakki, Arnavutluk'ta ortaya çıkan isyanlarda uygulanan sert askeri tedbirlerin yol açtığı hoşnutsuzluğu ve kırıngınlığı gidermek amacıyla, padişahın bölgeye seyahatini organize etmiştir. 1911 yılındaki Rumeli seyahati, gerek ulusal birlik ve beraberliğin sağlanması ve gerekse halkın devlete olan güvenini pekiştirmesi bakımından Selanik, Üsküp, Priştine, Kosova Sahrası ve Manastır bölgelerini kapsamaktadır.

Seyahatin temel amaçları doğrultusunda birlik ve beraberliğin sağlanması açısından ve gerek seyahatin içerdiği siyasi mesajlar gerekse barışçıl politikanın geniş kitlelere ulaştırılması bakımından gazeteler bu dönemde etkin bir şekilde kullanılmıştır. Söz konusu yayınlar arasında dönemin İstanbul gazetelerinde, seyahatin taşıdığı anlam, seyahate yönelik bilgiler ve değerlendirmeler seyahatin ilk günlerinden itibaren gazete sayfalarında yer almaktadır. Sabah Gazetesi, seyahat öncesinde yayımladığı sayısında, hürriyet, kardeşlik ve eşitlik arayışında olan; son iki senede zor dönemler sıkıntılı bir süreç yaşayan bölgeye düzenlenen seyahatle Osmanlı kardeşliğinin anlatılacağını altını çizmektedir.²⁹⁵ Yeni İkdâm Gazetesi bu seyahati bölgede istikrarı sağlamak amacıyla yapıldığını ve gerçekleşecek ziyaretlerde "...vatandaşların babalarına, babalarının da evlatlarına kavuşacaklarını..."²⁹⁶ ifadesini içeren cümlelere yer vererek, geçmiş dönemde yaşanan olumsuz olaylara rağmen Osmanlı birliğinin devam ettiğini vurgulamaktadır. Dönemin İstanbul gazetelerinde Rumeli seyahatine yönelik yer alan

²⁹⁴ Kutay, *Şehit Sadrazam Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, 2/691-692.; Kuzucu, "Balkanlar'da Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati", 5.; Bu konuyla ilgili olarak Mahmud Şevket Paşa ile Başmabeynci Lütfi Bey'in Noya Fraye Presse Gazetesinin muhabirine verdiği demeçte, iç siyasette önemli yarar sağlayan seyahatin padişahın şahsi teşebbüsleri sonucunda gerçekleştirildiği belirtilmektedir. *Yeni İkdâm*, (24 Haziran 1911), 2.

²⁹⁵ *Sabah*, "Rumeli'ye Seyahat-i Şahane" (3 Haziran 1911), 1.

²⁹⁶ *Yeni İkdâm*, "Padişahımızın Seyahati" (6 Haziran 1911), 1.

değerlendirmelerin yanı sıra, söz konusu seyahatin Osmanlı Devleti'nin iç güvenliği ve düzenin sağlanması açısından taşıdığı önem de sıklıkla dile getirilmiştir.²⁹⁷

Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatinin, Arnavutluk meselesinin siyasi gelişmeleri üzerinde olumlu etkiler yaratacağı ve bu seyahatin sadece bir ziyaret olmanın ötesinde, sadrazamın da ifade ettiği gibi “Osmanlı tacının bir cevheri olan Arnavutlarla” temasın sağlanması anlamına geldiği ifade edilmektedir.²⁹⁸ Gazetelerde yer alan bir diğer değerlendirmede ise Rumeli seyahatinin bölgedeki farklı unsurlar arasındaki gerginliği sona erdireceğine dair temennilere yer verilmektedir.²⁹⁹ Bu bağlamda, Rumeli seyahati yakından takip eden dönemin İstanbul gazetelerinin sayfalarında seyahate yönelik beklentiler ve amaçlar açık bir şekilde ifade edilmiş; elde edilen yazıların tamamında seyahate yönelik olumlu bir tutumun hâkim olduğu gözlemlenmiştir.

Rumeli seyahatine dair dış basında yer alan değerlendirmeler incelendiğinde, Rus basınının Osmanlı topraklarının en huzursuz bölgesi olarak nitelendirdiği Makedonya'ya gerçekleştirilen Rumeli seyahatiyle, Osmanlı Devleti'nin bölgede huzuru ve istikrarı sağlama amacının vurgulandığı görülmektedir.³⁰⁰ Fraye Presse ise, seyahat sürecinde padişahın bazı ayrıcalıklar tanınması halinde en azından Müslüman Arnavutları etkileyebileceğini ifade etmektedir.³⁰¹

Bu değerlendirmelerin yanı sıra Rumeli seyahati sürecinde gazete sayfalarında farklı bakış açılarına sahip yorumların da yer aldığı görülmektedir. Bu kapsamda, Sabah Gazetesi, seyahat münasebetiyle padişahın İstanbul'dan uzak bir bölgeye giderek halkıyla temas ettiğini belirten ifadelerle birlikte, aslında Osmanlı padişahlarının her

²⁹⁷ Sabah Gazetesinde yer alan yazı, Selanik'ten gönderilen mektubun detaylarını aktarmaktadır. Mektup genel olarak, seyahatin bölgede oluşturduğu etkilere dair gözlemlerden oluşmaktadır. Diğer detaylar ise, Balkan bölgesindeki söylentiler üzerinde durularak, Arnavutların, Bulgarların, Rumların birleşip Makedonya'yı paylaşacaklarını ve Arnavutluk'a muhtariyet verileceğini dile getirilir. Ayrıca yazıda, bölgede ki devletlerin, çetecilik faaliyetlerine destek bulundukları belirtilmektedir. Bu seyahatle padişahın Selanik, Üsküp, Manastır gibi vilayetlere yapacağı ziyaretlerinde etnik unsurlar arasında birlik ve beraberliği sağlayacağından, bu durumun Balkan hükümetlerini düşündürdüğü vurgulanır. Aynı zamanda yer alan yazıda, her dinden insanın padişahı karşılamak için hazırlıklarda yer aldığı belirtilmektedir. *Sabah*, “Hissiyat İhlâsgarane” (8 Haziran 1911), 2.; Mektup diğer gazetelerde de yer almıştır. Bk. *Yeni İkdam*, (8 Haziran 1911), 2.; *Yeni Gazete*, (8 Haziran 1911), 2.

²⁹⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, “Arnavudluk'da” (10 Haziran 1911), 2.; *Sabah*, “Kosova Sahrasını Ziyaret” (11 Haziran 1911), 1-2.

²⁹⁹ Sabah Gazetesi'nin belirttiği üzere padişahın, seyahatinin bölgede bulunan unsurlar arasındaki gerginliği azaltma umudunu taşıyan ifadelerin yer aldığı görülmektedir. *Sabah*, “Ajans Telgrafları” (8 Haziran 1911), 1.; *Ziya*, (8 Haziran 1911), 1.

³⁰⁰ Rus gazetesinde yer alan bilgilerde ayrıca Rusya hükümetinin Balkanlar'daki siyasi durumunun gelecekte tehlikeli bir şekil ve renk alacağından endişe duymadığı belirtilmiştir. *Ziya*, “Petersburg Mahâfil Resmîyenin Fıkr ve Nazarı” (10 Haziran 1911), 4.

³⁰¹ *Tazminat*, “Fraye Presse ve Arnavudluk” (10 Haziran 1911), 3.

zaman seyahat ettiklerini ancak geçen otuz beş senedir bu kültürün herkes tarafından unutulduğuna dikkat çekerek, Sultan II. Abdülhamid yönetimine bir eleştiride bulunmaktadır.³⁰² Söz konusu analizin, Osmanlı Devleti'ndeki eski-yeni yönetim arasındaki farkın göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Netice itibarıyla gazetelerde seyahate ilişkin olarak yer alan değerlendirmeler ve haberler, seyahatin taşıdığı anlamın kavranabilmesi açısından oldukça kıymetlidir.

Gazete yazılarının yanı sıra meclis oturumlarında da seyahatin amacına yönelik değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. İzmir Mebusu Emanol Emanolidi Efendi, Arnavutluk topraklarında ortaya çıkan olaylarla ilgili olarak, “bazı cahil kardeşlerimiz” ifadesiyle, söz konusu kişilerin çatışmalara karıştıklarını belirtmiştir. Konuşmasının devamında ise, kabinenin çalışmaları neticesinde padişahın bizzat Arnavutluk'a giderek kendi evlatlarının yaralarını saracağı yönünde bir değerlendirmede bulunmuştur.³⁰³ Ayan Meclisi Reisi Sait Paşa ise mecliste yaptığı konuşmasında, seyahatin devlet için faydalı güzel sonuçlar doğuracağından Meclis-i Ayan'ın hem fikir olduğunu ve buna güvenmekte olduğunu dile getirmektedir.³⁰⁴

Öyle anlaşıyor ki, İttihat ve Terakki'nin izlemiş olduğu politikaların bir sonucu olarak organize edilen Rumeli seyahati, bölgede huzuru ve Arnavutlarla ilişkilerin pekiştirilmesinin yanı sıra İttihat ve Terakki'nin bölgede zayıflayan nüfusunu da yeniden güçlendirmeyi hedeflemektedir. Sultan Mehmed Reşad'ı, Meşrutiyet'in sembolü ve Osmanlı hâkimiyetinde bulunan farklı etnik unsurların “babası” konumunda birleştirici bir figür olarak ortaya çıkarmaya çalışan ve bu doğrultuda İttihat ve Terakki'nin güçlü nüfuzu altında 12 Ocak 1910-29 Eylül 1911 tarihleri arasında görevde bulunan İbrahim Hakkı Paşa hükümeti,³⁰⁵ kendi politikasının bir sonucu olarak Rumeli topraklarında Arnavutlar arasında ortaya çıkan huzursuzluğu sonlandırmak amacıyla Rumeli seyahatini organize etmiştir.

³⁰² Makalede, seyahatlerin padişah ve millet arasındaki bağı güçlendiren bir unsur olduğu da vurgulanmaktadır. Sâmih Rifat, “Seyahat-i Padişahı Münasebetiyle”, *Sabah* (15 Haziran 1911), 1.

³⁰³ MMZC, Devre: I, Cilt: VII, İçtima Senesi: III, Yüzbeşinci İnikad, 10 Mayıs 1327 (23 Mayıs 1911), 112.

³⁰⁴ Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi (MAZC), Devre: I, Cilt: III, İçtima Senesi: III, Yetmişinci İnikad, 14 Mayıs 1327 (27 Mayıs 1911), 378.

³⁰⁵ Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 224.; II. Meşrutiyet'in ilanından 1913 Bâbıâli Baskını'na kadar olan süreçte görev yapan Osmanlı hükümetlerinin İttihat ve Terakki ile ilişkisi için ayrıca bk. Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, 223-224.

3.1.2. Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahatinin Planlanması

Sultan Mehmed Reşad'ın 5-26 Haziran 1911 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Rumeli seyahati, detaylı bir planlama ve hazırlık sürecinin sonunda gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, devletin bütün kurumları özveriyle çalışarak seyahatin kapsamı ve genel hatları üzerinde çalışmalar yürütmüşlerdir. Güvenlik tedbirleri ve lojistik başta olmak üzere titiz bir şekilde yürütülen hazırlıklarda, seyahatin her ayrıntısının hesaplandığı görülmektedir. Bu ayrıntılı, titiz ve uzun hazırlık sürecini Halid Ziya Bey şöyle açıklamaktadır; ilk bakışta bir Dâhiliye müfettişinin bölgeyi incelemek amacıyla gerçekleştirdiği ziyaret kadar kolay görünse de padişahın, bütün maiyeti ve ihtişamıyla birlikte bölgeye gitmesinin planlanması oldukça titiz ve ayrıntılı bir çalışmayı gerekli kılmıştır.³⁰⁶

3.1.2.1. Rumeli Seyahatinin Hazırlık Süreci

Seyahatin hazırlık süreçlerinde, güvenlik tedbirlerinin alınması, konaklama yerlerinin belirlenmesi ve seyahat esnasında ihtiyaç duyulacak personel ve malzemenin temin edilmesi gibi konular kapsamlı bir şekilde ele alınarak titiz bir şekilde organize edilmiştir. Bu süreçte, yerel yönetimlerle devamlı olarak iletişim kurulmuş ve etkin bir koordinasyon sağlanmıştır.

Devlet arşivlerinde, planlama ve genel hatları açısından önem teşkil eden belgeler, 1911 yılının ilk aylarından itibaren görülmektedir. Bu süreçte, ilk olarak padişahın seyahatinin genel hatlarını içeren bir rapor hazırlanmış³⁰⁷ olup bu rapor daha ayrıntılı olarak ele alınarak program taslağı oluşturulmuştur.³⁰⁸ Titiz bir çalışma sonucunda oluşturulan seyahat programı, 71 maddelik kapsamlı bir metin halinde düzenlenmiştir. Bahsi geçen seyahat programı, seyahat süresince padişahın gerçekleştireceği ziyaretleri ve yapılacak etkinlikler olmak üzere, padişahın İstanbul'dan Barbaros Zırhlısı'yla hareket etmesinden tekrar İstanbul'a dönüşünü kapsayan oldukça detaylı bir programdır.³⁰⁹ Rumeli seyahatinin belirli bir doğrultuda icra edilmesi için büyük

³⁰⁶ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 348.

³⁰⁷ BOA, Bâb-ı Âlî Evrak Odası Evrakı [BEO], No. 3868, Gömlek No. 290072.

³⁰⁸ BOA, Dâhiliye Nezâreti Mütenevvia Evrâkı [DH. MTV], No. 25, Gömlek No. 04.

³⁰⁹ *Program Suretidir* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Kitap, Sel_Osm_01421).; BOA, İrâde - Meclis-i Mahsûs [İ. MMS], No. 139, Gömlek No. 8.; seyahat programı gazetelerde de yayınlamıştır. *Şehrah*, "Program Suretidir" (5 Haziran 1911), 2.; Hazırlanan programın Türkçesi için bk. Göncü, *Osmanlı Arşiv*

ehemmiyet arz eden seyahat programının kontrollerinin yapılması ardından Selanik, Manastır ve Kosova valiliklerine bildirilmiştir.³¹⁰

Hazırlanan program çerçevesinde, genel hatları belirlenen seyahatin ilk olarak ekonomik yönü ve bölgeye gerekli sevklerin yapılabilmesi için gerekli çalışmalar yürütülmüştür.³¹¹ Bu bağlamda hükümetle, Hazine-i Hassa ve Demiryolları Müdürüyet-i Umumisi arasında sürekli toplantılar gerçekleştirilmiştir.³¹² Bürokratik yapının koordinasyonu ve toplantılar neticesinde seyahat için gerekli olan ekonomik kaynak sağlanmış ve demiryolu ile sevk planları hazırlanmıştır. Bu çerçevede gerekli personelin ve eşyaların sevki ile seyahat güzergâhları arası ulaşımın sağlanması amacıyla Şark Demiryolları İdaresi'yle sevkîyat taslağı oluşturulmuştur.³¹³ Ayrıca padişahın ve seyahat heyetinin Selanik-Üsküp-Manastır ziyaretlerinde kullanacağı trenin vagonları, demiryolu ile seyahatin ilk durağı olan Selanik'e ulaştırılmıştır.³¹⁴

Seyahat esnasında, padişahın ikamet edeceği uygun binalar, detaylı yapılan çalışmalar sonucunda tespit edilmiştir. Seçilen binaların, padişah ve seyahatte katılan heyet için uygun hale getirmek amacıyla Mefruşat İdaresi'nce³¹⁵ çalışmalar yürütülmüştür.³¹⁶ Binalarda gerekli tamir işlemlerinin yapılmasının ardından yine Mefruşat İdaresi'nce gerekli her türlü eşyanın tedariki sağlanmıştır. Seyahat çalışmalarında bir diğer önemli konu ise yemek hizmetleri olup bunun için Matbah-ı Hümayun³¹⁷ görevlendirilmiştir. Bu çerçevede, vapurdan başlamak üzere seyahatin her noktasında kahvaltı, öğle, akşam yemeklerinin sağlanması kararlaştırılmış ve bu amaçla gerekli personel, aşçı ve yemek takımlarının bölgeye sevki gerçekleştirilmiştir.³¹⁸ Padişahın Selanik başta olmak üzere kara törenlerinde kullanacağı alay arabalarının temini ve seyisleri içinse İstabl-ı

Belgelerinde Sultan Mehmed Reşad ve Dönemi, 196-215.; Konuyla ilgili olarak bk. Çelebi, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, 8-15.

³¹⁰ BOA, DH. MTV, No. 25, Gömlek No. 10.

³¹¹ Takvim-i Vekayi 'de yer alan bilgilere göre, Hazine-i Hassa Muhasebesinin bildirisi üzerine, padişahın Rumeli seyahati münasebetiyle fazla masrafın çıkma ihtimaline karşı ödenek ayrılmış ve bu tahsisat kabul edilmiştir. Bu doğrultuda, 1327 senesi Mayıs mahsusatı olarak talep olunan; 4 924 000, 1327 senesi mahsusatının bir aylığı; 4 013 667, Fazlası; 910 333. *Takvim-i Vekayi*, "Bin Üç Yüz Yirmi Yedi Senesi Mayıs Muvakkat Bütçesi" (5 Mayıs 1327), 2.

³¹² Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 349.

³¹³ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 351.

³¹⁴ Seyahatin Üsküp ve Manastır'a düzenlenecek ziyaretler için kullanılacak lokomotif ve vagonlar Sirkeci İstasyonu'ndan Selanik'e ulaştırılmıştır. *Sabah*, (5 Haziran 1911), 1.; *Yeni Gazete*, "Seyahat Vagonları" (5 Haziran 1911), 1.; *Yeni Gazete*, (6 Haziran 1911), 2.

³¹⁵ Mefruşat İdaresi, Osmanlı saray eşyaları idaresi.

³¹⁶ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 350.

³¹⁷ Matbah-ı Hümayun ya da Matbah-ı Âmire, Osmanlı saray mutfağına verilen isimdir. Arif Bilgin, "Matah-ı Âmire", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Haziran 2025).

³¹⁸ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 350.

Âmire³¹⁹ görevlendirilmiştir. Bahriye Nazırlığı 'da seyahatin deniz tarafında gerçekleştirilen kısmı için padişaha tahsis edilecek olan Barbaros Hayrettin Zırhlısı ile seyahatte katılan heyetin yer alacağı Turgut Reis Vapuru, Gülcemal Vapuru ve küçük harp gemilerinin teminini sağlamıştır.³²⁰

Seyahatin hazırlıkları doğrultusunda yürütülen emniyet çalışmaları, seyahatin planlama aşamalarının en önemli kısmını oluşturmaktadır. Bu çerçevede güvenlik üzerine gerçekleştirilen çalışmaların tüm detaylarıyla ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmalarda özellikle padişahı korumak için oldukça titiz bir süreç yürütülmüştür. Ayrıntılı bir şekilde ele alınan güvenlik çalışmalarını şekillendiren temel faktörler, bölgenin bazı noktalarında devam eden isyan faaliyetleri, Karadağ hududu başta olmak üzere sınır hattındaki askeri hareketliliklerdir.³²¹ Bunların yanı sıra, 1911 yılının ilk aylarında iletilen bir raporda ise Bulgar eşkıyaların bir toplantı yaptıkları belirtilerek, eşkıyaların padişahın Rumeli'ye gerçekleştireceği seyahatinde kullanacağı tren hattında bir suikast planladıkları bildirilmektedir.³²² Bu hususlar neticesinde bölgedeki asayiş durumu göz önünde bulundurulduğunda, seyahatte üst düzey güvenlik tedbirleri devreye sokulması zaruri görülmektedir.

Padişahın seyahati münasebetiyle ilk olarak Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerinde emniyet tedbirleri alınmasına yönelik emir verilmiştir.³²³ Ayrıca, bölgedeki güvenlik güçlerine yardım amacıyla İstanbul'dan yeteri kadar polis, sivil memur,³²⁴ komiser ve zabitanın gerekli yerlere sevki gerçekleştirilmiştir.³²⁵ Bu tedbirlerin yanı sıra, seyahat güzergâhlarına, Rumeli bölgesinin farklı noktalarından ve Anadolu'dan askerle gönderilmiştir. Bu doğrultuda, Amasya ve Sivas Redif Fırkasından Karahisar Alayları silahaltına alınarak bölgeye sevk edilmiştir.³²⁶ Ankara Redif Fırkası da resmi törenlere katılmak üzere Kosova'ya gönderilmiştir.³²⁷ Ayrıca güvenliği sağlamada yardımcı olması amacıyla Deniz Merkezi komiserlerinden Apostol Efendi'nin de Manastır' a

³¹⁹ Istabl-ı Âmire, Osmanlı Devleti'nde padişahın ve saray erkânına ait atların barındığı Has Ahur' un resmi adıdır. Abdülkadir Özcan, "İstabl", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Haziran 2025).

³²⁰ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 351.

³²¹ Bölgede devam eden isyan faaliyeti, 1911 Arnavut İsyanı ya da diğer adıyla Malisör isyanıdır.

³²² BOA, Hâriciye Nezâreti Paris Sefareti Belgeleri [HR. SFR.04], No. 250, Gömlek No. 49.

³²³ BOA, Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Tahrirat Kalemi [DH. EUM. THR], No. 67, Gömlek No. 43.

³²⁴ BOA, DH. MTV, No. 25, Gömlek No. 25.; BOA, BEO, No. 3894, Gömlek No. 292040.

³²⁵ Seyahat için bölgede güvenliğin sağlanması amacıyla giden polis memurlarının isimleri rapor halinde de hazırlandığı arşiv kaynaklarında da görülmektedir. BOA, DH. EUM. THR, No. 65, Gömlek No. 24.; BOA, DH. EUM. THR., No. 65, Gömlek No. 25.

³²⁶ BOA, BEO, No. 3866, Gömlek No. 289943.

³²⁷ BOA, BEO, No. 3886, Gömlek No. 291400.

gönderildiği arşiv kayıtlarında yer almaktadır.³²⁸ Seyahat esnasında bölgeye yoğun bir şekilde ziyaretçi geleceğinden kötü durumların yaşanmaması adına Selanik’e hırsızlık yapanları tanıyabilecek iki memur gönderilmesi planlanarak,³²⁹ Beyoğlu sivil memurlarından Kasım ve Mehmed Ali Efendiler bu konuda görevlendirilmiştir.³³⁰ Padişahın seyahat güzergâhları arası kullanacağı tren için alınan güvenlik önlemlerinde ise, askeri tedbirlerin yanında emniyet amacıyla padişahın treninden önce hareket eden kılavuz treni, istasyonlardan geçtikten sonra hat boyunca yaklaşılması ve tren hattına giriş yasaklanmıştır.³³¹ Konuyla ilgili olarak bir diğer tedbir ise, belirtilen zaman diliminde tren hattına yaklaşanlara ve giriş yapanlara ateş edilmesidir.³³² Güvenlik tedbirleri amacıyla yürütülen çalışmalar seyahatin son anlarına sürdürülmüş olup bu durum dönemin gazetelerine geniş bir şekilde yansımıştır.³³³

Yürütülen çalışmalar kapsamında seyahate katılacakların belirlenmesinde de önemli bir süreç yaşanmıştır. Bu doğrultuda, hanedandan ve devlet erkânından seyahate katılanlar sınırlı bir sayıya indirilerek tespiti gerçekleştirilmiştir. Osmanlı hanedanından şehzadeler,³³⁴ devlet erkânından ise sadrazam,³³⁵ Harbiye, Bahriye ve Maarif Nazırları

³²⁸ BOA, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kısım-ı Adli Kalemî [DH. EUM. KADL], No.19, Gömlek No. 14.

³²⁹ BOA, DH. EUM. KADL, No. 18, Gömlek No. 39.

³³⁰ BOA, DH. EUM. KADL, No. 19, Gömlek No.15.

³³¹ BOA, DH. MTV, No. 25, Gömlek No. 37.; BOA, BEO, No. 3901, Gömlek No. 292520.; Üsküp-Manastır demiryolu hattına asker sevk edilmiştir. BOA, DH. MTV, No. 25, Gömlek No. 17.; askeri önlemlerin yanı sıra, bu dönemde Şark Demiryolları’nın Selanik Makine Deposu’nda çalışanların bazı taleplerinin karşılanmadığı nedeniyle grev yapacaklarının bildirilmesi üzerine, seyahatin bu durumdan etkilenmemesi amacıyla Selanik’e demiryolu çalışanları sevk edilmiştir. BOA, BEO, No. 3898, Gömlek No. 292319.; Güvenlik tedbirleri kapsamında seyahat güzergâhında bulunan bazı istasyonlarda görevli memurların yerleri değiştirilmiştir. BOA, Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı [DH. İD...], No. 112, Gömlek No. 10.

³³² Gazetelerdeki haberlerde, padişahın treni geçinceye kadar demiryolu hattına kimsenin ayak basamayacağı bildirilmekle birlikte bu yasağa uymayanlara ateş edileceği yazılmaktadır. *Ziya*, (11 Haziran 1911), 1.; *Yeni İkdam*, (11 Haziran 1911), 1.

³³³ Alınan güvenlik tedbirleri gazete sayfalarında da görülmektedir, bk. *Sabah*, (3 Haziran 1911), 1. ; Ayrıca *Yeni İkdam* Gazetesinde yer alan habere göre alınan güvenlik tedbirleri kapsamında Emniyet müdürü ve merkez kumandanı da seyahat günü padişaha refakat ederek bölgeye gitmiştir. *Yeni İkdam*, “İnzibâda Nezâret”, (5 Haziran 1911), 1.

³³⁴ Rumeli seyahatinde, padişahla birlikte seyahate katılan şehzadeler; Şehzade Ziyaeddin ve Şehzade Ömer Hilmi Efendi’lerdir.

³³⁵ Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa’nın seyahate katılmasıyla Sadaret Kaymakamlığına Adliye Nazırı Necmeddin Bey, Dâhiliye Nazırlığına ise Evkaf Nazırı Hayri Bey vekâlet etmiştir. *Tercüman-ı Hakikat* “Vekâletler” (5 Haziran 1911), 1.; Seyahate katılmayıp İstanbul’da kalan nazırlar ise; Şeyhülislam, Adliye, Maliye, Orman, Maden ve Evkaf nazırlarıdır. *Yeni İkdam*, “İstanbul’da Kalan Nazırlar” (6 Haziran 1911), 2.; Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa ise birkaç gün sonra Üsküp’e giderek seyahate katılmıştır.

ile onlara refakat edecek yaver ve kâtipler oluşan bir seyahat heyeti kararlaştırılmıştır.³³⁶ Maiyete ise; mızraklı, mavi harmanili muhafaza bölüğü; Hademe-i Hümayun 'un bir kısmı, fanfare takımı³³⁷ olmakla birlikte söz konusu maiyet seyahate Gülcemal Vapuru 'yla katılmıştır.³³⁸ Seyahate katılmak isteyen memurlara yedi günlük izin verildiği ve memurların Reşid Paşa Vapuru ile Selanik'e gidecekleri duyurulmuştur.³³⁹ Ancak bu memurlar arasında Adliye işlerinin aksamaması için adli işlerde çalışan memurlar muaf tutulmuş sadece nizami izinlilerin seyahate katılabilecekleri açıklanmıştır.³⁴⁰ Seyahatte padişahın sağlığı için yürütülen çalışmalar doğrultusunda, padişaha seyahatte refakat edecek doktorlar ve gerekli tıbbi malzemeler temin edilmiştir.³⁴¹

Padişahın seyahati için yürütülen hazırlıklardan biri de gerçekleştirilen seyahatin basın yoluyla halka bildirilmesi konusudur. Bu konuda yapılan çalışmalar doğrultusunda bölgeden seyahate yönelik bilgileri içeren telgrafların günlük İstanbul'a gönderilmesi planlanmış ve bu bilgilerin de basın yoluyla halka iletilmesi kararlaştırılmıştır.³⁴² Öte yandan, padişahın Rumeli seyahatine çıkmasıyla yaşanan süreci ve atmosferi

³³⁶ Rumeli seyahatine padişaha refakat edenlere bakıldığında; Barbaros Zırhlısı'nda; Sadrazam İbrahim Hakkı, Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa, Dâhiliye Nazırı Halil Bey, Başkâtip Halid Ziya Bey, Seryaver Hurşid Paşa ve Başmabeynci Lütfi Bey bulunmaktadır. Şehzadeler Ziyaeddin ve Ömer Hilmi Efendiler, Maarif Nazırı Vakanüvist Abdurrahman Şeref Efendi ve sabık Maliye Nazırı Cavid Bey Mesudiye Zırhlısı 'nda ve Ayandan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Teşrifat Müdür-i Umumi İsmail Cenani Bey, Emniyet-i Umumiye Müdürü Galib Paşa ve Mabeyn-i Hümayun Kâtibi Gülcemal Vapuru' nda yer almaktadır. Simavi, *Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin'in Dönemlerinde Sarayda Gördüklerim*, 114.; Seyahate katılanlar ve seyahatte Barbaros Zırhlısı'yla birlikte hareket eden gemiler hakkında detaylı bilgi için bk. *Sabah*, "Maiyet-i Şahanede Gidenler" (6 Haziran 1911), 1.; Reşid Paşa Vapuru, Turgud Reis, Mesudiye Zırhlıları ile Mecidiye Kruvazörü, Ertuğrul Yatı ve Yar hisar, Sivrihisar, Timur Hisar, Hamidâbâd, Ankara, Berk-i Efşan, Hamidiye, Sivas Torpidoları' da seyahate katılanlara tahsis olunarak, Barbaros Zırhlısı'na refakat etmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*, "Sefineler" (5 Haziran 1911), 1-2.; Ancak incelenen gazetelerde padişaha refakat eden gemilerde farklı vapur isimlerinin yer aldığı görülmektedir. *Şehrah* Gazetesi'nde Barbaros Zırhlısı'yla birlikte, Mesudiye, Turgut Reis Zırhlısı, Mecidiye Kruvazörü, Avnillah Korveti ve iki torpido hareket ettiğini bildirmekle birlikte Muin-i Zafer, Feth-i Bülend Zırhlı Korvetleriyle torpido filosu, Selanik'te padişahı karşılamak üzere, seyahatten önce hareket ettiği yazılmıştır. *Şehrah*, "Donanma-ı Osmani" (5 Haziran 1911), 2.; Diğer gazetelerdeki yazılar için bk. *Yeni İkdâm*, "Denizde" (6 Haziran 1911), 2.; *Yeni Gazete*, "İkinci Filonun Vurudu" (6 Haziran 1911), 2.; *Ziya*, "Donanma-ı Osmani" (5 Haziran 1911), 1.

³³⁷ Fanfare takımı, bakır üflemeli çalgılardan oluşan orkestra.; Reşid Paşa Vapuru ile Selanik'e gidenler arasında Dârülmûsikî-i Osmânî Heyeti'de bulunmakla birlikte, heyet tarafından Selanik'te Donanma-ı Osmani menfaatine çeşitli konserler verileceği belirtilmektedir. *Senin*, "Dârülmûsikî-i Osmânî Heyeti" (4 Haziran 1911), 2.

³³⁸ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 350.

³³⁹ BOA, Dâhiliye Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi Evrakı [DH. MUI.], No. 144, Gömlek No. 65.; Ayrıca memurlara izin verilmesi için bk. *Senin*, (4 Haziran 1911), 2.

³⁴⁰ BOA, BEO, No. 3896, Gömlek No. 292197.

³⁴¹ *Senin*, (3 Haziran 1911), 1.; Rumeli seyahatinde, padişaha refakat eden doktorlar arasında hususi doktoru Cemil Topuzlu'da bulunmakta ve durum hakkında Topuzlu, hatıratında sağlık sorunlarından dolayı Edirne ve Selanik seyahatlerinde de padişahın yanında olduğunu belirtmektedir. Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, 173.

³⁴² BOA, DH. MTV, No. 25, Gömlek No. 39.

kamuoyuna ulaştırmak için dönemin İstanbul gazeteleri başta olmak üzere birçok yerli ve yabancı gazetede, bölgeye muhabirlerini göndermiştir.³⁴³ Aynı zamanda gazeteciler için padişahın trenle gerçekleştireceği ziyaret kısmında özel bir vagon tahsis edilmiştir.³⁴⁴ Seyahatin ölümsüzleştirilmesi ve yaşanan olayların belgelenmesi amacıyla da resmi fotoğrafçıların yanı sıra birçok fotoğrafçı da seyahate katılım sağlamıştır.³⁴⁵

İstanbul’da merkezde yürütölen hazırlıkların yanı sıra, seyahat duraklarında ve güzergâhlarında da kapsamlı hazırlıklar organize edilmiştir. Selanik, Manastır ve Üşküp başta olmak üzere, seyahat güzergâhlarında padişahın gececeği sokaklar, caddeler ve evler süslenmiş, taklar³⁴⁶ inşa edilip, yol onarım çalışmaları yapılmıştır.³⁴⁷

Yukarıda da belirtildiği üzere, Rumeli seyahati kapsamında yerli ve yabancı basın, seyahat bölgesinde yaşanan gelişmeleri detaylarıyla gazete sayfalarına taşımiştır. Bu doğrultuda gazetelerle ilgili belirtilmesi gereken hususların dile getirilmesi yerinde olacaktır. Seyahatin başlangıcından itibaren sayfa sütunlarında kapsamlı bir şekilde yer ayıran dönemin İstanbul gazeteleri, bölgeye gönderdikleri muhabirlerinin günlük olarak ilettikleri telgrafları sayfa sütunlarına aktarmışlardır. Rumeli seyahati kapsamında

³⁴³ Bu amaç doğrultusunda yerli ve yabancı gazetecilere kimlik kâğıtları verilmiştir. *Yeni İkdâm*, “Gazeteciler”, (5 Haziran 1911), 1.

³⁴⁴ Arşivde yer alan bu belgede Tan gazetesinin muhabirinin de müracaatının bulunduğu ve uygun bulunduğu belirtilmektedir. BOA, BEO, No. 3896, Gömlek No.292198.; Gazetecilerin özel vagonları, yine seyahate katılan muhabirlerin gazetelerde yazdıkları yazılarda da görölmektedir. *Yeni İkdâm*, “Müfârat-ı Hümayun”, (14 Haziran 1911), 2.

³⁴⁵ Detaylı bilgi için bk. Gün, *Sultan Mehmed Reşad ve Dönemi Fotoğraf Albümü*, 39-41.; Dönem gazetelerinde Asil Apollon ’un da seyahate katıldığı ve güzel bir albüm oluşturabileceği şeklinde yazılar yer almaktadır. *Yeni İkdâm*, “Fotoğrafçı Asil Apollon ” (6 Haziran 1911), 2.

³⁴⁶ Tak; özel günlerde, bayramlarda geçit töreni yapılacak caddelerde geçici ve kalıcı olarak kurulan kemerdur. İnşa edilen kemerlerde günün anlam ve önemini içeren yazılar olmakla birlikte çiçekler vs. ile süslenirler.

³⁴⁷ Selanik’te padişah teşrif etmeden önce büyük hazırlıklar yapılmış, padişahın gececeği sokaklar, caddelerdeki kaldırımlar ve yollar onarılmış, ikamet edeceği hükümet binası tamir edilmiş ve akabinde padişah için gerekli eşyalar şehre getirilmiştir. Sokaklar ve caddelerde gece şenlikleri için aydınlatma sistemleri kurulmuştur. *Yeni Gazete*, “Selanik’den Karşı Gazetelerinden Birine Gönderilen Mektubdan” (4 Haziran 1911), 2.; Selanik’te yapılan hazırlıklar neticesinde azledilmiş Sultan II. Abdöhlhamid’in Selanik’te ikamet ettiği Ordu Köşkü’nün dahi aydınlatıldığı ve bunun bizzat Abdöhlhamid’in istediği belirtilmektedir. *Ziya*, “Ordu Köşkü de Donanacak” (7 Haziran 1911), 1.; Manastır vilayetinde ki hazırlıklar için bk. *Sabah*, “Manastırda İstihzârat” (14 Haziran 1911), 1.; *Yeni İkdâm*, “Manastırda İstihzârat” (14 Haziran 1911), 2.; *Ziya*, “Manastırda Hazırlıklar” (14 Haziran 1911), 1.; *Senin*, “Manastır Mektubu” (18 Haziran 1911), 5.; *Tazminat*, “Manastır’da Teşrif-i şahane Hazırlıkları” (21 Haziran 1911), 1.; *şehrah*, “Manastırda Teşrif-i şahane Hazırlıkları” (21 Haziran 1911), 2.; Manastır’da hazırlıklar neticesinde İstasyon Caddesi’nde taklar yer almakla birlikte her yer bayraklarla donatılmıştır. Padişahın ikamet edeceği bina ise, “küçük bir saray” görünüme sahip olmuştur. Bahçesinde süsleme ve ışıklandırma çalışmaları ile bir çağlayan inşa edilmiştir. şehrin birçok noktasına taklar inşa edilmiştir. bk. *Yeni Gazete*, (19 Haziran 1911), 1.; *şehrah*, (21 Haziran 1911), 2.; *Senin*, (20 Haziran 1911), 2.; *Ziya*, (10 Haziran 1911), 1.; Manastır da askeri hazırlıklar kapsamında oluşturulan albüm için bk. *Sultan Mehmed Reşad’ın Manastır Ziyaretinden Evvelki Hazırlıklar ve Askeri mahfel Erkânına ait Albüm* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Kitap, Alb_000094).

gazetelerin yapmış oldukları haberler özel başlıklar altında sunularak, kamuoyu seyahat hakkında bilgilendirilmiştir. Dönemin İstanbul gazetelerinde yer alan söz konusu başlıklar “Seyahat-i Şahane”,³⁴⁸ “Seyahat-i Hümayun”,³⁴⁹ “Padişahımızın Seyahati”,³⁵⁰ “Rumeli’de Seyahat-i Hümayun”³⁵¹ dur. Gazetelerde söz konusu bu başlıklar altında, bilgilendirici haberlerin yanı sıra seyahati takip eden gazetecilerin, bölgede edindikleri gözlemleriyle yazdıkları makaleler de gazete sütunlarında yerini almıştır.

Öte yandan, dış basında seyahatle ilgili yapılan haberlerde gerek aynen aktararak ve gerekse bahsi geçen haberlere yapılan değerlendirmeler dönemin İstanbul gazetelerinin sayfalarına taşınmıştır. Gazetelerde seyahate ilişkin yer alan haberler, kamuoyunu bilgilendirme işlevi görmekle birlikte, dönemin siyasi atmosferini yansıtmaları bakımından oldukça önem arz etmektedir. Zira incelenen İstanbul gazetelerinde, sadece padişahın Rumeli’ye gerçekleştirdiği seyahatte yaşanan gelişmelere ve seyahatin gidişatına dair bilgilere yer verilmemekte, aynı zamanda bu seyahatin halk üzerinde oluşturduğu izlenim, bölgedeki toplumsal ve siyasi atmosfere dair önemli gözlemlerde yer almaktadır. Bu anlamda incelenen gazetelerde, dönemin gündeminde yer alan Arnavutluk meselesine dair haberlere çoğunlukla yer verildiği görülmektedir.³⁵² Seyahat doğrultusunda verdiği bilgi ve değerlendirmeler ile dönemin siyasi atmosferini yansıtmaları bakımından oldukça önemli olan İstanbul gazeteleri, aynı zamanda dönemin siyasi gücü olan İttihat ve Terakki’nin de propaganda aracı olduğunu söylemek mümkündür. Gazetelerde seyahat kapsamında yapılan haber ve makalelerde hükümetin politikalarını meşrulaştırmaya ve bu doğrultuda kamuoyunu yönlendirmeye yönelik ifadelerin yer verildiği görülmektedir.

³⁴⁸ Senin, Yeni İkdâm, Sabah, Yeni Gazete, Tazminat Gazetelerinde seyahatle ilgili bilgiler bu başlık altında verilmektedir.

³⁴⁹ Sabah, Ziya Gazetelerinde kullanılmaktadır.

³⁵⁰ Belirtilen başlık Tercüman-ı Hakikat Gazetesi’nde yer almaktadır.

³⁵¹ Söz konusu başlık Şehrah Gazetesi’nde kullanılmaktadır.

³⁵² Senin, “Arnavudluk Ahvali” (9 Haziran 1911), 2.; Ziya, “Arnavudluk Meselesi”, “Arnavudluk’da Sulh Ümidleri”, “Arnavudluk’da Islahat Tadbiki” (17 Haziran 1911), 3.; Senin, “Arnavudluk Ahvali” (11 Haziran 1911), 2.; Tazminat, “Arnavudluk İsyanı” (13 Haziran 1911), 3.; Sabah, (12 Haziran 1911), 2.; Ziya, “Arnavudluk Meselesi”, “Arnavudluk’da Sulh Ümidleri”, “Arnavudluk’da Islahat Tadbiki”, 3.; Tazminat, “Arnavudlukda Sulh ve Müsalemet Ümidleri”, 3.; Mirditalılarla ilgili haberler için bk. Yeni İkdâm, “Mirditalılar Meselesi” (9 Haziran 1911), 3.; Senin, “Mirditalılar” (10 Haziran 1911), 3.; Sabah, “Hareket-i Askeriyeye Dair” (10 Haziran 1911), 2.; Senin, (11 Haziran 1911), 2.; Ziya, “Arnavudluk Ahvali ve Mirditalılar” (10 Haziran 1911), 3.; Tazminat, “Mirditalılar İsyanı” (10 Haziran 1911), 3.; Alman basınında da Arnavutluk konusu değerlendirilmiş olup Katolik Arnavutların, Alman Katolikleri Arnavutluk’un yeni bir Girit meselesi haline gelmesini istemediğini belirtilmiştir. Sabah, “Almanya Nokta-ı Nazar” (11 Haziran 1911), 2.

3.1.2.2. Padişahın Rumeli Seyahatine İlişkin Yaklaşımı

Sultan Mehmed Reşad tarafından saltanatının ilk yıllarından itibaren Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerine ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Padişahın ilerlemiş yaşına rağmen düzenlediği seyahatler, İstanbul'a yakın ve birkaç günle sınırlı ziyaretlerdir. Dönemin hâkim siyasi gücü olan İttihat ve Terakki'nin Arnavutlarla ilişkilerin pekiştirilmesi amacıyla organize ettiği Rumeli seyahati, 5-26 Haziran 1911 tarihleri arasında, İstanbul'dan uzak bir bölgeyi kapsayan; deniz, kara ve demiryolu gibi farklı ulaşım yollarının kullanıldığı uzun bir seyahat olma özelliği taşımaktadır.

Seyahat haberinin bildirilmesinin ardından padişahın söz konusu seyahati nasıl karşıladığı ve bu gelişme karşısındaki tutumunun ne olduğuna yönelik olumlu ve olumsuz değerlendirmeler bulunmaktadır. Konuyla ilişkili olarak Halid Ziya Bey hatıratında, Rumeli seyahatinin padişaha bildirildiğinde ilerlemiş yaşına ve hastalığına rağmen bu kararı büyük sevinçle karşıladığını yazmaktadır.³⁵³ Ancak padişahın özel doktoru olan Cemil Bey hatıratında, üç hafta sürecek bu seyahat için, padişahın hastalığından dolayı bu seyahate katılmak istemediğini belirterek, bu seyahatin gerçekleşmesi konusunda dönemin siyasi gücü tarafından padişaha baskı yapıldığını ifade etmektedir.³⁵⁴ Öyle anlaşıyor ki padişahın yaşı ve hastalığı itibarıyla böyle uzun ve yorucu bir seyahate kuşkulu yaklaşması olağan bir durum olarak görülmektedir. Bununla birlikte, Sultan Mehmed Reşad saltanatının önemli siyasi gücü olan İttihat ve Terakki'nin gerek kendi politikasının yol açtığı bölgedeki olumsuz gelişmeleri sona erdirmek ve gerekse iktidarını güçlendirmek amacıyla padişahın üzerinde seyahat konusunda baskı kurması muhtemeldir. Hatta 2 Mayıs 1911 tarihli The Times 'in seyahate yönelik yorumunda da bu durum gözlemlenmektedir. Bahsi geçen haberde; İttihat ve Terakki'nin iktidarını borçlu olduğu Rumeli topraklarını, Balkan Devletlerinin çıkarlarına karşı merkeze bağlamak ve Arnavut meselesi başta olmak üzere bölgedeki

³⁵³ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 348-349.; "...Sultan Reşad, yirmi iki gün sürmüş, her günü hareketli ve yorucu seyahati şevk ve memnuniyetle kabul etmişti." Kutay, *Şehit Sadrazam Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, 2/692.

³⁵⁴ Cemil Topuzlu eserinde, padişahın "Anlamıyorlar, çok hastayım, ne yapacağımı bilemiyorum, mutlaka Selanik'e gideceksin diye tutturdular. Güya bu seyahatim siyaseten lazımmış. Anlaşıyor ki beni sürükleyip götürecekler..." şeklinde ifadelerde bulunduğunu belirtmektedir. Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, 173-174.

diğer sorunları çözüme kavuşturmak amacıyla padişahın bu yorucu seyahate çıkmaya ikna edildiği belirtilmektedir.³⁵⁵

Sultan Mehmed Reşad döneminde iktidara hâkim olan İttihat ve Terakki, Rumeli seyahatini padişahın birleştirici unsur olarak görülmesi ve bölge halkıyla ilişkilerin pekiştirilmesi amacıyla önemli addederek, Sultan Mehmed Reşad'ın seyahatte yer almasını zaruri gördüğü kanaatine varılmaktadır. İlâveten seyahati takip eden muhabirlerin yazılarından anlaşıldığı üzere padişahın seyahat boyunca hep güleç ve halkın sevincine iltifatlarla karşılık verdiğini belirten ifadelerin yer alması padişahın, devletin menfaati amacıyla gerçekleştirilen seyahatte, yaşına ve hastalığına rağmen üzerine düşen görevi yerine getirdiğini göstermektedir.³⁵⁶

3.1.3. Rumeli Seyahatinin Kamuoyu Tepkileri

Padişahın Rumeli'ye bir seyahat düzenleyeceği haberinin ilan edilmesi Rumeli bölgesinde, büyük bir sevinç ortamı oluşturmuştur. Seyahat güzergâhları arasında bulunan Selanik, Üsküp Manastır ve Kosova vilayetlerinin halkı ve yöneticileri, saraya teşekkür telgrafları göndermiştir.³⁵⁷ Bu sevinç sadece söz konusu bölgeyle sınırlı kalmamış devletin farklı yerlerinde de memnuniyet oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin farklı noktalarından heyetler gerek İstanbul'a gelmek suretiyle, gerekse Selanik'e kadar giderek bizzat padişahın huzuruna çıkarak şükranlarını sunmuşlardır.³⁵⁸ Rumeli bölgesinin mebusları da seyahat münasebetiyle memnuniyetlerini ve teşekkürlerini padişaha beyan etmişlerdir.³⁵⁹

Osmanlı Devleti sınırlarının ötesinde de büyük merak uyandıran seyahat haberi, Avrupalı devletler ile dönemin yabancı basını tarafından ilgiyle takip edilmiş ve seyahat yakından takip edilmiştir. İtalya ve Avusturya-Macaristan başta olmak üzere yabancı devletlerin, gündemlerinde Arnavutluk ve bölgede gelişen olayların yer tuttuğu tespit

³⁵⁵ Kutay, *Şehit Sadrazam Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, 2/698-699.

³⁵⁶ *Sabah*, "Ajanslardan" (19 Haziran 1911), 1.; *Senin*, "Seyahat-i Hümayun" (22 Haziran 1911), 1.; *Yeni İkdam*, "Sekizinci Mektub" (17 Haziran 1911), 2.; *Şehrah*, "Rumelide Seyahat-i Hümayun" (9 Haziran 1911), 1.

³⁵⁷ Çelebi, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, 5.

³⁵⁸ Padişahın Rumeliye seyahati münasebetiyle Beyrut ve Cebel-i Lübnan ahalisi adına bir heyet İstanbul'a gelerek huzura kabul edilmiştir. BOA, İrâde Mâbeyn-i Hümayun [İ..MBH.], No. 6, Gömlek No. 22.; Şam heyetinin İstanbul'a gelmesi. BOA, MB.İ. No. 152, Gömlek No. 59.; Ayrıca bk. BOA, DH. MTV, No. 25, Gömlek No. 22.

³⁵⁹ BOA, İ.. MBH, No. 5, Gömlek No. 68.; BOA, BEO, No. 3885, Gömlek No. 291317. ; Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinin mebusları, padişaha teşekkürlerini iletmiştir. Simavi, *Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin'in Dönemlerinde Sarayda Gördüklerim*, 108.

edilmektedir. Bu anlamda seyahat haberinin ilan edilmesiyle birlikte, İstanbul'da bulunan Avrupalı elçiler seyahate ilişkin bilgi alma girişimlerinde bulundukları görülmektedir. Söz konusu durumu, Halid Ziya Bey hatıratında; seyahat haftasında Fransa elçisi Bompard, İtalya elçisi Marquis Imperiali ve Avusturya elçisi Pallavicini'nin seyahate yönelik sorularıyla karşılaştığını ve konu hakkında kendisinden bilgi alınmak istendiğini ifade etmektedir.³⁶⁰ Bunun aynı sıra, İstanbul'da bulunan elçilikler, söz konusu süreçte seyahate ilişkin bilgiler içeren raporlarını kendi hükümetlerine iletmışlerdir.³⁶¹

Basın perspektifinde ise seyahat haberinin duyulmasından itibaren yabancı gazetelerde seyahate ilişkin yazılara yer verilmiştir. Fransız ve Macar basınında seyahat öncesinde gazete sayfalarında, padişahın Rumeli'ye gerçekleştireceği seyahatin, Arnavut isyanını sonlandırmak ve halkı kazanmak amacıyla yapıldığını belirten değerlendirmelere yer verilmektedir.³⁶²

Genel olarak, Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati, hem iç kamuoyunda hem de sınırlarının ötesinde de yankı uyandırarak, gelişmeler yakından takip edilmiştir. Osmanlı sınırları içerisinde büyük memnuniyetle karşılanan Rumeli seyahatin duyurusu, özellikle Avrupalı devletlerin diplomatik çevreleri ve dönemin dış basın organları tarafından dikkatle takip edilerek, konu hakkında bilgi edinmeye çalışılmıştır. Ayrıca dış basının gündeminde yer alan padişahın seyahatini yakından takip edilmesi amacıyla yabancı gazeteler bölgeye muhabirlerini göndermiştir.

3.2. Rumeli Seyahatinin Başlaması: Seyahat Güzergâhında Bulunan Vilayetlerin Önemi

Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatin duyurulmasının ardından, birçok bölgeden İstanbul'a telgraf gönderilmiştir. Söz konusu telgraflarda, kendi bölgelerinin de seyahat rotasında yer almasını ve padişahın bu bölgelere ziyaret gerçekleştirmesini talep etmişlerdir.³⁶³ Seyahat kapsamında güzergâh belirleme çalışmaları 1911 yılının ilk aylarında başlamış ve hazırlanan program taslaklarında padişahın gerçekleştireceği

³⁶⁰ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 353.

³⁶¹ BOA, Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı Evrakı [HR. MTV.], No. 487, Gömlek No. 1.

³⁶² Çelebi, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, 5-6.

³⁶³ BOA, Mabeyn-İrâde , [MB.İ...]No. 151, Gömlek No. 49.; BOA, MB.İ..., No. 151, Gömlek No. 50.; BOA, MB.İ..., No. 151, Gömlek No. 79.; seyahatin hazırlık sürecinde Karadağ kralının dahi padişahı davet ettiği lakin program gereğince uygun görülmediği anlaşılmaktadır. Karaman, "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", 1/67-68.

Rumeli seyahatinde ziyaret edilecek yerler kararlaştırılmıştır. Söz konusu taslağın ardından hazırlanan seyahat programında ziyaret noktaları ve gerçekleştirilecek etkinlikler ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.³⁶⁴ Bu doğrultuda seyahat güzergâhı; Selanik, Üsküp, Priştine, Kosova Sahrası ve Manastır olarak belirlenmiştir.

Sultan Mehmed Reşad'ın seyahatinin ilk durağı olan Selanik, Osmanlı Devleti'nin Rumeli coğrafyasında yer alan mühim vilayetlerinden biridir. Kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Selanik, önemli ticaret ve kültür merkezi olmakla birlikte stratejik öneme de sahiptir. Bunun yanı sıra Selanik, Bulgarların, Türklerin, Rumların, Musevilerin, Katolik ve diğer etnik unsurların bir arada yaşadığı çok kültürlü ve çok dinli yönüyle de Osmanlı Devleti'nde önemli bir konumda bulunmaktadır.³⁶⁵ Stratejik ve nüfus özelliklerinin ötesinde belirtilmesi gereken diğer bir husus da seyahatin organize edilmesinde önemli rol oynayan İttihat ve Terakki Fırkası'nın oluşumlarının da bu vilayette yetişmiş olması ve II. Meşrutiyet'in ilan edilme sürecinde aktif rol oynamaları da önem arz etmektedir.

Rumeli coğrafyasının kalbinde, ulaşım, liman ve ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu sayesinde askeri ve ekonomik öneme sahip olan vilayet, aynı zamanda uzun süredir Osmanlı hanedanının en üst yetkilisi tarafından ziyaret edilmeyen bir bölge olarak öne çıkmaktadır.³⁶⁶ Özetle Selanik Vilayeti, tarihi geçmişi, demografik yapısı ve ekonomik-askeri-ulaşım alanlarında önemli bir merkez olması nedeniyle padişahın seyahati kapsamında yer alması bölgede yaşayan birçok farklı unsuru biraya getirmesine ve Selanik gibi önemli bir merkezde devletin otoritesinin pekiştirmesi açısından önem arz etmektedir.

Seyahatin ikinci durağı olan Üsküp'te Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllardan itibaren Osmanlı hâkimiyetinde bulunmaktadır. Bölgedeki ticaret yolları üzerinde stratejik bir konuma sahip olan Üsküp, çoğunluğu Müslüman olan nüfusunda Hristiyan ve Yahudilerde yer almakla birlikte, Makedon ve Arnavut unsuların da bir arada yaşadığı çeşitli etnik ve dini unsuların yer aldığı önemli bir merkezdir. Bu doğrultuda, padişahın seyahati çerçevesinde Üsküp'ün seyahat güzergâhında yer alması farklı etnik grupların ve farklı dinlerin bir arada yaşadığı bir bölge olarak, birlik ve beraberliğin vurgulanması

³⁶⁴ *Program Suretidir*, (Sel_Osm_01421).

³⁶⁵ Selanik şehri için bk. Machiel Kiel, "Selânik", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Ekim 2024).

³⁶⁶ Sultan Abdülmecid tarafından, 23 Temmuz- 4 Ağustos 1859 tarihleri arasında Selanik'e ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bk. Diren Çakır, "Unutulmuş Bir Seyâhat-i Hümayûn: Sultan Abdülmecid'in Selanik Ziyareti", *Tarih Dergisi*, 65 (Haziran 2017), 63-98.

açısından önem teşkil etmektedir.³⁶⁷ Farklı etnik ve dini unsurların bir arada yaşamlarını sürdürmüş oldukları Üsküp'te, padişahın bölgeye ziyareti vesilesiyle toplumsal birlikteliğin güçlendirilmesi ve ortak bir payda da buluşulması amaçlanmıştır.

Seyahat güzergâhında bulunan bir diğer durak olan Priştine, padişahın Rumeli seyahatinin gerçekleşmesinde önemli rol oynayan Arnavutların da yoğun olarak yaşadığı bir sancaktır. Nüfusunun çoğunluğu Müslümanlar oluşturmakla birlikte, bölgede Hristiyan ve Yahudi toplulukları da yer almaktadır.³⁶⁸ Seyahat durakları arasında yer alan diğer bölgelerde olduğu gibi etnik ve dini çeşitliğin bir arada yaşam sürdüğü Priştine Sancağı 'nda, padişahın özellikle bölgede yaşayan Arnavutlarla kuracağı temas, devlet-halk ilişkilerinin pekiştirilmesi yönünden önemli fırsat olarak değerlendirilebilir.

Sultan Mehmed Reşad'ın seyahatin en önemli bölümü olan Kosova Sahrası, Kosova Savaşlarının yaşandığı bir bölge olması bakımından tarihi önemine binaen seçilmiş olması muhtemeldir. Bu doğrultuda, sahrada bulunan Murad Hüdâvendigâr Türbesi'nin ziyaret edilmesi ve özellikle cemaatle kılınacak cuma namazı büyük önem arz etmektedir. Rumeli'deki hâkimiyetin sağlanmasında önemli yer tutan Kosova Savaşlarının yapıldığı sahra ve bir Osmanlı padişahının şehit düştüğü bu alanın seyahatte ziyaret edilecek duraklar arasında yer alması, bölge halkı arasında ortak mazinin hatırlanmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Times Gazetesi, Osmanlı padişahının Kosova Sahrası'na ziyaretine yönelik, bölgedeki isyan hareketleri üzerinde olumlu etki yaratacağını ve beraberliği sağlayacağını belirtmektedir.³⁶⁹

Seyahatin son durağı olan Manastır ise dönem gazetelerinde belirtildiği üzere uzun zamandır merkezi otoriteyi temsil eden herhangi bir padişah ziyareti almamış vilayetler arasında yer almaktadır.³⁷⁰ Rumeli'de ki vilayetlerde olduğu gibi Manastır Vilayeti de çok kültürlü ve çok dinli bir yapıya sahiptir. II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde Manastır da bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezi aktif rol oynayarak, İstanbul'dan evvel Meşrutiyet'i burada ilan etmiştir. Coğrafi olarak, Balkan yarımadasının kavşağı konumunda yer alan bu anlamda stratejik bir öneme sahip olan Manastır, bir askeri vilayet olarakta, Osmanlı 3. Ordusu'nun Selanik'te bulunmasına rağmen ordu erkânı,

³⁶⁷ Mehmet İnbaşı, "Üsküp", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (10 Nisan 2025).

³⁶⁸ Machiel Kiel, "Priştine", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (10 Nisan 2025).

³⁶⁹ BOA. HR. SYS, No. 145, Gömlek No. 57.

³⁷⁰ Gazetelerde konu ile ilgili yer alan yazılar için bk. *Senin*, "Manastıra Hangi Padişahlar Gitmiş" (25 Haziran 1911), 2.

askeri kalemler ve Harbiye Mektebi'ne ev sahipliği yapmaktadır.³⁷¹ Bu doğrultuda Balkan coğrafyasındaki jeopolitik konumu ve askeri açıdan da önemli bir merkez olan Manastır Vilayeti 'nin seyahat güzergâhında yer alması gerek askerlere moral vermesi ve gerekse kritik öneme sahip bölgede barışı sağlama açısından önem arz etmektedir.

Netice itibariyle güzergâh için belirlenen vilayet ve sancakların Osmanlı Devleti açısından stratejik ve manevi öneme sahip duraklar olduğu görülmekle birlikte farklı etnik unsurların bir arada yaşadığı ve askeri anlamda önemli yerler olduğu da dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, söz konusu bölgelere gerçekleştirilecek ziyaretlerle farklı unsurlarla temas kurma, devletin gücünün hissedilmesi ve bölgede istikrarın sağlanması açısından stratejik bir ehemmiyet taşımaktadır. Bu doğrultuda, seyahat kapsamında Rumeli topraklarının fethedilmesinde dönüm noktalarından olan ve manevi bakımından önem teşkil eden Kosova Sahrası'na yapılacak ziyaret, birlik ve beraberliğin vurgulanması açısından mühim bir yer tutmaktadır. Ayrıca Kosova Sahrası'nda bulunan Murad Hüdavendigâr Türbesi'nin ziyaret edilmesi ve akabinde burada padişahın, Müslümanlarla birlikte kılacağı cuma namazı, hedeflenen birlik ve beraberliğin pekiştirilmesi açısından önem arz etmektedir.

Yukarıda seyahat rotasında yer alan duraklara ilişkin değerlendirmeler dikkate alındığında, padişahın seyahat programına göre takip edilen rota şu şekildedir; 5 Haziran 1911 tarihinde Barbaros Zırhlısı ve maiyetinin, İstanbul'dan hareket etmesiyle seyahat başlayarak, 6 Haziran'da Gelibolu açıklarına ulaşılacaktır. Akabinde, seyahat güzergâhının birinci durağı olan Selanik Vilayeti'nde padişah, 7-11 Haziran 1911 tarihleri arasında ikamet edecektir. Sonrasında, Selanik'ten demiryoluyla hareket edilerek 11-17 Haziran 1911 tarihleri arasında Üsküp- Priştine- Kosova Sahrası'na padişahın teşrifi gerçekleşecektir. Akabinde tekrar Selanik'e dönülerek, 17-20 Haziran tarihlerinde burada ziyaretlere devam edilecektir. Seyahatin son durağı olan Manastır Vilayeti' ne ise, 20-24 Haziran 1911 tarihlerinde gidilecektir. İstanbul'a geri dönüş için ise, 24 Haziran günü Manastır'dan doğrudan Selanik Limanı'na hareket edilerek Barbaros Zırhlısı'yla geri dönüş gerçekleştirilecektir. Padişah ve maiyetinin, 26 Haziran 1911 tarihinde İstanbul'a teşrifi ile seyahat sona erecektir.

³⁷¹ Haluk Selvi - Galip Çağ, *Geçmişten Günümüze Manastır Şehri* (Sakarya: T.C. Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2011), 51; 55.

3.2.1. Padişahın İstanbul'dan Ayrılışı: Uğurlama Töreni

Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati, arşiv belgelerinde 29 Mayıs 1911 (Rumi 16 Mayıs 1327)³⁷² tarihinde İstanbul'dan hareket edileceği belirtilmektedir. Osmanlı meclisinde de konuyla ilgili olarak, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa tarafından Meclis-i Mebusan 'da mebuslara bilgilendirme amacıyla padişahın seyahatine ilişkin olarak okunan evrakta da söz konusu tarihin belirtildiği görülmektedir. Bahsi geçen resmi belgede, padişahın Rumi 16 Mayıs 1327 tarihinde İstanbul'dan ayrılacağı, bu sebepten bütçenin tamamlanması tebliğ edilmektedir.³⁷³ Ancak seyahat, Meclis-i Mebusan' da ki bütçe görüşmelerinin uzaması nedeniyle bu tarihten bir hafta sonraya ertelenerek 5 Haziran 1911 (Rumi 23 Mayıs 1327) tarihinde İstanbul'dan hareket edilmesine karar verilmiştir.³⁷⁴ Bu yeni durum mecliste de ilan edilerek mebuslar da bilgilendirilmiştir.³⁷⁵

³⁷² Arşivde yer alan belgelerde Kosova, Manastır ve Selanik gibi vilayetlerdeki güvenlik tedbirleriyle ilişkin raporlarda padişahın Rumeliye seyahati "Mayısın on altısı" olarak belirtilmiştir. BOA, DH. MTV, No. 25, Gömlek No. 25.; Seyahat için belirlenen ilk tarih, seyahat programının onaylandığını belirten belgede de görülmektedir. Bk. BOA, BEO, No. 3891, Gömlek No. 291751.; Aynı zamanda seyahatin belirlenen ilk başlama tarihi olan 16 Mayıs tarihi meclis tutanaklarında da görülmektedir. Tutanaklarda seyahatin başlama tarihinin yaklaşması nedeniyle bir an önce bütçe çalışmalarının sonlandırılması gerektiği belirtilmektedir. MMZC, Devre: I, Cilt: VI, İçtima Senesi: III, Doksanikinci İnikad, 23 Nisan 1327 (6 Mayıs 1911), 223.

³⁷³ Padişahın irade-i seniyesi,

"Mârûz-u çâker-i kemîneleridir: İşbu tezkere-i Samiyye-i Sadaretpenahileri Meclis-i Vükelanın melfuf mazbatasıyla beraber manzur-u âli buyurularak, Meclis-i Millinin ber-mûcib-i istizan temdîd-i içtimai esasen Makrûn-u müsaade-i Seniyye-i Hazret-i Padişahî olmuş ve mazbata-i mezkûrenin bâlâsı imza-yı Hümayûn-u Şahane ile tevşih buyurulmuş olup, ancak evvelce taraf-ı samî-i daver-i azamilerine tebliğ olunan emr-ü ferman-ı Seniyye-i Mülûkâne için bimennihi Taâlâ Mayıs'ın 16 ncı Pazartesi günü Dersaadetten azimet-i Hümayûn şeref-vuku bulacağı cihetle, Meclis-i Umuminin Mayıs'ın 14 üncü günü tatili ve müstacel-i tatbik olan Bütçe Kanununun bu müddet-i içtimaiyye zarfında ikmal-i muamelesi Meclis-i Millet'in hamiyet-i Müselleme-i Karâgâhilerinden intizar buyurulmakta olduğunun kendilerine tebliği şeref-sudûr buyurulan İrade-i Seniyye-i Nezaret-i Padişahi icab-ı âlisinden olmakla, ol bapta emr-ü ferman Hazret-i Veliyyül-emrindir. 4 Cümâdel'ülâ, Sene 1329 ve 21 Nisan Sene 1327. Serkatib-i Hazret-i Şehriyari, Halid Ziya"

MMZC, Devre: I, Cilt: VI, İçtima Senesi: III, Doksan ikinci İnikad, 23 Nisan 1327 (6 Mayıs 1911), 223.; MAZC, Devre: I, Cilt: II, İçtima Senesi: III, Elliyedinci İnikad, 23 Nisan 1327 (6 Mayıs 1911), 491.

³⁷⁴ Arşivde yer alan bu belgede bütçe görüşmeleri nedeniyle seyahatin bir hafta ertelendiği Selanik valiliğine bildirilmektedir.; BOA, DH. MTV, No. 25, Gömlek No. 27.; Seyahatin bir hafta sonraya ertelenmesi Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa tarafından meclis duyurulmakla birlikte mebuslar arasında da bir an önce bütçe görüşmelerinin bitirilmesi gerektiğine yönelik ifadeler yer almaktadır. MMZC, Devre: I, Cilt: VII, İçtima Senesi: III, Yüz sekizinci İnikad, 14 Mayıs 1327 (27 Mayıs 1911), 214.

³⁷⁵ Seyahate ilişkin olarak,

"Meclis-i Umumi, devre-i hazıra-i içtimaiyyesinin şehri hali ruminin 14 üncü gününe kadar temdidi evvelce şeref-müteallik bulunan İrade-i Seniyye-i Hazret-i Padişahi iktizayı âlisinden bulunmuş olup, ancak sene-i haliyye bütçesinin gerek Meclis-i Mebusanca ve gerek Meclis-i Ayanca tetkikatı henüz itmam olunamamış olmasına nazaran, tetkikatı vakıanın ikmali zımında içtimai hazrın bimemnihi taala Mayısın 21inci Cumartesi gününe kadar temdidi şerefsadur buyrulan Emr-ü Fermanı Hümayunu Cenabı Tacdarı icabı celilinden olmakla, ol bapta. 28 Cemaziyelevvel, sene 1329 ve 14 Mayıs, sene 1327, Serkatibi Hazreti Şehriyari Halit Ziya".

Meclis-i Mebusan' da ki bütçe görüşmeleri nedeniyle öngörülen tarihten bir hafta gecikmeli olarak başlayan Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati, başlangıç tarihinin kesinleşmesi üzerine, Meclis-i Ayan'da padişahın İstanbul'dan ayrılışı münasebetiyle Dolmabahçe Sarayı'nda yapılacak resmi uğurlama törenlerine iştirak edecek heyetin kura ile belirlenmesi kararı verilmiştir.³⁷⁶

Yerli ve yabancı basının büyük ilgiyle takip ettiği Rumeli seyahati, 5 Haziran 1911 Pazartesi günü Barbaros Zırhlısı' nın hareket etmesiyle başlamış ve bu doğrultuda padişahın İstanbul'dan ayrılışı münasebetiyle uğurlama töreni gerçekleştirilmiştir. Padişahın ikamet adresi olan Dolmabahçe Sarayı, bu anlamda resmi uğurlama törenin yapıldığı ana mekândır. Başta devlet erkânı olmak üzere padişahı uğurlamak için İstanbul'a gelen ziyaretçiler, asker ve konsolosların oluşturduğu kalabalık, resmi törenlerde hazır bulunmuşlardır.³⁷⁷ Hatta İstanbul'da yapılan uğurlama törenlerinde, Mısır Hıdivi Abbas Hilmi'de yer almaktadır.³⁷⁸ Padişahın seyahat münasebetiyle İstanbul'dan uğurlandığı merasimler esnasında Sarayburnu ve Üsküdar sahillerinde mahşeri bir kalabalık toplanmış,³⁷⁹ Müslüman ve gayrimüslim binlerce halk, İstanbul sokaklarını doldurmuş ve hepsi bir ağızdan "Padişahım çok Yaşa" nidalarıyla dua etmiştir.³⁸⁰

MMZC, Devre: I, Cilt: VII, İctima Senesi: III, Yüzsekizinci İnikad, 14 Mayıs 1327 (27 Mayıs 1911), 214.; Ayan meclisindeki tezkere için bk. MAZC, Devre: I, Cilt: III, İctima Senesi: III, Yetmişinci İnikad, 14 Mayıs 1327 (27 Mayıs 1911), 378.

³⁷⁶ Padişahın uğurlaması için İstanbul'da düzenlenecek uğurlama törenlerine katılmak için Meclis-i Mabusan'a da heyet belirlenmesi için talimat gönderilmiştir. MAZC, Devre: I, Cilt: III, İctima Senesi: III, Yetmişdördüncü İnikad, 19 Mayıs 1327 (1 Haziran 1911), 446-447.; Akabinde törene katılacak şahsiyetler belirlenmiştir. MAZC, Devre: I, Cilt: III, İctima Senesi: III, Yetmişbeşinci İnikad, 21 Mayıs 1327 (3 Haziran 1911), 470.

³⁷⁷ *Sabah*, (6 Haziran 1911), 1.

³⁷⁸ *Yeni Gazete*, "Teşrif-i Şahane" (6 Haziran 1911), 1.; *Ziya*, (5 Haziran 1911), 1.; *Şehrah*, "Rumeli'de Seyahat Hümayun" (6 Haziran 1911), 2.; *Yeni İkdâm*, "Saray Hümayun" (6 Haziran 1911), 1.; *Senin*, "Saray-ı Hümayun" (6 Haziran 1911), 2.

³⁷⁹ Padişahın İstanbul'dan ayrılışı bütün gazetelerin sayfalarında yer alır. *Senin* gazetesinde yer alan yazıda ise bu durum şu şekilde anlatılır;

"Evet paidşahımız, o muhterem ve ulvi babamız bugün İstanbul'a veda edecek, bizleri yalnız bırakacaktı. Bunu düşünmek kalbleri bir rikkat hissiyle titretiyordu. Lakin bu müfarakat bir müddet mevkiinde içündü. Osmanlılık ailesi ise yalnız İstanbul'dan ibaret değildi. Bizler nasıl vidâd samimi ve ulvi ile o padişah âli-câha merbut bulunursak aynı suretle bütün Rumeli, bütün Anadolu'da yaşayan, aynı bayrak altında tevhid-i âmâl ve hissiyat eden vatandaşlarımızda o vücut muhterem mübareki görmeye müştak idi."

Senin, "Dünkü İhtisâsât" (6 Haziran 1911), 2.; Ayrıca padişahın İstanbul'dan ayrılışı için yazılan makaleler için bk. *Sabah* (6 Haziran 1911), 1.; *Yeni İkdâm* (6 Haziran 1911),1.; *Yeni Gazete*, "Teşrif-i Şahane" (6 Haziran 1911), 1-2.; *Tazminat*, "Zat-ı Hazret-i Padişahının Rumeliye Seyahati" (6 Haziran 1911),1.; *Ziya*, "Padişah Meşrutiyetperver Efendimiz Hazretlerinin Seyahat-i Hümayunları" (6 Haziran 1911), 1.; *Şehrah*, "Zat-ı Hazret-i Paidşahımızın Şehrimizden Azimet Hümayunları" (6 Haziran 1911), 2.

³⁸⁰ *Yeni İkdâm*, "Padişahımızın Seyahati", 1

Padişahı uğurlama törenlerinde imamların dualarının yanı sıra, Hahambaşı tarafından da İbranice bir dua okunurken,³⁸¹ Rum Patrikte Rumca bir dua ile manevi destek sağlamışlardır.³⁸² Boğazda ilerleyen Barbaros Zırhlısı'na, Ertuğrul Musikası tarafından çalınan Sultani Marşı ve atılan selamlama eşlik etmiştir. Padişahın şerefine atılan selamlama topları sadece Osmanlı donanmasından atılmamış o sırada İstanbul'da bulun İtalya Devleti'ne ait Agurdat Kruvazöründen de selamlama topları atılarak padişah yolcu edilmiştir.³⁸³

Birlik ve beraberliğin sağlanmaya çalışıldığı bir dönemde padişahın seyahati münasebetiyle gerçekleştirilen uğurlama töreni, toplumun her kesiminden insanı biraraya getirmesi ve ortak bir paydada buluşturması bakımından oldukça önemlidir. İttihat ve Terakki'nin de birlik söylemlerine paralellik gösteren bu gelişmelerin, kamuoyuna da en iyi şekilde aktarılması için İstanbul'da yayım hayatına devam eden gazeteler üstlerine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmışlardır.

İttihatçı yazarlardan Hüseyin Cahid kaleme aldığı bir makalesinde, padişahın yüzüne hasret kalan bir milletin bugün bu saadete vasıl olacağını dile getirmekle birlikte Rumeli ve Arnavut ahalisinin, padişahlarının ziyareti ile mutluluk yaşadığını ve bu mutluluğa bir süre sonra Suriye ve Anadolu'nun diğer bölgelerinin de ortak olacaklarını ifade etmektedir. Hüseyin Cahid, söz konusu makalesinde, padişahın seyahatinin büyük ehemmiyet içerdiği vurgusunu tekrarlayarak, Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin son bulacağını ümit edenlerin umutlarının sona ereceğini çünkü Kosova Sahrası'nda kurulan Otağ-ı Hümayun ile öldü zannedilen Osmanlılığın aslında tekrardan aynı gücüyle dirildiğinin altını çizerek, seyahatin önemine dikkat çekmektedir. Buna ek olarak, geçmiş dönemde askerî harekâtlarla fethedilen toprakların şu an yapılacak seyahatle kalben ikinci defa fethedildiği değerlendirmesinde bulunarak seyahatin işlevini analiz etmeye çalışmaktadır.³⁸⁴ Hüseyin Cahid'in, *Senin Gazetesi*'nde yer alan bu değerlendirmeleri, seyahatin Rumeli bölgesinde sağlayabileceği olumlu etkileri ve stratejik kazanımları üzerine odaklanmaktadır.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde yer alan diğer bir değerlendirmede ise padişahın Rumeli seyahatinin, Osmanlılık hislerini yeniden canlandıracağı ve böylelikle geçmişte

³⁸¹ *Tazminat*, "Zat-ı Hazret-i Padişahın Rumeli'ye Seyahati", 1.

³⁸² *Sabah*, "Teşyi Esnasında" (6 Haziran 1911), 1.

³⁸³ *Sabah*, (6 Haziran 1911), 1.; *Şehrah*, (5 Haziran 1911), 2.; *Şehrah*, (6 Haziran 1911), 2.

³⁸⁴ Hüseyin Cahid, "Zat-ı Hazret-i Padişahının Seyahatleri", *Senin* (5 Haziran 1911), 1.

yaşanan şanlı günlerin tekrardan yaşanacağı şeklindedir. Geçmiş yıllardaki olaylara atıf yapılarak üç sene önce Rumeli’nden çıkarılmak istenen Osmanlılığın, bu seyahatle, padişahı ve ordusuyla bölgeye geldiği belirtilerek, bu şekilde gücünü bütün dünyaya gösterdiğinin altı çizilmektedir.³⁸⁵ Tercüman-ı Hakikat Gazetesi’nde yer alan bu değerlendirmede Osmanlı gücünün somut örneği olarak belirtilen seyahat, Rumeli bölgesindeki hâkimiyetin bir simgesi olarak görülmektedir. Ayrıca söz konusu gazetelerin seyahate yönelik bu analizlerinde, Rumeli seyahatinin olumlu yönlerine dikkat çekildiği ve seyahatle gerçekleşmesi umut edilen beklentiler üzerine değerlendirmelere yer verildiği anlaşılmaktadır.

Yerli basının yanı sıra yabancı basında da Rumeli topraklarına yapılacak seyahatin Makedonya ve Arnavutluk’ta huzuru sağlayacağı yönünde değerlendirmeler yapılmıştır.³⁸⁶ Bu olumlu değerlendirmelerin yanı sıra, Noye Viner Jurnal Gazetesi de Sultan Mehmed Reşad’ın Rumeli seyahatinin Rusya’yı birtakım entrikalara yönlendirebileceğine dikkat çekmiştir.³⁸⁷

3.2.2. Çanakkale-Gelibolu

Padişah, 6 Haziran Salı günü Çanakkale ve Gelibolu açıklarına ulaşmıştır.³⁸⁸ Sultan Mehmed Reşad’a tahsis edilen Barbaros Zırhlısı’nı görmek isteyen bölge halkı, bütün sahilleri ve tepeleri doldurmuştur. Bu esnada, halk ellerinde bayraklar, “Padişahım çok Yaşa” sözleriyle sevgilerini ve saygılarını ifade etmiştir. Padişahın bölgeye gelişle selamlama topları atılmış, asker ve devlet erkânı hazır bulunmuştur Padişah bu sevinç gösterilerini kayıtsız kalamayarak, seyahat programında yer almadığı halde Çanakkale’de karaya çıkıp, belediye binasına kadar giderek, halka teşekkürlerini iletmış

³⁸⁵ Gazetede yer alan yazıda ayrıca Osmanlı donanması üzerinde durularak, Mehmed Reşad’dan önce donanmanın durumunun kötü olduğu lakin bu durumun değiştiği bu seyahatle giden zırhlı ve gemilerin Osmanlılığın var olduğunu gösterdiğini belirtilmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*, “Büyük Padişahın Büyük Seyahati”, (5 Haziran 1911), 1.

³⁸⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, (6 Haziran 1911), 1.

³⁸⁷ *Yeni İkdam*, (9 Haziran 1911), 3.; Noye Fraye Presse Gazetesi ’de Rusya’nın bu seyahate tepkili olduğunu belirtmektedir. *Yeni Gazete*, (9 Haziran 1911), 2.

³⁸⁸ Padişahın Çanakkale’de karşılama törenleriyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk. *Senin*, “Kale-i Sultaniye ’de” (7 Haziran 1911), 2.; Şerefeddin, “Hususi Telgraflarımız” *Sabah* (7 Haziran 1911), 1.; Barbaros Zırhlısı ve beraberinde ki vapurlar, Çanakkale ve Gelibolu açıklarında bulunan önemli din âlimi olan Yazıcızade Mehmed Efendi türbesi ile Rumeli Fatihî Süleyman Paşa’nın türbelerinin karşısına gelindiğinde Fatihalar okunmuştur. *Yeni İkdam*, (7 Haziran 1911), 1-2.; *Tercüman-ı Hakikat*, “Muhabir Mahsusamızın Mektubu” (7 Haziran 1911), 1.

ve kabullerini de gerçekleştirmiştir.³⁸⁹ Uzun süredir Osmanlı padişahı görmeyen halk, büyük heyecan, merak ve sevinç içinde bu tarihi anlara şahit olmuşlardır. Padişah, bu ihtişamlı karşılama için memnuniyetlerini ifade ettikten sonra tekrardan Barbaros Zırlısı'na geçerek, Selanik'e doğru hareket etmiştir.³⁹⁰

3.2.3. Selanik

Selanik'te, padişahın seyahat haberiyle birlikte titiz bir şekilde yürütülen hazırlık çalışmaları son ana kadar devam etmiştir. Bu kapsamda, evler, mağazalar, dükkânlar ve sokaklar kırmızı-beyaz bayraklarla süslenmiştir. Padişahın teşrifi münasebetiyle vilayette, iki gün süreyle mağazalar ve dükkânlar kapatılmakla birlikte,³⁹¹ Sultan Mehmed Reşad'ın Selanik'e teşrifi şerefine yapılacak törenler için programlar oluşturulmuş³⁹² ve birçok noktaya taklar inşa edilmiştir.³⁹³ Padişahın ziyaretinin yaklaşmakta olduğu günlerde, çevre bölgelerden halk ve çeşitli heyetler Selanik'e akın etmiş; bu durum bütün otellerin ve kahvehanelerin dolmasına neden olmuştur. Hatta bu süreçte, Selanik'e ziyaretçilerin gelmesiyle boş oda kalmayan otellerde fiyat artışları yaşanmıştır.³⁹⁴

Selanik'e doğru ilerleyen Barbaros Zırlısı ilk olarak, Kesendire açıklarında Selanik Valisi İbrahim Bey'in başında bulunduğu bir heyet tarafından karşılanmıştır.³⁹⁵ Bu esnada, Kesendire' de yaşayan halk ise, yüzlerce kayıkla padişahı karşılamak için Kesendire açıklarına giderek davul ve zurnalar eşliğinde padişaha saygılarını ve

³⁸⁹ *Sabah*, "Hususi Telgrafnamemiz" (7 Haziran 1911), 1. ; "Padişahımız efendimiz hazretleri (ahali evladlarını ve köylülerini, o saf yavrularını görmek isterim.) sözlerini söylemişler ve programda olmadığı halde karaya çıkacaklarını beyan buyurmuşlardır." *Yeni İkdam*, "İkinci Mektub" (8 Haziran 1911), 2.

³⁹⁰ *Yeni İkdam*, (7 Haziran 1911), 1-2.

³⁹¹ *Sabah*, (8 Haziran 1911), 1.

³⁹² Bu programlarda resmi törenlerde öğrencilerin ve askerlerin hazır bulunacakları mevkiiler ve icra edilecek geçit törenleriyle ilgili bilgiler yer almaktadır. *Şehrah*, (8 Haziran 1911), 1.; *Ziya*, (8 Haziran 1911), 1 ; Okulların programları için bk. *Ziya*, (8 Haziran 1911), 2.; *Şehrah*, "Taksimata" (8 Haziran 1911), 1-2.; *Yeni Gazete*, (8 Haziran 1911), 2.; Askerlerin, jandarma, emekli askerler ve sağlık görevlilerinde padişahın gelişyle farklı noktalarda hazır bulunmalarına yönelik programda oluşturulmuştur. bk. *Yeni Gazete*, (9 Haziran 1911), 2. ; Ayrıca padişahın Selanik ve diğer ziyaret duraklarına yönelik programlarda gazetelerde yer almıştır. *Ziya*, "Padişahımızın İkamet ve Seyahat Programları" (11 Haziran 1911), 1.; *Senin*, "Seyahat Programı" (11 Haziran 1911), 2.; *Tercüman-ı Hakikat*, "Padişahımızın İkamet Seyahat Programları" (10 Haziran 1911), 2.

³⁹³ Selanik'te ki inşa edilen taklar için bk. Levy, *Sevgili padişahımız, Efendimiz Sultan Mehmed Han Hamis Hazretinin Selanik'i Teşrifi Hatırasıdır* (Bel_Osm_0.00359).

³⁹⁴ *Sabah*, (8 Haziran 1911), 1.; Sam Levi'nin albümünün Türkçe hali için bk. Karataş, *Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati Albümü*.

³⁹⁵ *Ziya*, "Seyahat-ı Hümayun" (8 Haziran 1911), 1.; *Senin*, "Selanike Muvasalat-ı Şahane" (8 Haziran 1911), 1.

sevgilerini ifade etmişlerdir.³⁹⁶ Büyük Karaburun önlerine gelindiğinde ise, gemi manevraları icra edilmiş, selamlama topları atılmıştır. Bu coşkulu karşılama törenlerinde seyahatten önce Selanik’e ulaşan ikinci filo da yer almıştır.³⁹⁷ 7 Haziran Çarşamba günü Selanik Limanı’na ulaşan padişah, programda da belirtildiği üzere Selanik’e ulaştığı ilk günün gecesini zırlıda geçirmiş ve karşılama heyetini burada kabul etmiştir.³⁹⁸

Padişahın Selanik Limanı’na gelmesiyle birlikte Beyaz Kule ve Beş Çınar mevkilerinden selamlama topları atılmış, bu esnada genç-yaşlı, Müslüman-gayrimüslim ve farklı etnik unsurlar sahil kenarlarına toplanarak sevinç gösterilerinde bulunmuşlardır. Bu esnada Barbaros Zırlısı ’nın etrafı kayıklarla çevrilmiştir. Sultan Mehmed Reşad’ın Selanik’e ulaştığı ilk gün kuvvetli bir şekilde yağın yağmur gece saatlerinde de devam etmesine rağmen halk, gece geç saatlere kadar kutlama törenlerinde yer almıştır.³⁹⁹ İncelenen İstanbul gazetelerinde, Selanik’teki şiddetli yağın yağmur detayına yer verilmesi, olumsuz hava koşullarına rağmen halkın alanlardan ayrılmamaları, padişaha duyulan bağlılığı göstermesi açısından kayda değer bir husustur.

Selanik’te büyük bir sevinçle karşılanan padişah, 8 Haziran günü sabah saatlerinde gerçekleştirilen resmî tören ile Zırlıdan inmiştir. Resmî törenler esnasında kurbanlar kesilmiş, dualar edilmiş, marşlar çalınmış, donanma top atışlarıyla padişahı selamlamıştır. Bu resmî törenlerin ardından, Sultan Mehmed Reşad’ın ikametine tahsis olunan hükümet konağı⁴⁰⁰ güzergâhı boyunca Beyaz Kule, İthad Bulvarı ve Mithad Paşa Caddesi’nde bulunan halk, padişaha alkışlarla eşlik etmiştir.⁴⁰¹ Güzergâh boyunca, Müslüman-gayrimüslim, halk, asker, birçok ziyaretçi bulunmakta; öğrenciler ise nizami bir şekilde sıralanarak törende yer almıştır. Bu esnada Selanik Vilayeti’nde, rıhtım

³⁹⁶ *Sabah*, “Kesendire Ahalisi” (7 Haziran 1911), 1.

³⁹⁷ *Yeni Gazete*, “Şevketmeab Efendimiz Selanik’de” (8 Haziran 1911), 1.

³⁹⁸ Huzura kabul edilenler Vali, Kumandan Paşa, Belediye Başkanı, Redif Müfettişleri, Vilayet mebuslar huzura kabul olmuşlardır. bk. İlhami, “Hususi Telgraflarımız”, *Sabah* (8 Haziran 1911), 1.; Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti katip umumiyesi Hacı Adil Bey’de, Barbaros Zırlısında cemiyet adına padişaha saygılarını sunmuştur. *Tercüman-ı Hakikat*, (8 Haziran 1911), 1.

³⁹⁹ Lütfi Fikri padişahın Selanik’e gelişini, Selanik’te yaşanan bu büyük coşku her köşede hâkim olmuştur. Lütfi Fikri, otuz üç sene Osmanlıya hükmeden II. Abdülhamid’in bir köşkten sessiz bir şekilde bugünü izlediğini belirtmiştir. Makalenin tamamı için bk. Lütfi Fikri, “İnsanız Çabuk Unutuyoruz!”, *Tazminat* (9 Haziran 1911), 1.

⁴⁰⁰ Padişahın ikametine tahsis olunan hükümet konağında yapılan tadilat ve yenilikler için bk. *Senin*, “Daire-i Hümayun” (10 Haziran 1911), 2.; Ayrıca padişahın Selanik’te bulunduğu süreçte ihtiyaç duyulan eşyalar İstanbul’dan tren ile gönderileceği belirtilmiştir. *Yeni Gazete*, (7 Haziran 1911), 1.

⁴⁰¹ *Yeni İkdam*, “Seyahat-i Şahane”(9 Haziran 1911), 2.

civarı başta olmak üzere bütün caddeler ve sokaklar halk ile dolmuş, bu yaşanan kalabalık sebebiyle iki gün tramvaylar işletilememiştir.⁴⁰²

Büyük kalabalık eşliğinde hükümet konağına ulaşan padişah, burada resmi protokol çerçevesinde huzura kabulleri gerçekleştirmiştir.⁴⁰³ Bu kapsamda, huzura kabul olunanlar arasında Mebusan,⁴⁰⁴ mülki ve askeri memurlar, ulema, İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Umumiyesi Erkânı, konsoloslar ve Evrenoszade bulunmaktadır.⁴⁰⁵ Sultan Mehmed Reşad, Rumeli mebuslarını kabulünde “Maksadım muhtelif kavimlere mensüb olan tebaam efradı arasında samimi bir ithad tesis etmektir. Bundan eserler görmek benim için dünyanın en büyük haz ve serverini teşkil eder. İnşallah bu defaki seyahatimde de böyle hayırlı mahsuller idrakine muvafık oluruz.”⁴⁰⁶ sözleriyle seyahate yönelik duygularını ve amacını dile getirmektedir.

Bu görüşmelerin ardından padişah, öğleden sonra İşkodra, Yanya, Erzurum,⁴⁰⁷ Trabzon, İzmir,⁴⁰⁸ Beyrut, Ankara, Edirne⁴⁰⁹ ve Girit⁴¹⁰ heyetlerini kabul etmiştir. Sultan Mehmed Reşad, kendisini karşılamaya gelen heyetlere hitaben “Vilayet baîdeden

⁴⁰² İlhami, “Müteferrik Malûmat”, *Sabah* (11 Haziran 1911), 1.

⁴⁰³ Padişah bu resmi kabullerinde;

Heyet-i askeriye yönelik, “Asker milletin ruhudur, zabıdan mukaddesdir, bütün zabıdanın ithad ederek intizam ve terakki için çalışmaları ehass emeldir.”

Maarif heyetine ise; “bir memleketin terakkisi maarif sayesinde. Bu hususta vaki olan hizmet meşkurenizden dolayı teşekkür ederim. Geçerken talebeleri gördüm, terakkilerinden memnun oldum.”

İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Umumiyesi Erkânına, “memlekete pek büyük hizmet temin eylediniz.”

Cebel-i Lübnan heyetine ise, “...işte bizi bu kadar birbirimize yakınlaştıran bu ithaddır.” şeklindeki ifadelerde bulunmuştur. *Yeni İkdam*, “Seyahat-i Şahane” (9 Haziran 1911), 2.; Resmi kabullere ilişkin olarak bk. *Sabah*, “Resmi Kabul” (11 Haziran 1911), 1.

⁴⁰⁴ Selanik Mebusu Rahmi Bey, bu seyahatle her dinden vatandaşın kalbinden derin hisler uyandığını ifade eden bir konuşma yapmış buna karşılık padişahta memnuniyetini ifade etmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*, “Osmanlı Ajansının Tebligatı” (8 Haziran 1911), 1.

⁴⁰⁵ Evrenosoğulları, Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarında Rumeli topraklarının fethedilmesinde büyük hizmetleri bulunan akıncı ailedir. Akıncılığın önemini yitirmesiyle birlikte 16. yüzyıldan itibaren nüfuz ve şöhretleri azalmıştır. Ancak 18. yüzyılda Evrenosoğullarının bazı üyeleri, Rumeli yörük teşkilatında idarecilik yapmışlardır. Fahameddin Başar, “Evrenosoğulları” *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Haziran 2025).; Padişah, Evrenoszadeye hitaben, “ecdadınız memlekete pek büyük hizmet ibraz etmişlerdir. Böyle büyük bir nesle mensüb olduğunuzdan dolayı sizi tebrik eder ve sizi gördüğümden dolayı beyan mahsusiyet eylerim” şeklindeki sözleriyle iltifatta bulunmuştur. *Ziya*, “Tevâzü Şahane” (8 Haziran 1911), 1.

⁴⁰⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, “Hükümet-i Şahane” (9 Haziran 1911), 1.

⁴⁰⁷ Erzurum heyeti için bk. *Ziya*, (8 Haziran 1911), 2.

⁴⁰⁸ *Sabah*, “Tenezzüh Vapuru” (4 Haziran 1911), 1.; Resmi kabullerde İzmir heyetine yönelik padişah, “Sizi gördüm; İzmir’i görmüş kadar memnun oldum.” sözleriyle iltifatta bulunmuştur., *Yeni İkdam*, “Seyahat Şahane” (11 Haziran 1911), 1.

⁴⁰⁹ Edirne heyeti için bk. *Yeni Gazete*, “Edirne Heyeti İstikbaliyesi” (8 Haziran 1911), 1.

⁴¹⁰ Padişah, Girit heyetine hitaben “Siz mağdur bir kavimsiniz, bunun için size acırım ve size büyük bir muhabbet beslerim. Sizi gördüğümden dolayı fevkalade Mahzûz oldum.” buyurmuştur. *Yeni Gazete*, (11 Haziran 1911), 2.

geliyorsunuz. İhtiyar zahmet etmişsiniz. Fakad bütün bunlar ithad ve terakkinin hidmet-i mübeccelesi asarıdır. Bunun için sizi gördüğümünden dolayı memnun oldum.”⁴¹¹ cümleleriyle memnuniyetini ifade etmiştir. Selanik’te ilerleyen saatlerde ise padişahın şerefine 10.000 kişinin katıldığı fener alayı düzenlenmiştir.⁴¹²

Padişah, 9 Haziran Cuma günü sabah saatlerinde, Resneli Niyazi Bey’i kabul etmiş ve hitaben “...o maşallah Niyazi Bey (kalb mübarek hümayunlarını işaret buyurarak) gönlüm sizi görmeği pek arzu ediyordu. Geldiğinizden, sizi gördüğümünden dolayı pek mahzuz oldum...”⁴¹³ sözleriyle iltifatta bulunmuştur. Bu görüşmenin ardından padişah, cuma selamlığı için Selanik Ayasofya Camii’ne⁴¹⁴ doğru hareket etmiştir. Yol boyunca halkın yoğun sevinç gösterileri arasında ilerleyen saltanat arabası, süvari bölüğü eşliğinde camiye ulaşmıştır. Padişah, Ayasofya Cami’nde de havanın sıcak olmasına rağmen büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Burada Sultani Marşı çalınmış ve resmi selamlama icra edilmiştir.⁴¹⁵ Cuma namazından önce, Ayandan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi tarafından dua edilmiş ve ardından cuma namazı, padişah ve toplanan bütün cemaatle birlikte eda edilmiştir.⁴¹⁶

Cuma selamlığının ardından, Beşçınar Bahçesi’ne giden padişah, burada büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır.⁴¹⁷ Bu esnada padişah, kendisine gösterilen bu yoğun ilgi karşısında etkilenerik gözyaşlarına engel olamamıştır.⁴¹⁸ Sultan Mehmed Reşad’ın Beşçınar Bahçesi’nde bulunduğu süre zarfında, marşlar eşliğinde etkinlikler

⁴¹¹ *Yeni Gazete*, (11 Haziran 1911), 2.

⁴¹² *Sabah*, (10 Haziran 1911), 1.

⁴¹³ *Ziya*, “Seyahat-ı Hümayun” (10 Haziran 1911), 1.

⁴¹⁴ Kilise olarak inşa edilen bu yapı, Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte kiliseden camiye çevrilerek Selanik Ayasofya Cami adını almıştır. Bölgenin 1912 yılında Yunanlılara tesliminden sonra cami tekrardan kiliseye dönüştürülmüştür. Semayi Eyice, “Ayasofya Camii”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Eylül 2024).; Ayrıca, cuma namazının kılındığı Ayasofya Camii’nde vilayeti en son ziyaret eden Sultan Abdülmecid de cuma namazını bu camide kılmıştır. Sultan Abdülmecid’in seyahatinde yer alan Sultan Mehmed Reşad, geçmiş dönemde de aynı cami de namaz kıldığı bilgisi gazetelerde yer almaktadır. *Şehrah*, “Selanik Cuma Selamlığı” (10 Haziran 1911), 1.

⁴¹⁵ Sultan Mehmed Reşad, Ayasofya Camisinin kapısında, Sadrazam, Dâhiliye ve Maarif nazırları, vali, erkân ve ümera-ı askeriye, meclis heyeti ve bazı mebuslar tarafından karşılanmıştır. *Yeni Gazete*, “Seyahat Padişahı” (10 Haziran 1911), 1.

⁴¹⁶ *Yeni İkdam*, “Seyahat-ı Şahane” (10 Haziran 1911), 1.

⁴¹⁷ Beş Çınar Bahçesi, haritalardan elde edilen verilere göre Vardar Kapısı’nın dışında ve Rıhtım ’ın kuzeybatısında yer alan büyük mesire yeri idi. Uzun yıllar Selaniklilerin dinlenmek için gittiği Beşçınar (Memleket/Millet) Bahçesi, sonraki adı Prensler Parkı olan bahçe, II. Dünya Savaşı döneminde genişleyen liman binaları ve tren garı nedeniyle günümüze ulaşamamıştır. bk. Neval Konuk Halaçoğlu, “19. Yüzyıl Osmanlı Kent Kültürü’nde Selanik’te Kamusal Mekânlar; Bahçeler: Beşçınar (Memleket/Millet), Beyaz Kule (İttihad) ve Paşa Bahçesi” *Türk Dünyası Araştırmaları* 127/251 (Nisan 2021), 295-299.

⁴¹⁸ *Senin*, “Beş Çınarda” (11 Haziran 1911), 1.; *Sabah*, “Ajans Telgrafları” (11 Haziran 1911), 1.

düzenlenmiş, padişah halk ile temas etme fırsatı bulmuş ve bu süre zarfında bahçede düzenlenen bir sergi de ziyaret edilmiştir.⁴¹⁹ Bu gelişmelerin ardından İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimleri arasında bulunan Eski Maliye Nazırı Cavid Bey tarafından Beşçınar Bahçesi'nde toplanan kalabalığa bir konferans verilmiştir.⁴²⁰ Söz konusu konferans, seyahati takip eden gazeteler arasında yer alan Senin Gazetesi sayfalarına aynen aktarılmış olmakla birlikte diğer bazı gazetelerde sayfa sütunlarında bu konferansa yer vererek kamuoyunu bu hususda bilgilendirmişlerdir. Ancak Senin Gazetesi başta olmak üzere diğer gazetelerin herhangi bir değerlendirmede bulunmazken, Tazminat Gazetesi tarafından bu konferans eleştirilmiştir. Gazete, Sultan Mehmed Reşad'ın Selanik'te bulunduğu bir dönemde bu tür siyasi konuşmalara dikkat edilmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca padişahın Selanik'te bulunduğu esnada, Cavid Bey'in çiçeklerle süslenmiş bir araba ile konferansın yapılacağı bahçede gezintiye çıkmasına, geçmiş dönemde nazırlık yapmış biri tarafından ihmal edilen bir husus olduğuna işaret etmektedir.⁴²¹

10 Haziran Cumartesi günü Selanik ziyaretlerine devam eden padişah, kışla ziyaretinin ardından seyahatin şerefine *10 Temmuz Meydanı*'nda yapılacak Hürriyet Abidesi için temel atma törenine katılarak abide için ilk taşı bizzat kendisi yerleştirmiştir. Bu törenlerin ardından akşam saatlerinde ise Mevlevihane ziyareti gerçekleştirilmiştir.⁴²² Selanik'te bulunduğu süre zarfında her gittiği noktada büyük ilgiyle karşılanan Sultan Mehmed Reşad, Selanik'ten 11 Haziran 1911 Pazar günü sabahı Üsküp'e hareket etmek üzere istasyona doğru yola çıkmıştır.

⁴¹⁹ Padişah, Beş Çınar Bahçesi'nde Rumeli ziraat ve sanayi ürünlerini içeren sergiyi gezmiştir. Ayrıca, padişahın isteğiyle bahçeye halkın serbestçe giriş yapmasına izin verilmiştir. Bu esnada, padişah "Benim bulunduğum bir yerde milletin bulunmasını arzu ederim." diye halkla yakın olmak istediğini belirtmiştir. *Yeni Gazete*, (11 Haziran 1911), 1.; *Sabah*, "Ajans Telgrafları", 1.; *Şehrah*, (11 Haziran 1911), 1.; Hakkı Tarık, "Beş Çınarda", *Senin* (12 Haziran 1911), 2.

⁴²⁰ Cavid Bey, çiçekler ve bayraklarla donatılmış arabasıyla Beş Çınar bahçesine gelmiş ve burada toplanan binlerce kişiye İttihat ve Terakki hakkında konuşma yapmıştır. *Senin*, "Selanikte" (10 Haziran 1911), 1., *Şehrah*, (11 Haziran 1911), 1.; *Ziya*, "Cavid Bey'in Nutku" (11 Haziran 1911), 1.; Cavid Bey'in bu nutku için ayrıca bk. *Ziya*, "Cavid Bey'in Nutku" (13 Haziran 1911), 1-2.; Hakkı Tarık, "Beş Çınar'da", 2.

⁴²¹ *Tazminat*, "Gözetilmesi Lazım Gelen İncelikler", "Dünkü Senin Gazetesinde şu Telgrafı Okuduk" (11 Haziran 1911), 3.; *Tazminat*, "Selanik'te Cavid Bey'in Kırdığı Potlar" (13 Haziran 1911), 3.; *Tazminat*, "Cavid Bey'in Nutku" (14 Haziran 1911), 3.

⁴²² *Yeni Gazete*, (12 Haziran 1911), 2.

3.2.3.1. II. Abdülhamid'e Heyet Gönderilmesi

Sultan Mehmed Reşad, seyahatin planlaması aşamasında ağabeyi sabık padişah II. Abdülhamid'in Selanik'te bulunması ve olası bir kırılmaya ya da gücenmeye sebebiyet verilebileceği endişesi nedeniyle bu vilayeti ziyaret etme konusunda başlangıçta tereddüt etmiştir. Ancak, bu ziyaretin memlekete sağlayacağı yarar düşünüldüğünde, seyahat güzergâhında bu vilayetin de yer alması kararı verilmiştir.⁴²³

Sultan Mehmed Reşad, 7 Haziran tarihinde Selanik'e gelir gelmez ilk iş ağabeyi Sultan II. Abdülhamid'e hem halinin hatırının sorulması hem de seyahat hakkında bilgi verilmesi için bir heyet göndermiştir. Bu amaç doğrultusunda Halid Ziya Bey ve Hadi Paşa⁴²⁴ görevlendirilmiştir. Söz konusu heyet II. Abdülhamid'in ikamet ettiği Alatinî Köşkü'nü ziyaret etmiştir.⁴²⁵ Görüşmenin olumlu bir atmosferde geçtiği, ayrıca II. Abdülhamid'in, seyahatin kırılmaya sebep olmadığı ve kendisine gösterilen bu iltifattan dolayı teşekkür ettiğini belirten beyanlar, gazete sayfalarında yerini almaktadır.⁴²⁶ Bu hususların yanı sıra, İstanbul gazetelerinde, II. Abdülhamid'in ziyaret edilmesine ilişkin çeşitli söylentiler ve yorumlar da bulunmaktadır. Bu çerçevede, II. Abdülhamid'in bu seyahatten dolayı üzüntü duyduğu ve hatta günde birkaç defa penceresinden limandaki donanmayı izlediği iddia edilmektedir.⁴²⁷ Gazetelerde ayrıca saltanatı süresince milleti

⁴²³ *Yeni İkdam*, "Seyahat-i Hümayun" (10 Haziran 1911), 1.

⁴²⁴ Hâdi Paşa, 1911 yılında Selanik 2. Ordu müfettişidir.

⁴²⁵ "Şefkat-i hümayuna bir delil bâhir olmak üzere zat-ı hazret padişahı Hadi Paşa ile Serkatib Halid Ziya Bey efendiyi Sultan Mahlu nezdine izâm ve istifsâr bezl inâyet eylemişlerdir." *Şehrah*, "Rumeli'de Seyahat-i Hümayun" (9 Haziran 1911), 1.; Halid Ziya Bey, bu durumu hatıratında şu şekilde aktarmaktadır: Selanik Limanı'na geldiklerinde padişah ve sadrazamında bulunduğu birkaç kişiyle görüşme gerçekleştiği ve akabinde kendisinin çağrılarak padişahın, "Burada birader mahlû ve ihtilattan memnu bulunuyor. Böyle Selanik'e gelişi, uzun bir yolculuğa çıkış, ona karşı bir teşebbüs halini almamalıdır. Bize yakışan kendisine bu seyahatin esbabını anlatırsınız." cümleleriyle konu ile yaklaşımını anlattığını ifade etmektedir. Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 360-361., Halid Ziya Bey'in hatıratında görüşme ile ilgili ayrıntılar için bk.; Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 360-372.; Gerçekleştirilen bu ziyareti Tercüman-ı Hakikat Gazetesi bir büyüklük olarak değerlendirmiş ve mahlû padişahın saltanatı zamanında Sultan Mehmed Reşad'a vefasızlık yapıldığını belirterek, Sultan Mehmed Reşad'ın buna rağmen bir büyüklük gösterdiğini ifade etmektedir. *Tercüman-ı Hakikat*, "Padişahımızın Büyüklüğü" (8 Haziran 1911), 1.

⁴²⁶ Ziya, "Tevâzu Şahane" (9 Haziran 1911), 1-2., Konuyla ilişkin olarak *Şehrah* gazetesinde,

"Zat-ı hazreti padişahı sultan mahlûn tesirini mucib olmamak için Selanik seyahati icrada uzun uzaya tereddüd ettiğini ve fakad bu hususi menfaat ahali nokta-ı nazarından İhtiyâr eylediğini baş kâtip Halid Ziya Bey vasıtasıyla Sultan Hamide bildirmişdir.", "Abdülhamid dahi cevaben, Sultan Mehmed Hamis hazretlerinin icra-ı saltanatını görmekten kendini bahtiyar add ettiğini ve bu münasebetiyle zat-ı hazret padişahiye tebrik eylediği beyan ve sıhhatçe çok iyi bulduğu gibi kalbende memnun kaldığını ilave eylemiştir." şeklinde bilgilendirme yapılmıştır. *Şehrah*, "Ulviyet-i Padişahi" (10 Haziran 1911), 1.

⁴²⁷ Ziya, "Ajans Telgrafları" (10 Haziran 1911), 1.; *Tercüman-ı Hakikat*, "Konstantinapol Ajansının Tebligatı" (9 Haziran 1911), 1.

zulüm ile yöneten ağabeyine karşı, Sultan Mehmed Reşad'ın bu nezaketli davranış ile büyük bir şefkat ve büyüklük gösterdiği belirtilmektedir.⁴²⁸ Dönemin mizah gazetelerinde ise, bu duruma yönelik karikatürlere yer verildiği görülmektedir. Züğürt Gazetesi, II. Abdülhamid'in Selanik'e gerçekleştirilen seyahatten memnun olmadığına dair söylentileri sayfalarına taşımakta ve II. Abdülhamid'in, padişahı selamlamak için atılan toplardan rahatsız olduğunu hatta gece düzenlenen fener alaylarını görmemek için büyük çaba sarf ettiğine yönelik söylentileri sayfalarına taşımıştır.⁴²⁹

Genel olarak İstanbul gazetelerinde, II. Abdülhamid'in ziyaret edilmesinde, Sultan Mehmed Reşad'ın şefkatini ve büyüklüğünü öne çıkaran yorumlar dikkat çekmektedir. Bununla birlikte incelenen gazetelerde, önceki dönemin eleştirilerek, mevcut siyasi düzeni meşrulaştıran ve ön plana çıkaran ifadeler rastlanmaktadır. Bu değerlendirmelere paralel olarak, meşruti rejimde gerçekleştirilen seyahatten dolayı, II. Abdülhamid'in memnun olduğu ve iyi dileklerde bulunduğu yönünde yazılar gazete sütunlarında yer almıştır.

3.2.4. Üsküp-Priştine-Kosova Sahrası

Padişah, Selanik İstasyonu'nda toplanan yüzlerce halk ve resmi uğurlama töreni ile 11 Haziran Pazar günü Selanik'ten Üsküp'e yolcu edilmiştir.⁴³⁰ Selanik valisinin başkanlığında bir heyet bu esnada, padişaha Selanik hududuna kadar refakat etmiştir. Padişahı karşılamak için Selanik hududuna gelen Kosova valisi, Üsküp kumandanı ve

⁴²⁸ *Tazminat*, "Seyahat-i Şahane" (9 Haziran 1911), 1.; *Tercüman-ı Hakikat*, "Padişahımızın Büyüklüğü", 1.

⁴²⁹ *Züğürt*, (11 Haziran 1911), 3.; Gazetelerde bu ziyaretle ilgili Sultan II. Abdülhamid'in cariyeye istediği gibi rivayetlerde yer almıştır. *Senin*, "Selanikde" (8 Haziran 1911), 2.

⁴³⁰ Padişaha tahsis olan trenle ilgili detaylar Yeni İkdam Gazetesine göre şu şekildedir; tren üç yataklı vagon, bir salonlu vagon, bir yemek salonu vagonu ve bir de ihtiyat vagonundan oluşmaktadır. *Yeni İkdam*, "Müfakat-ı Hümayun" (14 Haziran 1911), 2.; *Trende Şehzadeler*, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, Dahiliye Nazırı Halil Bey, Lütfi Bey, Halid Ziya Bey ve bazı ileri gelenler bulunmaktadır. *Yeni Gazete*, "Azimet-i Şehriyari" (14 Haziran 1911), 2.; *Sabah*, "Selanik'ten Müfakat Şahane" (15 Haziran 1911), 1.; Güvenlik amacıyla padişahın treninden önce hareket eden kılavuz treninde Selanik Valisi, Kosova valisi, Selanik kolordu kumandanı ve müfettiş paşalar, Mebusan, belediye başkanı, İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Umumiyesi Kâtibi Hacı Adil Bey, polis, jandarma, ziyaretçiler ve bando takımı yer almaktadır. Necati, "Üskübe Teşrif-i Şahane", *Yeni Gazete* (12 Haziran 1911), 1.; Ayrıca alınan bu güvenlik tedbirleri münasebetiyle iki tren arasına had boyunca yaklaşılması ve raylara girilmesi yasaklanarak, yaklaşanların ateş edilerek durdurulacağı ilan edilmiştir. *Ziya*, (11 Haziran 1911), 1.; *Yeni Gazete*, (11 Haziran 1911), 2.; *Şehrah*, "Selanik'ten Üsküb'e Seyahat Hümayun" (11 Haziran 1911), 1.; *Senin*, "Üskübe Hareket" (11 Haziran 1911), 1.; *Sabah*, "Ajans Telgrafları", 1.

devlet erkânından oluşan bir heyet ise, padişahı refakat görevini Selanik valisinden devir almışlardır.⁴³¹

Selanik'ten sabah saatlerinde kılavuz treni eşliğinde hareket eden padişahın treni, güzergâhta yer alan Topçu, Gevgeli, Istrumca, Köprülü, Gömence istasyonlarında birkaç dakikalık molalar vermiştir. Bu istasyonlarda padişahın teşrifi münasebetiyle kurbanlar kesilerek, kısa süreli heyet kabulleri gerçekleştirilmiş ve bu esnada halk ile de temas sağlanmıştır. Hat üzerinde bulunan Köprülü İstasyonu'nda padişah, büyük coşkuyla karşılanmış ve bu esnada bir Bulgar çocuğu tarafından Türkçe bir nutuk okunmuştur.⁴³² Genel olarak, ziyaret edilen istasyonlarda Türk, Arnavut, Bulgar, Rum, Sırp, Ulah, Boşnak, kadın-erkek bütün halk hazır bulunarak, padişahı selamlamıştır.⁴³³

Selanik'ten hareket eden tren akşam saatlerinde Üsküp'e ulaşmıştır.⁴³⁴ Padişahı karşılamak amacıyla istasyon civarı, küçük-büyük, genç-yaşlı, her milletten insanla dolmuştur. Bu kalabalık arasında önde gelen Arnavut liderlerinden Süleyman Batuşa ve maiyetide yer almaktadır.⁴³⁵ Bunun yanı sıra Sultan Mehmed Reşad'ın Üsküp ziyaretleri münasebetiyle padişahı görmek isteyen çeşitli milletten insanlar ve beş bin Arnavut'ta Üsküp'e ulaşmıştır.⁴³⁶ Padişah, resmi karşılama töreni ardından ikamet edeceği Mekteb-i Sultani binasına büyük kalabalık eşliğinde saltanat arabasıyla hareket etmiştir.⁴³⁷

⁴³¹ *Sabah*, "Seyahat-i Şahane" (12 Haziran 1911), 1.; *Ziya*, (12 Haziran 1911), 1.

⁴³² Padişah bu istasyonlarda büyük ilgiyle karşılanmış, Arnavut ve Rumlar tarafından bayraklar hazırlanmış, Rumların hazırladıkları bayrakta "sevgili padişahımız sefa geldin, padişahımız milletinle çok yaşa" sözleri yer almaktadır. *Sabah*, (15 Haziran 1911), 2.; *Yeni İkdâm Gazetesi*, Köprülü İstasyonu'nda yaşananları sayfalarına taşımıştır. İstasyonda bulunan kalabalığın ellerinde taşıdığı yazıları nakil etmiştir. Bunlar; "Rum Evlatlarınız", "Bulgar Yavrularınız", "Güneşimiz Doğdu", "Hayatımız Geldi", "Padişahım çok Yaşa" yazılarıdır. *Yeni İkdâm*, "Yedinci Mektub" (15 Haziran 1911), 2.; Köprülü İstasyonu'nda padişaha Türkçe nutuk okuyan Dimçe ismindeki Bulgar çocuğunun İstanbul'da en iyi şekilde eğitim alması için ferman buyurmuş bu durumda Bulgar halkı tarafından olumlu bir etki yapmıştır. *Ziya*, "Mini Mini Bulgar Çocuğunun Arz Ta'zîmatı" (14 Haziran 1911), 1.; İstasyonlar hakkında detaylı bilgi için bk. *Sabah*, "Güzergâh" (15 Haziran 1911), 1-2.; *Sabah*, "Köprülüde" (15 Haziran 1911), 2.; Hakkı Tarık, "Fıkr ile Hafızam Tereddüde", *Senin* (15 Haziran 1911), 2.; *Tazminat*, "Zat-ı Şahanelerin Seyahati" (12 Haziran 1911), 1.

⁴³³ Söz konusu istasyonlara yakın olmayan bölgelerde yaşayan halk, bu anlara şahit olmak amacıyla trenlerin geçişini gören mevkilere giderek bu anlamda, padişaha saygılarını ifade etme fırsatı bulmuşlardır. *Sabah*, (15 Haziran 1911), 2.

⁴³⁴ Tren saatte otuz beş kilometre hızla hareket ederek Üsküp'e ilerlemiştir. Kılavuz treninin Üsküp'e ulaşmasından kırk beş dakika sonra padişahın treni istasyona ulaşmıştır. *Sabah*, "Güzergâhta" (15 Haziran 1911), 1.; *Sabah*, "Üskübde" (15 Haziran 1911), 2.

⁴³⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, (12 Haziran 1911), 1.

⁴³⁶ *Senin*, "Seyahat Hümayun", "Üsküb" (13 Haziran 1911), 2.

⁴³⁷ İstasyonda ki resmi karşılamada Mebuslar, Kosova Vilayeti heyeti, konsoloslara hazır bulunmuş ve istasyonun resmi kabul salonunda belediye başkanı bir konuşma gerçekleştirmiştir. *Sabah*, "Ajans Telgrafları" (13 Haziran 1911), 1.; Belediye başkanının nutkuna karşılık padişah, "Bugün en mesud günlerimdir. Çünkü sizi, milletimi mesud görmekteyim. Hakkımda ki hissiyatınız beni pek mütesir etdi." sözleriyle karşılık vermiştir. Necati, "Üskübde Birinci Gün", *Yeni Gazete* (16 Haziran 1911), 1.

Burada Türk, Bulgar, Rum, Musevi, Ulah ve Sırp öğrenciler ve halk yan yana ikamet binasının önünde karşılama için hazır bulunmuşlardır.⁴³⁸ Padişahın gelişi şerefine Üsküp'te de şenlikler ve etkinlikler düzenlenmiş olup Arnavut ve Bosnalılar tarafından meşale alayı gerçekleştirilmiştir.⁴³⁹

Rumeli seyahatinin ikinci durağı olan Üsküp'te büyük coşku ve sevinçle karşılanan Sultan Mehmed Reşad, 12 Haziran Pazartesi günü resmi kabulleri gerçekleştirmiştir.⁴⁴⁰ Padişah, kendisini karşılamak için gelen heyet kabullerinde, "Milleti görmek üzere gelişimden, meşhedi ziyaretinden meseretler hâsıl etdim ve etmekdeyim. Bundan da maksadım anasır muhtelif ve Arnavudlar arasında i'tilafa aid bulunuyor. Pek ziyade memnuniyet ve mesrûriyet his ediyorum".⁴⁴¹ beyanında bulunmuştur. Bu ifadeleriyle padişah bölgeye gelişini Arnavutlar başta olmak üzere bölgede yaşayan milletler arasındaki uzlaşmaya katkı sunmasını amaçladığını belirtmektedir.

Heyet kabullerinin gerçekleştiği zaman diliminde padişahı görmek ve selamlamak amacıyla ikamet binası yakınlarında toplanmaya başlayan halk, ikamet binasının bahçesinin açılmasıyla müzik ve saz sesleri eşliğinde eğlenmiştir. Padişah ise bu coşkulu ortama karşılık olarak balkona çıkarak bahçede toplanan halkı selamlamıştır. İkamet binasının önünde eğlencelerin düzenlendiği sırada, yirmi Arnavut bahçeye gelerek yöresel danslarını icra etmişlerdir.⁴⁴² İstanbul gazetelerinin sayfalarında yer alan bu gelişmeler, Üsküp'te yaşanan heyecan ve sevinç atmosferinin görülmesini sağlamakla birlikte, kamuoyunda olumlu bir şekilde karşılık bulan seyahatin aynı zamanda siyasi iradeye karşı duydukları bağlılığı da göstermesi açısından oldukça

⁴³⁸ Bulgar öğrenciler hep bir ağızdan, "Üsküb'e verdin sefa, Sultan Reşad binler yaşa," şeklinde şiirlerini tekrar ediyorlardı. *Yeni İkdam*, "Dokuzuncu Mektub Üsküb'te son Gece" (18 Haziran 1911), 2.

⁴³⁹ *Yeni Gazete* (15 Haziran 1911), 1.

⁴⁴⁰ Resmi kabullerde; Mebusan, askeri ve mülki memurlar, idare belediye heyeti, ulema ve meşahiy keram, rüesa-ı ruhaniye, İttihat ve Terakki cemiyeti murahhasları, mülhakat Kulubleri heyet müntehabası, ticaret odası heyeti, konsoloslar hazır bulunmuştur. İlhami, "Hususi Telgrafnamelerimiz", *Sabah* (13 Haziran 1911), 1.; Bu resmi kabullerde Üsküp Mebusu Said Efendi, "Padişahımızı ecdad-ı azam hümayunları gibi pek saf ve halis kalblerle karşılayan umum-u Kosova ahalisi kulları ve mebusları namına arz hoş amedi eder ve teşekkürât umumiyeyi takdim ile İhrâz fahr ve şeref eylerim. Mevali umur ve afiyet cihan kıymet şehriyarlarını müzad ve at-ı şahanelerini mahsar tevfiat buyursun." beyanında bulunmuştur. Necati, "Üskübde İkinci Gün", *Yeni Gazete* (16 Haziran 1911), 2.; Padişah resmi kabulleri gerçekleştirdiği gün üç Kumanovalı Arnavut'u huzuruna kabul etmiştir. Arnavutlar gerçekleştirilen görüşmede "Padişahım, sen geldiğin zaman koyunları kurban etdiler. Hâlbuki biz içimizden arzu olunanların kurban edilmesini isterdik. Bütün Arnavutlar sana kurban olmağa hazırdır." şeklinde beyanlarıyla padişaha saygılarını ve sadakatlerini belirtmişlerdir. Necati, "Üsküb'de İkinci Gün", 2.; Bu görüşme için ayrıca bk. *Senin*, "Bir Arnavud Sözü" (16 Haziran 1911), 2.; Babanzade İsmail Hakkı, "Üçüncü Kosova", *Senin* (17 Haziran 1911), 1.

⁴⁴¹ Necati, "Üsküb'de İkinci Gün", 2.

⁴⁴² *Sabah*, (13 Haziran 1911), 1.

kıymetlidir. Bu tür haberler, seyahatin taşıdığı anlamla örtüşmekte ve dönemin siyasi gücü olan İttihat ve Terakki'nin birlik ve beraberlik adına yürütmüş olduğu politikasıyla da paralellik göstermektedir.

Üsküp'te bulunduğu zaman diliminde ziyaretlerine devam eden padişah, 13 Haziran Salı günü Mektebi Sanayi'ye ve yerli ürünlerin bulunduğu sergiye ziyaret gerçekleştirmiştir.⁴⁴³ Ardından, Sultan Murad Cami'ne giden⁴⁴⁴ padişah, cemaatle birlikte ikindi namazını eda etmiştir. Padişahın şerifine camide gerçekleşen törenlerde, Sultan Selim zamanından kalma tarihi bir sancak da kullanılmıştır.⁴⁴⁵

Sultan Mehmed Reşad bu törenlerin ardından Üsküp'te bulunan Mevlevihane'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁴⁴⁶ Padişah bu ziyaretlerin ardından ikamet ettiği binaya giderek Süleyman Batuşa ve İstanbul'dan gelen Mahmud Şevket Paşa'yı huzuruna kabul etmiştir.⁴⁴⁷

Üsküp'teki üçüncü günde de ikamet binasının bahçesi halka açılmış, toplanan kalabalığa hitaben padişah adına sadrazam tarafından bir konuşma gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, bahçede bulunan mektep öğrencilerinin sevgi gösterilerine kayıtsız kalamayan padişah, beş kız ve beş erkek öğrenciyi huzuruna kabul etmiştir.⁴⁴⁸ Bu süreçte, Üsküp'te sadece ikamet binası değil, çevresindeki bütün sokaklar ve caddeler halk ile dolmuştur. Halk, ilerleyen saatlere kadar bu coşku ortamı içerisinde yer alarak çeşitli noktalarda fener alayları düzenlemiştir.⁴⁴⁹ Padişahın Üsküp'te bulunduğu süre zarfında gazetelerde

⁴⁴³ *Şehrah*, "Seyahat-i Şahane" (15 Haziran 1911), 1.

⁴⁴⁴ Üsküp'te 15.yüzyılda inşa edilen külliye, cami, medrese, mektep ve imaret yapılarından oluşmaktadır. Zaman içerisinde külliyeye Beyhan Sultan Türbesi, Dağıstanlı Ali Paşa aile türbeleri ile saat kulesi dâhil olmuştur. Mehmet Zeki İbrahimgil, "Sultan Murad Külliyesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Eylül 2024).; *Yeni Gazete*, "Seyahat-i Şahane" (13 Haziran 1911), 1.

⁴⁴⁵ *Yeni Gazete*, "Sultan Murad Camii Şerifinde" (17 Haziran 1911), 2.

⁴⁴⁶ *Tazminat*, "Seyahat-i Şahane" (13 Haziran 1911), 1.

⁴⁴⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, "Padişahımızın Seyahati" (15 Haziran 1911), 1-2.; Arnavut reislerinden Hasan Plave de padişaha saygılarını sunmuştur. *Yeni Gazete*, "Muhabir Mahsusamızdan Telgraf" (15 Haziran 1911), 1.

⁴⁴⁸ Padişah "Sevgili çocuklarım! Hepinize bilatefrik cinsi ve mezheb kardeş gibi geçinerek memleketimizin istikbalni ve tahkim etdirmeğe çalışınız. Siz bunun için çalışırsanız hem ben, hem hükümetim sizleri baba muhabbetiyle himaye edeceğiz." Şeklinde buyurmuşlardır. *Yeni Gazete*, "Seyahat-i Şahane", 1.; Aynı durum *Şehrah* gazetesinde ise; "aziz çocuklar! Daima böyle yekdiğerinizle kardeş ve hemşire gibi müttehid olun ve ihtilaf cinsi ve mezheb bakmayarak daima vatanın istikbal ve münevverini teşkil edin, buna çalışın, gerek benden ve gerek hükümetden daima pederane bir muamele ve himaye göreceksiniz." Şeklinde ifadeleri olmuştur. *Şehrah*, (15 Haziran 1911), 1.; *Sabah*, "Gece Tenvirati, Mekatib" (19 Haziran 1911), 1; Lakin seyahate katılan Lütfi Bey hatratında öğrencilerin padişahın huzuruna Üsküp'e ilk geldiği gün kabul edildiklerini belirtir. Bk. Simavi, *Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin'in Dönemlerinde Sarayda Gördüklerim*, 118-119.

⁴⁴⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, "Padişahımızın Seyahati" (14 Haziran 1911), 1.

yer alan bu ifadeler, bölgede bulunan halkın seyahate olan ilgisini ve halk nezdinde seyahate verilen desteği göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Sultan Mehmed Reşad, Üsküp ziyaretinin son günü olan 14 Haziran Çarşamba gününü ikamet binasında istirahat ederek geçirmiştir.⁴⁵⁰ Padişahın ziyareti münasebetiyle büyük coşkulu bir atmosferin yaşandığı Üsküp'te kayda değer bir gelişme yaşandığı gazetelerin satır aralarında görülmektedir. Bu bağlamda, Sırp prensinin padişahla görüşmek için Üsküp'e gelmeyi planladığı ancak, Üsküp'te prensin ikamet edebileceği uygun bir bina olmaması nedeniyle Sırp prensinin, Selanik'e davet edildiği belirtilmektedir.⁴⁵¹ Bu yapılan davet üzerine, Sırp prensinin Selanik'e gitmesi kendi programına uymadığı için yerine bir Sırp heyetinin Selanik'e gönderildiği gazete sayfalarında yer almaktadır.⁴⁵²

3.2.4.1. Priştine

Sultan Mehmed Reşad Üsküp'te ki ziyaretlerini gerçekleştirmesinin ardından 15 Haziran Perşembe günü sabah saatlerinde Üsküp'ten Priştine'ye hareket etmiştir.⁴⁵³ Bu sırada, Priştine 'de bulunan halk, sabah erken saatlerinden itibaren sokakları ve caddeleri doldurmaya başlamıştır. Öyle ki istasyon çevresinde oluşan büyük kalabalığa ilişkin olarak, incelenen gazetelerde ortalama 120.000 kişi sayısı öne çıkmaktadır.⁴⁵⁴ Arnavutlar başta olmak üzere,⁴⁵⁵ Boşnak ve hatta Sırp birçok milletten insan istasyon

⁴⁵⁰ *Tazminat*, "Seyahat-i Hazreti Padişahi" (15 Haziran 1911), 1.

⁴⁵¹ Sırp veliaht prensi, I. Aleksander, Sırp Prensi, İngiltere Kralı'nın taç giyme törenine katılmak üzere İngiltere'ye doğru hareket etmiş, bu nedenle de yerine bir heyet göndermiştir. *Yeni Gazete*, (14 Haziran 1911), 2.; Sultan Mehmed Reşad'ın seyahati esnasında gerçekleşen İngiltere kralının tahta çıkış merasiminde padişah tarafından, İngiltere kralı V. George'a tahta çıkışı için resmi tebrik telgrafi gönderilmiştir. *Sabah*, "Telgrafname-i Hümayun" (26 Haziran 1911), 1.; Ayrıca, incelenen gazetelerde, seyahat münasibiyle Üsküp' e Bulgar bir heyetinde gönderileceği yer almakla birlikte sonraki süreçte heyetin geldiğine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. *Ziya*, "Seyahat-i Şahanede Heyet-i Mahsusa" (6 Haziran 1911), 2.; *Beyânü'l-Hak Gazetesi* ise gönderilecek heyetleri, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ hükümetleri olduğunu bildirmektedir. *Beyânü'l-Hak*, "Seyahat-i Padişahi" (5 Haziran 1911), 2070.; *Doğru Söz Gazetesi* ise padişahın yakın vilayetlere seyahat düzenleyeceğinden Bulgar, Sırp, Karadağ ve Yunan heyetlerinin de bulunabileceğini sayfalarında yazmaktadır. *Doğru Söz*, "Dâhili" (28 Rebiülevvel 1329), 3.

⁴⁵² *Şehrah*, (14 Haziran 1911), 1.

⁴⁵³ Padişah Üsküp'ten ayrılmadan önce vagon penceresinden şu sözleri söylemiştir; "Üsküb'de daha 24 saatlik kalmağı arzu ederim fakad tertib edilen program buna müsaid değildir. Üsküb'den pek latif hatırat ile ayrılıyorum. Eğer Cenab-ı hak müeyssir eder yine bir gün şehrinizi ziyaret etmeği ümid ederim." *Sabah*, "Müteferrik Malumat" (22 Haziran 1911), 2.

⁴⁵⁴ *Yeni İkdâm gazetesinde* yer alan bu toplanan kalabalık 120.000 kişi olarak telaffuz edilmiş olup bunun 90.000 Arnavutlardan oluşmaktadır diye ifade edilmiştir. *Yeni İkdâm*, (16 Haziran 1911), 1.; *Şehrah*, (16 Haziran 1911), 1.

⁴⁵⁵ İstasyon çevresinde padişah için 250.000 Arnavut geldiği ifade edilmiştir. *Yeni Gazete*, (16 Haziran 1911), 1.; Bir diğer gazete bu kalabalığa yönelik istasyonda yüzde doksanı Arnavut olmak üzere 120.000

bölgesi başta olmak üzere sokakları ve caddeleri doldurmuşlardır.⁴⁵⁶ Priştineliler ise, yoğun kalabalığın yaşandığı bu dönemde, misafirperverliklerini de göstererek evlerine misafir kabul etmiştir.⁴⁵⁷ Bu gelişmelere ilaveten padişahın gelişiyle birlikte yaşanacak kalabalığın bölgenin kapasitesini zorlayacak bir vaziyete gelebilme ihtimaline karşın bu konuda önlemler de alınmıştır.⁴⁵⁸ Bu doğrultuda, gazetelerde elde edilen veriler ışığında Priştine’de her millettten insanın oluşturduğu büyük kalabalıklar, seyahate yönelik yoğun ilgiyi ve yaşanan atmosferi yansıtmaları bakımından dikkate değerdir.

Padişahın treni, güzergâhta yer alan istasyonlarda büyük sevinçle selamlanmasının ardından rotasındaki Priştine İstasyonu’na ulaşarak, resmi törenle karşılanmıştır.⁴⁵⁹ Sultan Mehmed Reşad’ın gelişiyle birlikte, istasyon civarında kurbanlar kesilmiş, dualar edilmiş ve hep bir ağızdan “Padişahım çok Yaşa” sedaları yükselerek, büyük bir atmosfer oluşmuştur.⁴⁶⁰

Rumeli seyahatinin başlangıcından bu aşamaya kadar bölgede yaşanan heyecan ve coşku atmosferi, İstanbul gazetelerinin sayfalarında da görülmektedir. Yeni İkdâm Gazetesi, padişahın Rumeli’ye gelişini Osmanlı Devleti’nin dirilişini simgelediğini belirtilerek, padişahın bütün Osmanlı tebaasıyla yakından temas kurmasına dikkat çekerek, padişahın “evladım” diye seslenişinin halk tarafından olumlu izlenimler oluşturduğunu ve bölge halkının “babamız geldi” diyerek sokaklara döküldüğünü yazmaktadır.⁴⁶¹ II. Meşrutiyet Dönemi’nde İttihat ve Terakki’ye muhalif bir tutum sergileyen Yeni İkdâm, seyahate yönelik detaylı anlatımı ve daha çok padişahı ön planda tutan ifadeleriyle, Osmanlı unsurları arasındaki birlikteliğe ve seyahatin amacına katkı sağladığı görülmektedir.

fazla kişi tarafından padişahın karşılandığı belirtilmiştir. *Yeni Gazete*, “Priştineye Muvasalat” (17 Haziran 1911), 2.; *Ziya* gazetesinde ise bu rakam 15.000 Arnavut olarak belirtilmiştir., *Ziya*, (17 Haziran 1911), 1.; *Tazminat* gazetesinde ise bu sayı 300.000 olarak belirtilmiştir. *Tazminat*, “Seyahat-i Hazret-i Padişahı” (16 Haziran 1911), 1.

⁴⁵⁶ *Şehrah*, “Priştine’de ki Merasim İstikbalye” (17 Haziran 1911), 1.

⁴⁵⁷ *Tazminat*, “Seyahat-i Hazreti Padişahi”, 1.

⁴⁵⁸ *Şehrah*, “Priştine’de ki Merasim İstikbalye”, 1.; Ayrıca padişahın Priştine’ye ziyaret etmesinden önce kalabalığın öngörülmesiyle gıda sıkıntısı yaşatacağından gerekli gıdalar depolanmıştır. *Sabah*, “Ahalide ki Tezahürat Messeretgarane” (8 Haziran 1911), 1.

⁴⁵⁹ Padişaha tahsis olan trenin durakladığı istasyonlar için bk. Hakkı Tarık, “Üskübden Priştineye”, *Senin* (21 Haziran 1911), 1.

⁴⁶⁰ *Ziya*, “Seyahat-ı Hümayun” (16 Haziran 1911), 1.

⁴⁶¹ Makalede padişahın, Türk, Arnavut, Bulgar ve Sırp herkese bir baba tavrıyla sevecen şekilde yaklaştığı; bu tutumun Rumeli halkının hafızasında kalıcı iler bıraktığı ifade edilmektedir. Genel anlamda makalede, kan dökmek yerine batı halkı gibi toparlanılması gerektiği ve düşmanların tuzağına düşülmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. *Yeni ikdam*, “Padişah ve Ânın Avrupa’daki Tesiri” (16 Haziran 1911), 1.

Diğer taraftan Tazminat Gazetesi, Osmanlı topraklarında bir değişimin olması gerektiği üzerinde durarak, Arnavutluk'ta son iki yıldır mevcut olan askeri hareketliliğin yerini yeni bir politika oluşturulması zorunluğunun altını çizmektedir. Buna ilave olarak söz konusu gazete, iki yıldır kriz içinde olan Arnavutluk'un dış basında büyük yer tuttuğu ve bu verilen destekle Arnavutları yanlarına çektikleri vurgulanmaktadır. Seyahatin farklı bir boyutuna dikkat çeken Tazminat Gazetesi, bölgede yaşanan gelişmelerin neticesinde, takip edilen politikanın hatalı olduğu eleştirisinde bulunarak, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki geleceğinin tehlikeye atılmaması gerektiği yönünde bir uyarıda da bulunmaktadır. Bu değerlendirmelerle birlikte, padişahın bölgeye seyahat gerçekleştirmesini ve af müjdesinin yapılmasının bu ortamda umut verici olduğunu belirtmektedir.⁴⁶²

Derviş Hima'nın İstanbul'da Arnavutlar tarafından çıkarılan Arnavud Gazetesi'nde yayımlanan makalesinde, seyahate ilişkin olarak padişahın Arnavutluk'a ziyaretini, Türkler ile Arnavutlar arasında oluşan düşmanlığı ve yanlış anlaşılmayı düzeltilebileceğini dile getirmektedir. Ancak, değerlendirmesine ilave olarak hükümetin, Arnavutlara yönelik tutumunu değiştirmesini ve Arnavutlara yabancı gözüyle bakılmaması gerektiğinin altını çizmektedir.⁴⁶³ Arnavut milliyetçisi Derviş Hima'nın sahibi olduğu gazetede yapmış olduğu bu değerlendirmeler, Rumeli seyahatinin bölgede yaratabileceği etkiyi belirtmesinin yanı sıra, aynı zamanda, İttihat ve Terakki'nin Arnavutluk politikalarına eleştirel bir tutum niteliğinde olması ve Arnavutların duyarlılık gösterdiği konuları gözler önüne sermesi bakımından önem arz eden yorumlar olduğunu söylemek mümkündür.

İngilizce ve Fransızca olarak İstanbul'da yayımlanan Levant Herald Gazetesi, Rumeli seyahatinin, bölgedeki asiler üzerinde önemli etki oluşturduğu ve padişahın davetine icabet edecekleri şeklindeki aldığı istihbaratı sayfalarına taşımaktadır.⁴⁶⁴ İngiliz basınından Times Gazetesi ise, Arnavutluk'un durumuna yönelik padişahın seyahati

⁴⁶² Ayrıca makalede, Kosova Sahrası'nda Murad Hüdavendigâr'ın kazanmış olduğu zafer belirtilerek, Sultan Mehmed Reşad'ın yine aynı yerde Arnavutların kalbini fethedeceği yazılmaktadır. "Osmanlılık var olmak istiyorsa, bir elinde kılıcı bırakmamalı diğer elindeyse de aydınlanma ve ilerlemeyi sağlamalı" ifadelerinde bulunmaktadır. Makalenin tamamı için bk. *Tazminat*, "Ferdâ-ı Te'dîb" (14 Haziran 1911), 1.

⁴⁶³ Makalede, ilan edilen af kanunundan bahsedilmekle birlikte akabinde Avusturya'nın desteğiyle Malisörler meselesinin kapanacağı ve askeri harekâtın sona ereceği yazılmaktadır. Böylelikle kardeşin kardeşi öldürmesinin sona erdiği değerlendirilmektedir. Ümit Doğan, *Arnavud Gazetesinin (1909-1912) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi* (Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 428.

⁴⁶⁴ *Sabah*, "Seyahat Padişahının Teesiri" (14 Haziran 1911), 1.

vesilesiyle Osmanlı yönetiminin bölgede tedbirler alabileceği ancak bu fırsatın değerlendirilmemesi halinde bölgede ki durumun sonraki süreçte endişe verici bir vaziyet alabileceği öngörüsünde bulunmaktadır.⁴⁶⁵ Frankfurd Gazetesi ise, padişahın gerçekleştirdiği seyahatin istenilen neticeyi sağlamasını umut edildiğini belirtirken, diğer taraftan İstanbul'da dahi asayişin zor idare edildiğini hatta bu sebeple Harbiye Nazırının seyahat münasebetiyle İstanbul'u terk etmeğe cesaret edemediğini sayfalarına taşımaktadır.⁴⁶⁶ Rumeli seyahatiyle ilgili Laterki Gazetesi, baş makalesinde seyahatin olumlu etkilerinden bahsederek, padişahın halka göstermiş olduğu babacan tavrın, halk tarafından olumlu bir etki oluşturduğunu ifade etmektedir. Arnavutluk'a yapılan bu ziyaretin güzel sonuçlar getirdiğini ve hükümet tarafından da bölgede gerekli ıslahatların yapılarak bunun desteklenmesinin altı çizilmektedir.⁴⁶⁷

Seyahate yönelik bu olumlu yorumlarla birlikte, yabancı gazeteler sayfalarında özellikle Osmanlı hükümetinin bölgedeki politikalarının değiştirilmesine yönelik eleştirilere de yer verdiği görülmektedir. Netice itibarıyla yerli ve yabancı basında seyahate yönelik yapılan değerlendirmelerde, dönemin siyasi atmosferi çok boyutlu bir şekilde ele alınmıştır. Söz konusu gazeteler, sadece seyahatin olumlu izlenimlerini sayfalarına yansıtmayıp, aynı zamanda hükümetin politikalarını da kamuoyu nezdinde tartışmış ve sorgulamışlardır.

3.2.4.2. Kosova Sahrası'na Ziyaret ve Cuma Namazı

Kosova Sahrası, Balkan coğrafyası hâkimiyeti açısından, özellikle Osmanlı padişahının şehit düştüğü yer olması bakımından Osmanlı tarihinde büyük bir öneme sahiptir. Manevi bakımından büyük anlam taşıyan sahranın ve türbenin, Sultan Mehmed Reşad'ın gerçekleştireceği Rumeli seyahatinin rotasında yer alması büyük önem arz etmiştir. Bu doğrultuda, Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatini organize eden İttihat ve Terakki, bölgedeki birlik ve beraberliği sağlamak ve burada okunacak beyannameler ile Arnavutlarla ilişkileri pekiştirmeyi amaçlamaktadır.⁴⁶⁸ Bir nevi kendi

⁴⁶⁵ *Senin*, “İngiliz İhtisâsâtı” (13 Haziran 1911), 2.

⁴⁶⁶ *Tazminat*, “Almanya'da Te'sirât” (13 Haziran 1911), 3.

⁴⁶⁷ *Sabah*, “Seyahat-ı Şahane Te'sirâtı” (15 Haziran 1911), 2.

⁴⁶⁸ Kosova Sahrası ve padişahın türbesi, Balkan Türklüğü açısından önemli ziyaret yeri olmakla birlikte aynı zamanda kendilerini İslam diniyle tanışmalarını sağlaması münasebetiyle, Arnavutlar arasında kutsal atfedilmektedir. Yılmaz Öztuna, *93 ve Balkan Savaşları Avrupa Türkiye'sini Kaybımız Rumeli'nin Elden Çıkışı* (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2006), 81.

politikasının yol açtığı sorunları, Kosova Sahrası gibi tarihsel ve manevi önemi olan bölgede padişah ve halkı buluşturarak çözmek istemiştir.

Sahrada Meşrutiyet ve Osmanlı birliğinin temsilcisi olan padişahın cemaatle birlikte cuma namazı kılacak olması, Rumeli başta olmak üzere yerli ve yabancı basında geniş yankı uyandırmıştır.⁴⁶⁹ “Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin saltanatının şerefli günü olarak”⁴⁷⁰ atfedilen Kosova Sahrası’nda kılınacak namaz için hazırlıklar çok önceden başlamış ve planlı bir şekilde yürütülmüştür. Bu kapsamda, gerçekleşecek ziyaret için ilk olarak Murad Hüdâvendigâr Türbesi’nin tamir edilme çalışmaları yapılmıştır.⁴⁷¹ Ardından, padişahın istirahat ve heyetleri kabul edebileceği tarihi bir Otağ-ı Hümayun Murad Hüdâvendigâr Türbesi’nin karşıdaki tepeye kurulmuş; otağın, sağ tarafına ise minber, mihrap ve kürsü yerleştirilmiştir.⁴⁷²

Priştine’de bulunan Sultan Mehmed Reşad, Rumeli seyahatinin en önemli kısmı olan Kosova Sahrası’nda cemaatle kılınacak cuma namazı için 16 Haziran Cuma günü sabahı arabalarla Kosova Sahrası’na doğru hareket etmiştir.⁴⁷³ Padişahın sahraya girmesiyle birlikte topçu bataryalarından yirmi birer pare selamlama topları atılmış, bu esnada

⁴⁶⁹ BOA, HR. SYS, No. 145, Gömlek No. 57.

⁴⁷⁰ “...Padişahımız efendimiz hazretleri zaman saltanatının en şerefli bir günü olan bu yevm mesudun kalblerde hasıl edeceği şevk ve heyecan tamamıyla saadet mülk ve milletle neticelendirilmek lazımdır. Bugün Kosova sahrasında tecelli edecek enver-i kudsiyeyi Osmanlılığın yalnız bir yad tarihiyesi gibi değil, istikbal memleketin ibtidai inkişâfı gibi telaki etmek ve o nokta-ı nazarla hareket eylemek icab eder...” *Yeni Gazete*, (16 Haziran 1911), 1.; Ayrıca, Aydın Mebusu Abdullah Efendi, padişahın Meşhed-i Hüdâvendigar’a yapacağı ziyaretin hac ziyareti olarak telaki ettiği ve Müslümanları davet ettiği bir bildiri yayınlamıştır. *Şehrah*, “Abdullah Efendi’nin bir Beyannamesi”, (14 Haziran 1911), 1.; *Tazminat*, “Abdullah Efendinin Beyannamesi” (16 Haziran 1911), 3.

⁴⁷¹ Bu tamir işlerinin yanında Kosova merkez naibi Hüseyin Şevket Efendi tarafından kaleme alınan bir manzum eser, türbenin kitabesi olarak kapının üzerine yerleştirilmiştir. Çelebi, *Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati*, 54.

⁴⁷² Kosova Sahrası’nda namaz için kurulan minber, mihrap ve kürsünün yanı sıra, padişahın namazını kılması için de dört tarafı açık bir çadır da kurulmuştur.

⁴⁷³ Sultan Mehmed Reşad, Kosova da bulunan Murad Hüdâvendigâr Türbesi’ni ziyaret ettiği ve binlerce Müslümandan oluşan cemaatle cuma namazını kılması dönem gazetelerinde büyük yankı uyandırmış ve Osmanlı açısından tarihi bir gün olarak atfedilmiştir. Ayrıca Kosova Sahrası’nda bu törenler gerçekleştirilirken İttihat ve Terakki Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi teşebbüsüyle Bursa’da Murad Hüdâvendigâr Türbesi’ni binlerce kişi cuma namazı kılmış ve mevlid-i şerif okunmuştur. *Senin*, “Brusa da Salat-ı Cuma”(17 Haziran 1911), 1.; *Ziya*, “Bursa da Salat-ı Cuma” (17 Haziran 1911), 1.; *Yeni İkdam*, “Bursa da Camii Hüdavendigar’da” (18 Haziran 1911), 2.; *Tazminat*, “Seyahat Padişahı Münasebetiyle” (18 Haziran 1911), 1.; *Ziya*, “Brusa’da Camii Hüdavendigar da Salat-ı Cuma” (18 Haziran 1911), 1.

güzergâhta yer alan Ankara Fırkası Süvari Alayı tarafından selamlanan padişah⁴⁷⁴ bu esnada resmi bir heyet tarafından karşılanmıştır.⁴⁷⁵

Bu süreçte Kosova Sahrası'nda ise, milli kıyafetleri ve bayraklarıyla başta Arnavutlar olmak üzere Boşnaklar ve binlerce Müslüman yerini almıştır.⁴⁷⁶ Bu kalabalık arasında önceki yıllarda ortaya çıkan Arnavut isyanlarında faaliyet gösteren İsa Bolatin ve Süleyman Batuşa 'da bulunmaktadır.⁴⁷⁷ Kosova Sahrası'nda da büyük coşkuyla karşılanan Sultan Mehmed Reşad, bir süre Otağ-ı Hümayun 'da dinlendikten sonra namaz için hazırlanmaya başlamıştır.⁴⁷⁸ Cuma namazından önce, Manastırlı İsmail Hakkı Bey, tarafından birlik beraberliği vurgulayan ve ayetlerden oluşan Arapça bir vaaz okunmuş⁴⁷⁹ ve ardından yine Manastırlı İsmail Hakkı Bey imamlığında cuma namazı eda edilmiştir.⁴⁸⁰ Namazdan sonra ise toplanan kalabalığa hitaben padişah adına Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa tarafından genel anlamda devletin birlik ve beraberliğini vurgulayan bir beyanname okunmuştur. Söz konusu beyannamede bölgede geçmiş dönemde yaşanan isyanlardan dolayı padişahın üzüntü duyduğu belirtilerek, bölgedeki meselenin bazı arabozucular nedeniyle ortaya çıktığı bildirilmektedir. Ayrıca seyahat esnasında bölge halkın sadakatının görüldüğü belirtilmektedir. Bununla birlikte, bölgedeki isyanların son bulması ve istikrarın sağlanması amacıyla, geçmiş olaylar

⁴⁷⁴ *Yeni İkdâm*, “Muhabir Mahsusamızdan” (17 Haziran 1911), 2.

⁴⁷⁵ Padişah sahrada; Sadrazam, Harbiye Nazırı, Dâhiliye Nazırı, Selanik ve Kosova valileri, beşinci, altıncı ve yedinci kolorduları komutanları, diğer askeri komutanlar, vilayet mebusları, ulema ve meşayih tarafından karşılanmıştır. *Yeni Gazete*, (17 Haziran 1911), 2.

⁴⁷⁶ *Sabah*, “Hususi Telgraflarımız” (17 Haziran 1911), 1.; Kosova Sahrası'nda çoğunlukla Arnavutlar bulunmaktadır. *Şehrah*, (14 Haziran 1911), 1.; *Ziya*, “Cuma Namazında Arnavutlar” (14 Haziran 1911), 1.; Ayrıca Kosova Sahrası'na gelen Arnavutların cuma namazının kılınacağı günden önce gelmeye başladıkları ve yanlarında birkaç gün yetecek yiyecek aldıkları da gazetelere yansımıştır. *Ziya*, “Kosova Sahrasında 200 bin Kişi” (12 Haziran 1911), 1.; *Tazminat*, “Seyahat Şahane Münasebetiyle” (12 Haziran 1911), 1.; *Yeni Gazete*, “Kosova Sahrasında 200 bin kişi” (12 Haziran 1911), 2.

⁴⁷⁷ *Sabah*, “Hususi Telgraflarımız”, 1.; *Ziya*, (17 Haziran 1911), 1.

⁴⁷⁸ *Ziya*, “Seyahat-i Hümayun”, 1.

⁴⁷⁹ İsmail Hakkı Bey'in sahrada okuduğu Arapça vaaz için; *Sabah*, “Meşhedde” (20 Haziran 1911), 1.; *Senin*, “Kibleye Karşı” (20 Haziran 1911), 1-2.; Manastırlı İsmail Hakkı Beyin okuduğu Arapça vaazın Osmanlı Türkçesi için bk. *Yeni İkdâm*, “Hutbenin Tecrübesi” (21 Haziran 1911), 2.; Vaaz için ayrıca bk. Yazıcı, “İsmail (Tuncu) Bey'in Hâtıra-i Seyahat'inde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Kosova”, 1126-1127.; Vaaz, Hucurât Süresi'nin 10. âyeti olan “*Müminler ancak kardeşler*” meali ile başlamaktadır. Baki “Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati ve Manastırlı İsmail Hakkı'nın Kosova Sahrası'ndaki Vaazı Üzerine”, 2/788-799.

Ayrıca, Manastırlı İsmail Hakkı Bey'in Kosova Sahrası'nda binlerce kişiye okuduğu Arapça vaaz, daha anlaşılır bir şekilde Selanik'te basılmış, Arnavutların yaşadıkları bölgelere dağıtılmıştır. Kuzucu, “Balkanlar'da Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati”, 28.; Basılan eser için bk.; Manastırlı İsmail Hakkı, *Kosova Sahrası Mev'izesi* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Kitap, 0E_TK_01314).

⁴⁸⁰ H. Yıldırım Ağanoğlu vd., *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti* (PDF: Düzey Matbaacılık, 2007), 163.; *Şehrah*, (17 Haziran 1911), 1.

sebebiyle suçlu bulunanların af edileceği açıklanmıştır. Arnavutlar arasında yaygın olan kan gütmek âdetinin ise, devlete zarar verdiği ve bu nedenle söz konusu âdetin sonlandırılması gerektiği belirtilmiş; bu konuda borçlu olanların diyet paralarının padişah tarafından karşılanacağı açıklanmıştır.⁴⁸¹ Cuma namazı için Kosova Sahrası'nda toplanan binlerce kişinin huzurunda okunan padişahın beyannamesi, bölgede geçmiş dönemlerde yaşanan olayların tekrardan yaşanmaması adına çözümler getirmekle birlikte, Arnavutlara yönelik birlik ve beraberlik mesajları ve af kanunu ile Arnavutlar kazanılmaya çalışılmaktadır.⁴⁸² Bu değerlendirmeler kapsamında söz konusu beyanname içerik olarak, İttihat ve Terakki'nin Arnavutlarla ilişkilerin pekiştirilmesi amacıyla yürütmüş olduğu politikaların bir yansıması niteliğindedir.

Birlik ve beraberliği öne çıkaran padişahın beyannamesinin ardından Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'da sahrada toplanan cemaate hitaben bir konuşma gerçekleştirmiştir. Sadrazam, çoğunlukla Arnavutlara yönelik birlik beraberliği öne çıkaran cümlelerine yer verdiği konuşmasında, geçmiş dönemde yaşanan olaylar neticesinde Müslümanların

⁴⁸¹ Padişahın beyannamesi;

“Ecdad Azamdan Sultan Murad Hüdâvendigâr Gazi Hazretlerinin devletin teşyid-i mebânî satveti uğrunda terk hayat eylediği Meşhed mübareke gelerek hak payı mübarekini ziyaret eyledim. Devlet ve millet Osmanîyyenin teali şân ve şevket ve tezâyüd refah saadetine vakf-ı hayat etmek hususunda ki ahd ve misakımı bu mahal mukaddesde tekrar etdim. Hazret Hüdâvendigâr gibi hükümdar-ı muazzamın hatıratıyla mâlî olan bu güzel kıtanın geçen sene kardeşler arasında sefk-i dimâ gibi bir musibete uğraması beni dilhûn etmişdi. Fakad bu sıra da yanlış bir yola sapmış olan bir kısım Arnavud evladlarımın padişahlarına ve devlet aliyemize sadakat kalbiyelerinden emin olduğumdan bu ahvali onların cehaletine ve bazı müfsidlerin teşvikatına kapılmalarına atf etmişdim. Seyahatim esnasında tebaam tarafından gördüğüm me'ser-i sadakat ve samimiyet bu ümniyyenin yanlış olmadığını isbat eyledi ki işbu me'ser-i itimad ile hâdisât-ı zâileden dolayı maznun ve mahkum olan hakkında kanun mahsusunda musarrah olan şeriad dairesinde afv ilan ediyorum ve bu güzel memleketi envâ musibete dūcâr eden kan dökme âdetinin bir daha baş göstermemesi için mevcut diyet davalarının kamilen bitirilmesi ve bî-kudret medyûnların verecekleri diyetlerin taraf-ı devletden tasviyesi zımında tahsisat itaasına dair olan kanuna da vazi imza eyliyorum. Ümid ederim ki bade ma Arnavud evladlarımın cümlesi necat, kanuna itaatde olduğunu takdir ederek kendilerini bunu hilafına sevke çalışacak fesedeye İttibâ etmezler ve kan gütmek âdetini de terk ile haklarını şer' ve kanunda ararlar. Bu suretle inşaallah Müreffeh ve mesud olurlar ve rıza şahanem dâhilinde bulunurlar, ben bu hususda ki duamın kabulünü cenab hakdan Tazarru' ve niyaz ederim.”

Ziya, “Nutk Hümayun” (10 Haziran 1911), 1.; Padişahın beyannamesini sayfalarına taşıyan gazeteler için bk. *Yeni İkdam*, “Beyânâme-i Hümayûn” (20 Haziran 1911), 2-3.; *Şehrah*, “Kosova'da, Murad Hüdâvendigâr'ın Meşhedinde Sadrazam Paşa Tarafından Kırâat Olunan Nutk Hümayun” (20 Haziran 1911), 1.; Konuyla ilgili olarak ayrıca bk. Ağanoğlu vd., *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, 163.

⁴⁸² Kosova Sahrası 'nda ilan edilen affa yönelik, The Times Gazetesi, ilan edilen bu affın Arnavutlar arasında memnuniyeti sağlayabileceğini belirtmektedir. *Sabah*, “Times Gazetesi” (17 Haziran 1911), 2.; Yeni Gazete ise ilan edilen af ve ıslahat çalışmaları sayesinde sonra ki süreçte Arnavutluk'ta yeni bir isyan yaşanmayacağı görüşünde bulunmaktadır. *Yeni Gazete*, “Arnavutluk' da Sulh Ümidleri Times Gazetesinden” (17 Haziran 1911), 2-3.

birbirini öldürdüğüne dikkat çekerek, bu tür acı olayların bir daha yaşanmaması temennisinde bulunmuştur. Sadrazam konuşmasında bölgede yaşanan bu olumsuz durumlara Arnavutların değil bazı cahillerin sebep olduğunu belirtmiş ve bu fenalığa sebep olanların dahi padişaha olan sadakatlerinden şüphe duyulmadığını vurgulamıştır. “Arnavutluk’un padişahların tacının en kıymetli pırlantası” ifadesini binlerce kişi önünde bir kez daha tekrarlayan sadrazam, konuşmasında çoğunlukla Arnavutlara yönelik birleştirici bir dil kullanarak, Arnavutların devlet ilişkilerinin pekiştirilmesini amaçlamıştır. Birlik ve beraberlik yönünde mesaj verme niteliğinde olan sadrazamın konuşmasında, Kosova Sahrası’nda toplanan kalabalığın büyüklüğünü vurgulamak adına, böylesine yoğun kalabalığın ancak Kâbe-i Muazzama ’da görülebileceğini ifade etmektedir.⁴⁸³ Özetle sadrazamın sahrada bulunan cemaate hitaben yapmış olduğu konuşması, Arnavutlara yönelik bir güven tazeleme çabası olarak değerlendirilebilmektedir. Bunun yanı sıra sadrazamın konuşmasında bölgenin barış ve

⁴⁸³ Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa’nın Beyannamesi;

“Arnavud kardeşlerim azıcık da beni dinleyiniz bugün pek büyük gündür. Burada ki muharebedir ki devleti Rumeli’de birleştirdi burada bir padişahımız şehid oldu hûn şahadeti handan saltanatımızın Arnavudluğa ebedi bir yadigardır. Bugün Allah’ıma şükür padişahımız geliyor ceddinin meşhedini ziyaret ediyor. Bu kadar Müslümanı sene de bir Kabe-i Muazzam’da görürsünüz işte bugün Kosova sahrası ikinci bir Arafat oldu fakad padişahımızın dediği gibi geçen senen hepimizin gücüne giden bir şey oldu. Müslüman Müslümanı öldürdü, bu olacak şey değildi. İnşallah bir daha olmaz bu fenalıklar bütün Arnavudların değil bazı cahillerin eseri idi. Ama yapanların hepsinin padişahımıza devletine sadakatlerinden emindim. Hatta mecliste söylemiştim. Arnavudluk padişahlarımızın tacının en kıymetli pırlantasıdır! Arnavudlar padişaha devlete can vermeye hazırdırlar (Hazırız sedaları) bunu laf olmak üzere söylemedim Allah için ben böyle şahidim arkadaşlar sizin iki kabahatiniz var biri cehaletiniz, herkese inanıyorsunuz, fesatlara kanıyorsunuz bir milletde iyi de vardır fenada. Ve çok şükür fenalar azdır lakin bir fena yüz iyiyi bozabilir ben gelsem fena bir şey yapak disem yapmayınız. Büyük bildiğiniz adamlarda fena nasihat verirlerse inanmayınız halkı fenalığa götüren büyük olmaz fenalar daima küçüktür. Büyükler iyiliğe götürenlerdir. Size fena nasihatler verenler yerin dibine geçsin. (kahr olsun sedaları) paidşahımız emr ediyor artık fesadlara inanmayınız. İkincisi kan gütmek; biri diğerini öldüreviyor bir felakettir bunun yüzünden yüzlerce bigünah birbirini öldürerek gidiyor. Felaket yüz kat artıyor buna Allah, şeriat, kanun razı değildir paidşahımız buyuruyorlar bu adet bitsün bugünün hürmetine yine emr ediyor ki geçen sene ki isyan ve netâic unutulsun. O ne ile olur bundan dolayı habse girenler çıkacak kaçaklar silahlarını teslim ve dehâlet etdikçe afv olunacak çoluk çocuklarını bulacaklar. Bunun için kanun çıkacak. Okursunuz. İnşallah ba’demâ kardeşkanı döküldüğünü görmeyiz. (inşallah sedaları) şimdiye kadar bazıları diyet verememişler. Padişahımız otuz bin lira ihsan buyurdular bunun kanunu çıkacak, komisyonlar yapılacak işleri temizleyecek padişahımızın emirlerini tebliğ ediyorum: fena adamlara uymayın, şunun bunun sözlerine kapılmayın, her şeyde kanuna müracaat edin, necat kanundadır biz daima biz olursak kimse fenalık edemez, nifak şikakda bulunur. Birbirimizi boğazlarsak kurdlar kuşlar bizi yir. Onun için fesadlara kanmayınız bu memleket inci gibi bir memleketdir. Paidşahımızın buyurduğu gibi çalışırsanız refah bulursunuz, memleket mamur olur hükümetinde memleketinizin mamûriyeti için tasavvurları vardır, inşallah az vakitte pek güzel işler yapılacaktır. Padişahımızın namazda sizin için, bütün memâliki için dualar etdi, Allah kabul buyursun.(medîd âminler)”, *Senin*, “Hakkı Paşa’nın Beyanatı” (19 Haziran 1911), 1.

birliğini öne çıkaran ifadelerin, İttihat ve Terakki'nin merkezîyetçi politikasını destekleyici nitelikte olduğu da dikkat çekmektedir.

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa tarafından okunan iki beyanname, içeriği bakımından ele alındığında, önceki bölümlerde bahsedilmiş olan Arnavut isyanları ve isyan sürecinde bölgede yaşanmış olan olumsuz olaylara yönelik olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, önceki yıllarda bölgede yaşanmış olayların bir kez daha yaşanmaması ve Arnavutlarla devlet ilişkilerin pekiştirilmesi adına bazı konularda taviz verildiği tespit edilmektedir. Birlik ve beraberliği her cümlede öne çıkaran bu iki beyanname, sahrada toplanan cemaat tarafından daha iyi anlaşılması amacıyla Arnavutçaya tercüme edilmesi, seyahat öncesinde kararlaştırılan bir husus olmasına rağmen bu amaç doğrultusunda seyahate katılan Manastırlı İsmail Hakkı Bey'in tercüme esnasında Arnavutça bilmediği ortaya çıkmıştır.⁴⁸⁴ Bu nedenle Arnavutların birlikteliğini sağlamaya yönelik kuvvetli mesajlar içeren beyannameler tercüme edilememiştir.

Padişah ve sadrazamın beyannamelerin ardından Kosova Sahrası'nda bulunan cemaate hitaben İttihat ve Terakki hatibi Ömer Naci Bey bir konuşma gerçekleştirmiş, sonrasında Erzurum ve Trabzon heyetleri de toplanan cemaate selamlarını beyan etmişlerdir.⁴⁸⁵ Bunların yanı sıra, sahrada çoğunluğu Arnavut olan cemaate yönelik, Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, Arnavut reisleriyle yaptığı görüşmeler neticesinde Malisör isyanının sona erdiği bildirmiş ve bu gelişme sahrada bulunan binlerce Arnavut arasında memnuniyetle karşılanmıştır.⁴⁸⁶ Söz konusu bu gelişme, bölgede asayişin sağlanması ve devlet otoritesinin yeniden tesis edilmesini göstermesi açısından İttihat ve Terakki yönetiminin Arnavutluk politikasında olumlu yönde ilerlediği izlenimi vermiş olsa da, ilgili bölümde de belirtildiği üzere isyan faaliyeti tamamen sona ermemiştir.

⁴⁸⁴ Beyannamelerin, Arnavutçaya çevrilmediği için Halid Ziya Bey hatıratında sanki hiç okunmamış, söylenmemiş olduğunu belirtmektedir. Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 391.; "...Sadrazamın tesirli nutkunun Arnavutlara tercüme edilmemesi affedilemez bir hatalardandır." Simavi, *Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin Dönemlerinde Sarayda Gördüklerim*, 123.; Öztuna, 93 ve *Balkan Savaşları Avrupa Türkiye'sini Kaybımız Rumeli'nin Elden Çıkışı*, 81.; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 4/384.; Ancak, bazı gazetelerde, beyannamelerin Arnavutçaya tercüme edilerek ilan olunduğu yazılmış, fakat tercümenin kimin tarafından yapıldığı belirtilmemektedir. Bk. *Tazminat*, "Seyahat-i Hazret-i Padişahi" (17 Haziran 1911), 1.; *Yeni ikdam*, "Beyannameden bazı Cümleler" (17 Haziran 1911), 2. Mevlüt Çelebi, "Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati" adlı eserinde, söz konusu olan nutukların daha sonrasında tercüme edilerek Arnavutların yaşadığı bölgelere dağıtılması tasarlandığı da bir sonuç alınmadığını belirtmektedir. Çelebi, *Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati*, 59.

⁴⁸⁵ Ziya, "Seyahat-i Hümayun", 1.

⁴⁸⁶ İlhami, "Hususi Telgraflarımız", 1.

Halka verilmek istenen öğütleri içeren beyannameler okunduktan sonra padişah, Murad Hüdâvendigâr Türbesi'ni ziyaret etmiş ve ardından bu önemli günün hatırası adına yapılacak olan medresenin ilk taşını yerleştirmiştir.⁴⁸⁷ Kosova Sahrası'nda 50.000 kişilik ordu tarafından yapılan resmi geçittin⁴⁸⁸ ardından Sultan Mehmed Reşad ve seyahat heyeti, Kosova Sahrası'ndan ayrılarak Priştine'de ikamet ettikleri binaya hareket etmiştir.⁴⁸⁹ Padişahın Priştine'de ki son gecesinde de halk, fener alayları ve çeşitli etkinlikler düzenlemiştir.⁴⁹⁰

Cuma namazı için sahrada yer alan Müslüman sayılarına ilişkin gazetelerde ve o anlara şahit olanların hatıratlarında farklılıklar bulunmaktadır. Sahrada 300.000 kişi olduğunu ileri süren gazetelerin yanı sıra,⁴⁹¹ Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği resmi telgrafta bu sayının 100.000 kişiden fazla olduğu bildirilmektedir.⁴⁹² Ancak söz konusu anları ölümsüzleştiren fotoğraflar incelendiğinde, gazetelerde belirtilen sayılara kıyasla sahrada sınırlı sayıda bir kalabalığın bulunduğu anlaşılmaktadır. Hatta bu sayılarla ilgili o anlara şahit olan Halid Ziya Bey, İstanbul'dan verilen bir emrin yanlış anlaşılması nedeniyle⁴⁹³ sahrada bulunan cemaatin 50.000

⁴⁸⁷ *Sabah*, "Priştine 3 Haziran" (17 Haziran 1911), 1.; Priştine de medrese yapımı için padişah ilk taşı yerleştirmiştir. Ayrıca konuyla ilgili olarak, "Priştine medrese aliye İslamiyesi pek mükemmel olursa da her kaça mal olursa olsun. Her şeyden evvel mükemmeliyetle itina olunsun" buyurmuştur. *Senin*, "Priştine Medrese-i Âliye-i İslamiye" (16 Haziran 1911), 5.; Talat Bey'in hatıratında medrese inşasına yönelik, Fransız gazetesinin "Hiç olmazsa yüz sene evvel düşünülmüş olsaydı, bugün kaybolmuş bir temel de, mezar hüviyetinde kalmadı..." şeklinde ki ifadelerine yer verilmektedir. Kutay, *Şehit Sadrazam Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, 2/700-701.

⁴⁸⁸ *Yeni İkdâm*, "Seyahat-i Şahane" (15 Haziran 1911), 1.; Gerçekleştirilecek resmi geçitte ayrıca süvari ve topçu bölükleri, telgraf ve hastane heyetleri de katılacaktır. *Yeni Gazete*, (16 Haziran 1911), 1.

⁴⁸⁹ *Sabah*, "Priştine 3 Haziran", 1.

⁴⁹⁰ *Sabah*, "Priştinede Son Gece" (21 Haziran 1911), 1.

⁴⁹¹ Kosova Sahrası'nda toplanan kalabalığın sayıları ile ilgili gazetelerde 120.000, 200.000, 300.000 ve 400.000 sayıları telaffuz edilmiş olup 300.000 sayısı öne çıkmaktadır. *Sabah*, "300.000 kişi Kosova Sahrasında" (17 Haziran 1911), 1.; *Yeni Gazete*, "Seyahat-ı Şahane" (17 Haziran 1911), 1.; *Tazminat*, "Seyahat Hazret Padişahi" (17 Haziran 1911), 1.; *Ziya*, "Seyahat-ı Hümayun", 1.; *Şehrah*, "Rumeli'de Seyahat Hümayun" (17 Haziran 1911), 1.; *Senin*, "Priştinede", 1.; *Yeni İkdâm*, "Seyahat-i Hümayun" (17 Haziran 1911), 2.; *Beyânü'l-Hak*, "Priştine Seyahati" (26 Haziran 1911), 1118.; toplanan cemaatinin 400.000 kişi olduğu belirten yazılar, Tercüman-ı Hakikat ve Tazminat gazetelerinin 16 Haziran 1911 tarihinde yayınlanan sayılarında yer almaktadır. bk. *Tercüman-ı Hakikat*, "Şanlı Gün", "Muhabir Mahsusamızın Telgrafı" (16 Haziran 1911), 1-2.; *Tazminat*, "Seyahat-i Hazreti Padişahi" (16 Haziran 1911), 1.; 200.000 bin sayısı için bk. *Yeni İkdâm*, "Üçüncü Mektub" (20 Haziran 1911), 2.; Toplanan cemaatin 120.000 sayısı için bk. *Şehrah*, (18 Haziran 1911), 1.

⁴⁹² Ağanoğlu vd., *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, 165.; *Yeni Gazete*, "Adliye Nazırı Necmeddin Beyefendiye" (18 Haziran 1911), 1.

⁴⁹³ Halid Ziya Bey, cuma selamlığı sırasında bölgede yaşayan Arnavutların Kosova Sahrası'na akın akın geleceklerini ve bu durumun mahşeri bir kalabalığa neden olabileceğini ifade ederek, Rus Çarı'nın evlenme merasiminde oluşan kalabalıkta yaşanan izdihamın neticesinde gerçekleşen ölümler gibi bir durumun yaşanmaması için Dâhiliyeden vilayete gerekli önemlerin alınması için emir verildiğini belirtmektedir. Ancak bu emrin yanlış anlaşıldığını ve Kosova'ya doğru ilerleyen halkın engellenmiş olduğunu hatıratında bildirmektedir. Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 382.

kişiden az kişinin olmadığını bildirmektedir.⁴⁹⁴ Bu sayılara ilişkin yine Halid Ziya Bey, padişahın İstanbul'a geri dönüşü şerefine yapılan resmi törenlerde Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Avusturya elçisinin Kosova'da kılınan cuma namazında katılımın az olduğuna yönelik sorusuyla karşı karşıya kaldığını ifade etmektedir.⁴⁹⁵ Kosova'da bulunan kalabalığa yönelik çelişkili sayıların yanı sıra, sahrada kılınacak cuma namazında kimin imamlık yapacağı konusunda da farklı açıklamaların yapıldığı tespit edilmektedir. Gazetelerde başlangıçta yapılan haberlerde, padişahın cuma namazında imamlık yapacağına yönelik açıklamalara yer verilmiş,⁴⁹⁶ ancak bu bilgi sonraki gazete sayılarında düzeltilmiştir.⁴⁹⁷

Netice itibarıyla Rumeli seyahati için büyük önem arz eden Kosova Sahrası 'nda kılınan cuma namazı, manevi bakımdan Osmanlı Devleti'nin ihtişamlı günlerine döneceğini sembolize ettiği gibi birlik ve beraberliğin sağlanması adına da önemli bir adım niteliğindedir.⁴⁹⁸ Kosova Sahrası'nda padişah ve cemaatle kılınan cuma namazının zamanlamasının da I. Kosova Savaşı'nın yıl dönümüne rastlaması, ziyaretin simgesel önemini arttırmaktadır.⁴⁹⁹ Bu doğrultuda, geçmiş dönemde kazanılan zaferle bugünkü birlik ve beraberliğin pekiştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Seyahatin bu önemli durağının taşımış olduğu mana ve maneviyatının kamuoyuna da duyurulması bakımından gazetelerde yer alan makalelerde, bu önemli günün manevi yönünü öne çıkaran ifadelerle yer verilmiştir. Kosova Sahrası 'nda bulunan Murad Hüdâvendigâr

⁴⁹⁴ Bu sayıyı Halid Ziya Bey, "...göz gezdirmekle hükmettim ki 50.000 kişiden az değildi, belki bu miktarı daha fazlaya çıkarmak mümkündü." İfadesiyle aktarır. Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 391.; Kosova'daki cemaatin sayısına ilişkin bir diğer açıklama, seyahate katılan Lütfi Simavi'de gelmektedir. Yazdığı hatıratında tahminen 100.000 kişi olduğu belirtmektedir. Simavi, *Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin Dönemlerinde Sarayda Gördüklerim*, 119-120.

⁴⁹⁵ Halid Ziya Bey, elçiler Dolmabahçe Sarayı'nda padişahı karşılarırken, Avusturya elçisi Pallavicini'nin yanına gelerek "...öyle iştittik ki..., ...Cuma günü Arnavutlardan pek az adam bulunmuş." diyerek konuşmaya başlamış olduğunu belirtmektedir. Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 383.

⁴⁹⁶ "...cuma namazında imamet bilzat şevketmeab Efendimiz tarafından ifa edilecektir..., , *Yeni Gazete* , "Pristine 2 Haziran" (16 Haziran 1911), 1.; Ziya, "Seyahat-i Hümayun" (17 Haziran 1911), 1.; *Şehrah*, "İmamet Şehriyari" (15 Haziran 1911), 1.; Ziya, "Meşhedde İmamet Hilafetpenahi" (15 Haziran 1911), 2.

⁴⁹⁷ Padişahın cuma namazında imamlık yapmayacağına yönelik, "Kosova sahrasında padişahımız efendimiz imamet buyuracakları haberi asılsızdır." *Şehrah*, (16 Haziran 1911), 1.; *Şehrah Gazetesi*'nde satır aralarında "...İmametde bulunan İsmail Hakkı Efendi..." olarak ifade edilmiştir., *Şehrah*, (17 Haziran 1911), 1.; *Yeni İkdam*, (17 Haziran 1911), 2.; *Senin*, (20 Haziran 1911), 1.; *Yeni İkdam*, "Ajans Telgrafları" (20 Haziran 1911), 2.; *Şehrah*, (20 Haziran 1911), 1.

⁴⁹⁸ Konuyla ilişkili olarak, İstanbul'da Fransızca ve Almanca yayımlanan Osmanischer Lloyd Gazetesi'nde yer alan makalede, padişahın Kosova ziyaretini, iki düşman kardeşin uzlaşması olduğunu ve bu iki kardeşin bazı durumlarda birleşeceğinin altı çizilmektedir. *Senin*, "Kosovapoliye" (17 Haziran 1911), 3.

⁴⁹⁹ Ziya, "İstanbuldan" (17 Haziran 1911), 2.; *Yeni Gazete*, "Kosova Muharebesinin Sene-i Devriyesi Münasebetiyle" (17 Haziran 1911), 2.

Türbesi'nin ziyaret edilmesi ve kılınan cuma namazında yaşanan gelişmeler gazetelerde, "Tarihi bir Gün", "İkinci bir Kâbe",⁵⁰⁰ "Üçüncü Kosova",⁵⁰¹ ve "Şanlı Gün",⁵⁰² şeklindeki başlıklar ve ifadelerle aktarılmıştır.

3.2.5. Selanik'e Dönüş

Sultan Mehmed Reşad, 17 Haziran 1911 tarihinde Priştine'den, aynı tren hattı üzerinden Selanik'e geri dönmek için hareket etmiştir. Padişahın treni Gevgeli İstasyonu'na ulaştığında bir kez daha büyük sevinçle karşılanmıştır. Bu esnada önce müftü tarafından bir dua okunmuş; ardından da Rum metropoliti Rumca bir dua etmiş, Bulgar metropoliti ise, besmele ile başladığı Türkçe bir konuşma gerçekleştirmiştir.⁵⁰³ İstasyonlarda ifade edilen yoğun ilginin ardından Selanik İstasyonu'na ulaşan padişah, ilk gelişi kadar aynı coşku ve sevinçle karşılanmış; istasyonda düzenlenen resmi karşılama töreni ardından ikamet edeceği hükümet konağına gitmiştir.⁵⁰⁴ Selanik'te padişahın gelişiyle birlikte kalabalıklaşan sokak ve caddelerde gece saatlerinde şenlikler ve fener alayları düzenlenmiştir.⁵⁰⁵

Sultan Mehmed Reşad, 18 Haziran Pazar günü, seyahatin vermiş olduğu yorgunluk nedeniyle hükümet binasında istirahat etmiştir.⁵⁰⁶ 19 Haziran 1911 tarihinde ise padişah, Selanik'e gelen Sırp heyetini huzura kabul etmiş ve öğlen bir ziyafet vermiştir.⁵⁰⁷ Daha sonra ise padişah ve seyahat heyeti, Selanik'te bazı bölgelere gezi düzenleyerek halk ile

⁵⁰⁰ *Yeni Gazete*, (17 Haziran 1911), 2.; Şükrü Kâmil kaleme aldığı makalesinde, "padişahın saltanatının en şerefli günü" yorumunda bulunarak, yaşanan gelişmenin memleketin geleceğinin bir başlangıcı olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca Arnavutluk isyanları üzerinde durarak Rumeli'ye gerçekleştirilen bu seyahatte hükümetin büyük faydalar sağlayabileceğini düşündüklerini belirtmektedir. Bu hususun gerçekleşmesinde, padişahın şefkatinin yanında çıkarılan af kanunun etkili olabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca makalede, haktan ve iyilik vaadinde bulunan hükümetin iki senedir bu vaatleri nasıl yerine getirdiğini gördüklerini ifade edilmiştir. Şükrü Kâmil, "Kosova Sahrasında", *Yeni Gazete* (16 Haziran 1911), 1.

⁵⁰¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Üçüncü Kosova", 1.

⁵⁰² *Tercüman-ı Hakikat*, (16 Haziran 1911), 1.

⁵⁰³ *Sabah*, "Avdet-i Şahane" (21 Haziran 1911), 1-2.

⁵⁰⁴ *Şehrah*, "Selanik'e Muvasalat Şahane" (19 Haziran 1911), 1.

⁵⁰⁵ *Sabah*, "Selanik 4 Haziran" (18 Haziran 1911), 1.

⁵⁰⁶ *Yeni İkdam*, "Ajans Telgrafları", 2.; *Sabah*, "Seyahat-ı Şahane" (19 Haziran 1911), 1.; Padişahın seyahatten kaynaklanan yorgunluğuna rağmen her zaman güler yüzlü olduğu gazetelerde yer alan ifadeler arasındadır. Ayrıca, yapılan haberler arasında, padişahın Arnavutluk seyahatinde son derece memnun oldukları da belirtilmektedir. *Sabah*, "Ajanslardan" (19 Haziran 1911), 1.

⁵⁰⁷ Sırbistan heyetinin kabulünden sonra verilen ziyafette katılım sayısında ilişkin olarak gazetelerde farklı sayılar yazılmış olmakla birlikte, genel olarak 51 kişiden oluştuğu belirtilmektedir. Sırp heyeti kabulü ve ziyafet için bk. *Yeni Gazete*, "Sırp Heyeti" (21 Haziran 1911), 2. ; *Sabah*, "Muhabir Mahsusamızın Mektupları" (22 Haziran 1911), 1.

temas etmiş ve ardından Selanik’te bulunan Kâsımiye⁵⁰⁸ ve Hortaç⁵⁰⁹ Camilerine ziyaret gerçekleştirmiştir.⁵¹⁰ Aynı günün akşam saatlerinde ise Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa başkanlığında bir heyet, Musevi Kulübü’nü ziyaret etmiş ve burada, Musevilerin devlete bağlılıklarını ve birlik temalarını içeren Fransızca bir konuşma gerçekleştirmiştir.⁵¹¹ İttihat ve Terakki’ye yakın olan Senin Gazetesi başta olmak üzere bazı gazetelerin değerlendirmede bulunmadıkları bu konuyu Tazminat Gazetesi gündeme taşıyarak eleştirmiştir. Tazminat Gazetesi, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa’nın Musevi Kulübü’ndeki ziyareti esnasında Fransızca yaptığı konuşmayı sert bir dille eleştirerek, Osmanlı Devleti’nin resmi dilinin Türkçe olduğu halde, sadrazam sıfatıyla gerçekleştirilen bu ziyarette, İbrahim Hakkı Paşa’nın Fransızca söyleşide bulunmasını uygun görmemiştir. Ayrıca konuşmanın içeriğinin de hükümetin merkezîyetçi politikalarıyla çeliştiğini belirtmektedir.⁵¹²

Sultan Mehmed Reşad’ın ziyaretlerine devam ettiği süreçte gazeteler, seyahatin amacı ve gerekçeleri üzerine değerlendirmelerini derinleştirmişlerdir. Bu bağlamda, Tazminat Gazetesi seyahatin, Osmanlı kalplerinin her türlü zorluğa rağmen Osmanlılığına bağlılığını gösterdiğini ve bu durumun aynı zamanda sınır dışındaki düşünceleri de değiştirdiğini ifade etmektedir.⁵¹³ Bu haber doğrultusunda, seyahatin gerek Osmanlı birliği ve beraberliği sağladığı ve gerekse Rumeli bölgesini karıştırmak isteyenlere de bir mesaj niteliği taşıdığı belirtilmektedir. Yeni ikdam Gazetesi ise 18 Haziran 1911 tarihindeki sayısında, Tan Gazetesi’nde yer alan makaleyi sayfasına taşıyarak, “Arnavutluk isyanı nihayet bulacak mıdır?” sorusuna isyanların nihayet bulabileceğini çünkü padişah tarafından af ilan edildiğini bildirmektedir. Söz konusu makalede,

⁵⁰⁸ Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine alınmasıyla Hagios Demetrios Kilisesi adıyla kullanılan yapı, Cezeri Kasım Paşa tarafından camiye çevrilmiştir. Yunanlıların bölgeyi 1912 yılında ele geçirmesi sonrasında I. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen yangın sonucunda tekrardan kiliseye dönüştürülmüştür. Zaman içerisinde yaşanan yangınlar neticesinde zarar gören yapı, restorasyon çalışmaları ardından Demetrios Kilisesi adıyla hizmete açılmıştır. Semavi Eyice, “Kâsımiye Camii”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Eylül 2024).

⁵⁰⁹ Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle birlikte kilise olarak kullanılan yapı camiye çevrilmiştir. Evliya Çelebi’ye göre padişahın emriyle Şeyh Hortaç yapıyı papazlardan teslim almıştır. Selanik’in 1912 yılında Osmanlı hâkimiyetinden çıkması ve Yunan hâkimiyetine geçmesiyle yapı kiliseye dönüştürülmüştür. Yunanlıların şehirde bütün minareleri yıkmasına karşın Hortaç Camii’nin minaresi külahsız bir şekilde muhafaza edilmiştir. Bununla Yunanlılar, Türk ve Müslüman idaresine karşı kazanılan “zafer”in işareti olduğunu belirtmiştir. Semavi Eyice, “Hortaç Süleyman Camii”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Eylül 2024).

⁵¹⁰ *Yeni Gazete*, “Seyahat-ı Şahane” (19 Haziran 1911), 1.

⁵¹¹ *Senin*, “Selanikte” (21 Haziran 1911), 1. ; *Şehrah*, (21 Haziran 1911), 1.

⁵¹² *Tazminat*, “Sadrazam Paşa Birinci Gafur!” (24 Haziran 1911), 3.

⁵¹³ *Tazminat*, “Kosova Beyannamesi” (17 Haziran 1911), 1.

Osmanlı Dâhiliye Nazırının, Tan Gazetesi'nin muhabirine yapmış olduğu açıklamalar da aktarılarak, Arnavutluk'taki durumun ciddi olmadığı, Karadağ hükümetinin isyancılara yardım etmemesi halinde daha barışçıl bir durumun yaşanabileceğine işaret edilmektedir. Nazır ayrıca, padişahın Kosova'da bulunmasının bölge halkının sakinleşmesine de önemli katkı sağladığını belirtmektedir.⁵¹⁴ Yeni Gazete de benzer şekilde, Tan Gazetesinin muhabirine ait bir telgrafi sayfalarına taşıyarak, Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatinin amaçlarını bir kez altını çizmiştir. Bu bağlamda seyahatin, hem maddi hem de manevi bakımdan bölgedeki Osmanlı otoritesini güçlendirmek, çeşitli etnik unsurların desteğini kazanmak ve özellikle Arnavutların devlete bağlılığını sağlamak amacıyla yapıldığı belirtilmektedir. Söz konusu makale genel olarak, stratejik amaçlar taşıyan seyahatin, İttihat ve Terakki'nin çalışmasının bir sonucu olduğunu dikkat çekmektedir.⁵¹⁵

Noya Fraye Presse Gazetesi'nde yer alan makalede, Osmanlının Arnavutlara sağladığı tavizlerin uzlaşmacı bir şekilde olduğunu ve bu durumun memnuniyet verici bir gelişme olarak değerlendirildiği ancak silahların teslim edilmesi hususunda zorluklarla karşılanabileceği çünkü geçmiş dönem isyanının da en önemli sebeplerinden biri bu silah toplama işlemi olduğu vurgulanmaktadır. Seyahate ve bölgedeki gelişmelere dair önemli değerlendirmelerde bulunan makale, Osmanlı hükümetinin Arnavutluk'ta barışı sağlaması halinde insani açıdan bir başarı elde edeceğinin altını çizmektedir.⁵¹⁶ Viyana basınında yer alan değerlendirmelerde ise, Bâbîâli'nin Arnavutluk'taki hatalarını anladığı ve hatalarını düzeltmek amacıyla politikasında değişiklik yapacağı ifade edilmektedir.⁵¹⁷ Söz konusu bu değerlendirmelerde, dış basının gündeminde de Osmanlı hükümetinin Arnavutluk politikasının yanlışlığı üzerinde durulduğu ve bu anlamda bazı konularda eleştirilerde bulundukları görülmektedir.

⁵¹⁴ *Yeni İkdam*, "Türkiye, Arnavutluk ve Avusturya" (18 Haziran 1911), 2.

⁵¹⁵ *Yeni Gazete*, "Tanın Bir Telgrafi" (19 Haziran 1911), 1-2.

⁵¹⁶ *Sabah*, "Noya Fraye Presin Makalesi" (18 Haziran 1911), 1.

⁵¹⁷ *Senin*, "Avusturya Menâbinden" (14 Haziran 1911), 2.

3.2.6. Manastır

Sultan Mehmed Reşad, Selanik'te ikamet ettiği binadan 20 Haziran günü Manastır'a hareket etmek için ayrılmıştır.⁵¹⁸ İstasyona kadar olan güzergâhta halk ve askerlerin oluşturduğu büyük bir kalabalık yer alırken, bu kalabalık arasında Manastır valisinin başkanlığında padişahı karşılamak üzere Selanik'e gelen bir heyette bulunmaktadır.⁵¹⁹ Resmi uğurlama töreni sonrasında padişahın treni, Selanik'ten sabah saatlerinde kılavuz treni eşliğinde seyahatin son durağı olan Manastır'a doğru ilerlemeye başlamıştır.⁵²⁰ Manastır İstasyonu öncesinde güzergâhta yer alan Karaferya, Tekeli Çiftliği, Kırcalar, Vodina ve Florina istasyonlarında birkaç dakika molalar verilmiş ve bu istasyonlarda padişah, halk tarafından büyük coşkuyla karşılanmıştır.⁵²¹

Manastır İstasyonu'na ulaşan Sultan Mehmed Reşad, burada toplanan binlerce kişi tarafından karşılanmıştır. Padişah, resmi karşılama töreni sonrasında, ikamet edeceği binaya geçmeden önce istasyonun salonunda biraz istirahat buyurmuş ve ardından Manastır mebuslarını kabul etmiştir. Bu görüşmelerin sonrasında padişah, ikamet edeceği binaya doğru selamlama topları ve büyük bir kalabalık eşliğinde hareket ederek hükümet binasına ulaşmıştır.⁵²² Bu esnada, Resneli Niyazi Bey ve beraberinde 5.000 maiyeti ile sayıları 50.000'e ulaşan halk, ikamet binasının önünden geçerek padişaha, saygı ve sevgilerini sunmuşlardır.⁵²³ Sultan Mehmed Reşad, bu gösteriler karşısında

⁵¹⁸ Padişah, Manastır'a teşrif etmeden önce kendisini karşılamak amacıyla Manastır Valisi, komutan, Belediye Başkanı ve Manastır Mebusu Mehmed Efendi'den oluşan heyet Selanik'e gitmiştir. *Yeni İkdam*, "Ajans Telgrafları", 2.

⁵¹⁹ Ziya, "Manastıra Muvasalat Hümayun" (22 Haziran 1911), 1.

⁵²⁰ Selanik valisi, askeri komutan ve ordu müfettişi Selanik hududuna kadar padişaha eşlik etmiştir. Ayrıca Manastır ziyaretine katılan ve trenin güzergâh boyunca durduğu istasyonlar için bk. *Sabah*, "Manastır 7 Haziran" (21 Haziran 1911), 1.

⁵²¹ Ziya, "Seyahat-i Hümayun" (25 Haziran 1911), 1. ; *Şehrah*, "Muhabir Mahsusamızdan" (21 Haziran 1911), 1.; İlhami, "Muhabir Mahsusamızın Mektubu", *Sabah* (24 Haziran 1911), 1.; Padişah istasyonlarda büyük sevinçle karşılanmıştır. Padişahın gelişi şerefine kurbanlar kesilmekte, padişaha kiraz, bal ikram ederler. İstasyonlarda bulunan halk, öğrenciler padişahlarını bizzat görmüşler bazıları ise birebir konuşma fırsatı bulmuşlardır. Tren birkaç dakikalık durduğu istasyonlardan marşlar ve dualar eşliğinde hareket etmiştir.; Padişah Vodina İstasyonu'nda büyük sevinçle karşılanmış ve bir genç kız tarafından padişaha hitaben; "Padişahım milletinle, askerinle bin yaşa" diye seslenmiş akabinde padişah "evet yavrum, çünkü onlarsın yaşayamam" buyurmuştur. *Yeni Gazete*, "Padişahımızın Ulvi Sözleri" (21 Haziran 1911), 1.

⁵²² *Yeni İkdam*, "Seyahat-i Şahane" (21 Haziran 1911), 1.; *Yeni Gazete*, "Seyahat-i Şahane" (20 Haziran 1911), 1.; Padişahın Manastır'a ulaştığı esnada, Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, Manastır İstasyonu'nda, vagonun çarpması sonucunda bir kaza geçirmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*, "Harbiye Nazırı Kaza Geçirmiş" (21 Haziran 1911), 2.

⁵²³ *Yeni Gazete*, (21 Haziran 1911), 1.

pencereye çıkarak, geçen alayı selamlamıştır.⁵²⁴ Manastır'da bu sevinç ortamı gece düzenlenen çeşitli etkinlikler ve fener alayı ile devam etmiştir.⁵²⁵

Yukarıda da belirtildiği üzere padişah seyahatin son durağında, büyük bir kalabalık tarafından coşkuyla karşılanmış olmakla birlikte padişahın teşrifi münasebetiyle düzenlenecek etkinlikler için programlar oluşturulmuştur. Bu kapsamda yapılacak etkinlikler kamuoyunun da bilgilendirilmesi amacıyla detaylı bir şekilde gazete sayfalarında yer almıştır. Bu bağlamda, padişahın şerefine düzenlenen “10 Temmuz inkılap Alayı”, günler öncesinden tüm gazetelerde ilan edilmiş; 21 Haziran 1911 tarihinde Sultan Mehmed Reşad'ın huzurunda gerçekleştirilmiştir.⁵²⁶ Bu resmi geçitte Resneli Niyazi ve Ohrili Eyüp Sabri Beyler olmak üzere II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde önemli katkıları bulunan şahsiyetler de yer almışlardır. Söz konusu resmi geçit esnasında Resneli Niyazi ve Ohrili Eyüp Sabri Beyler tarafından II. Meşrutiyet'in ilanı canlandırılmıştır.⁵²⁷ Büyük-küçük, öğrenci, asker ve birçok etnik unsurun bir arada düzenledikleri 10 Temmuz inkılap Alayı, II. Meşrutiyet'in ruhunu ve İttihat ve Terakki'nin siyasi meşruiyetini pekiştirmeyi amaçlayan sembolik bir tören niteliği taşımaktadır. Sultan Mehmed Reşad'ın huzurunda gerçekleştirilen resmi geçit, farklı etnik unsurların bir araya gelişiyle de kamuoyunda birlik ve istikrar izlenimi oluşturmaktadır.

10 Temmuz İnkılap Alayı ardından padişah, Manastır'da resmi kabullerini gerçekleştirmiştir.⁵²⁸ Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın ise bu süreçte gerçekleştirdiği kışla ziyaretleri, askere moral vermesi bakımından oldukça önemli olduğunu söylemek mümkündür.⁵²⁹

Padişah, 22 Haziran tarihinde ise, Kerim Paşa-Dömeke Bahçesine giderek, burada öğrencilerle buluşmuş ve ardından Rumeli seyahatinin hatırası adına yapılacak abidenin

⁵²⁴ *Sabah*, “Ajans Telgrafları” (22 Haziran 1911), 1.

⁵²⁵ *Şehrah*, “Manastırda Şenlikler” (22 Haziran 1911), 1.

⁵²⁶ *Yeni Gazete*, “Manastırda Zat-ı Şahane için Yapılacak Eğlence ve Hazırlıklar” (19 Haziran 1911), 1.; *Senin*, “Manastırda” (20 Haziran 1911), 2.; *Sabah*, (20 Haziran 1911), 2.; *Tazminat*, “Manastırda İstikbal Şahaneye Mahsus Program” (21 Haziran 1911), 2.; *Şehrah*, “Manastır'da Zat-ı Şahane için Yapılacak Merasim ve Eğlencelerin Programıdır”, (21 Haziran 1911), 1-2.

⁵²⁷ *Yeni İkdam*, “Muhabir Mahsusamızdan” (22 Haziran 1911), 1.; *Sabah*, “Ajans Telgrafları” (23 Haziran 1911), 1.; Manastır'da gerçekleştirilen 10 Temmuz İnkılap Alayı'nın gazetelere yansımaları için bk. *Tercüman-ı Hakikat*, “Hürriyet Alayı-Ebedi Dakikalar”, (21 Haziran 1911), 2.; *Sabah*, “Ajans Telgrafları”, 1.; Ziya, “Muhabir Mahsusamızın Telgrafları”(22 Haziran 1911), 1.; Hakkı Tarık, “Kendi Kendime”, *Senin* (25 Haziran 1911), 2.

⁵²⁸ Huzura kabul edilecek heyetler için bk. *Şehrah*, (21 Haziran 1911), 2.

⁵²⁹ *Sabah*, “Manastır 8 Haziran” (22 Haziran 1911), 1.

ilk taşını yerleştirmek üzere Hürriyet Meydanı'na hareket etmiştir.⁵³⁰ Sultan Mehmed Reşad, seyahati kapsamında üçüncü cuma namazını, 23 Haziran Cuma günü Manastır'daki İshâkiye Camii'nde⁵³¹ kılmıştır.⁵³² Padişah, süvari bölüğü eşliğinde halkın arasında ilerleyerek camiye ulaşmış; burada sadrazam ve nazırların yer aldığı bir heyet tarafından karşılandıktan sonra cuma namazını kılmıştır. Ardından ikamet ettiği binaya geri dönmüştür.⁵³³

Padişahı, Manastır Vilayeti'nde 24 Haziran 1911 Cumartesi sabahı, binlerce kişi Selanik'e uğurlamıştır. Selanik'e ulaşan padişah, havanın sıcak olmasına rağmen büyük kalabalık tarafından karşılanmış, şerefine kurbanlar kesilmiştir.⁵³⁴ Selanik'te, vali, ordu komutanları, müfettişler, memurlar, askerler, konsololar, mebuslar, belediye başkanı, belediye azaları ve İttihat ve Terakki'nin merkez heyeti azaları tarafından resmi uğurlama töreni yapılmıştır. Sultan Mehmed Reşad ve seyahat heyeti, selamlama topları ve alkışlar eşliğinde kayıklarıyla, İstanbul'a ulaşmak amacıyla kendilerine tahsis edilen gemilere doğru hareket etmişlerdir.⁵³⁵

3.2.7. Rumeli Halkının Seyahate İlgi ve Alakası

Padişah, Rumeli seyahati süresince ziyaret ettiği her durakta büyük kalabalık ve sevinçle karşılandığı seyahati takip eden muhabirlerin gazetelerinde kaleme aldığı yazılarında yer alan ifadelerinden anlaşılmaktadır. Söz konusu değerlendirmeler incelendiğinde padişahın, Selanik'i ziyaret etmesi, halk nezdinde büyük coşku oluşturduğu hatta “babalarını” kendi yanlarında görmek için bir kaç gün öncesinden Selanik'e ulaşan halkta ki yorgunluğu yok ettiğini belirten ifadelerle halkın seyahate olan yoğun ilgisi dile getirilmiştir.⁵³⁶ Selanik'teki kalabalık Sabri Paşa, Çarşı, rıhtım ve

⁵³⁰ *Tazminat*, “Seyahat-i Hazret-i Padişahi” (23 Haziran 1911), 1. ; *Şehrah*, “Muhabir Mahsusamızdan” (23 Haziran 1911), 1.; *Senin*, “Manastırda” (23 Haziran 1911), 1.

⁵³¹ II. Bayezid döneminde inşa edilen cami, yapıldığı dönem de birçok yapıdan oluşmaktaydı. Külliye'nin kurucusu ise İsa Fakih'in oğlu İshak Çelebidir. Külliye'den, sadece bu cami ayakta kalarak günümüze kadar ulaşmıştır. Semavi Eyice, “İshakiye Camii ve Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Eylül 2024).

⁵³² Seyahat gerçekleştirilmeden önce hazırlanan program doğrultusunda Manastırda cuma selamlığı yapılmasının kararlaştırılmasıyla birlikte icab eden hazırlıkların yapılmasına yönelik belgelerin arşivde yer aldığı görülmektedir. BOA, İ..MBH, No. 6, Gömlek No. 4.

⁵³³ *Yeni Gazete*, “Manastır Muhabir Mahsusamızdan” (24 Haziran 1911), 1.

⁵³⁴ Padişahın Selanik'te karşılanması için; *Sabah*, “Seyahat-i Şahane” (25 Haziran 1911), 1.; *Yeni İkdam*, “Ajanslar” (25 Haziran 1911), 1-2.; *Yeni Gazete*, “Avdet-i Şahane” (25 Haziran 1911), 1.

⁵³⁵ *Yeni İkdam*, (25 Haziran 1911), 1.

⁵³⁶ *Yeni Gazete*, “Muhabir Mahsusamızın Mektubu” (13 Haziran 1911), 1.

tramvay caddelerinde izdihama sebebiyet verdiğiinden tramvay seferleri dahi yapılamamıştır.⁵³⁷

Sultan Mehmed Reşad'ın seyahati kapsamında tren yolculuğu yaptığı süreçte halkın gösterdiği yoğun ilgi, padişaha duyulan sevgi ve saygının bir göstergesi olarak, ziyaretler esnasında bazı bölgelerde halkın yerlere kapanarak samimi bir şekilde padişahı karşılamışlardır.⁵³⁸ Selanik-Üsküp arasındaki güzergâhta bulunan bütün istasyonlarda Türk, Arnavut, Bulgar, Sırp, Ulah, Boşnak, kadın-erkek çeşitli etnik unsurların oluşturduğu büyük kalabalıklar, padişahı karşılamak için hazır beklemişlerdir. Tren istasyonlarına uzak bölgelerde yaşayan halk ise yük arabalarıyla istasyonlara gelerek ya da tren güzergâhını gören mevkilerden padişahı selamlamıştır.⁵³⁹ Bölgede bulunan muhabirlerin belirtmiş oldukları bu hususların yanı sıra, gazetelerde özellikle Priştine İstasyonu'nda büyük çoğunluğunun Arnavutların oluşturduğu kalabalığın, padişahı karşılamak için toplandığı belirtilmekte hatta bu durumun bölgenin kapasitesini dahi zorlayabileceğine dair haberler yer almaktadır.⁵⁴⁰ Söz konusu bu bilgiler, Priştine ve çevresinde yaşayan halkın, padişahın seyahatine gösterdiği ilgiyi yansıması açısından dikkate değerdir.

Rumeli seyahatinin önemli durağı olan Kosova Sahrası'nda sayıları farklı belirtilmiş olsa da, padişahla birlikte kılınan cuma namazı için bölgeye binlerce kişinin geldiği resmi kayıtlarda ve gazete sayfalarında yer almaktadır.⁵⁴¹ Gazetelerin ilk sayfalarında geniş bir şekilde yer verdikleri Kosova Sahrası'nda ki cemaat, padişaha sevgi ve saygılarını ifade etme yarışına girmişlerdir. Hatta Kosova Sahrası'nda padişahın çadırı ile Murad Hüdâvendigâr Türbesi güzergâhında bulunan Arnavutlar, toprakları öpmek suretiyle sevgilerini ve bağlılıklarını gösterdikleri belirtilmektedir.⁵⁴²

Priştine' den Selanik'e doğru trenle yapılan yolculukta ise, Sultan Mehmed Reşad'ı görmek için Arnavutların bölgeye akın akın gelmekte olduğu ve ayrıca bölgede toplanan kalabalıkların trenin hareketinden sonra rayları öptüklerine dair ifadeler

⁵³⁷ *Senin*, “Barbaros’un Mevceleri” (9 Haziran 1911), 2.; *Yeni İkdam*, (10 Haziran 1911), 2.

⁵³⁸ *Yeni İkdam*, “Muhabir Mahsusamızdan” (12 Haziran 1911), 1.

⁵³⁹ *Sabah*, “Güzergâh”, 2.

⁵⁴⁰ Priştine, çeşitli bölgelerden gelen halk ile sokakları ve caddeleri dolmuştur. İstasyon bölgesinde padişahı karşılamak için toplanan kalabalık binler şeklinde ifade edilirken gazetelerde çoğunlukla 120.000 sayısı öne çıkmaktadır. *Yeni İkdam*, (16 Haziran 1911), 1.; *Şehrah*, (16 Haziran 1911), 1.

⁵⁴¹ *Yeni Gazete*, “Adliye Nazırı Necmeddin Beyefendiye”, 1.; *Sabah*, “300.000 kişi Kosova Sahrasında”, 1.

⁵⁴² *Tercüman-ı Hakikat*, “Arnavutların Asar-ı Sadakati” (21 Haziran 1911), 2.

gazetelerde yer almaktadır.⁵⁴³ Hatta halktan bazı kişilerin raylara ellerini sürdükten sonra yüzüne gözüne ve çocuklarının yüzüne sürdükleri de belirtilmektedir.⁵⁴⁴ Gazetelerde yer alan bu haberlerin yanı sıra padişahın şerefine yapılan merasim ve kutlamalara halkın yoğun bir şekilde katılım sağladığı görülmektedir. Söz konusu etkinlikler sırasında yağın şiddetli yağmur ve sıcaklara rağmen halkın bu törenleri terk etmediği gazetelerde ifade edilmektedir. Gazetelerde yer alan bu haberler, halkın Sultan Mehmed Reşad'ın seyahatine olan ilgisini ve alakasını gözler önüne sermesi bakımından oldukça önemlidir.

Ancak dönemin gazetelerinin çoğunluğunda yer alan bu bilgilere rağmen, mevcut akademik çalışmalarda halkın seyahate katılımının sınırlı düzeyde kaldığına yönelik değerlendirmelerde mevcuttur. Mesela Kosova'da, seyahatin beklenen düzeyde ilgi görmediği, ayrıca seyahat sürecinde İpek, Yakova ve Prizren'de padişahı karşılamak için temsilcilerin gönderilmediği ifade edilmektedir.⁵⁴⁵ Ancak incelenen gazetelerde İpek, Yakova ve Prizren gibi bölgelerden heyetlerin Kosova Sahrası'na gelerek padişahın huzuruna çıktıkları bildirilmektedir.⁵⁴⁶ Konuyla ilgili diğer değerlendirmede ise, Kosova'nın çoğu bölgesinde bulunan Arnavutların, törenleri boykot ettikleri⁵⁴⁷ ve Kosova Sahrası'nda kılınan cuma namazında ümit edilen sayıda Arnavutların bölgeye gelmemiş oldukları bundan dolayı safların boş kaldığı bildirilmektedir.⁵⁴⁸ Söz konusu bilgiler doğrultusunda incelenen gazetelerde, Arnavutların seyahat kapsamında yapılan törenleri boykotu ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte; özellikle Priştine'de padişahın karşılanması sırasında ve Kosova'daki cuma namazı esnasında çoğunlukla Arnavutların yer aldığı belirtilmektedir. Bunun yanı sıra düzenlenen diğer tören ve etkinliklerde de Arnavutların yer aldığını söylemek mümkündür. Kosova'daki cuma namazında Arnavutların katılımının az olduğu yönündeki değerlendirmelere istinaden Halid Ziya'nın belirttiği üzere merkezden bölgeye verilen emrin yanlış anlaşılmasından dolayı cemaatin beklenen den az olduğu bildirilmiş olmasına rağmen İstanbul gazeteleri ve resmî belgelerde toplanan cemaat yüzbinler olarak telaffuz

⁵⁴³ “Priştine'den Selanik'e vuku bulan muâvedet şahane esnasında kadar-ı hümayun Kaçanik İstasyonu bulunan Orhaniye de bir müddet Tevkîf ile hareket ettikten sonra ahali yerlere kapanarak katar-ı hümayun Mürûr ettiği rayları öpmüşlerdir.” *Sabah*, “Priştine ‘den Selanik’e” (21 Haziran 1911), 1.

⁵⁴⁴ *Sabah*, (21 Haziran 1911), 2.

⁵⁴⁵ Selvi – Çağ, *Geçmişten Günümüze Manastır Şehri*, 69.

⁵⁴⁶ Ziya, “Seyahat-i Hümayun”, 1.; Senin, “Seyahat-i Hümayun” (17 Haziran 1911), 1.

⁵⁴⁷ Malcolm, *Kosova Balkanları Anlamak İçin*, 301.

⁵⁴⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/146.

edilmektedir. Diğer taraftan Kosova Sahrası'nda cuma namazına ait fotoğraflardan da görülebileceği gibi, padişahın cemaatle kıldığı namazda belirli bir kalabalığın yer aldığını söylemek mümkündür.

Netice itibariyle, her ne kadar seyahatte halkın katılımın az olduğu yönünde literatürde değerlendirmeler olsa da gazetelerin ifadeleri başta olmak üzere o anları ölümsüzleştiren fotoğraflar ve padişahın gerçekleştirdiği ziyaretlerin bir bölümünü çeken Manaki Kardeşler' in film kaydı⁵⁴⁹ incelendiğinde halkın padişahın seyahatine gösterdikleri ilgi ve alakasının çok yüksek olduğu görülmektedir. Bu çerçevede çalışma kapsamında elde edilen bulguların, mevcut literatürdeki bazı verilerle çelişmesi kaynak tercihindeki farklılardan ileri gelmektedir. Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatini bütün olarak ele alan bu çalışmada, dönemin iktidar ve muhalefet yanlısı basınından elde edilen verilerin yanı sıra resmi belgelerde ulaşılan bulgular neticesinde, halkın seyahate katılımın yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

3.2.8. Sultan Mehmed Reşad'ın Bölgede Takdim Ettiği Hediyeler

Sultan Mehmed Reşad, önceki seyahatlerinde olduğu gibi Rumeli seyahati süresince de gerek halka gerekse kuruluşlara çeşitli ihsan ve lütuflarda bulunmuştur. İlk olarak, Çanakkale'de yerel eğitim faaliyetleri ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere 100 lira, borçlu mahkûmların tahliyesi için de 30 lira bağışta bulunulmuştur.⁵⁵⁰ Seyahatin ilk durağı olan Selanik'te ise, mekteplere ve fukaraya verilmek üzere 500'er lira, Belediye Hastanesine 300 lira, Sanayi Mektebine 200, Musevi Şefkat Kulübüne 75, Bulgar Kulübüne 50, Çınarlı Meşrutiyet Kulüb-ü Cemiyet-i Hayriye'sine 30 lira bağışlanmıştır.⁵⁵¹ Rum Eytam Hastanesine 75, Kadınlar Şefkat-i Cemiyetine 100, Bulgar Nisa Hastanesine 50, medreselere 300, Musevi Eytam hastanesine 75 lira

⁵⁴⁹ Manaki Kardeşler olarak tanınan dönemin önemli fotoğrafçıları arasında olan Yanaki Manaki ve Milton Manaki tarafından kayıt altına alınan film kaydında padişahın Selanik ve Manastır ziyaretlerinin bir bölümü yer almaktadır. Özde Çeliktemel Thomen, “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda 1908-1922*”, *Kurgu* 23/1 (Haziran 2010), 5.; Manaki Kardeşler tarafından çekilen film kayıtları Makedonya'da yapılan çalışmalar neticesinde Sinematek Makedonya tarafından dijital restorasyonu yapılarak 2013 yılında DVD olarak yayınlanmıştır. DVD'de yer alan film kayıtlarında Manaki Kardeşlerin çekmiş olduğu çok sayıda film kaydı bulunmaktadır. Bu film kayıtlarının bir kısmı, Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatinin Selanik ve Manastır ziyaretlerinin bazı bölümlerini içermektedir. Bu film kayıtları, başta resmî törenleri, halkın seyahate iştiraki, padişahla halkın buluşması ve alınan güvenlik önlemlerini göstermesi açısından mühim bir kaynak niteliğindedir.; “Manaki Kardeşler”, 2013, DVD, ESR Film Yapım ve Reklam Tanıtım, İstanbul. Söz konusu DVD tarafımdan temin edilmiştir.

⁵⁵⁰ İlhami, “Selanik 25 Mayıs”, *Sabah* (8 Haziran 1911), 1.

⁵⁵¹ *Senin*, “Selanik'te”, 1.

ihsanda bulunmuştur.⁵⁵² Söz konusu bu yardımların yanı sıra, padişah tarafından ziyaretleri esnasında vali, kumandan, Mebuslar, asker ve memurlara kordon, saat gibi çeşitli hediyeler verilmiştir.⁵⁵³ Dâhiliye Nazırı Halil Bey'e birinci rütbeden mecidi nişanı takdim edilmiştir.⁵⁵⁴ Benzer şekilde, padişah tarafından Selanik'te İkinci Ordu Müfettişi Hadi Paşa'ya ve Beşinci Ordu Kumandanı Hasan Tahsin Paşa'ya birinci rütbeden mecidi, Cavid Paşa'ya ikinci rütbeden mecidi nişanı verilmiştir.⁵⁵⁵ Selanik valisi İbrahim Bey'e tebdilen birinci rütbeden mecidi takdim edilmiştir.⁵⁵⁶ Padişah, kendisini karşılamak için Selanik'e gelen Sırp heyetinin başında bulunan General Solarovic'e ise ikinci rütbeden mecidi nişanı vermiştir.⁵⁵⁷

Sultan Mehmed Reşad, Rumeli seyahatinin güzergâhında yer alan Üsküp'e ulaştığında ise fukara halka 500, Mevlevihane'ye 200, Guruba Hastanesine 300 lira olmak üzere çeşitli kurumlara bağışlar da bulunmuştur.⁵⁵⁸ Kosova Sahrası'nda sadrazamın padişah adına okunan beyannamesinde, kan davalarının sonlanması adına diyetlerin ödeyeceği ve bunun için padişahın 30.000 lira ihsan buyurduğu belirtilmiştir.⁵⁵⁹ Ayrıca seyahat münasebetiyle, padişahın huzuruna kabul edilen Kosova valisine, vilayette gösterilen düzen ve tertipten dolayı memnuniyet dile getirilerek, altın ve gümüş imtiyaz madalyası verilmiştir.⁵⁶⁰

Seyahatin bir diğer durağı olan Priştine'de, fukaraya dağıtılmak üzere 200, Priştine mektebine 200, Priştine'de bulunan iki medresenin tamiri için 100 lira tahsis

⁵⁵² Ayrıca, medrese ve tekkeye 300'er lira ihsanda bulunur. *Sabah*, "Hususi Telgraflarımız" (10 Haziran 1911), 1.; Necati, "Atiye-i Seniye", *Yeni Gazete* (12 Haziran 1911), 2. ; Rumeli Gazetesi'nin haberinde, padişahın "Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye" 'ye yaptığı bağış değerlendirilmiştir. *Senin*, "Atiye-i Seniye" (25 Haziran 1911), 1.

⁵⁵³ *Senin*, "Atiye-i Seniye" (25 Haziran 1911), 2.; *Şehrah*, "Padişahımızın Hediyeleri" (13 Haziran 1911), 2.

⁵⁵⁴ *Sabah*, "Hususi Telgraflarımız", 1.; *Senin*, "Selanikde" (11 Haziran 1911), 1.; Selanik müftüsüne saat hediye edilmiştir. *Ziya*, "Müftü Efendinin Taltifi" (14 Haziran 1911), 1.; Ayrıca Ayasofya Camii, imamı ve müezzinlere de ihsanlar verilmiştir. *Sabah*, "İhsan-ı Şahane" (12 Haziran 1911), 1.

⁵⁵⁵ *Sabah*, İlhami "Selanik 4 Haziran" (18 Haziran 1911), 1.

⁵⁵⁶ *Takvim-i Vekayi*, "Nişan" (11 Haziran 1327), 1.

⁵⁵⁷ Ayrıca Sırp Hariciye Nezareti kâtip umumiyesine ikinci rütbeden mecidi nişanı ve heyette bulunan iki subaya da üçüncü Osmanî nişanları verilmiştir. *Ziya*, "Sırp Heyet-i Mahsusası" (24 Haziran 1911), 1. ; BOA, BEO, No. 3914, Gömlek No. 293495.

⁵⁵⁸ Kosova da bulunan mektebe 500, sanatkârlara 300, hayırlı kurumlara 200, medrese ve tekkelere 150 lira ihsanda bulunur. *Senin*, "Üskübde" (13 Haziran 1911), 2. Ayrıca diyet borcu olan üç mahkûmun borçları ödenerek tahliyesi sağlanmıştır. *Ziya*, "Ulvi Şefkat Padişahi" (14 Haziran 1911), 1.; BOA, DH. MUİ, No. 154, Gömlek No. 21.

⁵⁵⁹ *Sabah*, İlhami "Priştine 3 Haziran" (17 Haziran 1911), 1.

⁵⁶⁰ *Senin*, Selanike Avdet" (18 Haziran 1911), 1.

edilmiştir.⁵⁶¹ Aynı zamanda, Firzovik’ te inşa edilecek Mektep için 300 lira ihsan verildiği gazetelerde yer alan diğer bilgiler arasındadır.⁵⁶² Padişahın Manastır ziyaretlerinde, Guruba Hastanesine 150, Rum Hastanesine 750, Bulgar Hastanesine 75, Sanayi Mektebine 150, medreseye 75 lira verilmiştir.⁵⁶³ Bu süreçte, ayrıca Dail Mail gazete muhabirine gazetesinde, Osmanlılar hakkında yazdığı iyimser makalelerinden dolayı bir saat hediye edilmiştir.⁵⁶⁴ Padişah bu hediyelerin yanı sıra, tren seyahati sürecinde de istasyonlarda kendisini karşılayan çocuklar başta olmak üzere birçok kişiye lütufta bulunmuştur.⁵⁶⁵ Bu durum, cuma selamlıklarında ve padişahın ikamet ettiği binalarda bulunduğu süreçte de devam etmiştir. Sultan Mehmed Reşad bu ihsan ve yardımların yanı sıra, ziyaretleri esnasında kendisini görmek isteyen kalabalıklar nedeniyle zarar gören tarlaların masrafının karşılayacağını açıklamıştır.⁵⁶⁶

Rumeli seyahati süresince padişahın halka ve kuruluşlara vermiş olduğu hediyeler ve bağışların yanı sıra, Sultan Mehmed Reşad’a da birçok hediye takdim edildiği görülmektedir. Selanik’e teşrifleri münasebetiyle, üzerinde Beyaz Kule tasviri olan gümüş bir minyatür, padişaha takdim edilmiştir.⁵⁶⁷ Evrenoszadeler, gümüş yazı takımı,⁵⁶⁸ Selanik Rum cemaati ise padişaha karyola örtüsü hediye etmişlerdir.⁵⁶⁹ Sultan Mehmed Reşad’ın Manastır da bulunduğu esnada, belediye heyeti vilayet adına bir yazı takımı ve altın kakmalı som gümüş bir yazı masası takdim etmiştir.⁵⁷⁰ Manastır’da Rum cemaati tarafından padişaha bir seccade hediye edilirken,⁵⁷¹ Üsküp halkı tarafından padişaha 2100 parça eşya takdim edilmiştir.⁵⁷²

⁵⁶¹ Padişah tarafından, Taşlıca’da yapılacak medrese ve Mektep için 200, Senice, Prizen, Yakova, ipek fukarasına 100 ve medrese inşası için 5000 lira ihsan buyrulmuştur. *Ziya*, “Seyahat-i Hümayun” (18 Haziran 1911), 1.; Ayrıca, padişah tarafından Priştine fukarasına 1000 lira ihsanda bulunduğu yazılmaktadır. *Ziya*, “Bin Lira İhsan” (18 Haziran 1911), 1.

⁵⁶² *Sabah*, “Üsküb 1 Haziran” (15 Haziran 1911), 1.

⁵⁶³ *Ziya*, “Muhabir Mahsusamızın Telgrafları” (22 Haziran 1911), 1.; Daha detaylı bk. *Şehrah*, “İhsan-ı Şahane” (26 Haziran 1911), 1.

⁵⁶⁴ *Ziya*, “Zat-ı Şahanenin Atifeti” (14 Haziran 1911), 1.

⁵⁶⁵ *Sabah*, “Üsküb 29 Mayıs” (12 Haziran 1911), 1.; *Ziya*, (12 Haziran 1911), 1.

⁵⁶⁶ *Şehrah* gazetesinin ilgili sayfasında ayrıca diğer hediyeler ve bağışlarda yer almaktadır. Detaylı bilgi için bk. *Şehrah*, (21 Haziran 1911), 2.

⁵⁶⁷ *Sabah*, “Zat-ı Şahaneye Takdim Edilecek Hediyeler” (9 Haziran 1911), 1.

⁵⁶⁸ *Yeni Gazete*, “Zat-ı Şahaneye Takdim Edilecek Hediyeler” (9 Haziran 1911), 2.; Evrenoszadeler tarafından padişaha hediye edilen yazı takımının görseli için bk. Gün, *Sultan Mehmed Reşad ve Dönemi (Sergi kataloğu)*, 39.

⁵⁶⁹ Yatak örtüsü Selanik Rum Cemaat-i Hayriye Nisvan tarafından yapılmıştır. *Tercüman-ı Hakikat*, “Takdime” (13 Haziran 1911), 2.; *Sabah*, “Hediye” (14 Haziran 1911), 1.

⁵⁷⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, “Manastır Şehrinin Hediyesi” (22 Haziran 1911), 2.

⁵⁷¹ *Senin*, “Manastırlıların Hediyesi” (27 Haziran 1911), 4.; *Yeni İkdam*, “Hediye Takdimi” (25 Haziran 1911), 2.

⁵⁷² *Ziya*, “Padişaha Takdime” (14 Haziran 1911), 1.

Kısacası gittiği her noktada halka yönelik çeşitli ihsanlarda bulunması ve özellikle çocuklarla karşılaşması neticesinde vermiş olduğu hediyeler, seyahate ve padişaha yönelik olumlu bir izlenim oluşmasına katkı sunmuştur. Bunlarla birlikte, bölgede bulunan memur ve askerlere nişan takdim edilmesi, devletle ilişkilerin güçlendirilmesine ve moral vermesi açısından oldukça önemlidir.⁵⁷³

3.2.9. Padişahın İstanbul'a Geri Dönüşü

İttihat ve Terakki organizasyonunda gittiği Rumeli seyahati süresince büyük kalabalıklar tarafından ilgi ve alakayla karşılanan Sultan Mehmed Reşad'ın, İstanbul'a geri dönüşü sadrazamın, İstanbul'a ulaşılacağı kesin tarih ve saatini içeren telgrafla resmîyet kazanmıştır. Söz konusu telgraf, kamuoyunun da bilgilendirilmesi amacıyla gazetelerde yayınlanmıştır.⁵⁷⁴ Rumeli seyahati kapsamında üç hafta uzakta olan padişahın dönüşü için İstanbul'da kapsamlı hazırlık çalışmaları yürütülmüştür.⁵⁷⁵ Sultan Mehmed Reşad'ın İstanbul'a gelişiyle yapılacak törenler münasebetiyle Pazartesi günü resmi daireler tatil edilmiştir.⁵⁷⁶ Padişahı resmi olarak karşılamak üzere düzenlenen törenlerin deniz tarafına ilişkin programda, ilk olarak Çanakkale açıklarında padişah karşılanacak ve ardından Yeşilköy açıkları ve boğazda yapılacak etkinlikler şeklinde törenler devam edecektir. Karada yapılan törenler içinse, sahil kesimleri süslenmiş ve Dolmabahçe Sarayı'nda resmi tören için düzenlemeler yapılmıştır.⁵⁷⁷

Sultan Mehmed Reşad, yaklaşık üç haftalık Rumeli seyahatinin ardından 24 Haziran 1911'de Selanik'te düzenlenen uğurlama töreniyle Barbaros Zırhlısı'yla İstanbul'a doğru hareket etmiştir. Geri dönüş yolculuğu sırasında Çanakkale açıklarına ulaşan padişah ve seyahat heyeti, burada selamlama topları ve yerel halkın büyük coşkusuyla karşılanmıştır. Bu esnada İstanbul'dan Çanakkale açıklarına gelen birçok vapurda,

⁵⁷³ Arşivde, padişahın seyahat süresince verdiği nişan ve madalyaların, ilgili kişilerin isimleriyle birlikte yer aldığı belgelerde mevcuttur. BOA, İ.MBH, No. 6, Gömlek No. 64.

⁵⁷⁴ *Sabah*, “Resmî” (24 Haziran 1911), 1.; *Yeni İkdam*, “Avdet-i Hümayun” (24 Haziran 1911), 2.; *Yeni Gazete*, “Avdet-i Şahane” (24 Haziran 1911), 1.; *Tazminat*, “Resmî” (24 Haziran 1911), 1.; *Ziya*, “Avdet-i Padişahi” (24 Haziran 1911), 1.; *Şehrah*, “Makam Sadaret Kaymakamlığına” (24 Haziran 1911), 1.

⁵⁷⁵ İstanbul hazırlıklarına ilişkin detaylı bilgi için bk. Turgut Subaşı-Funda Özdoruk, “Tanin Gazetesi’ne göre Sultan Mehmed Reşad’ın Rumeli Seyahatinden İstanbul’a Dönüşü: Karşılama hazırlıkları”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Mart 2025), 1110-1148.

⁵⁷⁶ *Sabah*, “Devairin Tatili” (25 Haziran 1911), 1.; *Tercüman-ı Hakikat*, “Devair-i Resmîyenin Nutku” (24 Haziran 1911), 1.

⁵⁷⁷ Subaşı-Özdoruk, “Tanin Gazetesi’ne göre Sultan Mehmed Reşad’ın Rumeli Seyahatinden İstanbul’a Dönüşü: Karşılama hazırlıkları”, 1122.

padişahı resmi olarak karşılayanlar arasında yerini almıştır.⁵⁷⁸ Bunlar arasında; İstanbul ahalisi adına belediye başkanı öncülüğünde bir heyet, Ziraat Bankası, İstanbul Ticaret Odası ve Darülfünun öğrencilerinin yanı sıra, Şehzade Vahideddin Efendi ve diğer şehzadeleri taşıyan İstanbul ve Trablusgarp Yatları bulunmaktadır.⁵⁷⁹ Ayrıca İstanbul'daki Arnavutlar da Bandırma Vapuru'nu kiralayarak padişahı karşılamak üzere Gelibolu açıklarına kadar gidenler arasında yerini almıştır.⁵⁸⁰ Çanakkale açıklarında gerçekleştirilen merasimin ardından, Barbaros Zırhlısı ve beraberindeki vapurlar İstanbul'a doğru hareket etmiştir.

İstanbul'da, özellikle denizde gerçekleştirilecek törenler için Şirket-i Hayriye, özel vapur seferleri hazırlamış ve halkın bilgi sahibi olması için vapur numaralarını ve saatleri içeren duyurularını gazetelerde ilan etmiştir. Şirket-i Hayriye vapurları haricinde padişahı Yeşilköy açıklarında karşılamak için şahsi ve kurumsal olarak vapurlar kiralınmıştır. Bu süreçte ayrıca, Sultan Mehmed Reşad'ı karşılamak üzere İstanbul'da yapılacak törenlere katılmaları için kadınlara özel bir vapur tahsis edilmiştir.⁵⁸¹ Anadolu ve Rumeli taraflarında bulunan balıkçı ve kayıkçı esnafı, padişahı karşılamak amacıyla birçok kayığı süslemiş, gece yapılacak şenlikler için de bu kayıklar fenerlerle donatılmıştır.⁵⁸² Padişah, Yeşilköy açıklarına geldiğinde, ikinci bir karşılama töreni yapılmış ve selamla topları eşliğinde boğaza doğru ilerleyen filo,⁵⁸³ sahillerde ve kayıklarda bulunan halkın göstermiş olduğu büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. İstanbul'da bulunan ayan ve mebuslarda düzenlenen törenlere katılarak, padişahın gelişiyile yaşanan coşkuya ortak olmuşlardır.⁵⁸⁴ Denizde gerçekleştirilen törenlerle

⁵⁷⁸ Çanakkale açıklarında padişahı karşılayan için; *Yeni İkdâm*, “Seyahat-i Şahane Muhabir Mahsusamızdan” (26 Haziran 1911), 1.; *Yeni Gazete*, “Avdet-i Şahane” (26 Haziran 1911), 1.; *Tazminat*, “Avdet-i Şahane” (26 Haziran 1911), 1.; *Sabah*, “Kale-i Sultaniye 12 Haziran” (26 Haziran 1911), 1.

⁵⁷⁹ Subaşı-Özdoruk, “Tanin Gazetesi'ne göre Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahatinden İstanbul'a Dönüşü: Karşılama hazırlıkları”, 1125-1126.

⁵⁸⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, “Bir Davet ve Arnavudlar” (23 Haziran 1911), 2.; *Tercüman-ı Hakikat*, “Hamiyetli Arnavudlar” (27 Haziran 1911), 2.

⁵⁸¹ Şirket-i Hayriye seferleri ve kiralanan vapurlar için bk. Subaşı-Özdoruk, “Tanin Gazetesi'ne göre Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahatinden İstanbul'a Dönüşü: Karşılama hazırlıkları”, 1124-1126.

⁵⁸² *Yeni İkdâm*, “Boğaziçi kayıkları” (24 Haziran 1911), 2.

⁵⁸³ Padişahla birlikte İstanbul'a gelenler arasında; kendisine nutuk okuyan Köprülü İstasyonu'ndan Bulgar çocuğu Dimçe, Firzovik İstasyonu'ndan Yakovalı Arnavut çocuğu ve Gevgeli İstasyonu'ndan bir Rum çocuğu, padişahın iradesiyle ailelerinden izin alınarak İstanbul'da eğitim görmek için Gül Cemal Vapuru ile geleceği bilgisi gazete sayfalarında yer almaktadır. *Sabah*, “Atîfet Maarifpervâne” (22 Haziran 1911), 1.; *Tazminat Gazetesi*'nde ise İstanbul'a Dimçe ile birlikte Ömer isminde bir Bulgar çocuğunun geldiği bilgisi mevcuttur. *Tazminat*, “İki Bahtiyar Çocuk” (27 Haziran 1911), 2.

⁵⁸⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, “Ayan ve Mebusan” (26 Haziran 1911), 2.

eşzamanlı olarak Sarayburnu, Üsküdar, Selimiye ve Sirkeci meydanları da yoğun halk kitleleriyle dolmuştur.⁵⁸⁵

Barbaros Zırhlısı, denizde ve karada gerçekleşen büyük coşku eşliğinde ilerleyerek Dolmabahçe önlerine ulaşmıştır. Saltanat kayığıyla saray rıhtımına teşrif eden padişah burada resmi törenle karşılanmıştır.⁵⁸⁶

Sonuç olarak, İstanbul'dan üç hafta uzak kalan Sultan Mehmed Reşad, dönemin İstanbul gazetelerinde yer alan haberlere göre, İstanbul halkı tarafından büyük sevinç ve özlemle karşılanmıştır. Sultan Mehmed Reşad'ı karşılamak için İstanbul'da yapılan törenler esnasında 110 vapur boğazda hazır bulunmuştur.⁵⁸⁷ Denizde gerçekleştirilen resmi törenlerin yanı sıra kara tarafında da binlerce kişi bir gün öncesinden sokaklarda kalabalıklar oluşturmaya başlamış ve padişahın İstanbul'a geldiği gün bütün sahil kesimlerini doldurmuştur.⁵⁸⁸ Padişahın İstanbul'a teşrif ettiği gün Kapalı Çarşı, Mısır Çarşısı başta olmak üzere mağazaların büyük çoğunluğu gün boyunca kapalı kalmıştır.⁵⁸⁹ Özetle padişahın seyahatten geri dönüşü, Çanakkale, Gelibolu açıklarından başlayarak İstanbul'daki din adamları, devlet erkânı ve halk tarafından coşkulu bir şekilde kutlanmıştır.⁵⁹⁰ Bu önemli günü, gazete sayfalarına en iyi şekilde yansıtmak isteyen gazeteciler de kiraladıkları vapurla törenleri takip etmişlerdir.⁵⁹¹

⁵⁸⁵ Karada yapılan törenler hakkında detaylı bilgi için bk; *Tercüman-ı Hakikat*, "Karada" (26 Haziran 1911), 2.; Padişahı İstanbul'da karşılama törenlerinde öğrencilerin yer almasına özen gösterilmiştir. Bu doğrultuda deniz ve kara da gerçekleştirilen törenlere katılım sağlayan öğrencilerin sınavları ertelenmiştir. Subaşı-Özdoruk, "Tanin Gazetesi'ne göre Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahatinden İstanbul'a Dönüşü: Karşılama hazırlıkları", 1126-1128.

⁵⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için; *Sabah*, "Karaya Nüzul" (27 Haziran 1911), 1.; Sarayda yapılan resmi törenlerde devlet erkânı, mebuslar, askerler, çeşitli heyetlerin haricinde, Avusturya elçisinin de törende hazır bulunacağına yönelik bilgi gazetelerde yer almakla birlikte Halid Ziya'nın hatıratında karşılama töreninde Avusturya elçisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. *Ziya*, "Avdet-i Hümayunda Süferâ" (22 Haziran 1911), 2.; Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 383.

⁵⁸⁷ Subaşı-Özdoruk, "Tanin Gazetesi'ne göre Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahatinden İstanbul'a Dönüşü: Karşılama hazırlıkları", 1131.; Denizde gerçekleştirilen törenler amacıyla bulunan vapurlar ve heyetler için bk. *Ziya*, "Merasime İştirak Eden Heyetler" (27 Haziran 1911), 1.; *Tercüman-ı Hakikat*, "Merasim-i İstikbalye", "Denizde" (26 Haziran 1911), 2

⁵⁸⁸ Bu törenlerde yaşanan yoğunluk nedeniyle bazı tedbirlerde alınmıştır. İstanbul halkının gün boyu padişahı karşılamak için denizde ve karada yapılan törenlere katılmaları boş kalan evlerde yaşanacak hırsızlıkları engel olmak için bekçilerin uyarıldığı ve akabinde tedbir alındığı polis müdüriyetinden ilan olunmuştur.; *Ziya*, "Polis Müdüriyetinden Rica" (26 Haziran 1911), 3.; Ayrıca, İstanbul'dan seyahatin gerçekleşeceği bölgeye güvenlik tedbiri amacıyla gönderilen polislerin geri döndüğü bilgisi gazetelerde yer almaktadır. *Yeni Gazete*, "Avdet" (27 Haziran 1911), 3.

⁵⁸⁹ *Yeni ikdam*, "İstihzarat, Tertibat" (27 Haziran 1911), 1.

⁵⁹⁰ *Takvim-i Vekayi*, (15 Haziran 1911), 1.

⁵⁹¹ *Sabah*, "Madbuat-ı Osmaniye" (25 Haziran 1911), 1.

5-26 Haziran 1911 tarihleri arasındaki Rumeli seyahati, 26 Haziran 1911 Pazartesi günü padişahın İstanbul'a ulaşmasıyla son bulmuştur.⁵⁹² Dönemin İstanbul gazetelerinde, Rumeli bölgesinin önemli merkezlerini kapsayan üç haftalık seyahatiyle ilgili Sultan Mehmed Reşad'ın değerlendirmeleri yer alarak kamuoyuna ulaştırılmıştır. Padişah gerçekleştirdiği seyahate ilişkin olarak, kendisine gösterilen saygı ve sevgiden dolayı mutlu olduğunu ve bölge halkının da bu seyahatten dolayı memnun olduğunu ümit ettiğini ifade etmiştir.⁵⁹³

Seyahat sürecini baştan sona detaylı bir şekilde sayfalarına yansıtmaya çalışan dönemin İstanbul gazeteleri, Sultan Mehmed Reşad'ın İstanbul'a geri dönüşüyle birlikte gerçekleştirdiği seyahatin etkisi ve sonuçlarına yönelik yazılarına birkaç gün daha devam ettikleri görülmektedir. Bu anlamda, Şehrah Gazetesi, Püzantiyon Gazetesi'nde yer alan makaleyi sayfalarına taşıyarak, İstanbul halkının Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden dönüşünden bu yana böyle bir ana şahit olmadıklarının altını çizmektedir. Ayrıca kamuoyunun, Osmanlı padişahlarını daima İstanbul surları içinde görmeye alışık olduklarından dolayı gerçekleşen Rumeli seyahatinin önemine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, Rumeli seyahatinin mesafesinin yakın olsa da, taşıdığı anlamın son derece önemli olduğu vurgusu yapılmıştır. Söz konusu makalede ayrıca, seyahatin Müslüman ve Hıristiyan unsurlar üzerinde olumlu etkiler yarattığına dair değerlendirmelere de yer verilmiştir.⁵⁹⁴

Bu süreçte, Senin Gazetesi ise Tan Gazetesi'nde yer alan makaleyi tercüme ederek kendi sayfalarına taşımıştır. Makalede, padişahın Rumeli seyahatinin siyasi açıdan önemi vurgulanarak padişahın devletin en karışık bölgesine giderek bölge halkıyla yakından temas ettiği belirtilmektedir.⁵⁹⁵ Levant Herald Gazetesi'nin makalesinde ise, Rumeli seyahatinin halk arasında birlik ve beraberliği pekiştirdiği değerlendirilmesine yer verilmektedir.⁵⁹⁶ Simsar Gazetesi, Tan Gazetesi'nden alıntı yaparak seyahatin, dönemin siyasi atmosferi üzerinde büyük etki oluşturduğunu yazmakta ve seyahatin Rumeli'de huzuru sağlayacak olmasından dolayı, Fransa'nın İttihat ve Terakki

⁵⁹² BOA, DH. MTV, No. 25, Gömlek No. 60.; Takvim-i Vekayi Gazetesi de, padişahın İstanbul'a geri dönüşünü, ilk sayfada yer vererek bilgilendirmesini yapmıştır. *Takvim-i Vekayi*, (14 Haziran 1327), 1.

⁵⁹³ *Yeni İkdam*, "Ajanslar" (25 Haziran 1911), 1.

⁵⁹⁴ *Şehrah*, "Kosova'dan sonra" (25 Haziran 1911), 3.

⁵⁹⁵ Makalede afv umumi, seyahatle ilgili değerlendirmeler ve İttihat ve Terakki cemiyetinin seyahatte ki rolünden bahsedilmiştir. Tan gazetesinin makalesinin ayrıntılı için bk. *Senin*, "Seyahat-i Şahane" (29 Haziran 1911), 2.

⁵⁹⁶ *Sabah*, "Gazetelerin Mutaalatı" (27 Haziran 1911), 2.

Fırkası'nı tebrik ettiğini bildirmektedir.⁵⁹⁷ Öyle anlaşıyor ki seyahatin sonuçları itibariyle dönemin iktidar gücü olan İttihat ve Terakki'nin tebrik edilmesi, kamuoyu nezdinde iktidarın imajını pekiştirmeye yönelik bir adım olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sabah Gazetesi'nin Sultan Mehmed Reşad'ın ziyaretlerine ilişkin yaptığı değerlendirmede Selanik, Üsküp Manastır ve Kosova Sahrası'nda kendisine gösterilen bağlılığın, dost ve düşman herkes tarafından görüldüğünün altı çizilmektedir.⁵⁹⁸ Seyahate ilişkin bir diğer yorumda, Rumeli seyahati ardından Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında kara bulutların olmayacağı ifade edilmektedir.⁵⁹⁹ Seyahat sürecinde, hükümete yönelik eleştirilerde bulunan Tazminat Gazetesi, Sultan Mehmed Reşad'ın geleneksel fetih anlayışından farklı olarak gerçekleştirdiği Rumeli seyahatini, daha büyük ve önemli olan kalplerin fethini kazanmak için gerçekleştirdiği ve padişahın, kan yerine sevinç gözyaşları dökmek amacıyla seyahate çıktığının altını çizmektedir.⁶⁰⁰

Muhalik saflarında olmalarına rağmen Tazminat, Yeni İkdâm, Yeni Gazete, Tercüman-ı Hakikat ve Şehrah gazeteleri, seyahat sürecinde yaptıkları haberlerle seyahatin maneviyatını ve başarısına yönelik olumlu bir yayıncılık anlayışı içinde oldukları görülmektedir. Söz konusu gazeteler, dönemin iktidar gücü olan İttihat ve Terakki karşısında da dengeli bir tutum benimsemiş, ancak hükümetin tutumlarına karşı yer yer eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu süre zarfında Tazminat Gazetesi'nin, başta Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa olmak üzere hükümetin Arnavutluk'ta takip etmiş olduğu siyaseti eleştirdiği görülmektedir. Ancak buna rağmen İttihat ve Terakkinin önemli basın yayın organı olan Senin Gazetesi başta olmak üzere İstanbul'da yayın hayatına devam eden gazetelerde Rumeli seyahatinin olumsuzluklarına değinmeksin, daha çok iktidar söylemine paralel olumlu yönler aktarılmıştır. Bu durum her ne kadar söz konusu gazetelerin kamuoyunun haber alma görevini yerine getirmiş olmalarına rağmen yaptıkları haberlerin tarafsızlığının sorgulanmasına neden olmaktadır.

Dönemin İstanbul gazetelerinde, Rumeli seyahatinin başarıya ulaştığına yönelik değerlendirmelerin yanı sıra, seyahat süresince padişahın gelecekteki ziyaretlerine yönelik haberler geniş yer bulmuştur. Bu çerçevede, Sultan Mehmed Reşad'ın Ramazan

⁵⁹⁷ Simsar, "Seyahat-i Şahane Te'sîrâtı" (26 Haziran 1911), 1.

⁵⁹⁸ Sabah, "Zat-ı Şahaneyi Karşılarken" (28 Haziran 1911), 1.

⁵⁹⁹ Sabah, "Afv-ı Umumi Münasebetiyle" (28 Haziran 1911), 1.

⁶⁰⁰ Ziya, "Avdet-i Hümayun" (26 Haziran 1911), 1.

Bayramı sonrasında Anadolu'ya yaklaşık bir ay sürecek bir seyahat düzenleyeceği, bu kapsamda İzmir, Beyrut ve Halep şehirlerini ziyaret edeceği ve dönüş yolunda ise Midilli ve Sakız Adalarına ziyaret gerçekleştireceği bilgisi gazete sütunlarında yerini almıştır.⁶⁰¹ Bu açıklamalarla eş zamanlı olarak, Hicaz-Cidde Demiryolu inşaatının tamamlanması ardından kutsal Hicaz topraklarını da bir seyahatin planladığı bildirilmektedir.⁶⁰²

3.2.10. Osmanlının Balkanlar'daki Son Hamlesi Rumeli Seyahati Ardından

Yaşanan Gelişmeler

Sultan Mehmed Reşad'ın İttihat ve Terakki organizasyonunda 5-26 Haziran 1911 tarihleri arasında Selanik, Üsküp ve Manastır gibi önemli vilayetleri kapsayan Rumeli seyahati, devlet makamlarınca ve dönemin İstanbul gazetelerinde olumlu ve başarılı bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar seyahat olumlu bir izlenim vermiş olsa da, bölgedeki Arnavutlar arasında tam anlamıyla istikrar sağlanamamıştır. 1911 Arnavut isyanı, seyahat esnasında sonlandırıldığı ilan edilmiş olmasına rağmen ancak Osmanlı heyetleri ile Arnavut ileri gelenleri arasında gerçekleşen görüşmelerin ardından bastırılmıştır.⁶⁰³

Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati, Arnavutlarla ilişkilerin pekiştirilmesine yönelik bir girişim olsa da kısa süre sonra yaşanan 1911-1912 yılları arasındaki Trablusgarp Savaşı, Osmanlının Arnavutluk bölgesiyle yakından ilgilenmesine engel teşkil etmiştir.⁶⁰⁴ Öte yandan 1912 genel seçimleri Arnavutluk meselesinde yeni bir

⁶⁰¹ Gazete yer alan haberde, padişahın İzmir'e teşrif buyurmaları için İzmir ahali tarafından bir telgraf çekildiği ve akabinde padişahın son baharda İzmir'i ziyaret edeceği yazılmaktadır. *Yeni İkdam*, "Zat-ı Şahanenin İzmir Seyahati" (14 Haziran 1911), 2.; *Tazminat*, "İzmir'e Seyahat-i Padişahi" (15 Haziran 1911), 1.; *Senin*, (16 Haziran 1911), 2.; *Sabah*, "Seyahat-i Şahanelen Sonra" (16 Haziran 1911), 1.; *Yeni İkdam*, "Jön Türk Gazetesinde Okunmuştur" (16 Haziran 1911), 1.; *Tazminat*, "Suriye'ye Seyahat-i Padişahi" (16 Haziran 1911), 1.; *Senin*, (16 Haziran 1911), 2.; Seyahat haberleri padişahın İstanbul'a geri döndükten sonra da gazetelerde yer almış, *Yeni İkdam*, "Zat-ı Şahane Suriye'de" (28 Haziran 1911), 1.; *Sabah*, "Suriye seyahati" (28 Haziran 1911), 1.; *Yeni Gazete*, "Beyrut Seyahati" (28 Haziran 1911), 1.

⁶⁰² *Yeni Gazete*, "Zat-ı Şahane Anadolu'da" (16 Haziran 1911), 2.; *Sabah*, "Anadolu Seyahati" (24 Haziran 1911), 1.; *Tercüman-ı Hakikat*, (15 Haziran 1911), 2.; bu haberlere karşılık Ziya Gazetesinde yer alan habere göre padişahın Mekke seyahatinin aslı olmadığı yazılmaktadır. *Ziya*, "Zat-ı Şahanenin Mekke Seyahati" (16 Haziran 1911), 2.

⁶⁰³ Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 276.; Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, 187-189.

⁶⁰⁴ Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatine ilişkin değerlendirmeleri 1911 yılının son çeyreğinde açılan meclis toplantısında da gündeme taşınmıştır. Sadrazam tarafından okunan padişahın meclis açılış konuşmasında, Rumeli'ye gerçekleştirilen seyahat esnasında farklı etnik unsurlar arasındaki kardeşliğin görülmüş olduğu vurgulanarak, Kosova Sahrası'nda yüzbinlerce vatanseverin sergilediği manevi davranış karşısında padişahın duyulandığını ve gurur duyduğu ifade edilmektedir. Trablusgarp'ın İtalyanlar

evreyi oluşturmıştır.⁶⁰⁵ İttihat ve Terakki'nin iktidarını korumak için seçim sürecinde yürütmüş olduğu politika, Meclis-i Mebusan' da ki Arnavut kökenli mebusların sayısının düşmesine yol açmıştır.⁶⁰⁶ Bu durum ise Meclis-i Mabusan'a giremeyen eski mebusların, 1912 yılında başlayan Arnavut isyanına destek olmasına neden olmuştur.⁶⁰⁷ Söz konusu isyan hareketi, Arnavut ileri gelenlerinin sunmuş oldukları taleplerin, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi üzerine 4 Eylül 1912 tarihinde sonlandırılmıştır.⁶⁰⁸

Ancak 1912 Arnavut isyanının sonlandırılmasından kısa süre başlayan I. Balkan Savaşı, bölgedeki dengelerin yeniden sarsılmasına neden olmuştur. I. Balkan Savaşı sürecinde, Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatinin ilk durağı olan Selanik, 8 Kasım 1912 tarihinde Yunanlılara teslim edilmiştir.⁶⁰⁹ 1911 Rumeli seyahatinde büyük kalabalıkların padişahı karşıladığı Priştine ise, 21 Ekim'de Sırp tarafından ele geçirilmiştir. Akabinde 26 Ekim 1912'de Sırp birlikleri Üsküp'e hâkim olmuşlardır. Rumeli seyahatinde birlik ve beraberliği simgeleyen Kosova Sahrası'nın da Sırp tarafından ele geçirilmesinin ardından 18 Ekim 1912 tarihinde Manastır'da Sırpların kontrolüne geçmiştir.⁶¹⁰ Bu gelişmelere eş zamanlı olarak, İsmail Kemal Bey'in çalışmaları doğrultusunda, 28 Kasım 1912 tarihinde Avlonya'da gerçekleştirilen toplantıda Arnavutluk bağımsızlığını ilan etmiştir.⁶¹¹

Netice itibariyle 1911 tarihinde Arnavutlarla ilişkilerin pekiştirilmesi ve bölgede istikrarın sağlanması amacıyla gerçekleştirilen Rumeli seyahati ardından Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı gelişmeler, seyahatin sonuçlarını olumsuz etkilemiştir. Nitekim I. Balkan Savaşı ardından 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan Londra Antlaşmasıyla, İttihat ve Terakki'nin Arnavutlarla ilişkileri güçlendirmek ve Rumeli topraklarında

tarafından işgal edilme sürecinde seyahate yönelik padişahın beyannamesinde, özellikle kardeşliği ve beraberliği öne çıkaran cümleler kullanılarak, savaş halinin yaşandığı bir süreçte, dayanışmanın ve birlikteliğin önemine işaret edilmeye çalışıldığı çıkarımında bulunabilmektedir. İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet* (Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları:14, 1996), 1/654.

⁶⁰⁵ Zeyrek, *Meşrutiyet: Osmanlı'da Birlikte Yaşamak ya da Birlikte Dağılmak*, 113.

⁶⁰⁶ 1908 genel seçimlerinde 25 olan Arnavut mebus sayısı, 1912 genel seçimlerinde 17'ye inmiştir. Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 291.

⁶⁰⁷ Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 289.

⁶⁰⁸ 14 maddelik bu taleplerden askerlik ile eski sadrazamlardan İbrahim Hakkı ve Said Paşaların yargılanmaları hariç 12 madde Osmanlı tarafından kabul edilmiştir. Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, 192-197. ; Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 329.

⁶⁰⁹ Andonyan, *Balkan Savaşı*, 363-405.; Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/317-320.

⁶¹⁰ Andonyan, *Balkan Savaşı*, 317-358.

⁶¹¹ Necip P. Alpan, *Tarihin Işığında Bugünkü Arnavutluk* (Ankara: Kardeş Yayınları:1, 1975), 107.

istikrarı sağlamak amacıyla düzenlediği Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati kapsamında ziyaret ettiği merkezler Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış, Arnavutluk ise bu süreçte bağımsız olmuştur.⁶¹²

⁶¹² Londra Antlaşması için bk. Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9/337-338.; Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 440-441.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında hâkimiyetinde en önemli stratejilerinden biri olan Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati, sadece bir hükümdarın ve devlet makamlarının bölgeyi ziyaret etmesi anlamına gelmeyip; devletin otoritesini görünür kılma, halkla temas kurma, kamuoyunu yönlendirme ve devlet gücünü pekiştirme amacıyla kullanılan çok yönlü bir strateji olarak öne çıkmaktadır.

II. Meşrutiyet'in ilanı ardından yönetimde etkin olan İttihat ve Terakki'nin Rumeli topraklarında istikrarı sağlanmak ve bölgede bulunan farklı unsurlar arasında birlik oluşturma amacıyla yürütmüş olduğu merkeziyetçilik politikaları, yaklaşık yarım asır Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Arnavutlar üzerinde ciddi rahatsızlıklar oluşturarak, çeşitli isyanlara yol açmıştır. Arnavutlar arasında Osmanlı Devleti'ne karşı girişilen ayaklanmalarda, İttihat ve Terakki yanlısı hükümetlerin takip ettiği askeri müdahale politikası, Arnavutların Osmanlı Devleti'yle olan bağlarının ciddi ölçüde zayıflamasına neden olmuştur. Bu durum, Avrupa topraklarına yakınlığı ile özellikle Bulgar komitecilik faaliyetleri ve büyük devletlerin bölgede yürütmüş oldukları siyasete karşı Osmanlı Devleti'nin önemli bir denge unsuru olan Arnavutların yeniden kazanılması için çalışmaların yürütülmesini elzem kılmıştır. Bu doğrultuda İttihat ve Terakki bölgede yaşanan duruma yönelik kalıcı bir çözüm olması amacıyla Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli'nin önemli merkezlerine bir seyahat gerçekleştirmesini kararlaştırmıştır. Sultan Mehmed Reşad'ın 5-26 Haziran 1911 tarihleri arasında Selanik-Üsküp-Priştine-Kosova Sahrası ve Manastır gibi stratejik bölgelerini kapsayan Rumeli seyahati, bölge halkının yoğun katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Rumeli seyahatinin arka planının yeterince incelenmemesi, İttihat ve Terakki politikalarının seyahatin gelişimi üzerindeki etkilerinin, dönemin basınında seyahatin nasıl yansıtıldığı ve bu anlamda kamuoyunun nasıl şekillendirildiğinin detaylı olarak analiz edilmemesi; ayrıca seyahat sürecinde takip edilen politikanın tam anlamıyla ortaya konmaması, bu çalışmanın temel problemlerini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında seyahate ilişkin süreci takip etmek amacıyla İstanbul gazetelerinden Senin, Yeni İkdâm, Tercüman-ı Hakikat, Ziya, Şehrah, Yeni Gazete, Tazminat, Sabah olmak üzere dönemin mizah gazetelerinden Karagöz, Züğürt ve Simsar gazetelerinde yer alan haber ve değerlendirmeler incelenmiştir. Bahsi geçen İstanbul gazetelerinde, seyahat sürecine dair yayın politikasına bakıldığında padişahın

ziyaretlerinden başından sonuna kadar pozitif bir perspektifle yaklaşıldığı görülmektedir. Gazetelerde yer alan makalelerde seyahatin kutsiyetini ve özellikle padişahın hem halife hem de devletin somut temsili sıfatıyla taşıdığı maneviyat ön plana çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra dönemin önemli gazetecilerinden Hakkı Tarık, Babanzade İsmail Hakkı, Sâmih Rifat, Lütü Fikri ve Şükrü Kâmil'in kaleme aldıkları makalelerinde, seyahatin hem manevi boyutunu hem de siyasi önemini vurgulayan bir dilin kullanıldığı görülmektedir.

İttihat ve Terakki'nin uyguladığı merkezîyetçi politikalarının Arnavutluk ile ilişkilerde yarattığı gerilim, İttihat ve Terakki'nin geliştirdiği bir çözüm doğrultusunda giderilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeliye gerçekleştirdiği seyahat, dönemin İstanbul gazetelerinden İttihat ve Terakki'ye yakınlığı ile bilinen Senin başta olmak üzere Yeni İkdâm, Tercüman-ı Hakikat, Ziya, Şehrah, Yeni Gazete, Tazminat, Sabah gazetelerinde ilgiyle takip edilmiş; Rumeli seyahatinin bölgedeki istikrarı sağlamada başarıya ulaşacağı belirtilmiştir. Her ne kadar Yeni İkdâm, Tercüman-ı Hakikat, Ziya, Şehrah, Yeni Gazete, Tazminat ve Sabah gazeteleri, dönemin muhalefetini temsil eden fırkaların görüşlerini desteklemiş olsalar da, İttihat ve Terakki'nin organize etmiş olduğu Rumeli seyahati ile ilgili olumsuz değerlendirmelerden kaçındıkları görülmektedir. Bu durum, bir yandan kamuoyunu yönlendirmeye hizmet ederken, diğer yandan İttihat ve Terakki'nin iktidarı için önemli bir prestij sağlamaktadır. Bu durumun yaşanmasında İttihat ve Terakki'nin basın üzerindeki denetiminin belirleyici rol oynadığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Ortaya çıkan bu bulgu, seyahate ilişkin değerlendirmelerin tarafsızlık ilkesiyle örtüşmediğini göstermekle birlikte, dikkatle değerlendirilmesi gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde var olan politik ve sosyal alandaki olumsuz oluşumları yok etmeye yönelik olduğu kadar devletin son dönemde gerçekleştirdiği en önemli organizasyon ve stratejilerinden biri olan Rumeli seyahati, Osmanlı Devleti'nin halk ile olan bağlarının güçlendirme ve merkezi otoriteyi sağlama girişiminde önemli bir örnek olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Rumeli seyahati, bölgedeki birlik ve beraberliğin sağlanması adına birkaç yıldır isyan faaliyetlerinde bulunan Arnavutlarla ilişkilerin düzeltilmesi açısından kayda değer bir hamledir. Bu çerçevede, padişah ve devlet adamlarının seyahat süresince Arnavut reisleriyle yaptıkları görüşmeler, halka hitapları ve af

kanunun ilan edilmesi bölgedeki mevcut olumsuz havanın dağıtılmasına ve otoritenin tekrardan sağlanmasını amaçlayan adımlardı. Nitekim bu çerçevede Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati, Osmanlı Devleti'nin içeride ve dışarıda bir istikrarı sağlama çabasını yansıtmaktadır.

Kosova Sahrası gibi tarihi ve manevi açıdan büyük öneme sahip bir bölgede kılınan cuma namazı ardından Müslümanlara yönelik yapılan konuşmalarda özellikle Arnavutlarla devlet ilişkilerinin güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, seyahat süresince özellikle Manastır'da düzenlenen 10 Temmuz inkılap Alayı başta olmak üzere gerçekleştirilen bütün resmi törenler ve cuma selamlıkları aracılığıyla, padişah ve önemli devlet adamları bölge halkıyla biraraya gelme imkânı bulmuşlardır. Bu çerçevede Rumeli seyahati, gerek iç siyasette ve gerekse dış siyasette ki gelişmelere istinaden genel anlamda Rumeli bölgesinde yaşayan Osmanlı vatandaşlarını ortak bir payda da buluşturarak birlik ve beraberliğin kalıcı olarak sağlanmasını amaçlamaktadır. Seyahat süresince yapılan konuşmalarda da milli duyguları ön plana çıkaran ifadelerle yer verilmesine dikkat edilmesi de Osmanlı halkı arasında birlik ve beraberliğin hedeflendiğini ortaya koymaktadır.

Ancak padişah ve İttihat ve Terakki başta olmak üzere İstanbul gazetelerinde seyahatin bölgede başarıya ulaştığını ifade etmelerine karşın, seyahatten kısa süre sonra Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmeler, seyahatin temel gerekçeleri arasında yer alan bölge üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini pekiştirme ve Arnavutlarla ilişkileri güçlendirme hedeflerinin kalıcı olarak sağlanamadığını ortaya koymuştur. Nitekim I. Balkan Savaşı'nda 1911 tarihinde Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli topraklarında seyahat gerçekleştirdiği önemli merkezler Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış; Hatta padişahın Selanik'te cuma selamlığı gerçekleştiği Ayasofya Camii ile ziyaret düzenlediği Kasımiye ve Hortaç Camileri kiliseye dönüştürülmüştür. Bu süreçte, seyahat kapsamında Osmanlı Devleti'yle bağlarının pekiştirilmesi hedeflenen Arnavutlar ise, bağımsızlıklarını ilan ederek, müstakil bir Arnavut Prenslığı kurmuşlardır. Bu kapsamda, İttihat ve Terakki'nin bölge hâkimiyeti için stratejik bir girişimi olan Rumeli seyahati, daha çok sembolik değer taşıyan ancak yapısal sorunlara çözüm getiremeyen geç bir hamle olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatini tarihsel arka planı, siyasi önemi, seyahat süreçlerini, basın yansımaları ve kamuoyu algısı ile seyahatin amaçlarını sekteye

uğratan gelişmeleri bütüncül bir şekilde ele alan bu çalışmada elde edilen veriler, Arcgis Pro uygulamasında hazırlanan haritalar ve eklenen videolar, Arcgis Online platformunda yer alan Harita Hikâyeleri (Story Webs) uygulamasıyla araştırmacıların erişimine sunulmuştur.⁶¹³ Bu sayede “III. Arnavut İsyanı Sırasında Bölgeye Üst Düzey Bir Ziyaret: Sultan Mehmed Reşad’ın Rumeli Seyahati” başlıklı çalışmanın, hem akademik hem de görsel içerik bakımından zengin bir anlatım ortaya konulmuş; görsel ve mekânsal boyutu güçlendirilmiştir.

⁶¹³Çalışmada elde edilen verilerin web bağlantısı için bk. <https://storymaps.arcgis.com/stories/c27fd14accf54216a996612f48a50ae7>

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi [BOA]

BOA, Bâb-ı Âlî Evrak Odası Evrakı [BEO]

BOA, BEO, No. 3868, Gömlek No. 290072.

BOA, BEO, No. 3866, Gömlek No. 289943.

BOA, BEO, No. 3886, Gömlek No. 291400.

BOA, BEO, No. 3894, Gömlek No. 292040.

BOA, BEO, No. 3896, Gömlek No. 292197.

BOA, BEO, No. 3896, Gömlek No. 292198.

BOA, BEO, No. 3901, Gömlek No. 292520.

BOA, BEO, No. 3885, Gömlek No. 291317.

BOA, BEO, No. 3891, Gömlek No. 291751.

BOA, BEO, No. 3898, Gömlek No. 292319.

BOA, BEO, No. 3914, Gömlek No. 293495.

BOA, Dâhiliye Nezâreti Mütenevvia Evrâkı [DH. MTV]

BOA, DH. MTV, No. 25, Gömlek No. 04.

BOA, DH. MTV, No. 25, Gömlek No. 10.

BOA, DH. MTV, No. 25, Gömlek No. 25.

BOA, DH. MTV, No. 25, Gömlek No. 37.

BOA, DH. MTV, No. 25, Gömlek No. 39.

BOA, DH. MTV, No. 25, Gömlek No. 27.

BOA, DH. MTV, No. 25, Gömlek No. 17.

BOA, DH. MTV, No. 25, Gömlek No. 22.

BOA, DH. MTV, No. 25, Gömlek No. 60.

BOA, Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı Evrakı [HR. MTV.]

BOA, HR. MTV, No. 487, Gömlek No. 1.

BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı [HR. SYS.]

BOA, HR. SYS. No. 150, Gömlek No. 50.

BOA, HR. SYS, No. 151, Gömlek No. 8.

BOA, HR. SYS, No. 153, Gömlek No. 58.

BOA, HR. SYS, No. 146, Gömlek No. 6.

BOA, HR. SYS, No. 142, Gömlek No. 56.

BOA, HR. SYS, No. 153, Gömlek No. 17.

BOA, HR. SYS, No. 142, Gömlek No. 33.

BOA, HR. SYS, No. 142, Gömlek No. 57.

BOA, HR. SYS, No. 143, Gömlek No. 2.

BOA, HR. SYS, No. 143, Gömlek No. 18.

BOA, HR. SYS, No. 143, Gömlek No. 49.

BOA, HR. SYS, No. 2904, Gömlek No. 72.

BOA, HR. SYS, No. 150, Gömlek No. 54.

BOA, HR. SYS, No. 151, Gömlek No. 44.

BOA, HR. SYS, No. 145, Gömlek No. 57.

BOA, İrâde - Meclis-i Mahsûs [İ. MMS]

BOA, İ.MMS, No. 139, Gömlek No. 8.

BOA, Hâriciye Nezâreti Paris Sefareti Belgeleri [HR. SFR.04].

BOA, HR. SFR.04, No. 250, Gömlek No. 49.

BOA, Hariciye Nezâreti Londra Sefareti Belgeleri [HR. SFR.3...]

BOA, HR. SFR.3, No. 636, Gömlek No. 61.

BOA, Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Tahrirat Kalemi [DH. EUM. THR]

BOA, DH. EUM. THR, No. 67, Gömlek No. 43.

BOA, DH. EUM. THR, No. 65, Gömlek No. 24.

BOA, DH. EUM. THR, No. 65, Gömlek No. 25.

BOA, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kısım-ı Adli Kalemî [DH. EUM. KADL]

BOA, DH. EUM. KADL, No. 19, Gömlek No. 14.

BOA, DH. EUM. KADL, No. 18, Gömlek No. 39.

BOA, DH. EUM. KADL, No. 19, Gömlek No.15.

BOA, Dâhiliye Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi Evrakı [DH. MUI]

BOA, DH. MUI, No. 144, Gömlek No. 65.

BOA, DH. MUI, No. 154, Gömlek No. 21.

BOA, Siyasî Kısım Belgeleri [DH. SYS.]

BOA, DH. SYS. No. 78, Gömlek No. 1.

BOA, Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı [DH. İD...]

BOA, DH. İD, No. 112, Gömlek No. 10.

BOA, Sadaret Mektubû Kalemî Mühimme Evrakı [A.}MKT.MHM.]

BOA, A.}MKT. MHM, No. 735, Gömlek No. 16.

BOA, Satın Alınan Evrak Hacı Adil Bey Evrakı [HSDHADB]

BOA, HSDHADB, No. 1, Gömlek No. 66.

BOA, İrâde Mâbeyn-i Hümayun [İ.. MBH.]

BOA, İ.. MBH, No. 5, Gömlek No. 68.

BOA, İ.. MBH, No. 6, Gömlek No. 4.

BOA, İ.. MBH, No. 6, Gömlek No. 22.

BOA, İ.. MBH, No. 6, Gömlek No. 64.

BOA, Mabeyn-İrâde. [MB.İ...]

BOA, MB.İ, No.151, Gömlek No. 49.

BOA, MB.İ, No.151, Gömlek No. 50.

BOA, MB.İ, No.151, Gömlek No. 79.

BOA, MB.İ, No.152, Gömlek No. 59.

BOA, Yıldız Parekende Umumî [Y..PRK.UM..]

BOA, Y..PRK.UM, No. 31, G mlek No. 41.

Levy, Sam M. Sevgili padişahımız, Efendimiz Sultan Mehmed Han Hamis Hazretinin Selanik'i Teşrifi Hatırasıdır. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Kitap, Bel_Osm_0.00359.

Manastırlı İsmail Hakkı. Kosova Sahrası Mev'izesi. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Kitap, 0E_TK_01314.

Program Suretidir. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Kitap, Sel_Osm_01421.

Sultan Mehmed Reşad'ın Manastır Ziyaretinden Evvelki Hazırlıklar ve Askeri mahfel Erkânına ait Albüm. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Kitap, Alb_000094.

Resmi Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre: I, Cilt: VII, İçtima Senesi: III, Y zsekizinci İnikad, 14 Mayıs 1327 (27 Mayıs 1911).

MMZC, Devre: I, Cilt: III, İçtima Senesi: II, Altmışdokuzuncu İnikad, 27 Mart 1326 (9 Nisan 1910).

MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İçtima Senesi: II, Yetmişinci İnikad, 29 Mart 1326 (11 Nisan 1910).

MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İçtima Senesi: II, Seksenikinci İnikad, 21 Nisan 1326 (4 Mayıs 1910).

MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İçtima Senesi: I, Doksanyedinci İnikad, 8 Haziran 1325 (21 Haziran 1909).

MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İçtima Senesi: I, Doksansekizinci İnikad, 9 Haziran 1325 (22 Haziran 1909).

MMZC, Devre: I, Cilt: I, İçtima Senesi: III, On    nc  İnikad, 25 Teşrinisani 1326 (8 Aralık 1910).

MMZC, Devre: I, Cilt: III, İçtima Senesi: III, Kırkyedinci İnikad, 12 şubat 1326 (25 şubat 1911).

MMZC, Devre: I, Cilt: IV, İçtima Senesi: III, Altmışıncı İnikad, 5 Mart 1327 (18 Mart 1911).

MMZC, Devre: I, Cilt: VI, İçtima Senesi: III, Doksan ikinci İnikad, 23 Nisan 1327 (6 Mayıs 1911).

MMZC, Devre: I, Cilt: VII, İçtima Senesi: III, Y zbeşinci İnikad, 10 Mayıs 1327 (23 Mayıs 1911).

Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi (MAZC), Devre: I, Cilt: III, İçtima Senesi: III, Yetmişinci İnikad, 14 Mayıs 1327 (27 Mayıs 1911).

MAZC, Devre: I, Cilt: III, İçtima Senesi: III, Yetmişdördüncü İnikad, 19 Mayıs 1327 (1 Haziran 1911).

Sürelî Yayınlar

Beyânü'l-Hak, “Seyahat-i Padişahi” (5 Haziran 1911), 2070.

Beyânü'l-Hak, “Priştine Seyahati” (26 Haziran 1911), 1118.

Doğru Söz, “Dâhili” (28 Rebiülevvel 1329), 3.

Sabah, “Priştine 3 Haziran” (17 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Mirditalıların Kıyamı”, “Arnavud İsyanı ve Seyahat-i Şahane”, Hareket-i Askeriye'ye dair” (10 Haziran 1911), 2.

Sabah, “Mirdita Ahvalı” (15 Haziran 1911), 2.

İlhamî, “Hususi Telgraflarımız”, *Sabah* (17 Haziran 1911), 1.

Sabah (11 Haziran 1911), 2.

Sabah, “Beyânnâme-i Hümâyûn” (20 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Beyannamenin Kırâatını Müteakip Sadr-ı Müşarünileyh ber-vech-i âtî irad nutk etmişlerdir.” (20 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Firarilerin Avdeti” (21 Haziran 1911), 2.

Sabah, “Times Makalesi” (17 Haziran 1911), 2.

Sabah, “Hareket-i Askeriye'nin Hitamı” (13 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Tan Gazetesinden” (11 Haziran 1911), 2.

Sabah, “Rumeli'ye Seyahat-i Şahane” (3 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Hissiyat İhlâsgarane” (8 Haziran 1911), 2.

Sabah, “Kosova Sahrasını Ziyaret” (11 Haziran 1911), 1-2.

Sabah, “Ajans Telgrafları” (8 Haziran 1911), 1.

Sâmiî Rifat, “Seyahat-i Padişahî Münasebetiyle”, *Sabah* (15 Haziran 1911), 1.

Sabah, (3 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Maiyet-i Şahanede Gidenler” (6 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Manastırda İstihzârat” (14 Haziran 1911), 1.

Sabah, (5 Haziran 1911), 1.

Sabah (6 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Teşyi Esnasında” (6 Haziran 1911), 1.

Şerefeddin, “Hususi Telgraflarımız” *Sabah* (7 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Hususi Telgrafnamemiz” (7 Haziran 1911), 1.

Sabah, (8 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Kesendire Ahalisi” (7 Haziran 1911), 1.

İlhami, “Müteferrik Malûmat”, *Sabah* (11 Haziran 1911), 1.

İlhami, “Hususi Telgraflarımız”, *Sabah* (8 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Resmi Kabul” (11 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Tenezzüh Vapuru” (4 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Ajans Telgrafları” (11 Haziran 1911), 1.

Sabah, (10 Haziran 1911), 1.

Sabah, (12 Haziran 1911), 2.

Sabah, “Hareket-i Askeriyeye Dair” (10 Haziran 1911), 2.

Sabah, “Almanya Nokta-ı Nazar” (11 Haziran 1911), 2.

Sabah, “Selanik’ten Müfarakat Şahane” (15 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Seyahat-i Şahane” (12 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Güzergâh” (15 Haziran 1911), 1-2.

Sabah, “Köprülüde” (15 Haziran 1911), 2.

Sabah, (15 Haziran 1911), 2.

Sabah, ”Üskübde” (15 Haziran 1911), 2.

Sabah, “Ajans Telgrafları” (13 Haziran 1911), 1.

İlhami, “Hususi Telgrafnamelerimiz”, *Sabah* (13 Haziran 1911), 1.

Sabah, (13 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Gece Tenvirâtı, Mekatib” (19 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Telgrafname-i Hümayun” (26 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Müteferrik Malumat” (22 Haziran 1911), 2.

Sabah, “Ahalide ki Tezahürat Messeretgarane” (8 Haziran 911), 1.

Sabah, “Seyahat Padişahinin Teesiri” (14 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Seyahat-ı Şahane Te’sîrâtı” (15 Haziran 1911), 2.

Sabah, ”Hususi Telgraflarımız” (17 Haziran 1911), 1.

Sabah ,“Meşhedde” (20 Haziran 1911), 1.

Sabah, ”Priştine 3 Haziran” (17 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Prüştinede Son Gece” (21 Haziran 1911), 1.

Sabah, “300.000 kişi Kosova Sahrasında” (17 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Times Gazetesi” (17 Haziran 1911), 2.

Sabah, “Avdet-i Şahane” (21 Haziran 1911), 1-2.

Sabah, “Selanik 4 Haziran” (18 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Ajanslardan”(19 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Muhabir Mahsusamızın Mektupları” (22 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Noya Fraye Presin Makalesi” (18 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Manastır 7 Haziran ” (21 Haziran 1911), 1.

İlhami, “Muhabir Mahsusamızın Mektubu”, *Sabah* (24 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Ajans Telgrafları” (22 Haziran 1911), 1.

Sabah, (20 Haziran 1911), 2.

Sabah, “Ajans Telgrafları” (23 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Manastır 8 Haziran” (22 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Seyahat-i Şahane” (25 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Priştine ‘den Selanik’e” (21 Haziran 1911), 1.

Sabah, (21 Haziran 1911), 2.

İlhami, “Selanik 25 Mayıs”, *Sabah* (8 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Hususi Telgraflarımız” (10 Haziran 1911), 1.

Sabah, “İhsan-ı Şahane” (12 Haziran 1911), 1.

Sabah, İlhami “Selanik 4 Haziran” (18 Haziran 1911), 1.

Sabah, İlhami “Prüştine 3 Haziran” (17 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Üsküb 1 Haziran” (15 Haziran 1911), 1.

Sabah, Üsküb 29 Mayıs” (12 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Zat-ı Şahaneye Takdim Edilecek Hediyeler” (9 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Hediye” (14 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Seyahat-ı Şahane” (19 Haziran 1911), 1

Sabah, “Resmi” (24 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Devairin Tatili” (25 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Kale-i Sultaniye 12 Haziran” (26 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Atûfet Maarifpervâne” (22 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Karaya Nüzul” (27 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Madbuat-ı Osmaniye” (25 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Gazetelerin Mutaalatı” (27 Haziran 1911), 2.

Sabah, Zat-ı Şahaneyi Karşılarken” (28 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Afv-ı Umumi Münasebetiyle” (28 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Suriye Seyahati” (28 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Seyahat-i Şahaneden Sonra” (16 Haziran 1911), 1.

Sabah, “Anadolu Seyahati” (24 Haziran 1911), 1.

Senin, “Selanikde” (10 Haziran 1911), 1.

Senin (11 Haziran 1911), 3.

Senin, “Tekzib” (13 Haziran 1911), 2.

Senin, Seyahat-i Hümayun” (22 Haziran 1911), 1.

Senin, (20 Haziran 1911), 2.

Senin, “Pşiştinede” (17 Haziran 1911), 1.

Senin, (17 Haziran 1911), 2.

Senin, “Dârülmûsikî-i Osmânî Heyeti” (4 Haziran 1911), 2.

Senin, (4 Haziran 1911), 2.

Senin, (3 Haziran 1911), 1.

Senin, “Manastır Mektubu” (18 Haziran 1911), 5.

Senin, “Manastıra Hangi Padişahlar Gitmiş” (25 Haziran 1911), 2.

Senin, “Saray-ı Hümayun” (6 Haziran 1911), 2.

Senin, “Dünkü İhtisâsât” (6 Haziran 1911), 2.

Hüseyin Cahid, “Zat-ı Hazret-i Padişahinin Seyahatleri”, *Senin* (5 Haziran 1911), 1.

Senin, “Kale-i Sultaniye de” (7 Haziran 1911), 2.

Senin, “Seyahat Programı” (11 Haziran 1911), 2.

Senin, “Selanike Muvasalat-ı Şahane” (8 Haziran 1911), 1.

Senin, “Daire-i Hümayun” (10 Haziran 1911), 2.

Senin, “Beş Çınarda” (11 Haziran 1911), 1.

Hakkı Tarık, “Beş Çınarda”, *Senin* (12 Haziran 1911), 2.

Senin, “Arnavudluk Ahvali” (9 Haziran 1911), 2.

Senin, “Arnavudluk Ahvali” (11 Haziran 1911), 2.

Senin, “Mirditalılar” (10 Haziran 1911), 3.

Senin, (11 Haziran 1911), 2.

Senin, “Selanikde” (8 Haziran 1911), 2.

Senin, “Üskübe Hareket” (11 Haziran 1911), 1.

Hakkı Tarık, “Fikr ile Hafızam Tereddüdde”, *Senin* (15 Haziran 1911), 2.

Senin, “Seyahat Hümayun”, ”Üsküb” (13 Haziran 1911), 2.

Senin, “Bir Arnavud Sözü” (16 Haziran 1911), 2.

Babanzade İsmail Hakkı, “Üçüncü Kosova”, *Senin* (17 Haziran 1911), 1.

Hakkı Tarık, “Üskübden Priştineye”, *Senin* (21 Haziran 1911), 1.

Senin, “İngiliz İhtisâsâtı” (13 Haziran 1911), 2.

Senin, “Brusa da Salat-ı Cuma”(17 Haziran 1911), 1.

Senin, “Kıbleye Karşı” (20 Haziran 1911), 1-2.

Senin, “Hakkı Paşa’nın Beyanâtı” (19 Haziran 1911), 1.

Senin, “Priştine Medrese-i Âliye-i İslamiye” (16 Haziran 1911), 5.

Senin, (20 Haziran 1911), 1.

Senin, “Kosovapoliye” (17 Haziran 1911), 3.

Senin, “Selanikde” (21 Haziran 1911), 1.

Senin, “Avusturya Menâbinden” (14 Haziran 1911), 2.

Senin, “Manastırda” (20 Haziran 1911), 2.

Hakkı Tarık, “Kendi Kendime”, *Senin* (25 Haziran 1911), 2.

Senin, “Manastırda” (23 Haziran 1911), 1.

Senin, “Barbaros’un Mevceleri” (9 Haziran 1911), 2.

Senin, “Seyahat-i Hümayun” (17 Haziran 1911), 1.

Senin, “Selanikde” (10 Haziran 1911), 1.

Senin, “Atiye-i Seniye” (25 Haziran 1911), 1.

Senin, “Atiye-i Seniye” (25 Haziran 1911), 2.

Senin, “Selanikde” (11 Haziran 1911), 1.

Senin, “Üskübde” (13 Haziran 1911), 2.

Senin, Selanike Avdet” (18 Haziran 1911), 1.

Senin, “Manastırlıların Hediyesi” (27 Haziran 1911), 4.

Senin, “Seyahat-i Şahane” (29 Haziran 1911), 2.

Senin, (16 Haziran 1911), 2.

Simsar, “Seyahat-i Şahane Te’sîrâtı” (26 Haziran 1911), 1.

- Şehrah*, “Priştine’de ki Merasim ve Tezahürat” (17 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, “İşkodra Ahvalı” (11 Haziran 1911), 2.
- Şehrah*, “Program Suretidir” (5 Haziran 1911), 2.
- Şehrah*, “Donanma-ı Osmani” (5 Haziran 1911), 2.
- Şehrah*, “Manastırda Teşrif-i Şahane Hazırlıkları” (21 Haziran 1911), 2.
- Şehrah*, (21 Haziran 1911), 2.
- Şehrah* , “Rumeli’de Seyahat Hümayun” (6 Haziran 1911), 2.
- Şehrah*, “Zat-ı Hazret-i Paidşahımızın Şehrimizden Azimet Hümayunları” (6 Haziran 1911), 2.
- Şehrah*, (5 Haziran 1911), 2.
- Şehrah*, (6 Haziran 1911), 2.
- Şehrah*, (8 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, “Taksimât” (8 Haziran 1911), 1-2.
- Şehrah*, “Rumelide Seyahat-i Hümayun” (9 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, “Selanik Cuma Selamlığı” (10 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, (11 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, “Rumeli’de Seyahat-i Hümayun” (9 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, “Ulviyet-i Padişahi” (10 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, “Selanik’ten Üsküb’e Seyahat Hümayun” (11 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, (15 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, (14 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, “Priştine’de ki Merasim İstikbalye” (17 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, “Abdullah Efendi’nin bir Beyannamesi”, (14 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, “Kosova’da, Murad Hüdavendigâr’ın Meşhedinde Sadrazam Paşa Tarafından Kırâat Olunan Nutk Hümayun” (20 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, “Rumeli’de Seyahat Hümayun” (17 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, (18 Haziran 1911), 1.

- Şehrah*, “İmamet Şehriyari” (15 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, “Seyahat-i Şahane” (15 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, (16 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, (17 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, (20 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, “Selanik’e Muvasalat Şahane” (19 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, (21 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, “Muhabir Mahsusamızdan” (21 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, “Manastırda Şenlikler” (22 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, “Manastır’da Zat-ı Şahane için Yapılacak Merasim ve Eğlencelerin Programıdır”, (21 Haziran 1911), 1-2.
- Şehrah*, “Muhabir Mahsusamızdan” (23 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, “Padişahımızın Hediyeleri” (13 Haziran 1911), 2.
- Şehrah*, “İhsan-ı Şahane” (26 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, “Makam Sadaret Kaymakamlığına” (24 Haziran 1911), 1.
- Şehrah*, “Kosova’dan sonra” (25 Haziran 1911), 3.
- Takvim-i Vekayi*, “Bin Üç Yüz Yirmi Yedi Senesi Mayıs Muvakkat Bütçesi” (5 Mayıs 1327), 2.
- Takvim-i Vekayi*, “Nişan” (11 Haziran 1327), 1.
- Takvim-i Vekayi*, (15 Haziran 1911), 1.
- Takvim-i Vekayi*, (14 Haziran 1327), 1.
- Tazminat*, “Malisörlere Hükümetin Beyannamesi” (15 Haziran 1911), 3.
- Tazminat*, “Bir Mülakat” (21 Haziran 1911), 3.
- Tazminat*, “Arnavudların Memleketlerine Avdeti” (17 Haziran 111), 4.
- Tazminat*, “Kosova’da Ceraim Siyasiyenin Afvı” (22 Haziran 1911), 1.
- Tazminat*, “Arnavudluk Islahatı Hakkında Müzakerat” (17 Haziran 1911), 4.
- Tazminat*, “Manastır’da Teşrif-i Şahane Hazırlıkları” (21 Haziran 1911), 1.

Tazminat, “Zat-ı Hazret-i Padişahının Rumeliye Seyahati” (6 Haziran 1911), 1.

Lütfi Fikri, “İnsanız Çabuk Unutuyoruz!”, *Tazminat* (9 Haziran 1911), 1.

Tazminat, “Gözetilmesi Lazım Gelen İncelikler”, “Dünkü Senin Gazetesinde şu Telgrafi Okuduk” (11 Haziran 1911), 3.

Tazminat, “Selanik’te Cavid Bey’in Kırdığı Potlar” (13 Haziran 1911), 3.

Tazminat, “Cavid Bey’in Nutku” (14 Haziran 1911), 3.

Tazminat, “Fraye Presse ve Arnavudluk” (10 Haziran 1911), 3.

Tazminat, “Arnavudluk İsyanı” (13 Haziran 1911), 3.

Tazminat, “Arnavudlukda Sulh ve Müsalemet Ümidleri” (17 Haziran 1911), 3.

Tazminat, “Mirditalılar İsyanı” (10 Haziran 1911), 3.

Tazminat, “Seyahat-i Şahane” (9 Haziran 1911), 1.

Tazminat, “Zat-ı Şahanenin Seyahati” (12 Haziran 1911), 1.

Tazminat, “Seyahat-i Şahane” (13 Haziran 1911), 1.

Tazminat, “Seyahat-i Hazreti Padişahi” (15 Haziran 1911), 1.

Tazminat, “Seyahat-i Hazret-i Padişahi” (16 Haziran 1911), 1.

Tazminat, “Ferdâ-ı Te'dîb” (14 Haziran 1911), 1.

Tazminat, “Almanya’da Te'sîrât” (13 Haziran 1911), 3.

Tazminat, “Abdullah Efendinin Beyannamesi” (16 Haziran 1911), 3.

Tazminat, “Seyahat Padişahi Münasebetiyle” (18 Haziran 1911), 1.

Tazminat, “Seyahat-i Hazret-i Padişahi” (17 Haziran 1911), 1.

Tazminat, “Seyahat Şahane Münasebetiyle” (12 Haziran 1911), 1.

Tazminat, “Seyahat-i Hazreti Padişahi” (16 Haziran 1911), 1.

Tazminat, “Sadrazam Paşa Birinci Gafur!” (24 Haziran 1911), 3.

Tazminat, “Kosova Beyannamesi” (17 Haziran 1911), 1.

Tazminat, “Manastırda İstikbal Şahaneye Mahsus Program” (21 Haziran 1911), 2.

Tazminat, “Seyahat-i Hazret-i Padişahi” (23 Haziran 1911), 1.

Tazminat, “Resmî” (24 Haziran 1911), 1.

Tazminat, “Avdet-i Şahane” (26 Haziran 1911), 1.

Tazminat, “İki Bahtiyar Çocuk” (27 Haziran 1911), 2.

Tazminat, “İzmir’e Seyahat-i Padişahi” (15 Haziran 1911), 1.

Tazminat, “Suriye’ye Seyahat-i Padişahi” (16 Haziran 1911), 1.

Tercüman-ı Hakikat, “Arnavudluk’da” (10 Haziran 1911), 2.

Tercüman-ı Hakikat “Vekâletler” (5 Haziran 1911), 1.

Tercüman-ı Hakikat, “Sefineler” (5 Haziran 1911), 1-2.

Tercüman-ı Hakikat, “Büyük Padişahın Büyük Seyahati”, (5 Haziran 1911), 1.

Tercüman-ı Hakikat, (6 Haziran 1911), 1.

Tercüman-ı Hakikat, “Muhabir Mahsusamızın Mektubu” (7 Haziran 1911), 1.

Tercüman-ı Hakikat, “Padişahımızın İkamet Seyahat Programları” (10 Haziran 1911), 2.

Tercüman-ı Hakikat, (8 Haziran 1911), 1.

Tercüman-ı Hakikat, “Osmanlı Ajansının Tebligatı” (8 Haziran 1911), 1.

Tercüman-ı Hakikat, “Hükümet-i Şahane” (9 Haziran 1911), 1.

Tercüman-ı Hakikat, “Padişahımızın Büyüklüğü” (8 Haziran 1911), 1.

Tercüman-ı Hakikat, “Konstantinapol Ajansının Tebligatı” (9 Haziran 1911), 1.

Tercüman-ı Hakikat, (12 Haziran 1911), 1.

Tercüman-ı Hakikat, “Padişahımızın Seyahati” (15 Haziran 1911), 1-2.

Tercüman-ı Hakikat, “Padişahımızın Seyahati” (14 Haziran 1911), 1.

Tercüman-ı Hakikat, “Şanlı Gün”, “Muhabir Mahsusamızın Telgrafi” (16 Haziran 1911), 1-2.

Tercüman-ı Hakikat, (16 Haziran 1911), 1.

Tercüman-ı Hakikat, “Harbiye Nazırı Kaza Geçirmiş” (21 Haziran 1911), 2.

Tercüman-ı Hakikat, “Hürriyet Alayı-Ebedi Dakikalar”, (21 Haziran 1911), 2.

Tercüman-ı Hakikat, “Arnavudların Asar-ı Sadakati” (21 Haziran 1911), 2.

Tercüman-ı Hakikat, “Takdime” (13 Haziran 1911), 2.

Tercüman-ı Hakikat, ”Manastır Şehrinin Hediyesi” (22 Haziran 1911), 2.

Tercüman-ı Hakikat, “Devair-i Resmîyenin Nutku” (24 Haziran 1911), 1.

Tercüman-ı Hakikat, “Bir Davet ve Arnavudlar” (23 Haziran 1911), 2.

Tercüman-ı Hakikat, “Hamîyetli Arnavudlar” (27 Haziran 1911), 2.

Tercüman-ı Hakikat, “Ayan ve Mebusan” (26 Haziran 1911), 2.

Tercüman-ı Hakikat, “Karada” (26 Haziran 1911), 2.

Tercüman-ı Hakikat, “Merasim-i İstikbalye” , “Denizde” (26 Haziran 1911), 2.

Tercüman-ı Hakikat, (15 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, “Seyahat-i Şahane” (15 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, (8 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, “Seyahat Vagonları” (5 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, (6 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, “İkinci Filonun Vurudu” (6 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, “Selanik’den Karşı Gazetelerinden Birine Gönderilen Mektubdan” (4 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, (19 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, “Teşrif-i Şahane” (6 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, “Teşrif-i Şahane” (6 Haziran 1911), 1-2.

Yeni Gazete, “Arnavudluk Meselesi İtalya Mebusanında” (22 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, (9 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, “Şevketmeab Efendimiz Selanik’de” (8 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, (7 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, “Edirne Heyeti İstikbaliyesi” (8 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, (11 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, “Seyahat Padişahı” (10 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, (11 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, (12 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, “Azimet-i Şehriyari” (14 Haziran 1911), 2.

Necati, “Üskübe Teşrif-i Şahane”, *Yeni Gazete* (12 Haziran 1911), 1.

Necati, “Üskübde Birinci Gün”, *Yeni Gazete* (16 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete (15 Haziran 1911), 1.

Necati, “Üskübde İkinci Gün”, *Yeni Gazete* (16 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, “Seyahat-i Şahane” (13 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, Sultan Murad Camii Şerifinde” (17 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, “Muhabir Mahsusamızdan Telgraf” (15 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, (14 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, (16 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, “Priştineye Muvasalat” (17 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, (17 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, “Kosova Sahrasında 200 bin kişi” (12 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, “Seyahat-ı Şahane” (17 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, (17 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, “Adliye Nazırı Necmeddin Beyefendiye” (18 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, “Priştine 2 Haziran” (16 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, “Kosova Muharebesinin Sene-i Devriyesi Münasebetiyle” (17 Haziran 1911), 2.

Şükrü Kâmil, “Kosova Sahrasında”, *Yeni Gazete* (16 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, “Arnavutluk’ da Sulh Ümidleri Times Gazetesinden” (17 Haziran 1911), 2-3.

Yeni Gazete, “Sırp Heyeti” (21 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, “Seyahat-ı Şahane” (19 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, “Tanın Bir Telgrafi” (19 Haziran 1911), 1-2.

Yeni Gazete, “Padişahımızın Ulvi Sözleri” (21 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, “Seyahat-i Şahane” (20 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, (21 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, “Manastırda Zat-ı Şahane için Yapılacak Eğlence ve Hazırlıklar” (19 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, “Manastır Muhabir Mahsusamızdan” (24 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, “Avdet-i Şahane” (25 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, “Muhabir Mahsusamızın Mektubu” (13 Haziran 911), 1.

Necati, “Atiye-i Seniye”, *Yeni Gazete* (12 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, “Zat-ı Şahaneye Takdim Edilecek Hediyeler” (9 Haziran 1911), 2.

Yeni Gazete, “Avdet-i Şahane” (24 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, “Avdet-i Şahane” (26 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, “Avdet” (27 Haziran 1911), 3.

Yeni Gazete, “Beyrut Seyahati” (28 Haziran 1911), 1.

Yeni Gazete, “Zat-ı Şahane Anadolu’da” (16 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdam, “Seyahat-i Şahane” (7 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdam “Konferans Fikri” (11 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdam, “Şimali Arnavudlukda Hareket Askeriyesi Noye Fraye Gazetesinden” (10 Haziran 1911), 3.

Yeni İkdam, (24 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdam, “Padişahımızın Seyahati” (6 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdam, (8 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdam, (11 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdam, “Fotoğrafçı Asil Apollon ” (6 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdam, “Gazeteciler”, (5 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdam, (7 Haziran 1911), 1-2.

Yeni İkdam, “Müfakat-ı Hümayun” (14 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “Sekizinci Mektub” (17 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, (17 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “Bursa da Camii Hüdavendigâr’da” (18 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “Hutbenin Tecrübesi” (21 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “Muhabir Mahsusamızdan” (12 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdâm, “Jön Türk Gazetesinde Okunmuştur” (16 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdâm, “Hediye Takdimi” (25 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “Zat-ı Şahane Suriye’de” (28 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdâm, “İnzibâda Nezâret”, (5 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdâm, “İstanbul’da Kalan Nazırlar” (6 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “Denizde” (6 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “Manastırda İstihzârat” (14 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “İnzibâda Nezâret”, (5 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdâm, “İstanbul’da Kalan Nazırlar” (6 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “Saray Hümayun” (6 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdâm (6 Haziran 1911),1.

Yeni İkdâm, (9 Haziran 1911), 3.

Yeni İkdâm, “İkinci Mektub” (8 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “Seyahat-i Şahane”(9 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “Seyahat Şahane” (11 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdâm, “Seyahat-ı Şahane” (10 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdâm, “Mirditalılar Meselesi” (9 Haziran 1911), 3.

Yeni İkdâm, “Yedinci Mektub” (15 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “Dokuzuncu Mektub Üsküb’te son Gece” (18 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, (16 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdâm, “Padişah ve Ânın Avrupa’daki Tesiri” (16 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdâm, “Muhabir Mahsusamızdan” (17 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “Beyânnâme-i Hümâyûn” (20 Haziran 1911), 2-3.

Yeni İkdâm, “Beyannameden bazı Cümleler” (17 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “Seyahat-i Şahane” (17 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “Ajans Telgrafları” (20 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “Türkiye, Arnavutluk ve Avusturya” (18 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “Seyahat-i Şahane” (21 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdâm, “Muhabir Mahsusamızdan” (22 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdâm, “Ajanslar” (25 Haziran 1911), 1-2.

Yeni İkdâm, (25 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdâm, “Avdet-i Hümayun” (24 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “Seyahat-i Şahane Muhabir Mahsusamızdan” (26 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdâm, “Boğaziçi Kayıkları” (24 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “İstihzarat, Tertibat” (27 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdâm, “Zat-ı Şahanenin İzmir Seyahati” (14 Haziran 1911), 2.

Yeni İkdâm, “Ajanslar” (25 Haziran 1911), 1.

Yeni İkdâm, (10 Haziran 1911), 2.

Ziya, “Kosova Sahrasında Şanlı bir Hatıra” (17 Haziran 1911), 2.

Ziya, “Arnavudluk Hakkında Konferans” (11 Haziran 1911), 2.

Ziya, (8 Haziran 1911), 1.

Ziya, (11 Haziran 1911), 1.

Ziya, “Donanma-ı Osmani” (5 Haziran 1911), 1.

Ziya, “Ordu Köşkü de Donanacak” (7 Haziran 1911), 1.

Ziya, “Manastırda Hazırlıklar” (14 Haziran 1911), 1.

Ziya, (10 Haziran 1911), 1.

Ziya, (5 Haziran 1911), 1.

Ziya, “Padişah Meşrutiyetperver Efendimiz Hazretlerinin Seyahat-i Hümayunları” (6 Haziran 1911), 1.

Ziya, (8 Haziran 1911), 2.

Ziya, “Padişahımızın İkamet ve Seyahat Programları” (11 Haziran 1911), 1.

Ziya, “Seyahat-ı Hümayun” (8 Haziran 1911), 1.

Ziya, “Tevâzü Şahane” (8 Haziran 1911), 1.

Ziya, “Seyahat-ı Hümayun” (10 Haziran 1911), 1.

Ziya, “Cavid Bey’in Nutku” (11 Haziran 1911), 1.

Ziya, “Cavid Bey’in Nutku” (13 Haziran 1911), 1-2.

Ziya, “Petersburg Mahâfil Resmîyenin Fikr ve Nazarı” (10 Haziran 1911), 4.

Ziya, “Arnavudluk Meselesi”, “Arnavudluk’da Sulh Ümidleri”, “Arnavudluk’da Islahat Tadbiki” (17 Haziran 1911), 3.

Ziya, “Arnavudluk Ahvali ve Mirditalılar” (10 Haziran 1911), 3.

Ziya, “Tevâzü Şahane” (9 Haziran 1911), 1-2.

Ziya, “Ajans Telgrafları” (10 Haziran 1911), 1.

Ziya, (12 Haziran 1911), 1.

Ziya, “Mini Mini Bulgar Çocuğunun Arz Ta’zîmatı” (14 Haziran 1911), 1.

Ziya, “Seyahat-i Şahanede Heyet-i Mahsusa” (6 Haziran 1911), 2.

Ziya, (17 Haziran 1911), 1.

Ziya, “Seyahat-ı Hümayun” (16 Haziran 1911), 1.

Ziya, “Bursa da Salat-ı Cuma” (17 Haziran 1911), 1.

Ziya, “Brusa’da Camii Hüdavendigâr da Salat-ı Cuma” (18 Haziran 1911), 1.

Ziya, “Nutm Hümayun” (10 Haziran 1911), 1.

Ziya, “Cuma Namazında Arnavudlar” (14 Haziran 1911), 1.

Ziya, “Kosova Sahrasında 200 bin Kişi” (12 Haziran 1911), 1.

Ziya, “Meşhedde İmamet Hilafetpenahi” (15 Haziran 1911), 2.

Ziya, “İstanbuldan” (17 Haziran 1911), 2.

- Ziya, “Seyahat-ı Hümayun” (17 Haziran 1911), 1.
- Ziya, “Manastıra Muvasalat Hümayun” (22 Haziran 1911), 1.
- Ziya, “Seyahat-i Hümayun” (25 Haziran 1911), 1.
- Ziya, “Muhabir Mahsusamızın Telgrafları”(22 Haziran 1911), 1.
- Ziya, “Müftü Efendinin Taltîfi” (14 Haziran 1911), 1.
- Ziya, “Sırb Heyet-i Mahsusası” (24 Haziran 1911), 1.
- Ziya, “Ulvi Şefkat Padişahi” (14 Haziran1911), 1.
- Ziya, “Seyahat-i Hümayun” (18 Haziran 1911), 1.
- Ziya, “Bin Lira İhsan” (18 Haziran 1911), 1.
- Ziya, “ Muhabir Mahsusamızın Telgrafları” (22 Haziran 1911), 1.
- Ziya, “Zat-ı Şahanenin Atifeti” (14 Haziran1911), 1.
- Ziya, “Padişaha Takdime” (14 Haziran 1911), 1.
- Ziya, “Avdet-i Padişahi” (24 Haziran 1911), 1.
- Ziya, “Avdet-i Hümayunda Süferâ” (22 Haziran 1911), 2.
- Ziya, “Merasime İştirak Eden Heyetler” (27 Haziran 1911), 1.
- Ziya, “Polis Müdüriyetinden Rica” (26 Haziran 1911), 3.
- Ziya, “Zat-ı Şahanenin Mekke Seyahati” (16 Haziran 1911), 2.
- Ziya, “Avdet-i Hümayun” (26 Haziran 1911), 1.
- Züğürt, (11 Haziran 1911), 3.

Kitap ve Makaleler

- Abdurrahman Şeref Efendi, haz. Bayram Kodaman - Mehmet Ali Ünal, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Adanır, Fikret. *Makedonya Sorunu*. çev. İhsan Catay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım (yay. haz.). *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova - Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküp, Priştine, İpek, Yenipazar, Taşlıca), 1896 (Hicri 1314)*. İstanbul: Rumeli Türkleri Derneği Yayını, 2000.

- Ağanoğlu, H. Yıldırım vd. Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti. PDF: Düzey Matbaacılık,2007.
https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/osmanli_arsiv_belgelerinde_kosova_vilayeti.pdf
- Ahmad, Feroz. *İttihat ve Terakki 1908-1914*. çev. Nuran Yavuz. İstanbul: Kaynak Yayınları, 5. Basım, 1999.
- Ahmad, Feroz. *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler: Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*. çev. Ayşen Gür. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Akman, Halil. *Paylaşılamayan Balkanlar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- Alpan, Necip P. *Prizren Birliği ve Arnavutlar*. Ankara: Ekli Basım, 1978.
- Alpan, Necip P. *Tarihin Işığında Bugünkü Arnavutluk*. Ankara: Kardeş Yayınları:1, 1975.
- Altun, Armağan. “31 Mart Olayı Sırasındaki Arnavut Aktörler” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/2 (Aralık 2020), 741-762.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/trakyasobed/issue/58399/729463>
- Andonyan, Aram. *Balkan Savaşı*. çev. Zaven Biberyan, İstanbul: Aras Yayıncılık, 1999.
- Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- Avlonyalı Süreyya Bey, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)*, haz. Abdülhamit Kırmızı. İstanbul: Klasik, 2009.
- Baki, Süleyman. “Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati ve Manastırlı İsmail Hakkı’nın Kosova Sahrası’ndaki Vaazı Üzerine”, *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*, haz. Fahrettin Gün vd. 2/788-799, İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılâbı Tarihi*. 2 Cilt.-4.Kısım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Basım, 1991.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılâbı Tarihi*. 1 Cilt.-1. Kısım. Ankara: Tarih Kurumu Basımevi, 3. Basım, 1983.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Beydilli, Kemal. “II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes’ele’si’ne Dair”, *Osmanlı Araştırmaları*, 9/9 (Haziran 1989), 77-99.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oa/issue/10969/131218>

- Birecikli, İhsan Burak. “Arnavutluk Meselesi Üzerine bir Değerlendirme”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 29/(Prof. Dr. Reşat Genç’e Armağan Özel Sayı-II), (Temmuz 2009), 1023-1046.
- Bislimi, Muzaffer. “1911 Yılındaki Rumeli Seyahatinde, Bitola ‘da [Manastır] Manaki Biraderlerin objektifinden Sultan V. Mehmed Reşad”, *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*, haz. Fahrettin Gün vd. 2/778-787. İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018.
- Bozboru, Nuray. *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu ’nun Gelişimi*. İstanbul: Boyut Kitapları, 1997.
- Clayer, Nathalie. *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa’da Çoğunluğu Müslüman bir Ulusun Doğuşu*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Çakır, Diren. “Unutulmuş Bir Seyâhat-i Hümâyûn: Sultan Abdülmecid’in Selanik Ziyareti”. *Tarih Dergisi* 65 (Haziran 2017), 63-98. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/31510/345355>
- Çavuş, Remzi. “Fırzovik Toplantılarının Meşrutiyetin İlanına Katkısı”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3/5 (Nisan 2015), 65-72. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/humanitas/issue/7785/101722>
- Çelebi, Mevlüt. *Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati*. İzmir: Akademi Kitabevi, 1999.
- Çelik, Bilgin. *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*. İstanbul: Büke Kitapları, 2004.
- Çeliktemel Thomen, Özde. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sinema ve Propaganda 1908-1922”, *Kurgu* 23/1 (Haziran 2010), 1-17. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kurgu/issue/59548/856564>
- Danişmend, Hami İsmail. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.
- Demirel, Fatmagül. “Sultan Mehmed Reşad’ın Bursa Seyahati ve Kamuoyuna Yansıması”. *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*. haz. Fahrettin Gün vd. 2/844-853. İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018.
- Dikici, Ali. “Osmanlı Makedonya’sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı” *Karadeniz Araştırmaları* 6/24 (Nisan 2010), 75-108. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/karadearas/issue/10072/124188>
- Göncü, Cengiz (haz.). *II. Meşrutiyet ve Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi Kronolojisi*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2017.
- Göncü, Cengiz (haz.). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Sultan Mehmed Reşad ve Dönemi*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2017.

- Gün vd. Fahrettin (ed.). *Sultan Mehmed Reşad ve Dönemi (Sergi kataloğu)*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2017.
- Gün vd. Fahrettin (haz.). *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*. 1 Cilt. İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018.
- Gün vd. Fahrettin (haz.). *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*. 2 Cilt. İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018.
- Gün vd. Fahrettin (haz.). *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*. 3 Cilt. İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018.
- Gün, Fahrettin (ed.). *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi Fotoğraf Albümü*. Ankara: TBMM Milli Saraylar, 2017.
- Güneş, İhsan. *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*. 1 Cilt, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 14, 1996.
- Hacısalıhoğlu, Mehmet. “Jön Türklerin Balkan Politikası (1908-1913)”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 24 (Haziran 2008), 99-127. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/divan/issue/25953/273436>
- Hacısalıhoğlu, Mehmet. *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*. çev. İhsan Catay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- Hanıoğlu, Şükrü. *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- İnuğur, M. Nuri. *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Basımevi, 2. Basım 1982.
- İsmaili, Adnan. “Sultan Mehmed Reşad’ın Rumeli’ye Seyahati ve Arnavut Halkı Üzerindeki Etkileri”, *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*, haz. Fahrettin Gün vd. 2/814-853. İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018.
- İşlet Sönmez, Banu. *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi 18. ve 19 Yüzyıllar*, çev. İhsan Durdu vd. 1 Cilt, İstanbul: Küre Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, çev. Zehra Savan - Hatice Uğur. 2 Cilt, İstanbul: Küre Yayınları, 2. Basım, 2009.
- Karabekir, Kazım. *Günlükler 1906-1948*. çevriyazı. Budak Kayabek, haz. Yücel Demirel. 1 Cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. 7. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Basım, 1970.

- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*. 8 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Basım, 2007.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*. 9 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, 1999.
- Karaman, Mehmet Ali. “Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati”. *Balkan Tarihi*. ed. Zafer Gölen - Abidin Temizer. 1/57-76. Ankara: Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları 1, 2016.
- Karataş, Üzeyir (haz.). *Sultan Mehmed Reşad’ın Rumeli Seyahati Albümü*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2017.
- Konuk Halaçoğlu, Neval. “19. Yüzyıl Osmanlı Kent Kültürü’nde Selanik’te Kamusal Mekânlar; Bahçeler: Beşçınar (Memleket/Millet), Beyaz Kule (İttihad) ve Paşa Bahçesi”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 127/251 (Nisan 2021), 289-308. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tda/issue/61636/863326>
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 1987.
- Kutay, Cemal. *Şehit Sadrazam Talat Paşa’nın Gurbet Hatıraları*. 2 Cilt, İstanbul: Kültür Matbaası, 2. Basım, 1983.
- Kuzucu, Kemalettin. “Balkanlar’da Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad’ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati”, *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (Aralık 2017), 1-39. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turksosbilder/issue/32182/397468>
- Kuzucu, Kemalettin. “Kendine Nekes, Halkına Mükrim Padişah: Sultan Mehmed Reşad”. *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*. haz. Fahrettin Gün vd. 1/42-81. İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018.
- Kuzucu, Kemalettin. “Kosova’da ki Tarihi ve Kültürel Mirasımız Meşhed-i Hüdevendigar”. *Düşünce Dünyasında Türkiz* 6/34, (Ağustos 2022), 53-84. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkiz/issue/77720/1306408>
- Küçük, Sezai. “Sultan Reşad ve Mevlevilik”, *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*. haz. Fahrettin Gün vd. 3/1058-1093. İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018.
- Külçe, Süleyman. *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*. İzmir; Ticaret Basımevi, 1944.
- Külçe, Süleyman. *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*. Ankara; Dorlion Yayınları, 2024.
- Lewis, Bernard. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Boğaç Babür Turna. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2008.
- Maden, Fahri. “Arnavutluk’un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)”, *Avrasya Etüdleri* 39/1 (Haziran 2011), 155-196. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasya/issue/35353/392508>

- Malcolm, Noel. *Kosova Balkanları Anlamak İçin*. çev. Özden Arıkan. İstanbul: Sabah Kitapları, 1999.
- Mercan, Mehmet. "Osmanlı Padişahlarının Yurt İçi Gezileri (Bir Kronoloji Denemesi)." *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 60 (Eylül 2017), 459-474.
- Olgun, Said. "Bir Jön Türk ve Arnavut Milliyetçisi: Derviş Hima (1872-1928)", *Journal of History Studies*, 10/10 (Aralık 2018), 207-232.
- Özey, Ramazan. *Balkanlar ve Balkan Ülkeleri Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi, 4. Basım, 2021.
- Özger, Yunus. "Sultan V. Mehmed Reşad'ın Edirne Seyahati". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* 15/22, (Nisan 2017), 135-162. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/canakkalearastirmalari/issue/29002/310564>
- Öztuna, Yılmaz. *93 ve Balkan Savaşları Avrupa Türkiye'sini Kaybımız Rumeli'nin Elden Çıkışı*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2006.
- R. Hall, Derek. *Albania and The Albanians*. New York: Pinter Reference, 1994.
- Selvi, Haluk - Çağ, Galip. *Geçmişten Günümüze Manastır Şehri*. Sakarya: T.C. Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2011.
- Selvi, Haluk. "Sultan Mehmed Reşad'ın İzmit Seyahati (27-28 Ekim 1909)". *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildiri Kitabı*. ed. Haluk Selvi vd. 1/925-947. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.
- Shaw, Stanford J. - Kural Shaw, Ezel. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. 2 Cilt, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları Tarih Dizisi, 2. Basım, 1994.
- Simavi, Lütfi. *Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin'in Dönemlerinde Sarayda Gördüklerim*. yay. haz. Fatih Akyüz-Fatih Tetik. İstanbul: Timaş Yayınları, 2022.
- Skendi, Stavro. *The Albanian National Awakening 1878-1912*. New Jersey: Princeton University Press, 1967.
- Smakaj, Gentrit. "Sultan II. Abdülhamit Devrinde Arnavut Milliyetçiliği Meselesi (1878-1908)" *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* 12 (Haziran 2022), 113-126. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mjh/issue/81352/1405008>
- Subaşı, Turgut. "Osmanlı Devletinde Çok Partili Hayat: Osmanlı Ahrar Fırkası", 6. *International Cappadocia Scientific Research Congress*, ed. Serap Göncü. 6/708-721. Nevşehir: İksad Yayınevi, 2024.
- Subaşı, Turgut.- Öz doruk, Funda. "Tanin Gazetesi'ne göre Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahatinden İstanbul'a Dönüşü: Karşılama Hazırlıkları", *Vakanüvis-*

- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Mart 2025), 1110-1148.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakanuvis/issue/87544/1622104>
- Tetik, Fatih. *İttihad Terakkî Kıskaçında bir Sultan V. Mehmed Reşad (1908-1918)*. İstanbul: Semerkand Basım Yayın, 2. Basım, 2020.
- Tokay, Gül. *Makedonya Sorunu; Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*. İstanbul: Afa Yayınları, 1996.
- Topuzlu, Cemil. *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*. yay. haz. Cemalettin Topuzlu, İstanbul: Topuzlu Yayınları, 4. Basım 2002.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*. 1 Cilt. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 1988.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*. 3 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım, 2000.
- Türkgeldi, Ali Fuad. *Görüp İşittiklerim*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949.
- Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih (1789-1994)*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 4. Basım, 1995.
- Uşaklıgil, Halid Ziya. *Saray ve Ötesi*. yay. haz. Necati Tonga, İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edileceğine Dair Vesikalar”, *Belleten* 20/77 (Ocak 1956), 103-174.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttkbelleten/issue/76660/1277732>
- Yazıcı, Nesimi. “İsmail (Tuncu) Bey’in Hâtıra-i Seyahat’inde Sultan Reşad’ın Rumeli Ziyareti: Kosova”. *Belleten* 78/283 (Aralık 2014), 1099-1134.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/ttkbelleten/article/689466>
- Yazıcı, Nesimi. “Sultan Mehmed Reşad’ın Rumeli’ye Seyahati Sırasındaki Deniz Yolculuğu (Haziran 1911)”, *Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu (1-4 Kasım 2013) Bildiriler*, ed. Cihan Yemişçi vd. 2/28-55. Bodrum: Halikarnas Matbaacılık, 2015.
- Zeyrek, Suat. “II. Meşrutiyet’te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/33 (Aralık 2012), 299-336. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusosbilder/issue/23767/253352>
- Zeyrek, Suat. *Meşrutiyet: Osmanlı’da Birlikte Yaşamak ya da Birlikte Dağılmak*. İstanbul: Kitabevi, 2013.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Zürcher, Erik Jan. *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*. çev. Ergün Aydınoglu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Ansiklopedi Maddeleri ve Sözlük

Akyıldız, Ali. “Mâbeyn-i Hümayun” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Haziran 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mabeyn-i-humayun>

Başar, Fahmeddin. “Evrenosoğulları” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Haziran 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/evrenosogullari>

Bektaş, Ekrem. “Beyânülhak” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Nisan 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyanulhak>

Bilge, Mustafa L. “Arnavutluk” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/arnavutluk>

Bilgin, Arif. “Matbah-ı Âmire”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Haziran 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/matbah-i-amire>

Eyice, Semavi. “Hortacî Süleyman Camii”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hortaci-suleyman-camii>

Eyice, Semavi. “İshakiye Camii ve Külliyesi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ishakiye-camii-ve-kulliyesi>

Eyice, Semavi. “Kâsımiye Camii”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kasimiye-camii>

Eyice, Semavi. “Ayasofya Camii”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayasofya-camii--selanik>

Eyice, Semavi. “Hüdâvendigâr Meşhedi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Haziran 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hudavendigar-meshedi>

Gencer, Ali İhsan. “Berlin Antlaşması”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/berlin-antlasmasi>

Huyugüzel. Ömer Faruk. “Tanin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Nisan 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanin>

İbrahimgil, Mehmet Zeki. “Sultan Murad Külliyesi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sultan-murad-kulliyesi>

İnbaşı, Mehmet. “Üsküp”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Nisan 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/uskup>

Kırel, Machiel. “Priştine”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Nisan 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/pristine>

- Kıel, Machiel. “Selânik”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Ekim 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/selanik>
- Küçük, Cevdet. “Abdülhamid II”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 14 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhamid-ii>
- Küçük, Cevdet. “Mehmed V”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 13 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-v>
- Özcan, Abdülkadir. “İstabl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Haziran 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/istabl>
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 1 Cilt. İstanbul: MEB, 1993.
- Tekin, Mehmet. “Tercümân-ı Hakikat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 20 Nisan 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tercuman-i-hakikat>
- Yazıcı, Nesimi. “İkdam”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 20 Nisan 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ikdam>

Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

- Alanoğlu, Zeynep. *Meşrutî Sistemde bir Padişah Portresi: Sultan Mehmed Reşad (1909-1918)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Aran, Selin. *Accessing the sultan through ceremony and photography: Dissemination of a new imperial image during Sultan Mehmed V Reşad's reign (1909-1918)*. İstanbul: Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Birecikli, İhsan Burak. *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Doğan, Ümit. *Arnavud Gazetesinin (1909-1912) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gökyer, Umran. *XIX. Yüzyıl'da Avrupa Devletlerinin Balkan Politikaları*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Özdemir, İsmail. *Sultan Mehmed Reşad'ın Hayatı (1844-1918)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Smakaj, Gentrît. *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

DVD

- “Manaki Kardeşler”, 2013, DVD, ESR Film Yapım ve Reklam Tanıtım, İstanbul.

EK

Ek 1: Sultan Mehmed Reşad Han-ı Hâmis Hazretleri

Kaynak: Sevgili bir simây-ı simâpây: Padişahımız Sultan Mehmed Reşad Han hazretleri: Rumeliye seyahat ve avdet-i şahâne münâsebetiyle [resim], (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Kitapdışı, SHB_000027).

Ek 2: Sultan Mehmed Reşad'ın Seyahatinde Kullandığı Barbaros Zırhlısı

Kaynak: [Barbaros Zırhlısı], (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Kitapdışı, Alb_000077/002).

Ek 3: Sultan Mehmed Reşad'ın Selanik'e Gelişi Şerefine İttihâd Caddesinde Rum Cemaatinin İnşa Ettiği Tak

Kaynak: [İttihad Caddesinde Rum Cemaatinin inşa ettiği tak-ı zafer], (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Kitapdışı, Alb_000077/011).

Ek 4: Padişahın Selanik’e Ziyaretleri Esnasında Limandan Görünüm

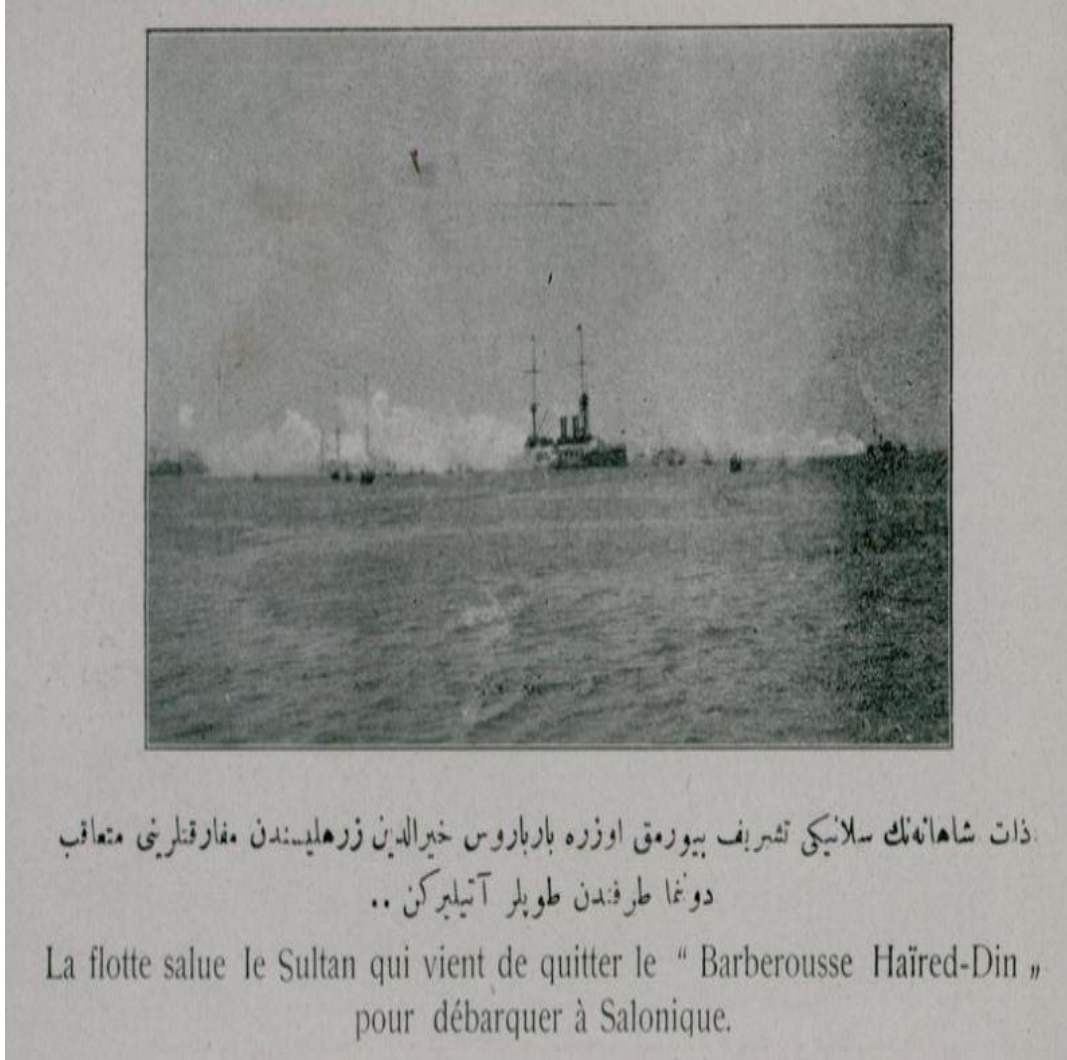
Kaynak: [Selanik], (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Kitapdışı, Alb_000077/005).

Ek 5: Sultan Mehmed Reşad'ın Selanik'te İkamet Ettiği Hükümet Binası

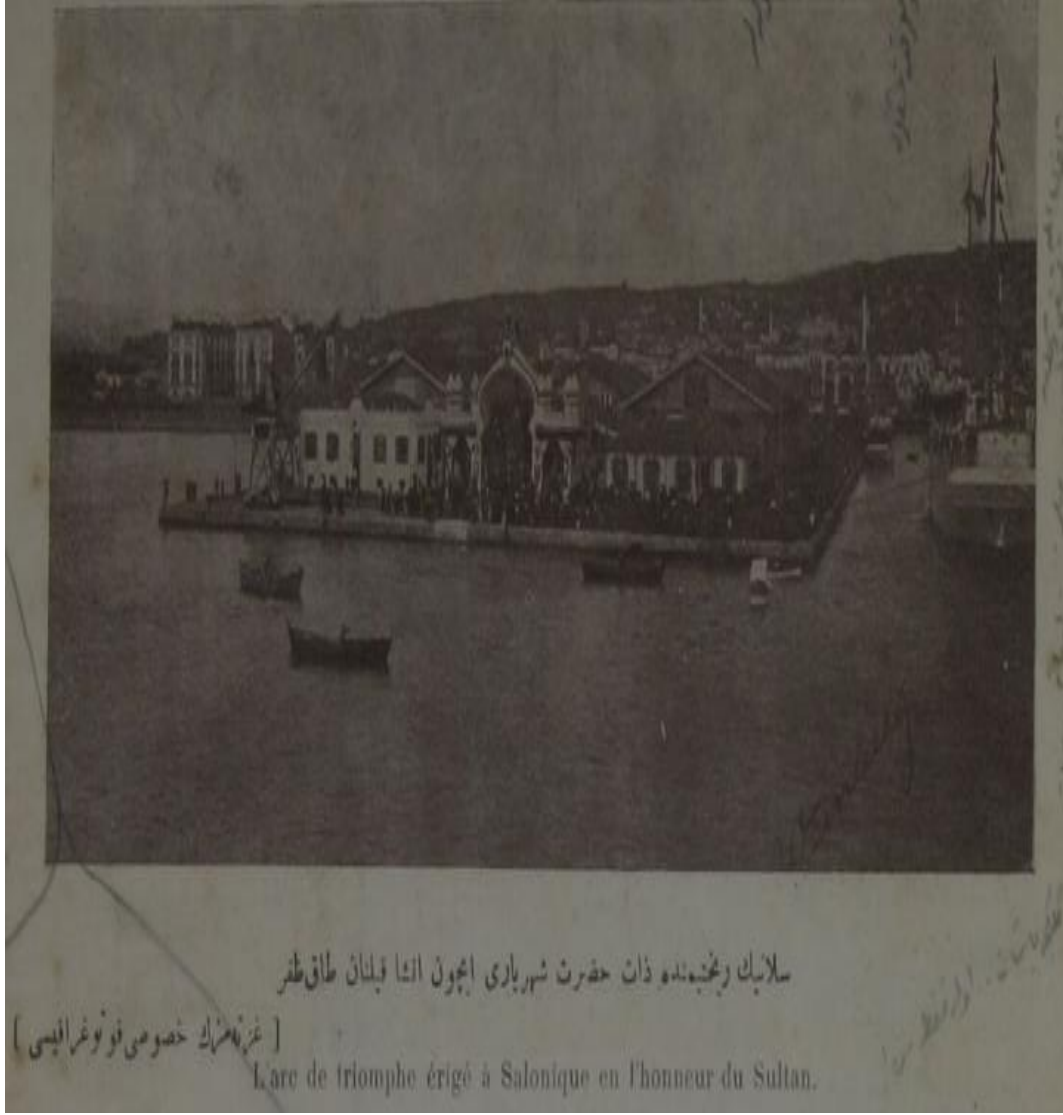
Kaynak: Zat-ı hazreti padişahın Selanik'te ikamet buyurdıkları Daire-i Hükümet, (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Kitapdışı, Alb_000077/014).

Ek 6: Sultan Mehmed Reşad'ın Şerefine Atılan Toplar

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 447.

Ek 7: Rumeli Seyahati Esnasında Selanik Limanı'nda İnşa Edilen Tak

Kaynak: Servet-i Fünun, (2 Haziran 1327), 101.

Ek 8: Sultan Mehmed Reşad'ın Selanik Rıhtımında Karşlanması

Kaynak: Servet-i Fünun, (2 Haziran 1327), 100.

Ek 9: Sultan Mehmed Reşad Selanik Rıhtımında

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 445.

Ek 10: Selanik Limanı'nda Resmi Karşılama. Apollon Tarafından Çekilen ve Şehbal Dergisinde Yayınlanan Fotoğrafi

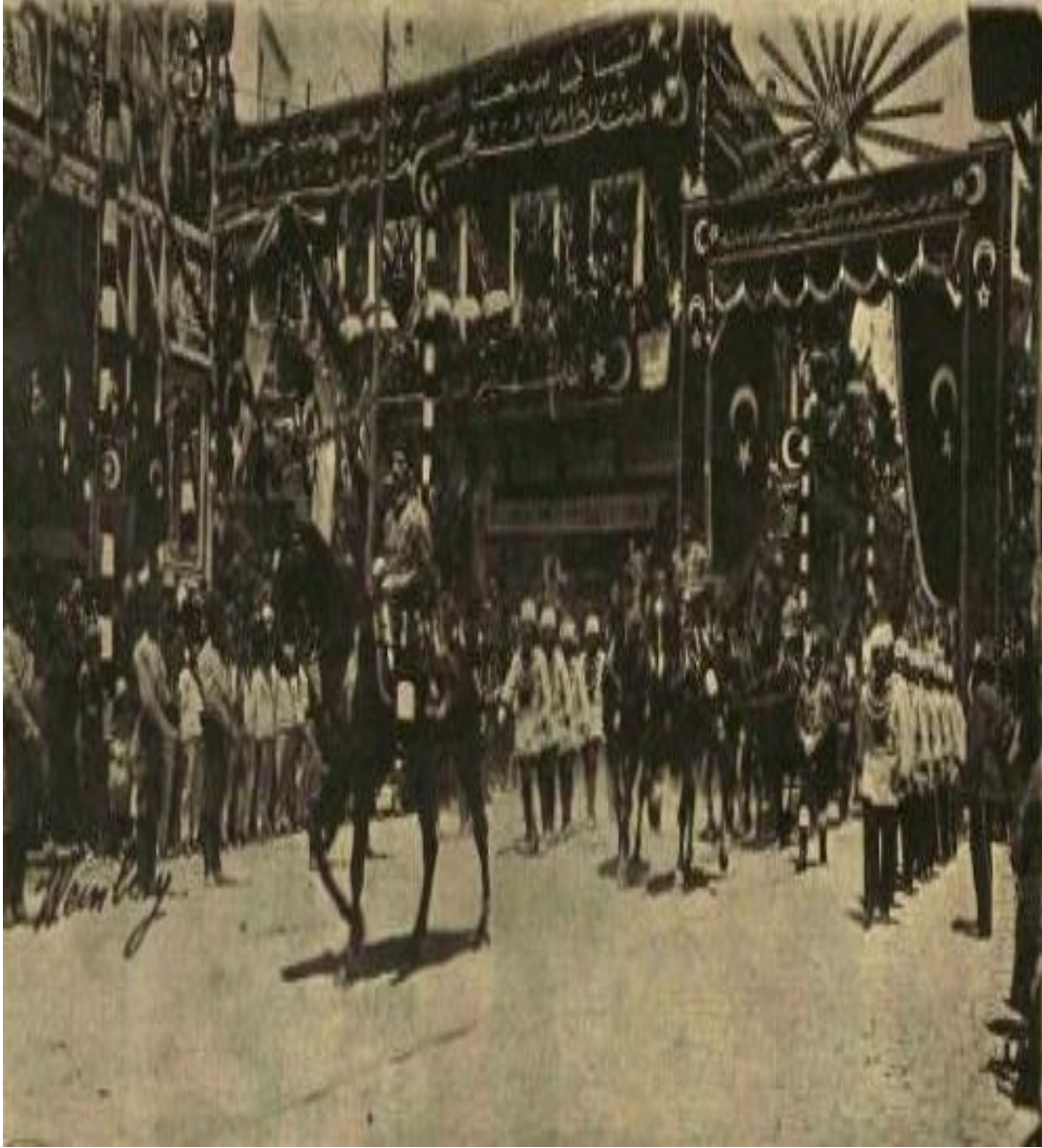
Kaynak: Selanik'te resmî hoş-âmedi ve dua [resim], (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Kitapdışı, SHB_002035).

Ek 11: Sultan Mehmed Reşad Selanik Rıhtımına Çıkarken

Kaynak: Servet-i Fünun, (2 Haziran 1327), 105.

Ek 12: Sultan Mehmed Reşad'ın Selanik'e Teşrifleri Münasebetiyle Sabri Paşa Caddesi'nden Bir Görünüm

Kaynak: Servet-i Fünun, (9 Haziran 1327), 124.

Ek 13: Sultan Mehmed Reşad'ın Selanik'e Teşrifleri Münasebetiyle Selanik Limanı'nda Yapılan Alay

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 451.

Ek 14: Selanik Hürriyet Meydanından Görünüm

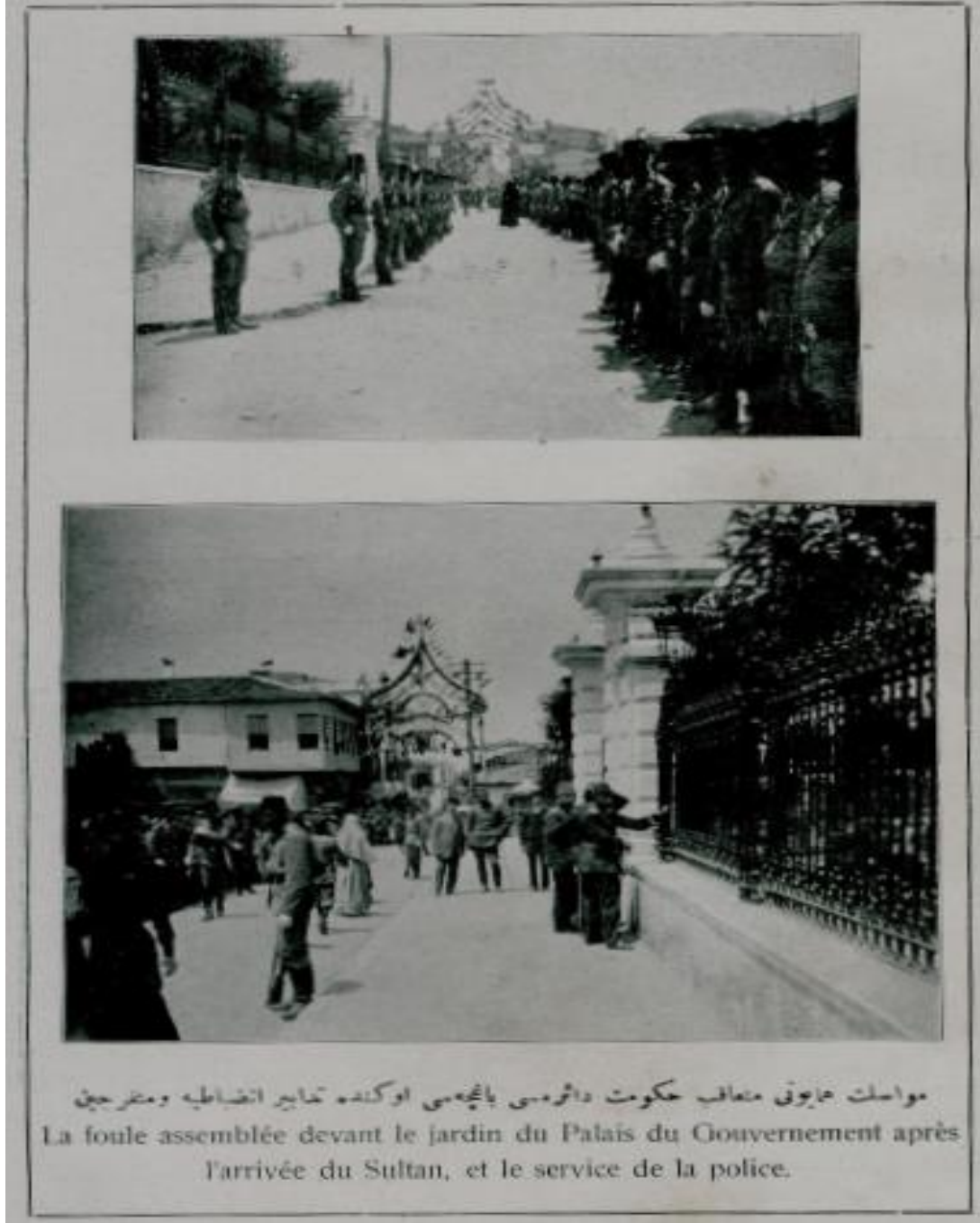
Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 456.

Ek 15: Sultan Mehmed Reşad'ın Selanik'e ulaşması ardından Selanik Limanı'nda Toplanan Halk

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 457.

Ek 16: Rumeli Seyahati Münasebetiyle Selanik'te Alınan Güvenlik Tedbirleri

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 459.

Ek 17: Sultan Mehmed Reşad'ın Selanik Limanı'ndan Hükümet Konağına Resmi Geçiş
Töreni Esnasında

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 450.

Ek 18: Sultan Mehmed Reşad Selanik Hükümet Konağına Teşrif Ederken

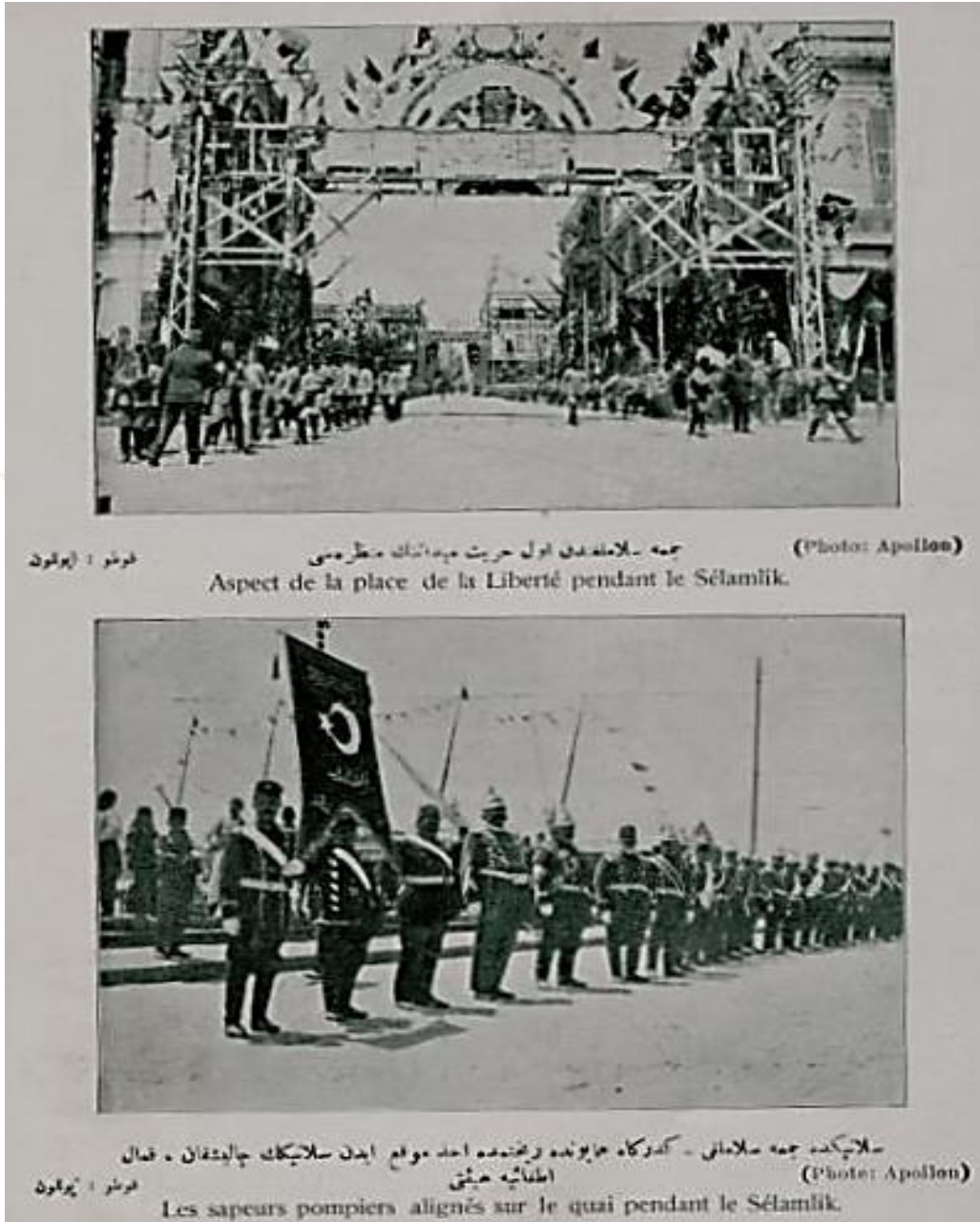
Kaynak: Servet-i Fünun, (2 Haziran 1327), 105.

Ek 19: Selanik Ayasofya Camiinde Cuma Selamlığı Esnasında Hürriyet Meydanında Yapılan Törenler

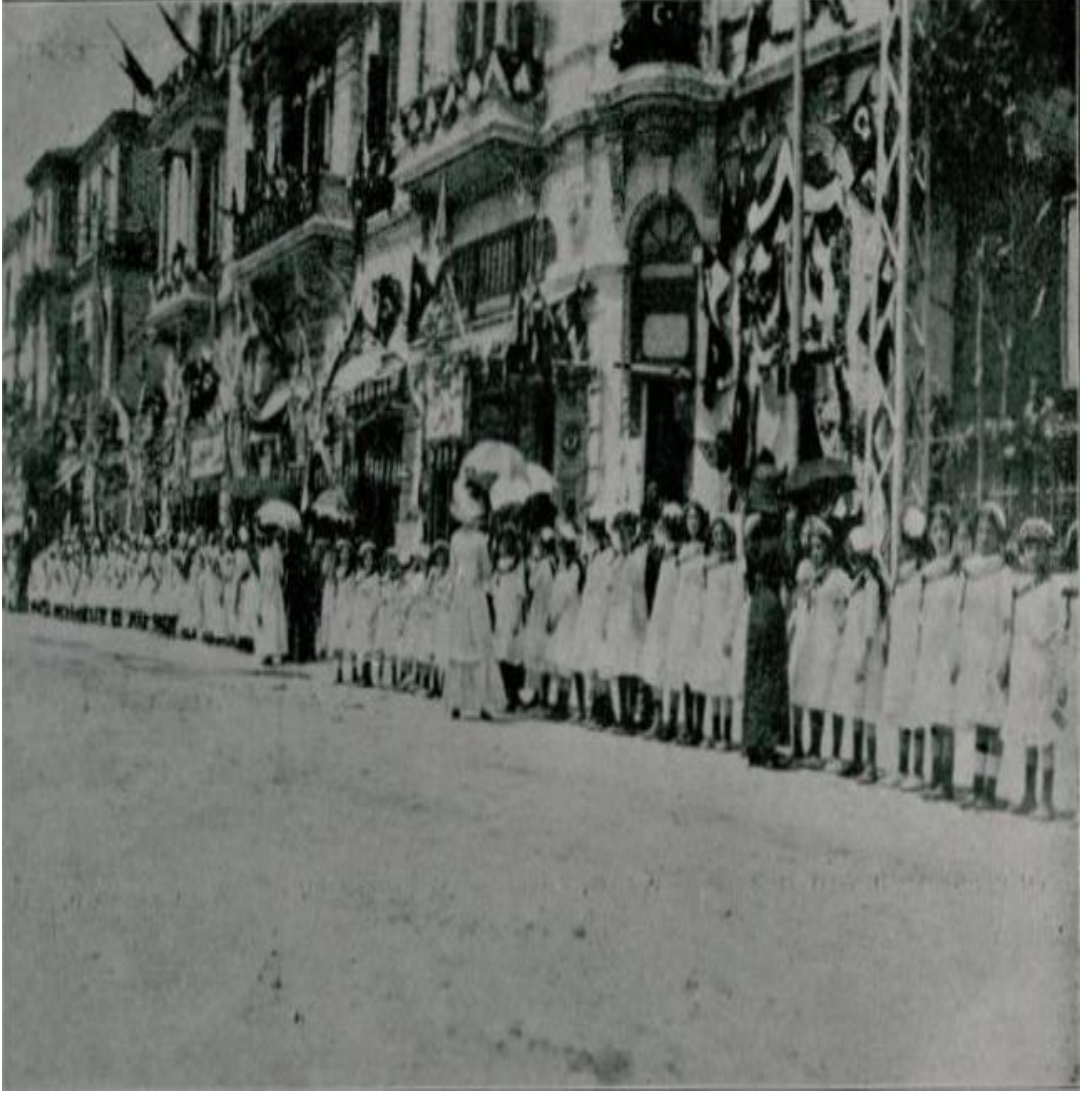
Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 466.

Ek 20: Cuma Selamlığı Törenlerinden Görünüm

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 464.

Ek 21: Cuma Selamlığı Törenlerinde Hazır Bulunan Kız Öğrenciler Görünüm

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 461.

Ek 22: Cuma Selamlığı Sonrasından Bir Görünüm

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 468.

Ek 23: Sultan Mehmed Reşad'ın Selanik Ayasofya Camiinde Cuma Selamlığı Sonrası Camiden Ayrılışı

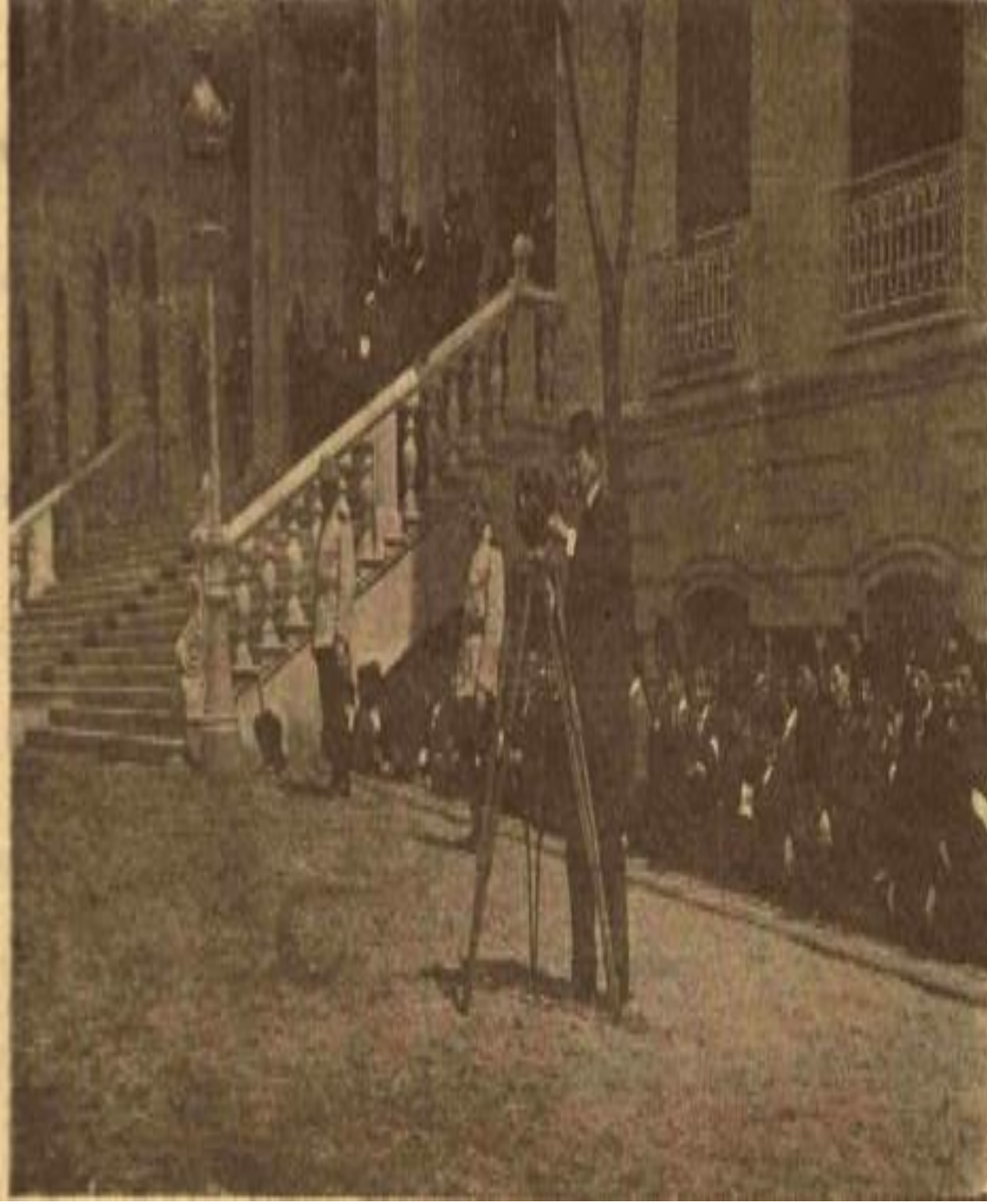
Kaynak: Servet-i Fünun, (9 Haziran 1327), 121.

Ek 24: Rumeli Seyahati Münasebetiyle Padişaha Saygılarını Sunmak için Bölgeye Giden Trabzon ve Erzurum Heyetleri

Kaynak: Servet-i Fünun, (9 Haziran 1327), 125.

Ek 25: Rumeli Seyahati Esnasında Servet-i Fünun Dergisi Fotoğrafçısı

Kaynak: Servet-i Fünun, (2 Haziran 1327), 108.

Ek 26: Padişahın, Selanik Kışlasına Ziyareti Esnasında

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 470.

Ek 27: Padişahın ve Seyahat Heyetininin Üsküp' e Hareket için Selanik İstasyonu'na Gelişi

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 497.

Ek 28: Sultan Mehmed Reşad, Üsküp’e Hareket için Kendine Tahsis edilen Trende

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 498.

Ek 29: Padişahın Asker tarafından Selamlanışı

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 499.

Ek 30: Sultan Mehmed Reşad'a Tahsis edilen Trenin Selanik İstasyonu'ndan Uğurlanışı

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 496.

Ek 31: Sultan Mehmed Reşad'ın Üsküp İstasyonu'na Teşrifleri Münasebetiyle Kesilen Kurbanlar

Kaynak: Servet-i Fünun, (16 Haziran 1327), 152.

Ek 32: Sultan Mehmed Reşad'ı Üsküp İstasyonu'nda karşılamak için Bekleyen Mevlevi Şeyhleri

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 505.

Ek 33: Üsküp Ziyareti Esnasında, Sultan Mehmed Reşad'ın İkamet Ettiği Mekteb-i Sultani Binası

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 507.

Ek 34: Priştine İstasyonu’nun, Sultan Mehmed Reşad’ın Şerefine Sslenişi

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 510.

Ek 35: Priştine’de Sultan Mehmed Reşad’ın İkamet Ettiği Bina ve Bahçesinde Toplanan Halk

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 514.

Ek 36: Sultan Mehmed Reşad'ın Ziyareti Esnasında Priştine'den Görünüm

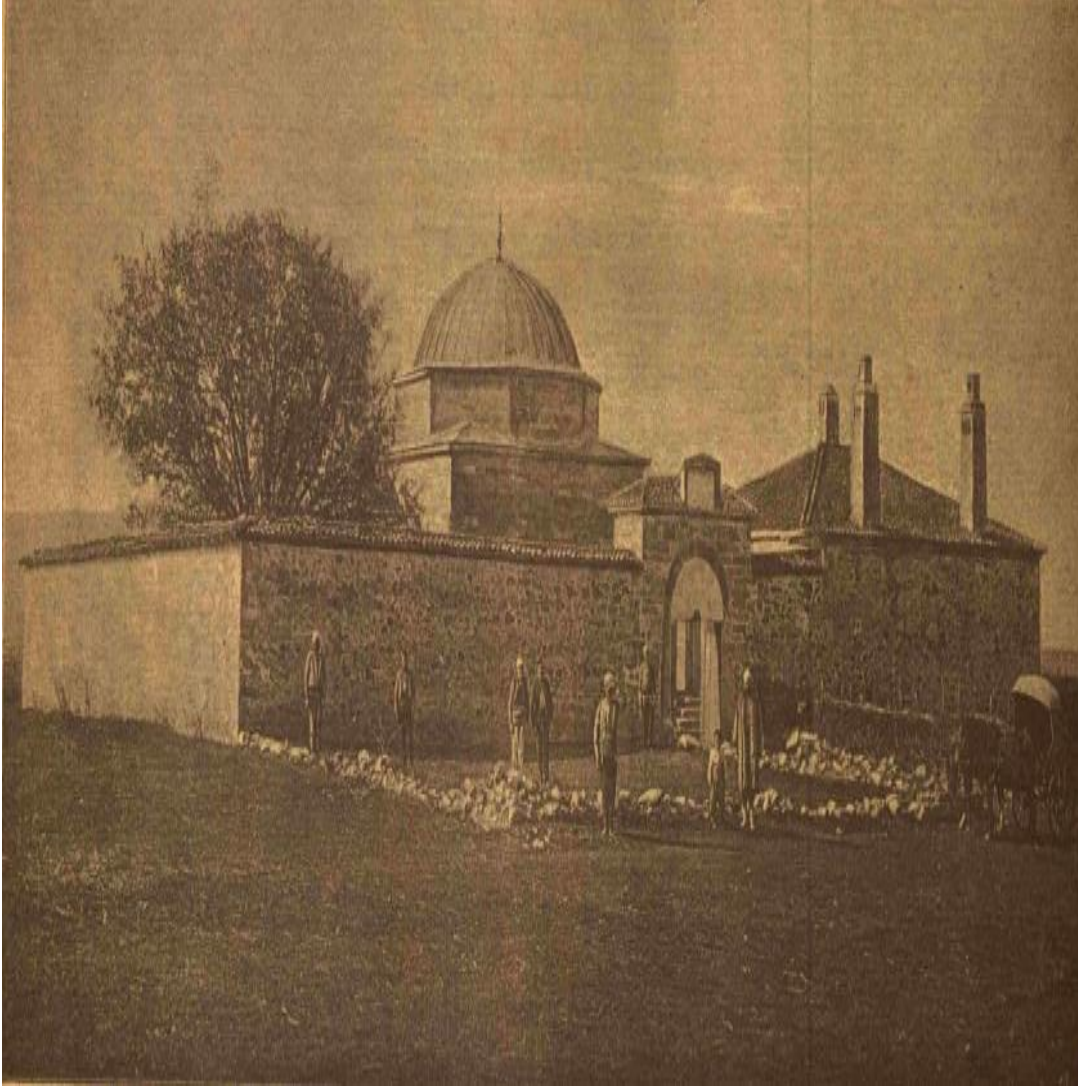
Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 513.

Ek 37: Priştine’de İkamet Binası Önünde Toplanan Halk

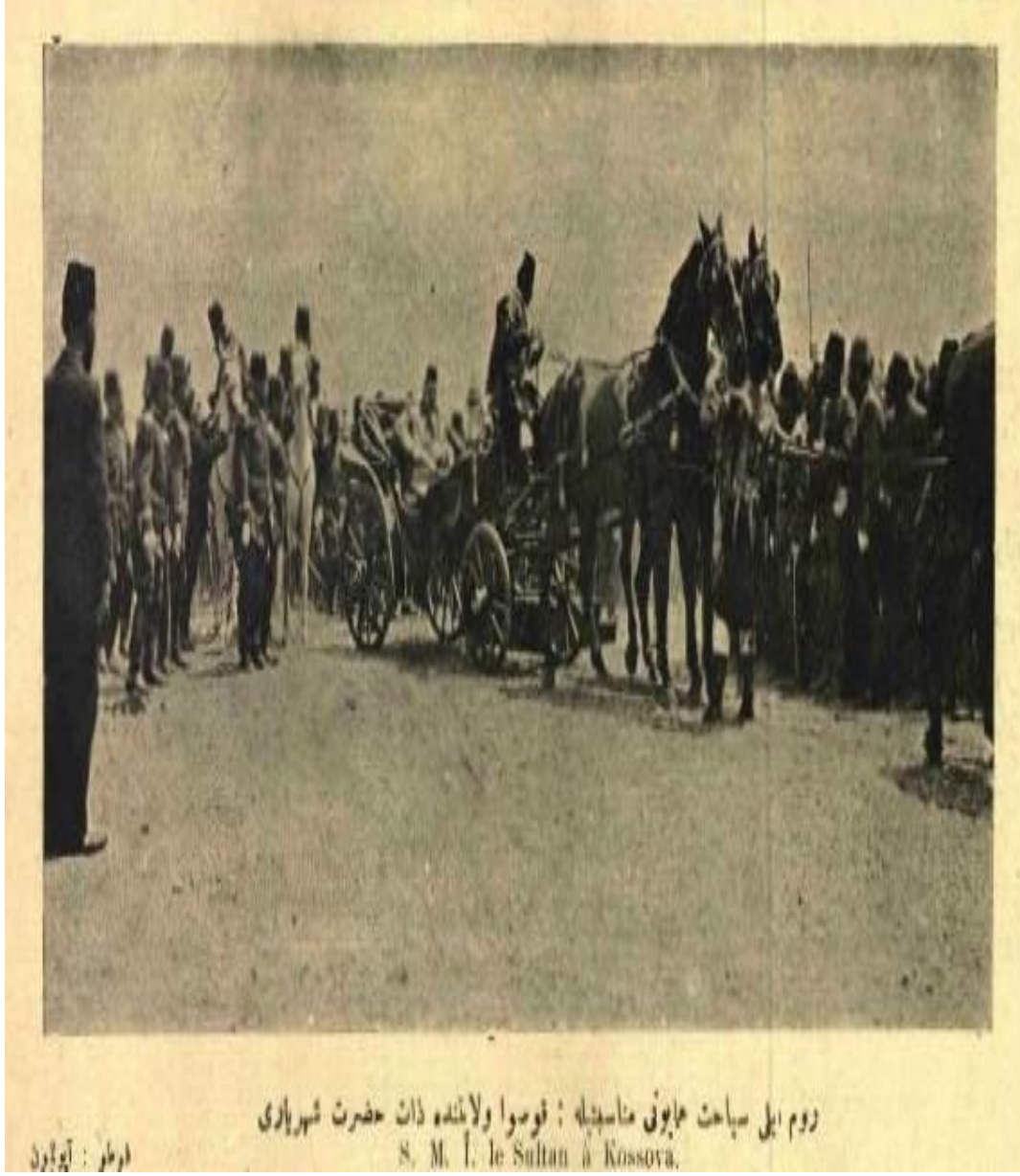
Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 515.

Ek 38: Rumeli Seyahati Münasebetiyle Ziyaret Edilecek Murad Hüdâvendigâr Türbesi

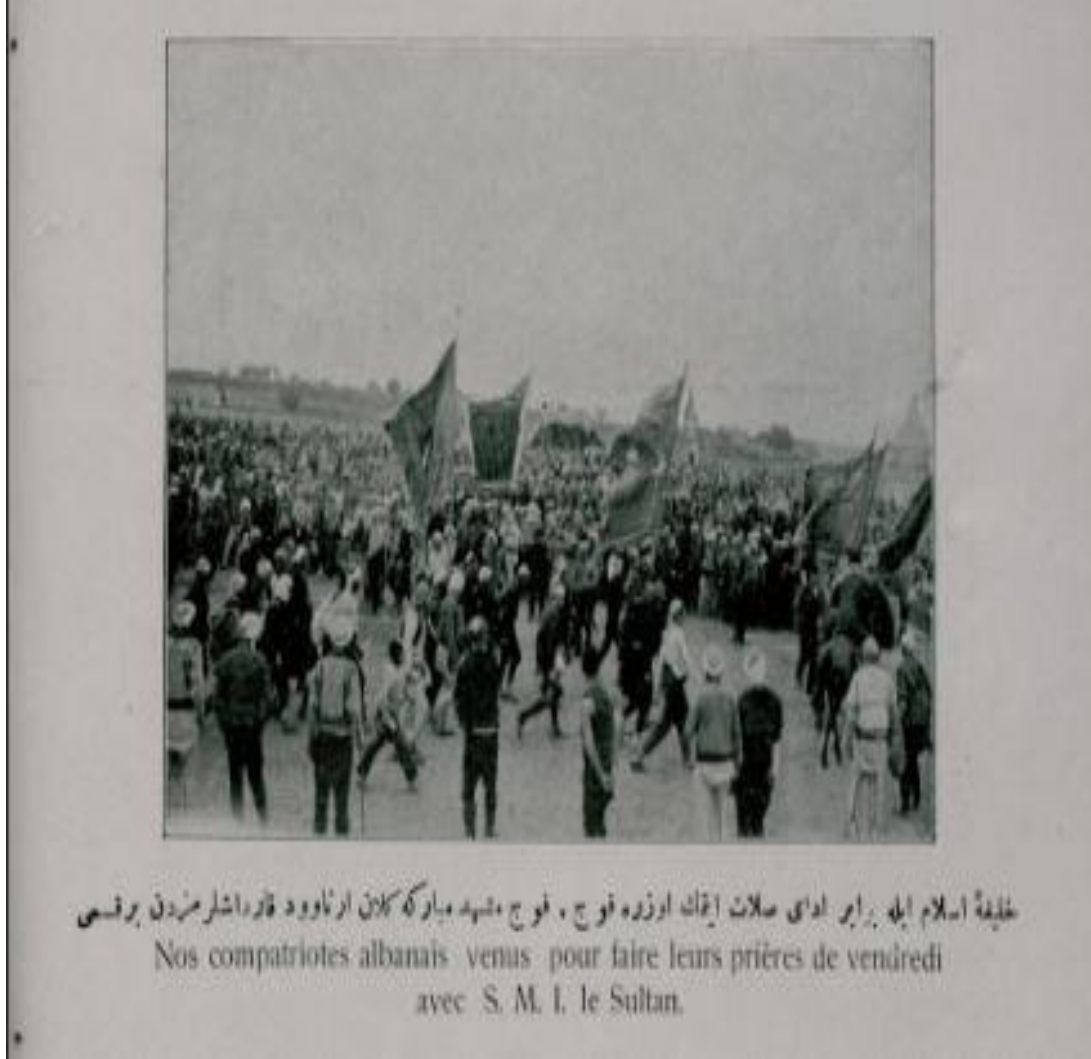
Kaynak: Servet-i Fünun, (2 Haziran 1327), 97.

Ek 39: Sultan Mehmed Reşad, Kosova Sahrası'nda

Kaynak: Servet-i Fünun, (16 Haziran 1327), 153.

Ek 40: Kosova Sahrası'nda Kılınacak Cuma Namazı için Gelen Arnavut Halkından bir Görünüm

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 518.

Ek 41: Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati Münasebetiyle Kosova Sahrası'nda İcra Edilecek Cuma Namazında Kurulan Minber ve Bir Kısım Cemaat

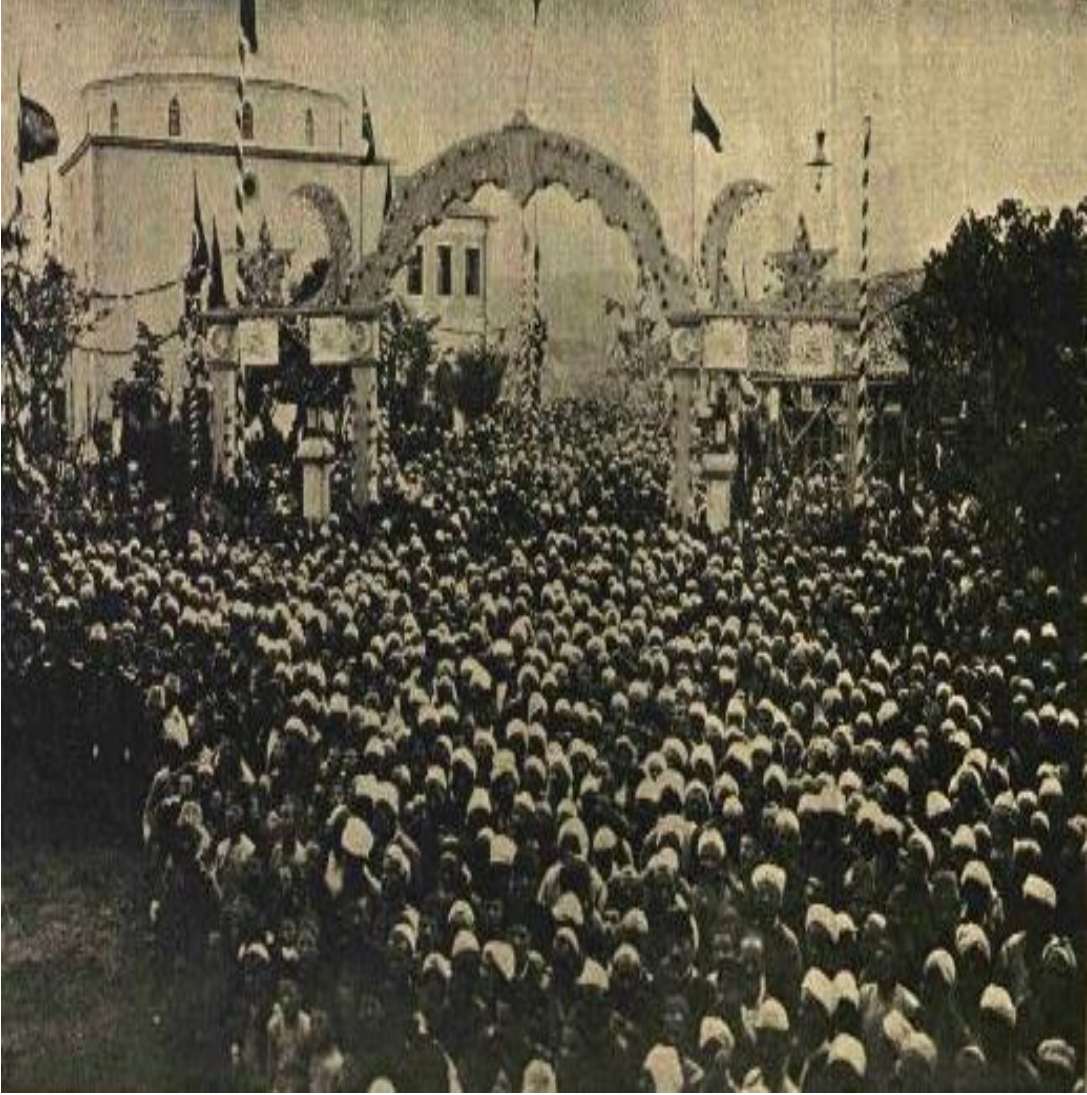
Kaynak: Servet-i Fünun, (16 Haziran 1327), 147.

Ek 42: Kosova Sahrası'nda Padişahla Birlikte Kılınacak Cuma Namazı Esnasında Cemaatten Görünüm

Kaynak: Servet-i Fünun, (16 Haziran 1327), 148.

Ek 43: Kosova Sahrası'nda Cuma Namazı Esnasında Murad Hüdâvendigâr Türbesi

Kaynak: Servet-i Fünun, (16 Haziran 1327), 149.

Ek 44: Kosova Sahrası'nda Cuma Namazı Esnasında bir Görünüm

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 521.

Ek 45:Kosova Sahrası'nda Cuma Namazı için Toplanan Cemaatten bir Görünüm

Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 523.

Ek 46: Padişahın Manastır'da İkamet Ettiği Bina

Kaynak: [Daire-i Hümayun] (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Kitapdışı, Alb_000094/001).

Ek 47: İstanbul'a Geri Dönüş Esnasında

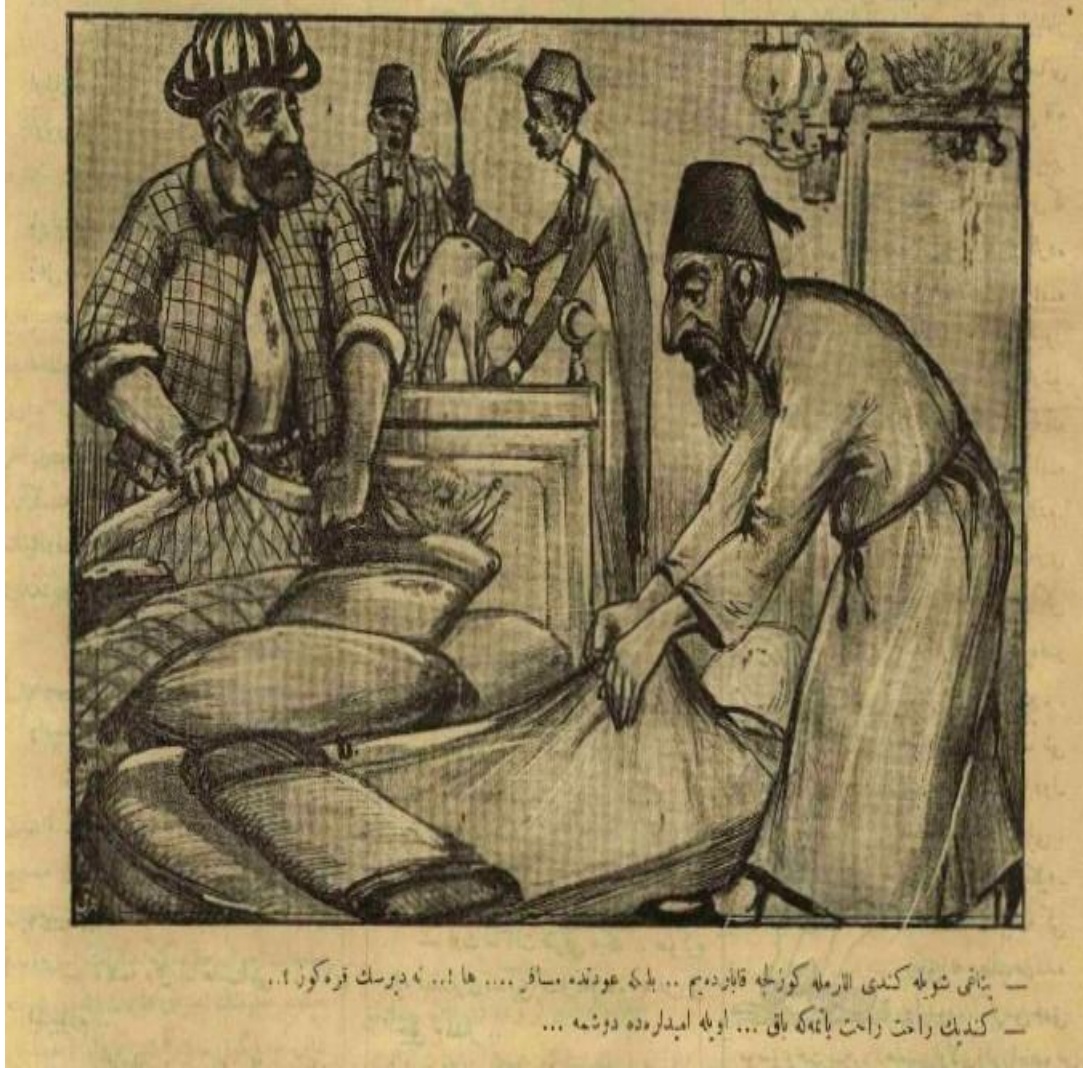
Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 529.

Ek 48: Padişahın Seyahatten Geri Dönüşünde İstanbul Halkı

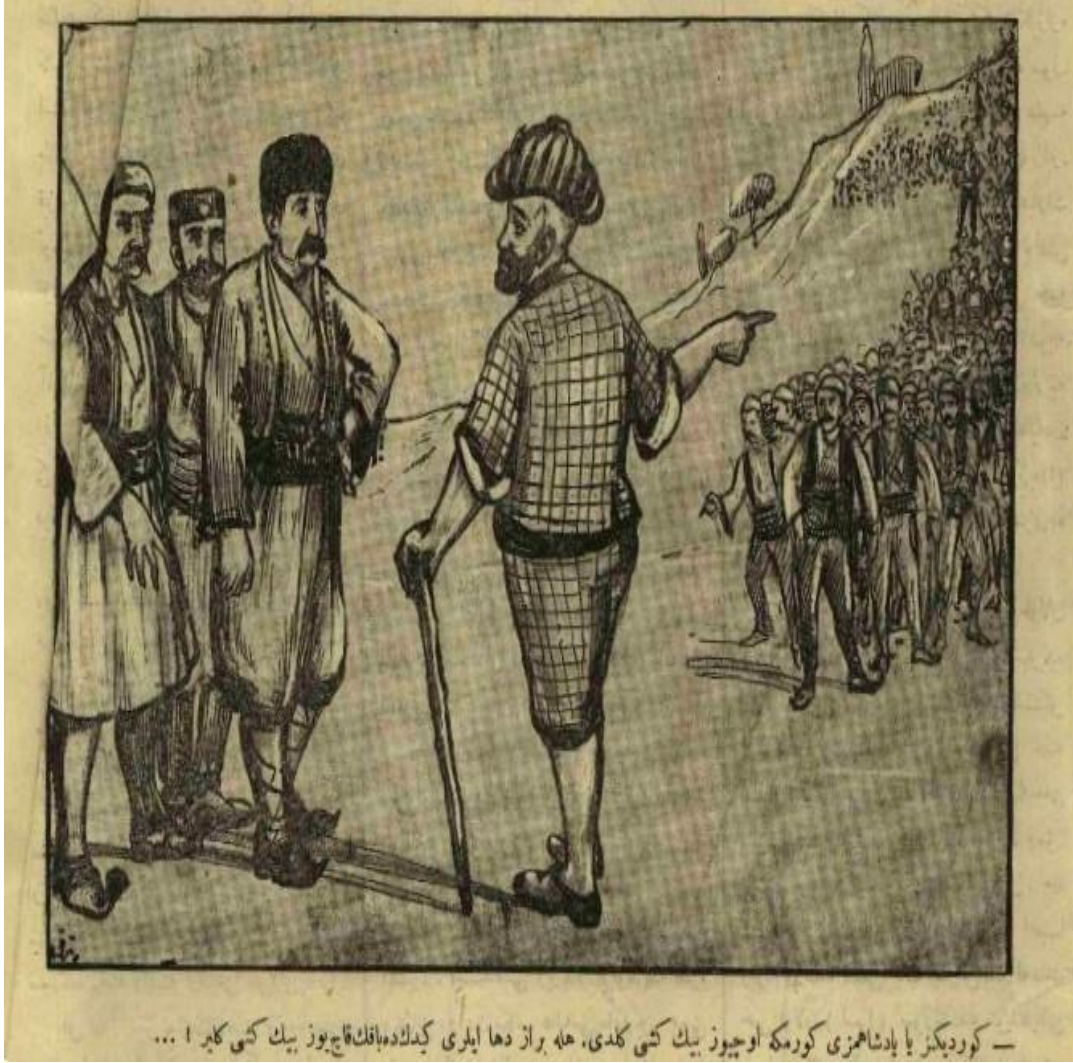
Kaynak: Resimli Kitab, (Mayıs 1327), 530.

Ek 49: Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati Sürecinde II. Abdülhamid'in Karagöz Gazetesi'nden Karikatürize Edilmesi

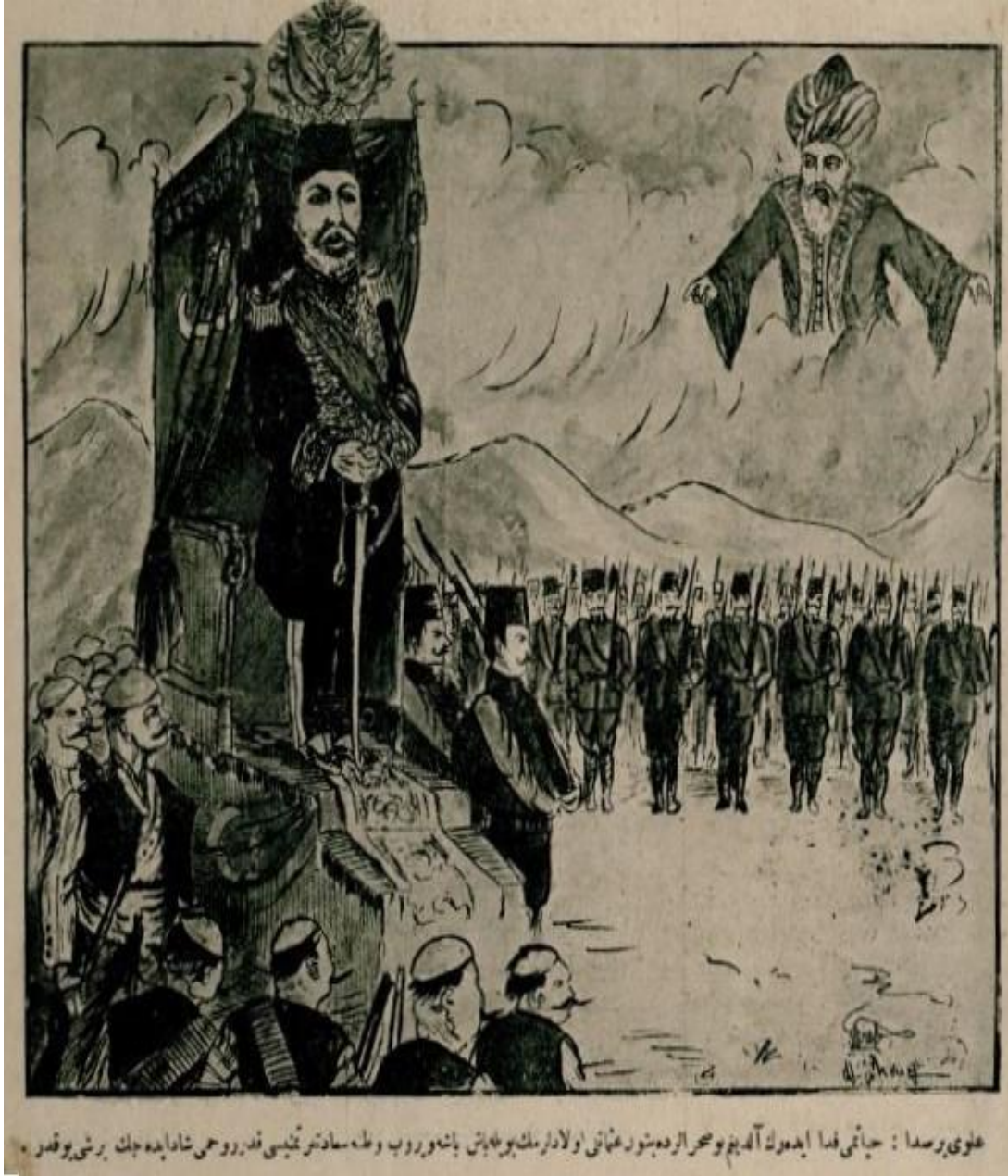
Kaynak: Karagöz, (28 Mayıs 1327), 1.

Ek 50: Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati Münasebetiyle Kosova Sahrası'nda Toplanan Cemaate Yönelik Karagöz Gazetesi'nde yer Alan Karikatür

Kaynak: Karagöz, (8 Haziran 1911),1.

Ek 51: Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati Münasebetiyle Kosova Sahrası'nda Yapılan Törenlere İlişkin Sultan Mehmed Reşad ve sahrada şehit olan I. Murad'ın Yer Aldığı Cadaloz Gazetesindeki Karikatür

Kaynak: Cadaloz, (17 Haziran 1911), 1.

Ek 52: Cadaloz Gazetesinden İstanbul'a Geri Dönüşün Tasviri

Kaynak: Cadaloz, (27 Haziran 1911), 1.

Ek 53: Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati ardından İstanbul'a Geri Dönüşünün Yeni Geveze 'de Yer Alan Karikatür

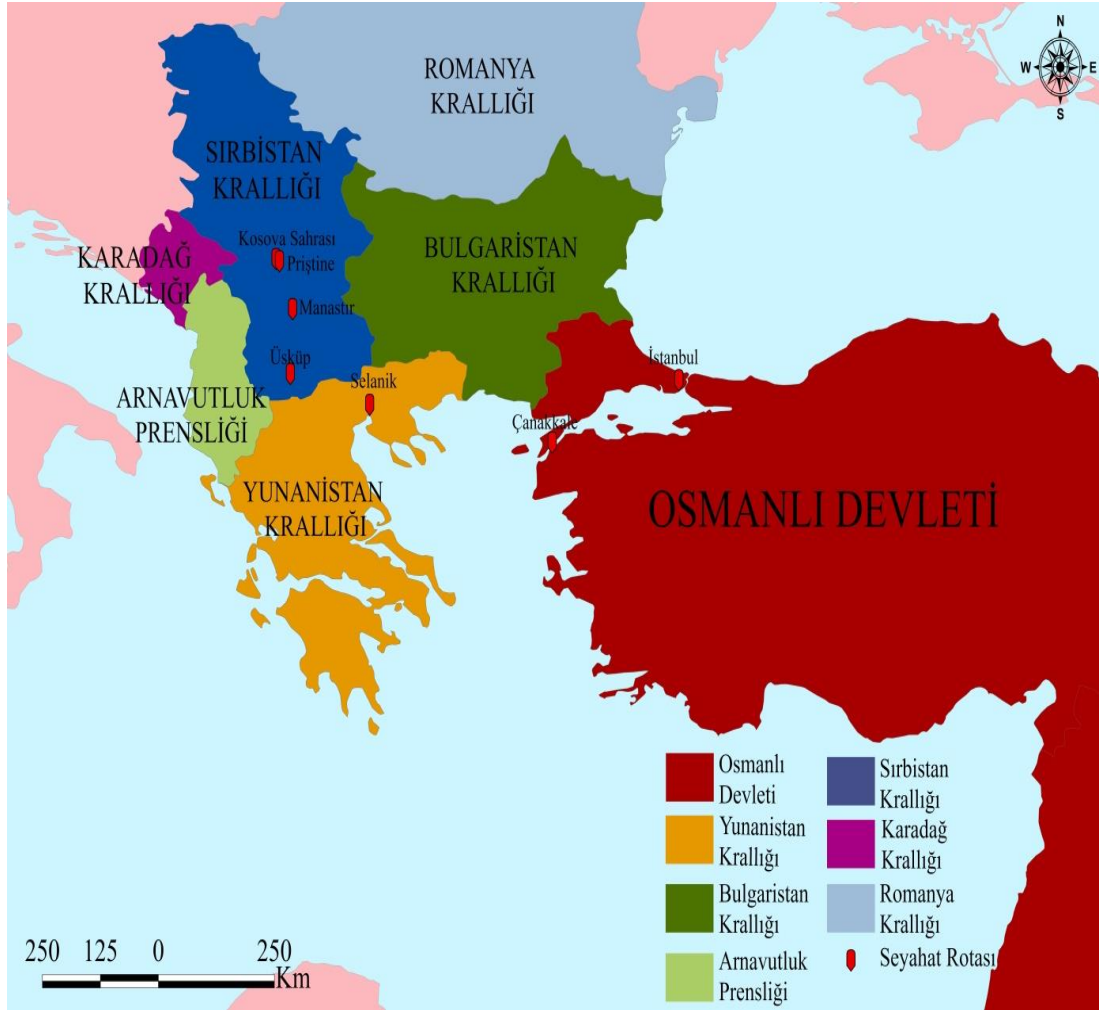
Kaynak: Yeni Geveze, (16 Haziran 1327), 1.

Ek 54: 5-26 Haziran 1911 Tarihleri Arasında Gerçekleşen Rumeli Seyahati Sırasında Bölgede Osmanlı Hâkimiyeti Gösteren Harita

Kaynak: Harita, Arcgis Pro uygulaması aracılığıyla yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ek 55: 1913 Yılında I. Balkan Savaşı Ardından Sultan Mehmed Reşad'ın Seyahat Güzergâhında Yer Alan Bölgelerin Hâkimiyet Durumunu Gösteren Harita

Kaynak: Harita, Arcgis Pro uygulaması aracılığıyla yazar tarafından oluşturulmuştur.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Funda ÖZDORUK	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Bartın Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Tarih
Makale ve Bildiriler	
1. Subaşı, Turgut - Özdoruk, Funda. “Tanin Gazetesi’ne göre Sultan Mehmed Reşad’ın Rumeli Seyahatinden İstanbul’a Dönüşü: Karşılama Hazırlıkları”. <i>Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi</i> 10/1 (Mart 2025), 1110-1148. https://doi.org/10.24186/vakanuvis.1622104	